

శీరస్తు

- తారకమ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస
మహాకవి విరచితమ్

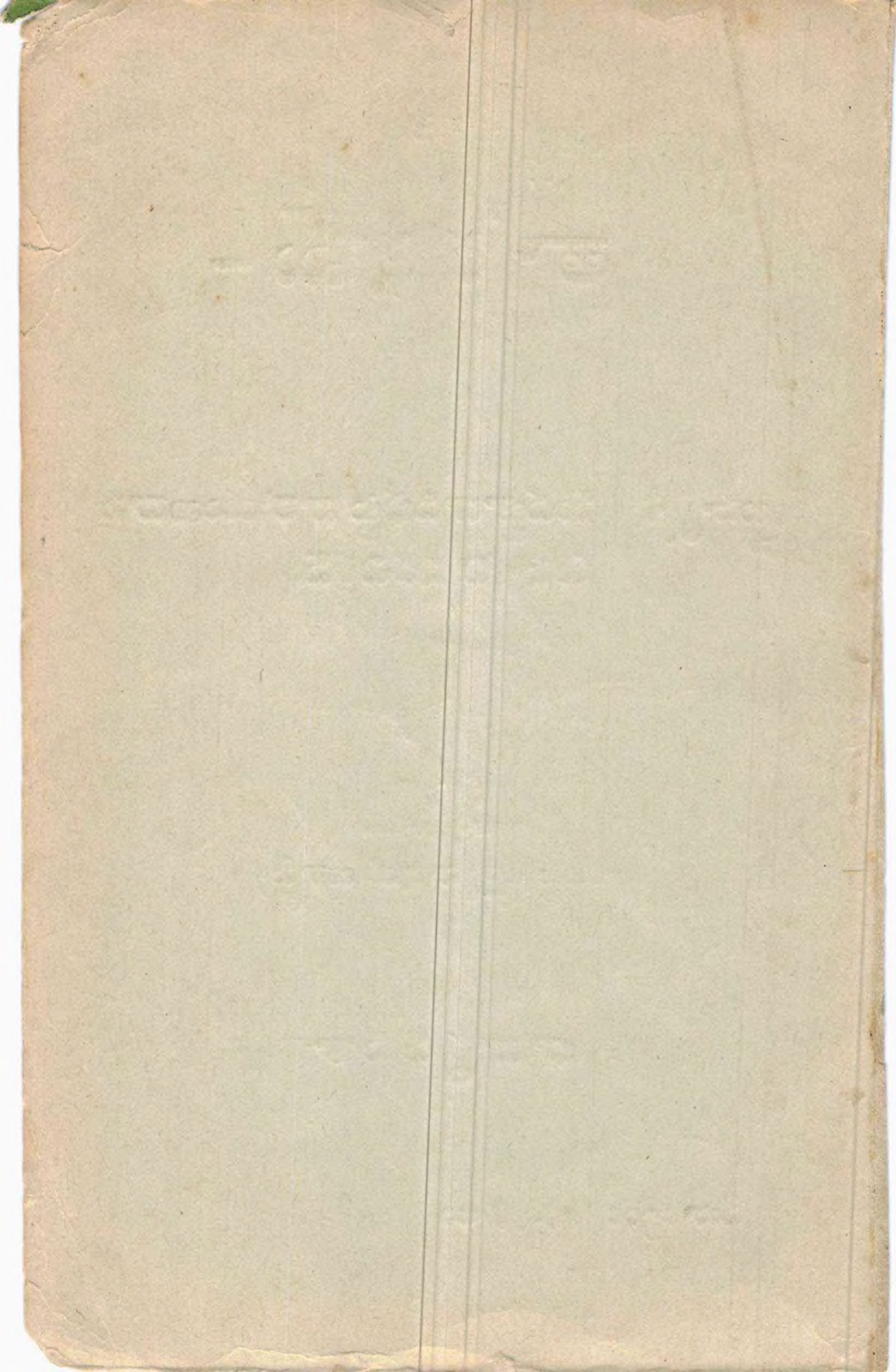
న్యాయాశా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

★ భావార్థదీపికా ★

మూల్యం: 50.00 లు

శ్రీరస్తు

శ్రీ మత్పరాభట్టారికాయై నమః

- తార క మ్ -

బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస

మహాకవి విరచితమ్

(సవ్యాఖ్యానమ్)

★ భా వార్థ దీ పికా ★

వ్యాఖ్యాతా

బ్రాహ్మీ భూషణ

రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

విశాఖపత్తనమ్.

దాస భారతీ ప్రచురణలు-21

ప్రొఫెసర్ గెల్డ్నర్ మార్ట్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీవారు శ్రీ నారాయణ
దాసపర్యుల తారకగ్రంథముపై వంపించిన అభిప్రాయముకూడ
ఇందు పొందుబరచబడినది.

జానాతే యన్న చంద్రార్కౌ జానతే యన్నయోగినః
జానీతే యస్మి భర్గోఽపి తజ్జానాతి కవిః న్యయం.

వచః సుధామయం కావ్యం వీత్వాహం తృప్తమానసః
కృతజ్ఞః అభిప్రశంసామి భవంతం కవిశేఖరమ్.

Year

1929

Prof. GELDNER

Marts Burg University.
West Germany.

జూపిటర్ ప్రింటింగ్ పెర్స్

అరండల్ పేట, 7వలైను,

గుంటూరు - 2.

భూమిక

సంగీతసాహిత్యములన్ని రెండింటిని సమానస్థాయిలో సంతరించుకొని సాక్షాత్కరించిన సరస్వతియే శ్రీ మదజ్ఞాపాదిభట్ల నారాయణదాస మహాశయుడు. వైణిక శ్రేష్ఠునిగా, లయబ్రహ్మగా, హరికథాపితామహునిగా లోకమాతని. గూర్చి బహుధా శ్లాఘించినది. కాని ఆతడు మహాపండితుడు మహాకవి. ఆశుకవి. అష్టావధాని, అనన్య సామాన్య వచోవిలాస సంతోషిత ప్రజానీకుడు. హుభాషావేత్త.

ఈ మహాకవి పెక్కుగ్రంథములను ఆంధ్రములో సంస్కృతములోను రచించెను. అముద్రితములైన యాగ్రంథములను సంపాదించి, సవరించి, ముద్రింపజేసి పాఠకలోకమున కందించితిని. అతని శృతులయిన కాశీరామచంద్రశతకములు గూడ ఆంధ్రములోని కనుపదింపబడినవి. పాఠశీకభాషనుండి సంస్కృతములోని కనుపదింపబడిన "ఉనుర్భయ్యాం" అనుదానినే ఆమహాకవియే నాటు తెనుగున కవింపిరి. ఇంతవరకాతని గ్రంథములేదోవిధముగ పాఠకలోకమున కందినవి. కాని "సంస్కృతభాషలో రచింపబడిన "తారక" యను మహాకావ్యముమాత్రము అట్లేయుండిపోయినది. మూలగ్రంథమును తెలుగులిపిలోనికి ముద్రించినంతమాత్రమున ప్రయోజనము కానరాలేదు. అనల్పకల్పనలతో, అపూర్వవదప్రయోగములతో అతిమనోహరముగ రచింపబడిన ఆమహాకావ్యమునకు వివరణగావించిముద్రించుట ఆవశ్యకమనిపించినది. సర్వసమర్థుడైన సంస్కృతపండితుడు తక్కు మరియొక కావనిని నెరవేర్చజాలరు. ఎవ్వరులభింతురాయని నిరీక్షించుచుండ "బ్రహ్మహామణ శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు నాకంట బడిరి. ఈమహాకార్యభారమును వహించుటని వారినర్థించితిని. దానికి వారంగీకరించి, రెండుమూడుసార్లు గ్రంథమును జదివి, కవిహృదయము నాకర్షించుకొని ఆశ్చర్యవరములై, "ప్రాసిన యిట్టి మహాకావ్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచింపవలెను. సామాన్యగ్రంథములకు వ్యాఖ్యానము కించిత్కరము" అని భావించినసంస్కృతములోనే వ్యాఖ్యానమును రచించిరి.

అంతనాగక వృత్తిశ్లోకమునకు తెనుగున తాత్పర్యముగూడ వ్రాసి
యచిరకాలములోనే నాకందించిరి. నా మనోరథము నెరవేరినదని
సంతసించితిని. వ్రాతప్రతి నెలరోజులలోనే నాకందచేసిరి.

పిమ్మట, దీనిని 'కళావృత్తాంత' - విద్యత్కవి శ్రీ వెంవరాల
నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి కిచ్చి, దీనిపై వారియభిప్రాయమునడిగి
తిని. వారుకూడ పరమానందభరితులై మంచియభిప్రాయమును వ్రాసిరి.
పిమ్మట "వ్యాకరణ సార్వభౌమ శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రి
గారికి, "వ్యాకరణాలంకారచక్రవర్తి" - శ్రీ అప్పల సామేశ్వరశర్మగారికి,
"సాహిత్యాలంకార" - శ్రీ మాన్ - కోగంటి సీతారామచార్యులవారికి
నందించితిని. వారుకూడ మిక్కిలి సంతోషముతో మంచి అభిప్రాయ
ముల నిచ్చిరి.

ఇట్లు, దానసాహితీని పరిపూర్తిగా వింటితి. ఇదియే చివరిగం
ధము. చివరిదైనను అన్నింటికంటె ముందుదనియే చెప్పవచ్చును.

సకల జగత్ప్రసిద్ధుడైన ఆ మహాత్మునికి ఈమాత్రపు సేవ గావిం
చితిని, నాజీవితము పార్థశమైనదని భావించును.

ఇట్లు, గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన బ్రాహ్మీభూషణు
లకు, దీనిపై సదభిప్రాయముల నొనంగిన, కళావృత్తాంతలకు, వ్యాకరణ
సార్వభౌములకు, వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తులకు సాహిత్యాలంకా
రులకు నాస్మాదయపూర్వక నమోవాకములు.

ఇట్టి బృహద్గ్రంథమును ముద్రించుటకై తగిన ఆర్థికసహాయము
నందించిన శ్రీశ్రీశ్రీ తిరుపతి దేవస్థానములవారికి నామనఃపూర్వక
నమస్సుమాంజలులు. దానభారతీ ప్రచురణలకు సహకరించిన
శ్రీ బొల్లెల్లి సత్యనారాయణరావుగారు కూడ అభినందనీయులు.

గుంటూరు

1-10-87

ఇట్లు

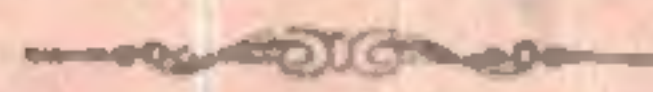
కర్ర ఈ శ్వర రావు
దానభారతీ ప్రచురణకర్త.

- ప్రతిజ్ఞా -

అస్మిన్మనో శ్లోకేషు పాదపూరణమాత్రం ఫలకపద ముపసర్గస్య
 వోపసర్గ సమానాకారస్య పునరుక్తి రప్యసిద్ధోపసర్గ ఉతాప్యసిద్ధోపసర్గ
 సమానాకారో భిన్నలిజవచనసాదృశ్యం లోకాతీత పదార్థవాచక
 శబ్దో వినా దివ్ధాతుఘటితం నాస్తి. లుజ్ లజ్ లిట్ లోఽధిక్రియ నైకముళః
 ప్రథమ ద్వితీయ తృతీయసర్గేషు. ద్వితీయ తృతీయసర్గయోర్భూతేతర
 క్రియావాచక తిజస్తరూపం న విద్యతే. పాణినీయ నూత్రాణా
 మవైదికానా ముదాహరణ మేతత్కావ్యమ్.

ప్రతిస

ఈ తారకమను గ్రంథమును నున్న శ్లోకములందు, పాదపూర
 ణమే ప్రయోజనముగాఁగల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అనుపదము
 లుండవు. ఉపసర్గములకుగాని, వానితో సమానమైన రూపముగల
 పదములకుగాని, పునరుక్తులులేవు. అప్యసిద్ధములుగాని యుపసర్గములుగాని,
 అప్యసిద్ధములై యుపసర్గలవలెఁ గనఁబడునవిగాని, లేవు. భిన్నలింగ
 ములును, భిన్నవచనములును, గల యుపసమానములుండవు. లోకా
 తీతములైన వస్తువులను బెల్చు శబ్దములులేవు. ఒక్క దివ్ధాతువుతోఁ
 గూడిన పదములుగలవు. ఒకటి రెండు మూఁడు సర్గలందు వరసగా
 లుజ్ లజ్ లిట్ క్రియాపదములుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూఁడు
 సర్గలందు భూతకాలమును బోధింపని క్రియాపదములులేవు. ఈ
 కావ్యము వైదికములుగానట్టి పాణినీయనూత్రముల కుదాహరణము.

కథా సంగ్రహము

భరతవర్షమున వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణముగఁ జంచన్నది ప్రవహించుచున్నది. తన్నదీతీరమున సంశ్రితకల్పమును పేరుగల యొక గ్రామమున్నది. అందు విద్వాంసుఁడు తపోధనుఁడునగు మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణోత్తముఁడు గలఁడు. అతని భార్యయు నాతనివలె విదుషీమణి. పతివ్రత. నూత్నగ్రాహిణి. ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానములోఁ గనివృ పుత్రుఁడు పరదేవతాంశమున జన్మించెను. ఆ బాలుఁడు మాతృగర్భమందు పసించుకాలమందే, దేవత లా భగవద్రూపుని నుతించి, వాని యవతారప్రయోజనమును విని యానందించిరి. ఆ బాలకునిపేరు తారకుఁడు. ఆతఁడు సార్థకనాముఁడు.

ఆ తారకుఁడు బాల్యమందే తన సహజవ్రజ్ఞాపాటవమునఁ బ్రతిభావంతుఁడై, యా గ్రామమునకు సమీపముగా నున్న విబుధనగర మహత్త్వమును వృద్ధులవలనవిని, యొక నాఁడాపట్టణమును బ్రవేశించెను. తన నిశితమనీషా మహిమంబున నాపత్తనమందలి యనాచారములను గ్రహించి, యిప్పటివత్తనమునఁ బూర్వవై భవమంతరించి, దురాచారములు వ్రబలి యున్నవని చింతించెను.

ఒకనాఁడాతఁడటునిటుఁదిరుగుచు రాజోద్యానసమీపమున కేగి, యన్యవదేశముగ్గ నానగరచరితమును గూర్చి మధురముగఁ బాడుకొనుచుండెను. అదేసమయమున నా యుద్యానవనమున విహరించుచున్న రాజకుమారుఁ డాగానమునకు నాపద్యములందలి యర్థవిశేషము అకు ముగ్ధుడై, తనభటునిద్వారా యా తారకుని బిలిపించి, నవయావనముతో జగన్మోహనాకారముతో నున్న యాతారకుని జూచి, పరమానందభరితుఁడై, యాతని నాదరించి, తన తండ్రికడకుఁ దోడు

కొనిపోయి, వానిని దన దండికిఁజూపెను. అప్పుడువుకూడ, చారకుని
గానమాధుర్యమునకుఁ గవితాధారకుఁ గల్పనాశక్తికి, దివ్యగూఢము
నకుఁ బరవశుఁడై, తన కుమారునితో పాటాతనిని తనసౌధమున నుండ
నియమించెను. కొలదికాలములోనే యా తారకరాజకుమారు లిరు
వురును బ్రాణమితులయిరి. వారిరువురును మాగుము దినములలోనే
యన్ని దేశభాషలను, ఆదేశములందలి యాచారములను, నుకరముగ
గ్రహించిరి. గురూత్తముల కడకేగి వారివలన నన్నివిద్యల రహస్య
ముల నెఱింగిరి. ఇట్లు సకలకళాపరిపూర్ణులై సర్వవిద్యావిశారదులై
వారిరువురును, స్వతంత్రజీవనమును గావింప నంకల్పించి, రాజానుమతిని
సార్వభౌమనివాసస్థానమైన పాశ్చాత్యదేశమున కొకదినమున, బోవ
నిశ్చయించుకొనిరి.

ధూమనాకలో నముద్రమునఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, వారి
రువురు నందలి వింతలను జూచుచు, గొలదిదినములకుఁ పాశ్చాత్య
దేశమందలి చంద్రదీప్తివమునుఁ జేరిరి. క్రమముగ నాదీప్తివమందు
చంద్రకాంతానదీతీరమందున్న చంద్రమతి యను రాజధానిని జేరిరి.

అచ్చట తమ ప్రజ్ఞాకాశలమునఁ బ్రజల యాదరమునాఞ్జించు
కొని, మంచిసమయమున చంద్రదీప్తివసార్వభౌమని దర్శించిరి. ఆ చక్ర
వర్తియు, వీరి ప్రవర్తనాదికమును జక్కగఁ బరిశీలించి, వీరి యమా
నుష కృత్యముల కానందించి వీరిని తన సైన్యమున కధిపతులనుగాఁ
జేసెను. మాగుముదినములయిన పదవ నాకనాడుసార్వభౌమనిసోదరుఁ
డొకచోట శత్రువులచే నాకమింపఁబడి నిర్బంధితుఁడయ్యెనను విషాద
వార్త హఠాత్తుగ వినఁబడెను.

అంత వీరిరువురును, సార్వభౌమని యనుమతినిఁ బడసి, సమర్థ
మైన సైన్యమును గూర్చుకొని, నాకలపై నాచోటునకేగి, శత్రు
వుల రహస్యములను గుర్తించి, హఠాత్తుగ వారిపైఁబడి, వారిని సర్వ

నాశన మొనరించి, రాజసోదరుని బంధవిముక్తుని గావించి, యా శత్రు సేనాధిపతిని బంధించిరి.

విజయవార్త రాజధానిని తేరెను. సార్వభౌముఁడు సకలవైభవములతో నెదురేగి, వారిని తోడి తెచ్చెను. తన సోదరునితోట నాకుమారవరుల ప్రతాపాదితమును విని మిక్కిలి యానందించెను. మరునాఁడు సభలోఁ దారకుని మిగులఁ బ్రశంసించి, తన రాజ్యమున వానికి ధర్మాధికార పదవి నొసంగెను. మఱియు నాతనిఁ దన ప్రాణమిత్రునిగఁ బ్రకటించెను. రాజపుత్రునకుఁ దన పుత్రికనిచ్చి వివాహముఁ గావించి భారతవర్ష సార్వభౌమునిగ నాతని నభిషేకింపుమని తన సోదరునితోఁ జెప్పి, వారిని వారి దేశమునకుఁ బంపెను.

తారకుని ప్రజ్ఞాపాటవముచే నిర్మింపఁబడిన విమానమునధిష్ఠించి, నూతనదంపతులును, తారకుఁడును, యువరాజుతోఁ గూడి, త్వరితముగ విబుధనగరమును జేరిరి. నుముహూర్తమున రాజపుత్రుని సకల భారతవర్షమునకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాభిషిక్తుఁడేసి సార్వభౌమ సోదరుఁడు స్వదేశమున కేగెను. రాజపుత్రుడు సార్వభౌముఁడై నిరాతంకముగ రాజ్యమేలెను. తారకుఁడు గూడ మిత్రునిచే గౌరవింపఁబడి, గృహస్థుఁడై సంతానవంతుడై సుఖముండెను.

రచయిత : శ్రీమదజ్ఞాన అదిభట్ట నారాయణదాసః

అనంతపురం నకున్నది. రవిమసి మా మేళాస్థానమున
 ఉన్నది. అంతమునకు రవిమసి మా మేళాస్థానమున
 శ్రీ నారాయణదాస తా మహారాజుల ద్వారా వాక్ ప్రసాద
 రత్నాద్యుత్సాహ మహోజ్జ్వల మతి స్సోయం కవీనాం కవిః

బ్రహ్మశ్రీ ఆ. నారాయణదాసుగారిమీద

ఆచార్య : యస్వీ జోగారావుగారి పద్యము

నాయని నాల్గు ముములవునా యెటు ముద్దిద, దంచు నల్వయా
వ్యాఘముగా హాసింపఁగ 'అవంతముఖన్ నను నెట్లు ముద్దిదం
బోయెదో; యంచు జెల్వవఁగ - 'ముద్దిదెదన్ గను' మంచు నల్వ నా
రాయణదాసు గాఁగఁ ద్రాపవందు సరస్వతికిన్ నమస్కృతుల్.

కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహిత సంబంధము

కవిగారిది	సువర్ణ ముఖ సదీరము,
వ్యాఖ్యాతది	వేగవతీ సదీరము.
వారి గ్రామము	అజ్ఞాడ
వీరి గ్రామము	గుడివాడ
వారింటి పేరు	ఆదిభట్లవారు
వీరింటి పేరు	రాంభట్లవారు
వారి పేరు	నూర్యనా రాయణదాసు
వీరి పేరు	లక్ష్మీనా రాయణశాస్త్రి
వారు	హరికథా పితామహులు.
వీరు	బ్రాహ్మీభూషణులు.
వారు	హరికథావ్రవచన వటువులు
వీరు	పురాణ వ్రవచన సమర్థులు
వారు	స్వతంత్ర జీవనులు
వీరు	అస్వతంత్ర జీవనులు
వారు	మహాకవులు
వీరు	అనువాదకులు
వారు	ఆటపాటమాటల మేటి
వీరు	ఉపన్యాసక మూర్ధన్యులు
వారు	జగద్గురువులు
వీరు	ఆచార్యవర్ములు
వారు	పేరూరు ద్రావిడులు
వీరును	పేరూరు ద్రావిడులే
వారు	తాతలు
వీరు	మనుమలు

పాపముల మాతానుహులు, మహాకవిదానుగారు అక్కచెల్లెండ
కున్నారు. కాన మాతానుహుని కావ్యమునకు దాహితుని వ్యా
ఖ్యాతియు. ఇదియే కవి వ్యాఖ్యాతృ సన్నిహితసంబంధము.

10 సర్వజ్ఞుడు. వ్యాఖ్యాత కించిత్ జ్ఞుడు.

మాయోపహిత చై తన్యము ఈశ్వరుడు. ఆ ఈశ్వరునకుమాయ
 అభిప్రాయమును. అనిద్యోవహిత చై తన్యము జీవుడు. ఈజీవుడు
 మాయను పట్టుకొని యుండును, కాని యీ జీవేశ్వరులిద్దరును మాయా
 కల్పితులే. ఉపాధిభేదముచే భేదముగాని వాస్తవిక భేదములేదు.
 ఉపాధి నశించిన మిగిలినదాత్మయే కదా!

కావున పైవారిరువురకును బాహ్యలక్షణములను విడిచిన
 నారాయణత్వము సమానమే.

కావ్య ప్రశంస

తారకము మహాకావ్యము. రచయిత మహాకవి. హరిశ్చంద్రా
పితామహుడు. వాగ్గేయకారకుడు. లయబ్రహ్మ. ఆటపాటలు. టు
మేటి. పూర్ణపురుషుడు. శ్రీ మదబ్జాహుతిభట్ల నారాయణదాస పా
దయుడు, సకలకలాప్రపూర్ణుడు.

పరిమాణములోఁ జిన్నదయ్యును బ్రాథతలో మిక్కిలి మున్న
యీ కావ్యము. ఇందు భారవికవి యర్థగాంభీర్యము, మాఘకవి అర్హం
కషపాండిత్యము, శ్రీహర్షుని గ్రంథగ్రంథి విన్యాసములును సర్వలో
ముఖముగఁ గానవచ్చును.

ఇది, భాషాపరిణతిలో, భావవిన్యాసములో, సలంకారచమత్కృ
తిలో, ధాతుప్రయోగవద్ధిలో సర్వోత్కృష్టమై నాన్యతోదర్శనీయమై
యున్నది.

ఆలంకారికలు నిర్దేశించిన మహాకావ్యలక్షణమిది. దీనిని
ఆవర్ణనలన్నియుఁ గథలో కలిపియేయున్నవి. ఒకటి రెండు లక్షణ
రసములన్నియు నిందు చక్కదుమధురముగ నిరూపితములు. ఇట్టి ప్ర
ముత్పాద్యము. రాజపుత్రుడు నాయకుడు, తారకుడు ఉపనాయ
కుడు. ఇదియొక అమూల్యకావ్యజాతము. దీనికిదియే సాటి.

మహాపకార స్మృతిః

“వ్యాకరణ సార్వభౌమ”

పేరి సూర్యనారాయణశాస్త్రి

రాజమహేంద్రవరము

1-3-1984

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవ రోగిణామే

నిధయే సర్వ విద్యానాం దక్షిణామూర్తయే నమః.

శ్రీ మద్భారతీయాలంకారికాగాం మూర్ధన్యః, సకలదార్శనిక సిద్ధాంతవేత్తా, జగన్నాథ వణ్ణిత సరేన్ద్ర్యః రమణీయార్థ ప్రతిపాదకశ్శబ్దః కావ్య, మితి కావ్యలక్షణం వ్యరూపయత్. ఇదమేవ లక్షణమద్యతే నై రాదీయతే. తస్యచలక్షణస్య శ్రీమతాం జన్మసిద్ధ సకలవిద్యానాం పుంభావ సరస్వతీనాం సర్వవేదవేదాజ్ఞ శాస్త్రార్థపారదృశ్వనా మజ్ఞా జాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవీనాం ప్రబంధాఃసర్వాత్మనా ఉదాహరణం భవితమర్హన్తి. యతఃవణ్ణితరాజేన కావ్యస్య తద్భుటనానుకూల శబ్దార్థోపస్థితి రూపా కవిగతాకేవలా ప్రతిభా కారణత్వేన ప్రత్యపాదితేనైవ మహాకవీనాం దేవతా మహాపురుష ప్రసాదాది జన్యమదృష్టం ప్రతిభాయాహేతుత్వేన ప్రాదర్శితం. నారాయణదాస మహాదయానాం వినై వగురోస్సకాశాదధ్యయనం పరదేవతా ప్రసాదజన్యేన అదృష్టేన కావ్యకరణానుకూలా ప్రతిభా సముదపాది. ప్రతిజ్ఞాతచ్ఛినారాయణదాసమహాకవీనా స్వీయతారక కావ్యప్రారంభే.

“స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే” ఇతి ఏవమేవ కాశీశతకేపి.

“వ్యరచీత్తం మయా కాశీశతకం నై జగీమతా

శ్రీనారాయణదాసేన కవితాగాన శాలినా” ఇతి.

యద్యతేన ఏతే మహాదయా న్యాయవ్యాకరణాః జ్ఞాతవేదాంతమీమాంసాది శాస్త్రపారదృశ్వనామపి విస్మయజనకాన్ వవరసభరితాన్

ప్రబంధరాజాన్ నిరమాసిషః. తేచప్రబంధా ఆంధ్ర, ఆంధ్ర, సంస్కృత
భాషాను విరాజంతే. తద్గ్రంథావలోకనే శ్రీమతాం మహాకవీనాం కీయతీ
వ్యాకరణమర్కజ్ఞతా? కీయతీ అలంకార విన్యాసపద్ధతిః? కీయద్వా
వేదాంతశాస్త్ర వైదుష్యమ్? కీదృశోవా భారతీయమతకులాది తత్త్వేషు
విశ్వాసః? కీయాన్వాభావావిష్కరణ పథః? కీయద్వా వ్యంగ్యార్థ
ప్రకాశనమ్? ఇత్యాది. సర్వం సుప్రీతిభవతి విశ్వేషాం వివశ్చి దవశ్చి
మానామ్.

ఏవం స్థితే మహాత్మనశ్చరితే “తదీయ ప్రబంధానాం మధ్యే
తారకాఖ్యం మహాకావ్యంవృతి కిచ్చిదవలోకయామః - పాణిని
మహర్షిణా లోకానాం నైదికానాం శబ్దానాం సాధుత్వంప్రతిపాదితమ్.
తేషాం మధ్యేలోకక శబ్దానాం సాధుత్వ ప్రతిపాదకానియాని నూతాని
తేషాముదాహరణతయా కావ్యమిదం మయా నిర్మయతే. ఇతి ప్రతిజ్ఞాఽ
కారి. “అనేన జ్ఞాయతే” ఇదం కావ్యం వ్యాకరణశాస్త్రాదాహరణ
భూతమితి. సాచ ప్రతిజ్ఞా వచ్చసర్గాత్మకే అత్రకావ్యే సాకల్యేన
మహాకవినా నిరూప్యతా. పాణినియే సనాదయః-12 వికరణాః-28,
లకారాః-10, తజః-18, కృతః ప్రాయేణ శతం-100 సుపః-21 తాబాః-ప్రీ
ప్రత్యయాః-9 తద్ధితాః ప్రాయేణ ద్విశతం-200 ఇత్యా హత్య అష్ట
విధాః ప్రత్యయా స్త్రీలియచతుర్థవచ్చమాత్మకే ౭ అధ్యాయత్రయే
పాణిని కవినా ఉపాదిశ్యంత.

ఏతేషాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యా సంయోజనే ప్రయోగార్థా
శబ్దా నిష్పాద్యంతే. ప్రకృతిశ్చ ధాతు ప్రాతిపదికరూపేణ ద్వేధా
ప్రదర్శి మునినా” ప్రకృతిప్రత్యయ సంయోజనేఽపేక్షితం కార్యజాత
మతిరిక్తమధ్యాయ వచ్చకంబోధయతి. నిరుక్తాష్ట విధ ప్రత్యయానైర్ని
ష్పన్న శబ్దా అత్రకావ్యే ప్రదర్శిత, తేషాం సర్వేషాం
శబ్దామత్ర ప్రదర్శనే పానడక్ర్యభియా విరమ్యతే.
వస్తు ఇదమేక మవశ్యం వక్త వ్యమస్తి-వ్యాకరణ శాస్త్రే

తిజ్ ప్రక్రియా బహులా దురవగాహాచ, త్రాపిలుజ్, లిటో: ప్రక్రియా
దుర్ధరా దురవబోధాచ "భూతమాత్రే లజ్" అనద్యతన భూతేలజ్,
భూతానద్యతన పరోక్షేలిట్ సమా ప్రక్రియా అతిక్లిష్టేతి మన్యానా
స్తత్ప్రయోగేనైవ మమ పాఠ్యేష్య పకర్తావిష్కరణ మావశ్య కమిత్య
వగచ్ఛస్తశ్చ నారాయణదాస మహాశవయ: ప్రాధమికేనర్గతయే
లుజ్, లజ్, లిడంతాని శబ్దా: ప్రాయశ్చిత ఇతితై: ప్రథమత
వన ప్రతిజ్ఞా కృతా.

1. సర్గే, లుజ్ ప్రయోగా:

పాణినీయే-లజి శబాద్యనాదతయా లాఘవేన ప్రక్రియా
నిర్వహణాయ'చ్చి' ప్రత్యయో వికరణోవిహిత: సచక్వాపి నశూయతే.
తస్యస్థానే ఇచ్చ ప్రత్యయా అశేష వికితా:

1. చ్చే సిచ్ - ఏష్య చ అనేకథా వివరిణమిత:

(1) క్వచిల్లుగా దినా లుప్త:

శ్లో. 1. వసర్గే 20. అభూత్ 28. అగాత్ 32. అశక్త.

(2) క్వచిత్తస్య ఇడాగమ:

శ్లో, 1-18 అయోదిప్త, 36. అలోకిప్త-4 అజనిష్ఠా: 31
అగతీత్.

(3) క్వచిదిడ భావ:

శ్లో. 1-4 అనాత్పీత్ 8 అన్యసార్పీత్

(4) క్వచిత్సిచ ఇట్ ధాతోఃసక్

శ్లో, 1-54 అహస్తిత్

2. ఫీచోఽవనాదతయా చ్చేర్చిన్

శ్లో. 1-7, అనాయి 10 అభాజ

3. తథా, చజ్

శ్లో. 1-18 అజ్జననః 58 అమమదత్. అచక్రిశత్

4. తథా అజ్

శ్లో. 1-30 అవప్తత్ 9 అశకత్ 30 అరుదత్

5. తథా క్సోపి విహితః పరస్తు స వ్రశ్యతే నోవ యుయుజే.

3. సర్గే లిట్ ప్రయోగాః

ధాతోత్పైయత్యేన ద్విత్వం లిటివ్యధాయి

తత్ర విచిత్రాః ప్రకియాః కల్పితాః

1) లిటి వరతః క్వచిత్ 'ఆమ్' వికరణః లిటోలుకి తతః లిజ్జరకాణాం కృత్యస్తీనా మనుప్రయోగః

సర్గ-1 శ్లో-1 కోలాచక్రతుః 2. ప్రబోధయానూన 3. వైద్యా
మాన ఏషు ఆమస్తం భిన్నం పదమవ్యయమ్.

2) ఆకారాస్తధాతోః పరస్మైవనే లిటి ఒకారః

4శ్లో. అస్తర్దధా 7. ఆబభా 10. అధిరష్టా

అన్యత్ర అకారః 6. జగమ 8 ఆట

ఆత్మనే వదే ఏకారః 2 నిన్యే

3. అదధాతోః 'ఘస్థాదేశః' స. 1-20 జఘాన

4. ధాతోర్లిటి ద్విత్వమేవాభ్యాసం తావత్

తే స. 23శ్లో. రేజే. 31 శ్లో రేజరే

అప్రసంగే అమమమదత్ అశకత్ అరుదత్ కృత్యస్తయః
బహుధా ప్రాయోజిత.

శ్రీమతాం మహావీనామేష స్వభావః - యత్ స్వవరిచితా
నాం పదార్థానాం తత్త్వయాపేక్షైవ స్వకాశ్యేషూన నిబాధనమ్. తేచ
పదార్థాః లాకికాః శాస్త్రైకగమ్యావా భవస్తునామ. తత్రాపిద్వయీ
గతిః స్వాభ్యస్తానాం శాస్త్రాణాం తద్రూపిజైవ ప్రదర్శనేన స్వకావ్య
శోభా జననమి త్యేకా రీతిః. శాస్త్రార్థాన్ స్వస్వయాపేక్షాప్రదర్శ్య కేవలం
తద్విషయ సంయోజనమాత్రేణ కావ్యస్య శోభాజనన మిత్యన్యా రీతిః.

ఆద్యారీతిః మురారి శ్రీహర్నాదేః అన్యారీతిః కాళిదాసాదేః
ఆద్యారీతిం పరిశీలయామః. అనర్ఘరాఘవే - శూర్పణఖామాల్య
వతోస్సంవాదే "నహిస్థానివద్భావేన జహతి క్షత్రియత్వమ్" చంద్రో
దయవర్ణనే 'జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా".

శ్రీహర్నం పశ్యామః.

- 1) సమవాయి కారణగుణాః కార్యసంక్రమాన్నిన, నిమిత్త కారణగుణాః
ఇతినై యాయిక సమయః, వ్యభిచరితోవా? ఇత్యుత్తేక్షతే

దమయన్తి స్తనవర్ణనే,

కలశే నిజహేతుదణ్డజః కిముచక్రభమకారితాగుణః,

సతదుచ్చ కుచౌభవన్ ప్రభాఝుర చక్రభమ మాతనోతి యత్,

చక్రభమః - చక్రస్యభమణమ్ చక్రవాక భాన్తికృ.

- 2) అధరబిమ్బ మిత్యాదయ ఉపమితసమాసా అసమర్థా ఇతి,
ఉపమానాని సామాన్యవచనైః ఇతి నూత్రేమహాభాష్యకారీయ
సిద్ధాంతోవిలసతి. తత్రచ హేతుః సాధారణధర్మస్య ఉపమానోప
మోయయోరుభయత్రాపి శాబ్దాన్వయేన ఉపమేయస్య సవిశేష
ణత్వేన అసామర్థ్యమేవ. ఏవంస్థితే 'అధరబిమ్బ' మిత్యత్ర అధరం
బిమ్బమివేతి కిమర్థ మసామర్థ్యేపి సమాన స్వీకరణమ్? అధరం
మిమ్బం యస్మాదితి వ్యధికరణ బహువ్రీహిణా తస్య సమర్థత్వ మేవ
సిద్ధ్యతి. లోకే ఉపమానభూతం బిమ్బఫలం బైమ్యధోహాత్
అధరం = సీచ మితి కావ్యశాఖాపి సమ్భవతీతి వర్ణయతి శ్రీహర్నః.

“అధరం కిల బిమ్బనామకం ఫలమస్మాదితి భవ్యమన్యయమ్
లభ తేఽధరబిమ్బ మిత్యదః పదమస్యార దనచ్ఛదం పదత్.

3) తమో నాతిరి క్తః పదార్థః కి న్తు తేజోఽభావయావమేవ. నీలం తమ
శ్చలతీతి పృతీతిః దీపావసానౌపాధికే భ్రాన్తిరేవ. ఇతి వై శేషిక
సిద్ధాంతః. తమువనిబధ్నాతి శ్రీహర్షః.

“ధ్వాన్తస్య వామోరువిచారణాయాం వై శేషికం చారుమతం
మతం మే.

జ్ఞానాకమాహుః కిల దర్శనం తత్ క్షుణ్ణం తమ స్తత్త్వ నిరూపణాయ
కణాద శాస్త్రస్య వై శేషికమితి, జ్ఞానాకమితి వ్యవహారః, తమసి
యచ్ఛక్తుః పదార్థాన్ విశేషయాశేణ గృహ్యతి తదేవోత్కృష్టం
ఖలు. తచ్చ దివాన్తస్య చక్షుః రాత్రే వామయో రూర్వోః
విశేషేణ చక్షుషా ప్రత్యక్షీకరణం సర్వాభిమతమితి సార్వజనీన
స్సముదాచార ఇతి కావ్యశోభా. ఏషాచ వామోరు పదేన ధ్వన్యతే
కవినా.

4) ఏవం నారదం వ్రతి ఇన్ద్రస్యవచనే ఉపేన్ద్రస్య జై మిని మునిత్వము
దీతమితి వర్ణయతి కవిః.

“విశ్వరూప కలనాదుపవన్నః తస్య జై మిని మునిత్వముదీయే
విగ్రహం మఖభుజామసహిష్ణుః వ్యర్థతాం మదశనిం సనినాయ”

జై మినిర్మహర్షిః విశ్వరూపాణి = మీమాంసా సూత్రాణి చయా
మాన. ఉపేన్ద్రోఽపి విశ్వరూపాణి = దశావతారాన్ దధార.
జై మినిః దేవానాం శరీరాది పశ్చాత్తం నిషిషేధ నవమే, ‘వజ్ర
హస్తః పురన్దరః’ ‘సహస్రాక్షో గోత్రభి ద్వజబాహుః’ ఇత్యా
దీనా మర్థవాదత్వమజ్ఞేయకార. ఉపేన్ద్రోఽపి దేవానాం విగ్రహం
రాక్షసైస్సహ విరోధం న సేషే. అత ఏవ మమవజ్రాయుధస్య

వై యర్థ్యం నిరుపయోగత్వం అకల్పయదితి కావ్యశోభా, అను
జర్య ఉపేంద్రస్య సాహాయ్యాత్ అహమిదానీం నిరుపద్రవో వసా
మీతి వ్యజ్ఞార్థః కావ్యశోభాం పుష్టాతి. ఏవం

1) స్వం నైషధాదేశ మహావిధాయ కార్యస్య హేతోరపి నాన
లస్సన్

కిం స్థాని వద్భావ మద త్తదుష్టం తాదృక్కృతవ్యాకరణ పునస్సః

2) ఇహ కిముషసి పృచ్ఛాశంసి కిం శబ్దరూపం
వృతి నియమితవాచా వాయసేనైషవృష్టః
భణ ! ఫణిభవశాస్త్రే తాతజః స్థానినాకా
వితి విహిత తుహివాగు త్రరః కోకిలోఽభూత్.

3) గత్వాస్తరా నలంబైమీం నాకస్మాత్త్వం ప్రవేక్ష్యసి
షణ్ణాం చక్రమగుంయుక్తం వర్తమానణ్ణకారవత్.

4) ఉభయీ పృక్షతిః కామే సజ్జేదితి మునేర్మనః
అపవర్గే తృతీయేతి భణతః పాణినేరపి

5) క్రియేత చేత్పాథు విభక్తిచింతా
వ్యక్తిస్తదాసా ప్రథమాభిధేయా
యాస్వాజసాం సాధయితుం విలాసై
స్తావత్ క్షమా నామవదం బహుస్యామ్.

6) ఉదయతిస్మ తదద్భుత మానిభి
ర్థరణి భృద్భువి తత్ర విమృశ్యయత్
అనుమితోఽపి చ బాష్ప నిరీక్షణాత్
వ్యభిచచార న తావకరో వలః.

ఇత్యేవ మాత్రయ శ్చతశస్సన్తి కావ్యే. సర్వత్రాపి తత్తత్త

స్త్రోత్రాన్ స్వరూపేనైవ ప్రదర్శయతి తేన చ కావ్యస్య శోభాం జనయతి
చ. అతఏవ 'నైషధం విద్యదామధ' మితి సార్వలాకికీ ప్రతీతి స్పష్టా తా.

ద్వితీయా రీతిః కాళిదాసాదేః. తేహి సర్వేషు శాస్త్రేషు విద్య
మానాన్ సిద్ధాంతాన్ సంప్రదాయాంశ్చ నూత్నరూపేణ స్పృశన్తి
సతు శ్రీహర్షాదయ ఇవ శాస్త్రోక్తాన్ విమృశన్తి. యథా.

1) ఏతావతా నన్వనుమేయ శోభికాంచీ గుణస్థాన మనిందితాయాః,
ఇతి అత్రోపక్త సాధ్యహేతుాన్ వివిచ్య అప్రదర్శ్య అనుమాన
ప్రక్రియాం దర్శయతి తావతాజ్ఞాయతేతస్య న్యాయ వైదుష్యమ్.
ప్రయోగశ్చ ఇత్థం మల్లినాధేన కథితః. గౌరీసితమ్బం లోకాతిశాయి
సౌందర్యం గిరిశాంకామథత్వాత్. యన్నైవం తన్నైవమ్.

2) 'అవవాదైరివోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః'

ఇదచ్ఛి వాక్యం న్యాయ వేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసా
శాస్త్రేషు విద్యమానాన్ బహూన్ విషయాన్ గర్భితరోతి. సతు
విషయప్రవృత్తయః కవినా నోట్టజ్జితాః.

3) 'శ్చుతే రివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్'

సుదక్షిణా నన్దిన్యా, మార్గమన్వగచ్ఛత్. ఇత్యస్య ఇదమప
మానమ్. శ్చుత్యర్థాను గతయః ప్రమాణం, న స్వాతంత్ర్యేణ
విరుద్ధా స్వప్రమాణమేవ ఇతిహి సర్వదార్శనికానాం సిద్ధాంతః
నూత్నేక్షికయా ప్రాదర్శిత. నన్దిన్యా శ్చుతి సాదృశ్యం, సుదక్షి
ణాయా శ్చుతి సాదృశ్యశ్చ ప్రత్యపాది. అనేన సర్వాత్మనా నందినీ
సేవయైవ సుదక్షిణాయాః ఫలసిద్ధిః, నాన్యధేతి కావ్యశోభా. తథా
ప్రత్యయ ప్రకృతియోగ సన్నిధిః. ఇత్యాహ కాళిదాసుః. మూ
ఘోష్యాహ.

విజయ స్వయి సే గాయాః సాక్షిమాత్రేః పదిశ్యతామ్
ఫలభాజ సమీక్ష్యోక్తే బుద్ధేర్భృగ ఇవాత్మని.

కాపిలే తన్త్రే బుద్ధిశేష సర్వాణ్యపి కర్మాణి నిర్వర్తయతి,
ఫలంతు పురుషో భుజే, ఇతి సిద్ధాంతః, ప్రత్యపాది ఏవం సాక్షిమాత్రే
భవతి (కృష్ణే) సేనయా కృతో విజయోఽ అపదిశ్యతే.

తథా:- అవ్యనారథమాణస్య విభోరుత్పాదితాః పరైః

శ్రీజన్మ గుణతా మర్థాః శబ్దా ఇవ విహాయసః

ఆకాశోవిభుః భేదీదణ్డ సంయోగాదిభిః జలతాశ్శబ్దా ఆకాశస్య
గుణతాం యాన్తి. తద్వల్ తిజ్ఞిదవ్య కుర్వాణస్య విభోః సమ
ర్థస్య ప్రయోజనాని స్వాధీనాని భవన్తి.

తథా : 'ధాతులీన మువసర్గ ఇవార్థమ్' ఇత్వాహమాఘః.

ఏవ మనేకత్ర మహాకవయః శాస్త్రసమ్మతానర్థాన్ ప్రాదర్శయన్
ఏవం శాస్త్రవిషయే కవీనాం ద్వయ్యాగతిః ప్రాదర్శి. ఆద్వారీతిః న
సగ్యసుగమా. పరంతు కవేః ప్రాణిత్య ప్రకర్షః ప్రతిభాతి. ఏతా
వతా నాన్యేషు స్యానతా సమాపదనీయా' ప్రకృతిః ఖలు సాతే
షామ్'. ద్వితీయా రీతిస్తు సర్వేషాం హృదయజ్ఞమా సుబోధాచ
యద్యపి కావ్యమార్గే శాస్త్రాణాం స్వస్వరూపేణ ప్రాదర్శనం
రసాస్వాదస్య విచ్ఛేదకారి తథాపి సంయోగే నఖ త్తతానీవ రసా
స్వాదముత్తేజయన్తి ఇతి సార్వత్రిక మేతత్.

ద్వితీయాం రీతి మాశ్రియతాం మహాకవీనాం విషయే విదిత్యా
గమనికా పరిశీలనీయా. యత్ - ఆముఖే కేచనశబ్దా అసాధుత్వేన
భాసన్తే. సమ్యక్పరిశీలనేన సాధవో భవన్త్యేవ. తాదృశ శబ్దానాం
ప్రయోగేణైవ స్పర్శీయః శాస్త్రపటిమా ప్రతిభాతి. యథా - అధికరణే
శ్లోకేః '8-2-15 ఇతి మాత్రే 'గిరాడశ్చందసి' ఇతి వార్తికేన గిరిశబ్దే

ఉపపదే శీఘ్రః ఛందసి డో విహితః, గిరాశేతే ఇతి గిరిశః - ఏతదీత్యా
శ్రియతే గిరిశ శబ్దశ్యలోకే అసాధుత్వమేవ ఏవం స్థితే కాళిదాసుః-

1) గిరిశమువచార వ్యత్యహం సా సుకేశీ

2) ఆరోపితం యద్గిరిశేన వశ్యాత్

3) శుశ్రూషమా గాం గిరిశోఽనుమేనే.

4) అథోపనిన్యే గిరిశాయశారీ' ఇతి గిరిశ శబ్ద మనకృత్
ప్రాయుజ్ఞః. పూర్వోక్తరీత్యా లోకే గిరిశశబ్దోఽసాధురితి స్పష్ట
మేవ ప్రతిభాతి హి. వస్తుతస్తు అయం శబ్దః తో కేపి సాధురేవ గిరిరస్యా
స్తీతి విగ్రహే 'తామాది సామాది పిచ్ఛా దిభ్యః శనేలచః' ఇతి
నూత్యేణ లామాదిత్వాత్ మత్వర్థీయశ్శః గిరిశః. ఇయశ్చ ప్రక్రియా
'తద్ధితోవా' ఇతి వార్తికే మహాభాష్యకారై రేవ ప్రాదర్శి

ఏవం జి ఫలాధాతోః నిష్కాయా మానుప సర్గాత్ పుల్లక్షిబృశో
ల్లాఘాః (7-2-55) ఇత్యనేన పుల్లశబ్దోఽపాతితః. తేన ఉపసర్గరహిత
స్యైవ సాధుత్వమ్ పరం కాళిదాసుః

1) లోధంధ్రుమం సానుమతః ప్రపుల్లమ్

2) ప్రపుల్లరాజేవ మివాఙ్క మధ్యే

3) ఉపసి సర ఇవ ప్రపుల్ల పద్మమ్.

ఇత్యాది ప్రాయుజ్ఞః పుల్ల = వికసనే ఇతి ధాతోః వచాద్యచి
ప్రపుల్ల మితి సాధురేవ భవతి.

ఏవం మహాకవీనాం గ్రీన్థేషు విచిత్రాశ్శబ్దాః ప్రాయుజ్ఞస్త, తేహి
పదశాస్త్ర మర్మజ్ఞాః "ఉదయతి వితతోర్ద్వి రశ్శిరజ్జా" ఏతి మాఘః

"ప్రవిఘాటయితా సమత్పత"న్నితి భారవిః

"రక్షాం సీతి పురాపి సంశ్రుమహే" ఇతి మురారిః

హాంసం తనా సన్నిహితం చరన్తమ్

మునేర్మనోవృత్తిరివ స్వికాయామ్' ఇతి శ్రీహర్షశ్చ.

ఏవం శ్రవణ మాత్రేణ అసాధుత్వేన భాసమానానాం
సమ్మకృతిశీలనే సాధూనామేవ సతాం శబ్దానాం ప్రయాగమాత్రేణ
స్వీయం పాణ్డత్య మావిశ్చక్రుర్మహా కవయః. ఇయచ్ఛ రీతిః ప్రకృత
తారక గ్రీన్ధేఽపి దృశ్యతే. అత్ర చ టాత్ శాస్త్రార్థ ప్రదర్శనం
క్వాచిత్కమ్. ప్రకృతగ్రీన్ధ విర్మితి స్తు కేవలం స్వీయ పదశాస్త్ర పాటవ
ప్రదర్శనాయైవ. అయి యే యే శబ్దా ఆముఖే అసాధుత్వేన ప్రతి
భాన్తి. తే ఏవ విచారణే సాధుత్వ మాప్నువన్తి తాదృశశబ్దాః
మహాకవినా ప్రాయుజ్యన్త తాన్ కిన్చిత్ప్రశ్యామః.

1) ద్వితీయసర్గే 12 శ్లోకే 'ఆయాధాతధ్య' మితి మహాకవేః
నారాయణదాసస్య ప్రయోగః. అత్ర కాచిద్విప్రతిపత్తి రస్తి,
యాధాతధా శబ్దాత్ బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ భావే ష్యజి, నజ్ పూర్వ
కత్వే "యాధాతధా శబ్దాత్ పూర్వయోః పర్యాయేణ 7-3-31 ఇతి
నూత్రేణ పర్యాయేణో భయపదవృద్ధి ర్విహితా. తేన 'ఆయాధాతధ్యం
ఆయాధాతధ్య' మితి హి రూపద్వయం సిద్ధ్యతి. ప్రకృతే ఏకస్యాపి
పదస్య వృద్ధిర్నకృతా ఇత్యక్షేపః ప్రతిభాతి. అత్ర మహద్భిర్యత నీయమ్
మమ తు ప్రతిభాతి. తథ్యమసతిక్రియ్య యథాతధ్యమితి పదార్థా సతి
వృత్తా పవ్యయీభావః, తతః యథా తథ్యమభావః. ఆయాధాతధ్యమితి
అర్థాభావే అవ్యయీ భావః యథావత్సం జ్ఞా నూత్రే యథాలక్షణ
మప్రయుక్తే ఇతి మహాభాష్యే అవ్యయీభావద్వయమ్, న యథాతధ్యమ్
= ఆయాధా తథ్యమితి యద్వానభో తత్పురుషేఽపి తస్య సాధుత్వం
సిద్ధ్యతి. 'సాయథా తథ్య వృత్త' మితి మూలమ్, అత్ర స+ఆయాధా
తథ్య ఇతి చ్ఛేదమాశ్రిత్యేవ విచారః ప్రస్తుతః. యది తు స+ఆయాధా

తథ్య ఇతి చ్చేదః క్రియతే తదా బాహ్మణాదిత్వాత్ ప్యుజే, నిరుక్త
 సూత్రేణ పూర్వపద సూత్రస్య వద్ధా, సవర్ణదీర్ఘే. సాయధాతథ్య ఇతి
 తద్ధితాంతం సాధ్యేవ, తత్ర స కాపి వివృతివత్తిః. ఏవంశ్చ అవ్యయీ
 భావద్వయ స్వీకారే అవ్యయీభావ సఖ్యోతత్పురుషయోః తద్ధితాంతాశ్ర
 యణేనా తేన సహేతి తుల్యమోగే (2-2-28) ఇతి బహువ్రీహా.
 సహస్య సాదేశే సవర్ణదీర్ఘేచ సాయధా తథ్య వృత్తమితి నాగాయణ
 దాసు మహాకవేః ప్రయోగ శుద్ధిచ్ఛేతే. ఏతత్ప్రకారత్రయం మనసి
 కృత్వైవ ఏష విశిష్టప్రయోగో మహాకవి నాకారి. అత ఏవ 'స్వభావ
 సాక్షాత్స బలేన కుర్వే' ఇతి ప్రతిజ్ఞా నిర్వ్యాధా. మధ్యమపక్షమాశ్రిత్య
 శ్రీలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభి. ర్వాఖ్యాతమ్.

2) సర్గే, 31 శ్లోకే 'వ్యవణాయది'తి శ్రీదాసుమహాకవేః ప్రయో
 గః. విపూర్వకాత్ పణధాతోః లజి వ్యవణాయత్ ఇతి రూపమ్. ఆత్ర
 కాచన విచికిత్సా. పణధాతోః స్తుతౌ "గుపూధూవ విచ్ఛివణి పనిధ్య
 ఆయుః" 3-1-32 ఇతి సూత్రేణ ఆయుప్రత్యయే పణాయ ఇతి జాతే
 "సనాద్యంతా భాతవః" ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతోలజి అదాగమే
 వ్యవణాయది తి రూపమ్. స్తుతావన్యత్ర తు న ఆయుప్రత్యయః. అతో
 లజి ఆత్మనేవ దే వ్యవణత ఇతి రూపమ్ ఏవంశ్చ స్తుతౌ వ్యవణాయత్
 ఇతి, అన్యత్ర వ్యవణత ఇతి భవతి. వ్యవణాయదితి కథం సజ్జచ్ఛత ఇతి
 హి ప్రశ్నః. ఏవం సమాధీయతే, పణతే ఇతి పణః పచాద్యచ్, తతః
 "ప్రాతిదివకాద్ధాత్వర్థే బహుళ మిష్టవచ్చ" ఇత్కనేన ఆచష్ట ఇత్వర్థే
 ణిచ్, ఇష్టవద్భావేన టిలోవశ్చ తస్యస్థానివద్భావేన నోవధావృద్ధిః
 తతః కర్తరి లజి, తిపి ఇకారలోపే, శపి. గుణే - అయాదేశే, విశబ్ద
 యోగే యణి వపణాయత్, అతః వ్యవణాయదితి దాసు కవి ప్రయోగ
 సాధీయానేవ.

3) 5 స్కరే, 56 శ్లోకే అర్థయన్వ అత్రాయమాక్షేషః. అర్థశబ్దాత్ ప్రాతిపది కాత్ నిచ్చత్సయే. "అర్థవేదయో రావు గ్వక్తవ్యః" ఇత్య నేన ఆపుగాగమే తతః లోటి ఆత్మ నేవదే మధ్యమపురుషైక వచనే అర్థావయస్వేతి భవతు మర్హతి, ఆగమం వివా అర్థయస్వేతి కథమ్? అత్ర సమాధీయతే. నేదమర్థ శబ్దాత్ ప్రాతిపదికార్థేణిది రూపమ్ కిన్తు అర్థ ఉపయాచ్ఛాయామ్ ఇతి చా గాదికాద్ధాతోః నిది రూప "మర్థయ స్వేతి భవతి. యద్వా హేతు మణ్ణాన్తాత్ లోటి మధ్యమపురుషైకవచనే చ అర్థయస్వేతి రూపమ్. మమ సాహాయ్యమితిరైః ప్రార్థనాం కార యేదిత తాత్పర్యమ్. యది తు ఇతరాన పక్షయా స్వయమేవ ప్రార్థయ స్వేత్యాశయశ త్వే తు నివృత్త ప్రేషణాద్ధాతోః హేతుమణ్ణావపి ప్రకృ తార్థ సిద్ధిః, తథా చ ప్రయోగః.

"ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియాః" ఇతి

4) 4 స్కరే 35 శ్లోకే "సమచలయత్" ఇతి.

అత్రేయం శక్త్యా-చల ధాతోర్హేతు మణ్ణౌ, ఉపధా వృద్ధౌ తతః కర్తరి లజీ అడాగమే సమామోగే "సమచలయదితి భవతు మర్హతి, అధకథం" సమచలయదితి సమాధీయతే. భ్యాదిగణే ఘటాదా 'కమ్పనే చలి' గతి పర్యతే. తస్య చలనార్థే 'ఘటాదయో మితః' ఇతి మిత్యే 'మితాం వ్రాస్వే 6-4-92 ఇతి వ్రాస్వే సమచలయదితిరూపం అకమ్పయదిత్యర్థః. విసస్జరేతి తాత్పర్యమ్. కమ్పనాదన్యత్రతు న మిత్యమ్. "శీలం చాలయతి" అన్యథాకరో తీత్యర్థః.

5) 1 స్కరే-17 శ్లోకే. వేత్తుమితి రూపమ్ అన్యవేదితు మిత్య ర్థః. అత్రకేదిదాచక్షీరన్. విద సత్తాయాం, దై వాదికోధాతుః అనిట్ కాకాను 'పద్యభి ద్విద్యతి ర్విసద్' ఇతి శ్యనానిర్దేశాత్ దై వాదిక

ఏనానుదాత్తః. తతః తుముని 'ఏకాచ ఉపదేశేన నునాత్వాత్
(7-3-10) ఇతి ఇటా నిషేధే వేత్తుమితి గూఢమ్. ప్రకృతే విదేః
జ్ఞానార్థకత్వాత్ ఇటా వేదితుమితిస్యాత్ అత్ర జ్ఞానార్థకత్వాత్ కథం
వేత్తుమితి గూఢమ్? సత్యం, వేత్తుమితి గూఢసిద్ధౌ సత్యజ్ఞానార్థకత్వం లక్ష
ణయా స్వీక్రియతే.

ఏవం పరిశీలనే ఏకాదృశ నిగూఢ ప్రక్రియా జ్ఞానవతామేవ
నారాయణదాగు మహాకవి వజ్రేషు పదాని సాధుత్వేన ప్రతిభాన్తి
నాన్యేషామితి న వివిచ్య వక్తవ్యమ్. అత ఏవ నారాయణదాగుః కాలి
దాసాది ప్రబంధస్త్రిప వదరచనా మకరోత్. ఏకాదృశవ్యాకరణ పరిజ్ఞాప
నమేవ కవేః ముఖ్యం ప్రయోజనమ్.

ఇదం త్వవశ్య మవధేయమ్ యత్. "పాణౌకృత్య జయార్థం"
మితి చతుర్థస్థై వద్యమ్.

జయార్థమ్ = జయలక్ష్మీమ్, పాణౌకృత్య = పరిణేయ. ఇతి
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణో వ్యాఖ్యన్.

వెంపురాల సూర్యనారాయణ శాస్త్రి స్త్రిప మభిప్రాయన్తి -
జయార్థం = జయలక్ష్మీమితి వ్యాఖ్యాతుః ప్రమాదః, అతో మూలే
జయార్థమితి పాఠస్యాత్ సూర్యరాయాన్ధ్ర నిఘణ్టో ఋద్ధిశబ్దస్య
సమృద్ధిః పార్వతీ, లక్ష్మీరిత్యర్థ త్రయం కథితమ్ తద్బలాజ్జయ X ఋద్ధిమ్
= జయర్థి = మభివృద్ధిమ్ లక్ష్మీమితి వాఙ్మోలభ్యతే. అత్యేవ
పాణౌకృత్య = పరిణేయేతి లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిణాం వ్యాఖ్యాపి
సజ్జచ్ఛత - ఇతి.

అత్యేదం బోధ్యమ్ - అర్థశబ్దో ధనవాచకః. ధనఞ్చ లక్ష్మీ
గూఢమ్, అతో జయార్థా మిత్యస్య జయలక్ష్మీ మిత్యర్థ సిద్ధ్యంతేతి లక్ష్మీ
నారాయణ శాస్త్రిణామా శయః తావన్నాత్మేణ జయలక్ష్మీమిత్యర్థ
శబ్ద శక్త్యాన లభ్యతే. అతో ఋద్ధిశబ్ద ఘటితః పాఠస్త్రిక ర్తవ్యః
తేనార్థ సజ్జతిరిత్యభిప్రాయో వెంపురాల మహాదయాగమ్.

వస్తువు శాస్త్రీయో రుభయో రప్యశయో న సమ్యక్.
 మూలే "నిత్యం హస్తేపాణావు పయమనే" 1-4-77 ఇత్య
 పాణావిత్యస్యోపయమనాథే గతి సంజ్ఞాయామ్, "కు గతిప్రాదయః"
 మూసే, స్వోల్పబాదేశే పాణౌకృత్యేతి రూపమ్. ఉపయమన
 వివాహార్థ కర్తాశ్రయణేనైష విచారః శాస్త్రీభ్యామకారి. ఉప
 శబ్దస్య వివాహార్థ కర్తృమాశిశ్రయ వృత్తికారః. ఏతదేవ
 శాస్త్రీయోర్విచారస్య మూలమ్. తదా కథంబిదపి మూలగ్రన్థో న
 ధవతి. ఉపయమన శబ్దస్య స్వీకార మాత్రమర్థ ఇతి హరదత్త
 తాదయో నిరణేయః. తథా చప్రయోగః "పాణౌకృత్య మహస్త్రా
 జయార్థమిత్యేవ పాఠః, జయాయ ఇదం జయార్థమ్. ఏవంబి
 జయార్థమ్ = జయాయ, సేనామ్ = సైన్యమ్, పాణౌకృత్య =
 స్వీమాం రక్షంతావిత్సర్థ ఏవగ్రన్థకర్తు స్సమ్మతః. ఏనమేవ సిద్ధాంత
 శిత్స నారాయణదాన మహాకవిభిః పాణౌకృత్యేతి ప్రయుక్తమ్
 జయార్థ మిత్యేవ తాతకగ్రన్థే పాఠః. పాణౌకృత్యేత్యస్య పరి
 స్వీత్యర్థం స్వీకృత్య తదర్థ సజ్జమనాయ జయార్థమితిపాఠ వివరివర్త
 తత్సమర్థనాయ అప్రసిద్ధ నిఘంటు ప్రదర్శనచ్చ వెమ్మరాల
 తాదయా నామ నుచితమేవ. ప్రకృతే ఉపయమనం = స్వీకారమాత్ర
 పక్ష మాశ్రిత్య ప్రకృత పద్యం నిరమాయ మహాకవి నేతృలమతి
 విస్తరేణ.

ద్వితీయస్థలే అనుఖ్యదితి పదం ప్రయుక్తం మహాకవి నా తద్రూప
 సుఖదుఃఖ తత్త్వియాయామితి కర్ణాదిగణే పాఠః, తతః
 కర్ణాదిభ్యో యగి త్యనేన స్వాధే యక్రత్యయః సుఖ+య
 ఇతి సేతే యక ఆర్థా ధాతుకత్వా "దతోతోపః" ఇత్యకారలోపే సుఖ్య
 ఇతి జాతే సనాద్యంతా ధాతవః. ఇతి విశిష్టస్య ధాతుత్వే తతః కర్తరి,
 లకే. అదాగమే, తిపి. ఇకారలోపే, శపి, వరరూపే అనుఖ్యదితి-

అత్ర యశమాగమమృత్యునే కేచన విమర్శకాః, తత్తున సమ్యక్
యశః కిత్వం దృష్ట్వాతే బ్రథముః, యశః ఆగమత్వే నుఖ ఇత్యత్ర అహో
లోప ఇత్యకారలోపా నావతేః శనాద్యంతాధాతవ" ఇత్యనేన
ప్రత్యయా న్తత్వ నిబంధన ధాతుత్వానావతేశ్చ.

కిచ్చ ఏతే విమర్శకా యజ్ఞం ప్రత్యయం కంచన ప్రత్యయం
మన్య నే, తదపి నయు కమ్. యజ్ఞక్ ప్రత్యయః. కింతుయజ్ ప్రత్యయః.
తస్య యజోఽచిచేత్యనేన లుక్కబ్దేన లోపా విహితః. ఏనాం రీతిమా విశ్వ
యజ్గ నప్రకరణం, యజ న ప్రక్రియేతి వ్యవహరన్తి. నహి
వన్నాత్యేణ తస్య ప్రత్యయత్వం సిద్ధ్యతీతి దిక్.

వ్యాఖ్యాన రీతిః

ఏతాదృశస్య ప్రబంధ రాజస్య అనుకూలావ్యాఖ్యా అపేక్ష్యతే.
వినా వ్యాఖ్యానం తారక కావ్యం న సుజ్ఞాతం భవతి. పాణినీయరాక
నూతాగ్రా ముదాహరణమే తదితి ప్రతిజ్ఞాతం కవివర్త్యైః. అవ్యక్తజ్ఞాత
మపి కోశస్య బలం ప్రాదర్శికావ్యే. అతః వ్యాకృతిః కోశశ్చ ఏత
వ్యాకృత పరిజ్ఞానే అత్యంత ముపకురుతః. ఏవం స్థితే శ్రీమద్భిః కణ్ణ
రాయ మహాదయైః తారక కావ్యవ్యాఖ్యాన నిర్మాణాయ శ్రీమద్
భట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః ప్రేరితాః. తత్ప్రేరణా మజ్జీకృత్య శాస్త్రి
భిః భావార్థ దీపికేతి వ్యాఖ్యావ్యరచి. తేహి శాస్త్రి వర్యాః పాణినీయ
గ్రామే స్థాపితే వేదసమాజే సాహిత్యే అధీతినః. తేహం కోశ బంధ
కం జాగర్తి. తాన్ విజయనగర మహారాజ సంస్కృత కళాశాలాధ్యక్ష
మహామహాపాధ్యాయ తాతా సుబ్బారాయశాస్త్రిణః, మహామహా
మోపాధ్యాయ పేరి వేంకటేశ్వరశాస్త్రిణః, మహాపాధ్యాయ న
వేంకటశాస్త్రిణః న్యాయ వేదాన్త సాంఖ్యయోగాదిదర్శనాచార్య
నూర్యనారాయణ శాస్త్రిశ్చ శాస్త్రాణి అధ్యజగవన్. ఏతావ్య
లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిణః వ్యాఖ్యారచనే బద్ధతీతా ఆసన్ తేహి

“ఇహాన్వయముభేదైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా

నామూలం లిఖ్యతే కిచ్చిత్ నానపేక్షిత ముచ్యతే.”

మల్లినాథ ప్రతిజ్ఞామనురుద్ధానాః కావ్యం వ్యాకుర్వన్. తత్ర
కావ్యార్థ పరిజ్ఞానస్య యావత్ వ్యాకృతి రపేక్ష్యతే సాన్వక్షేపి. ఆధిక
వ్యాకృతి ప్రదర్శనం తత్ర నోపయుజ్యతే ఇతి మనీషయా విస్తరేణ పద
శాస్త్రం న ప్రదర్శితమ్.

“అభాజ తాభ్యాం ధరణీ చిరాయ”- ‘తత్రత్వికా’ చలదుచ్చూడ
చూడవాన్, అనువత్. తిపద్లు, అచ్చగత్య. ఇత్యాదీనాం విశిష్టశబ్దా
నాం విషయే వ్యాకరణ ప్రక్రియా విస్తరేణ నిరూపితా. కిచ్చి కోశబలం
వినా ప్రకృతకావ్యం నాధిగతుం శక్యత ఇతి సమనస్తరమేవోక్తమ్.

1) నిమ్మటానై	2) దివాకీర్తి
3) ఉరస్యస్తః	4) వావదూకాః
5) నిషద్యాపి	6) ప్రతోలీషు
7) సింహగుంహననౌ	8) హైయజ్గవీనః
9) నిష్ఠానమ్	10) కూర్చికా
11) మస్తు	12) విశేషక
13) భమరక	14) ఆవవదీన
15) దేవచ్ఛంద	16) అనుపదీన
17) నాకే	18) కోలాఞ్చక్రతుః
19) కూపకేస	20) గుణస్పృక్షకమ్
21) ఆనాయ	22) కువేణీ
23) వితర్ది	24) వప్రః
25) కేదారః	26) అవదాతః

27) ఆజ్ఞాయాః	28) కాణ్డ
29) యథాజాతః	30) తీరగః
31) శిశ్విదానం	32) తద్వదః
33) పాదాతం	35) వార్తమ్

ఇత్యాదీని కోశమూల్య) ప్రసిద్ధాని పదాని కవినా ప్రాయోజిత. నామ
లిజ్జాను శాసనాది కోశపరిజ్ఞానాభావే ఏతాని పదాని సంస్కృతాని
భాషాంతరాణివేతి వ్యాముహ్యేరన్ పాఠకాః తాదృశప్రమాదో
మాభూదితి లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రివర్యః : వ్యాన్ కోశానేకముఖ
కృత్య ప్రథమతః పదస్య అర్థం ప్రదర్శ్య తస్య ప్రమాణతయా కోశం
లిలిఖుః. తేన మహానువకారః సంవృత్తః, కోశప్రదర్శనం రామభట్టా
నామేవ సుశకమాసీత్. నాన్యేషామిత్యత్ర న కాపి సంశేతిః. తేహి
నిరుక్తరీత్యా వ్యాఖ్యానస్య యే యే అంశా అపేక్షితాస్తాన్ సర్వా
నపి ప్రదర్శయా మానుః. ప్రథమతః స్సమన్వయ, అనంతరమ్భావం
విలిఖ్య దేశభాషా వశం ఏదాస్స నః సర్వేషామపి పద్యానాం స్వదేశ
భాషాయామపి తత్పర్యం ప్రోల్లిఖన్.

ఏవం మూలగ్రంథస్య వ్యాఖ్యాగ్రంథస్య చ సుకృతినోః శ్రీమంస
యోరివ మహదానుకూల్యం సజ్జాతమ్ ఇతి ఆంధ్రప్రదేశస్థా స్సర్వేఽపి
గ్రంథకర్త్రోః అధమర్ణా ఏవ ఆసన్నితి ధృఢమహం విశ్వసిమి. ఏతద్గ్రంథ
ప్రచారాయ శ్రీమన్తః ధన పన్నో మహాన్తః ఉదారచరితాః కట్టా
ఈశ్వరరాయ మహోదయాః బద్ధదీక్షా భావ స్తీతి మహాదిదం ప్రమాద
స్థానమ్. లోకానా మేతాదృశ మహోవకార కారణాయ ఈశ్వరరాయ
మహోదయా గామాయురారోగ్యైశ్వర్య భోగభాగ్యాది జాతం శ్రియః
పతిః ప్రసాదయేత్విత్యా శీరాశాసే.

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

1. (శ్రీ) నారాయణదాసు కృతమైన “తారక”
కావ్యానికి సమీక్ష)
2. (శ్రీ) రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితమైన
తారకవ్యాఖ్యకు అభినందనము)

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

విశాఖపట్నం-13

24-3-1988

శ్రీ:

—: అ వ తా ర క ము :—

వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి, - సాహిత్య విశారద, - వ్యాక
రణ విద్యాప్రవీణ, - భాషాప్రవీణ.

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ, యం. ఏ; పి. ఒ. యల్.

ఉపాచార్యుడు (విశ్రాంతుడు)

సంస్కృతవిభాగము,

ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయము: (వారైరు).

“తారకము” ఒక సంస్కృత మహాకావ్యం, కర్త శ్రీమదజ్ఞాన
ఆదిభట్ల నారాయణదాసుగారు, వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనా
రాయణశాస్త్రిగారు, వ్యాఖ్యానాడులకు ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా

ఈశ్వర రావుగారు, కావ్యం కనునీయంగా ఉండి చవులూరించింది. కర్త అంతరంగంనుంచి ప్రబోధించారు. వ్యాఖ్యాత సాహర్దంతో వెన్ను తట్టారు. ప్రోత్సాహకర్త అన్వర్థంగా ఆదరించి వరించేడు. గుణచయం నన్ను బంధించింది. “ద్విర్బద్ధం సుబద్ధం భవతి” అన్నమాటకుబదులుగా “త్రిర్బద్ధం ప్రబద్ధం భవతి” అన్నట్లయింది. నాలుగు దశాబ్దాలపాటు కావ్యాలంకార శాస్త్రపరిచయం నాకుందిగదా!” అన్న విశ్వాసం కూడా ఏర్పడింది. ఇంత తడంగం ఉన్నందువల్లనే ఈ దిగువ కొన్ని విషయాలను నేను ముచ్చటించటం జరిగింది. అవి కూలంకషాలూకావు. తలస్పర్శలూ కావు- స్థాలీవులకాలు మాత్రం అవుతాయి.

ఇక ఉద్దేశక్రమానుసారంగా ప్రస్తావించుకుందాము- “తార కము” అయిదుస్థల కావ్యం, మొత్తం రెండుపందల తొంభైనిమిది శ్లోకాలు ఇందులో ఉన్నాయి. కథ చాలా చిన్నదే. అతిస్థూలంగా (పరమసంగ్రహంగా ఉంటుంది- “భారతదేశం - వింధ్యప్రదేశం - చంచన్నదీతీరం-సంశ్రితకల్పమనే గ్రామం - మహేశ్వరుడనే శ్రోత్రీయ బ్రాహ్మణుడు. అతని భార్య- ఆదంపతులకు పరజేవతాంశంగా ఒక కుమారుడు కలిగేడు - అతనిపేరు తారకుమ - పెరిగి పెద్దవాడై నకల కలాపూర్ణుడయ్యేడు-అతనికి విదేశ యాత్రాభిలాష కలిగింది-ముందుగా విబుధనగరం వెళ్లేడు - అక్కడ రాజకుమారునితో పరిచయంకలిగింది- రాజున్న చక్కగా ఆదరించాడు - రాజకుమారుడూ తానూ కలిసి, సముద్రయానం చేసి, చంద్రదీప్తివం చేరుకున్నారు. అది భారత చక్ర వర్తి నివాసం - చంద్రమతీనగరం దాని రాజధాని - చక్రవర్తి వీరిని చూచి సంతోషించి స్నేహం చేశాడు- వీరిద్దరూ ఆవదలో చిక్కుకున్న చక్రవర్తి తమ్ముని సంరక్షించేడు- అందువల్ల మరీ పొంగిపోయి చక్ర వర్తి తన కూతురును రాజకుమారునికిచ్చి, వివాహం చేసేడు- అంతే కాకుండా దానితోపాటు తన సామంతరాజ్యమైన కర్మభూమికి (భారత దేశం) స్వాతంత్ర్యం ఇచ్చి, అల్లునికి ఆ రాజ్యాధికారం అప్పగించాడు.

తారకుని ఘనంగా సత్కరించి బ్రాహ్మణజాతికి కొన్ని వరాలిచ్చాడు. తారక రాజపుత్రులిద్దరూ స్వదేశం చ్చి సుఖంగా ఉన్నారు.

ఈ చిన్న ఇతివృత్తం క్షేత్రంగా ఒక పెద్ద కావ్యం విస్తరించింది. కన్నూరి కొంచెమయినా పరిమళ మధికం మణి చిన్నదయినా కాంతి హెచ్చు. వజ్రం అల్పమైతా సారం అసల్పం. ఆ విధంగానే స్వరూపం లఘువుగా ఉన్నా గుణగణాలనుబట్టి ఆత్మపాండర్యాన్నిబట్టిన్నీ తారకం మహాకావ్యం అనిపించుకుంది. శబ్దార్థాలు, గుణాలంకారాలు, శయ్యా పాకాలు, రీతివృత్తులు, వ్యంగ్య వైభవం - అదిగా ఆలంకారికులు చెప్పిన కావ్యసంపద అంతా ఇందులో అమరిఉంది. ఏ ఒక్క పద్యం పరిశీలించినా ఈ అంశం విశదం అవుతుంది. ప్రతిపాద్యమైన విషయం, నాయకుడు రసం, అవసరమైనంతవరకు వర్ణనలు - ఇవన్నీ దీనికి మహత్వాన్ని సంపాదించాయి. రెండే రెండు సర్గలున్న కాలిదాసుని మేఘ సందేశం మహాకావ్యం కాలేదా? పాడవుతున్న సమకాల సమాచారాన్ని బాగుచేయాలనీ, అందుకు జేశానికి స్వాతంత్ర్యం అవసరమనీ, దాన్ని చక్కని పరిని మెప్పించి సంపాదించడమే మంచిదనన్నీ ఈ కావ్యంలో ప్రతిపాదితమైన విషయాలు. చరిత్ర, సమాజం, రాజకీయం - ఈ మూడున్ను ఇక్కడ పెనవేసుకొని ఉన్నాయి. నాయకుడు తారకుడు. అతడు కుటుంబతారకుడు - సమాజతారకుడు - జేశతారకుడు - చివరకు సంసారతారకుడున్ను అవుతాడు ఈ బౌద్ధిత్వాన్ని అనుసరించే "తారకము" అనే నామకరణం జరిగింది. సహనాయకుడు శేక ఉపనాయకుడు విబుధనగర రాజకుమారుడు. వీరరసం అంగీరసం. అది పాండిత్య వీరం గాను, దయావీరంగాను, యుద్ధవీరంగాను అనేకరూపాలలో కనబడు తుంది. శృంగారం, అమృతం, ధియానకం, శాంతం, మొదలయినవి అంగరసాలుగా అక్కడక్కడ చోటుచేసుకున్నాయి. దేవతలు బాల తారకుని స్తుతించడం, తారకుని బాల్యవర్ణనం, విబుధనగర వర్ణనం, యుద్ధవర్ణనం, రాజధానీవర్ణనం మొదలయినవి కొంగొత్త సోయగా

లతో నడిచేయి. ఈ విధంగా “ఉపదేశం, సదృశః పరనిర్వృతి” అని కావ్య ముఖ్యప్రయోజనాలను కూడా సహృదయులకు “తారకం” అందిస్తుంది భవతు.

ఇవన్నీ ఒక ఎత్తు. “సాశబ్ద్యము” కేవలం ఒక ఎత్తు సామాన్య లకు సాధ్యముకానివీ, వైయాకరణైక శరణ్యాలూ, ఆలోచనా మృతాలూ అయిన శబ్దాలు వదేవదే ఈ కావ్యములో దర్శనమిస్తాయి. తత్ప్రాప్తి కొన్ని క్రియాపదాలు “సభూతో న భవిష్యతి” అన్నంతగా కనిపిస్తాయి. దేవసభ, ఉన్నసమ్, సర్వవేదః, తీర్థధాన్వంశః, కేహే శూరః, అహంయుః, భట్వాశూధః, కింవచానః, శిశ్విదానః, కద్వదః, భేదం భేదమ్, భానం భానమ్, అన్యగ్భాషమ్, ప్రియప్రియేణ, ప్రియా కృత్య, ద్వితంత్రః, గౌలక్షణికః, సుదివాః, సృజ్యమానః. మొదలగు వందలకొలది శబ్దాలు ఎడాపెడా తగులుకొని, “పాణినీయం జన్వోగ్ర మమన్నదా? తేదా?” అని వండితులను సైతం ప్రశ్నిస్తాయి. సమ్య చిచత్, అతి తిగాయత్, అస సధాయత్, అశిశయత్, అమమ్రదత్ అవవృథత్, అదద్రథత్, అచక్రశత్, అనుబోధూయాంబభూవే, సుఖాయతే, మొదలయిన వందలకొలది తిజంతాలు, మహావైయాకరణుని కూడా “ఖనూది”గా (వెంటనే ప్రక్రియ తోచక బుర్రగోక్కుంటూ ఆకాశంవై పు చూచేవాడు) చేయక మానవు. వీటిని వివరించడం ప్రారంభిస్తే అదొక పెద్దగ్రంథంగామారి ‘పానకంలోపుడక’ అవుతుందని ఊహ కోవడం జరిగింది. అయితే ఈ ప్రయోగాలు అర్థాస్వాదానికి మాత్రం అడ్డురావు “పోపులో మిరపకాయలవలె” మృత్యుధ్యను “చురు” మనిపిస్తూ ఉంటాయి. కాగా ఇదొక విధంగా “భట్టి కావ్యం”వలె సాగిం దనవచ్చును. అందువల్ల నే “పాణినీయమా తానానువైదికా నాముగా హరణమే తత్కావ్యమ్” (లోకభాషను సాధించు పాణినీయగాత్రాలకీ కావ్యం ఉదాహరణం) అని కవి ఆదిలో న చేయెత్తి చెప్పేడు.

కవి శ్రీ నారాయణదాసు. నాటి కాలిదాసే నేటి నారాయణ
దాసుమహాదాస, తారకాన్ని ఆస్వాదించిన ఎవరికయినా తప్పక తోస్తుంది.
అయితే ఒక విషయం:- హరికథాపితామహునిగాను, లయబ్రహ్మగాను
గాను సార్వభౌమునిగాను, గేయ కవిచక్రవర్తిగాను, నాట్యనిధిగాను
ఆంధ్రరసహాకవిగాను, ఆస్థాన సంపూజ్యునిగాను శ్రీ నారాయణదా
సును గుర్తించినంతగా సంస్కృతమహాకవిగా ఆయనను సహృదయ
లోకం చాలావరకు గుర్తించలేదు. దాని కొక్కటే కారణం. నమ
కాలపు రచన కావడంవల్ల తారకానికి తగినంత ప్రచారం కలగక పోవ
డం. కాలక్రమంలో సంస్కృత కావ్యాలను నడిగా ఆదరించకపోవడం
తల్లాపి- “ఆధునిక సంస్కృత కవిత్వమా? అని చప్పరించి, పరిశీలించ
కుండానే సహృదయులు చచ్చిన ఊరుకోవడమూ కూడా సహకారి
కారణం అయిఉంటుంది. ఈ కావ్యాన్ని మాత్రమే నికమంగా ఉంచు
కొని మిగిల్చే దాని ప్రతిభావైభవ సువర్ణం ఎంత గొప్పదో స్పష్టం
కాక తప్పదు. మణి మట్టిలో ముడుగువడినా పెరికివచ్చినప్పుడు దాని
మహర్నాతి గుర్తించబడుతుంది గదా! అస్తు.

సువర్ణ కంకణం కట్టుకున్న చేయెత్తి ఒక దృఢవ్రతిజ్ఞ చేసి, శ్రీ
దాసకవి కావ్యాన్ని ఆరంభించేడు. “ఈ కావ్యంలో కేవలం పాదపూర
ణం కోసమని వ్యర్థంగా ఏ పదమూ ఉండదు. ఉపసర్గకుగాని, తత్స
మానమైన దానికిగాని పునరుక్తిలేదు.
.....భిల్లిలింగవచన సాదృశ్యం చూపబడలేదు
.....లోకాతీతమైన ఆర్థాన్ని చెప్పి శబ్దం లేదు....
.....అద్భుతమైన పాణి. నూతనాలకిది ఉదాహరణము.”
ఈ ప్రతిజ్ఞను ఆయన అక్షరశః అనుసరించేడు. ఏ మహాకవి కయినా
ఇటువంటి ప్రతిజ్ఞ నే ధ్యమయిందా? అవుతుందా? అది ఆయనకే
చెల్లింది— సర్వతీమూర్తి గమక! దానుగారికి సంస్కృతమంటే
నాటి లీని ప్రియ - గౌరవమున్ను, కమకనే “సాదేవభాషాఖల లోక

మాన్యా" (1-1) అని, కావ్యానికి శ్రీకారం చుట్టేరు తరువాత తనది సహజపాండిత్యమని చాటుకున్నారు- "స్వభావపాండిత్యబలేన కుశ్య కావ్యమ్" (1-2) "పతతీ సహసేవ నీడమ్" (1-3) అన్న (పక్షి సూడు కట్టినట్లు) లోకోత్తరమైన ఉపమానాన్ని దీనికి జోడించేరు ప్రపేదితే ప్రాకనజన్మ విద్యాః" అన్న కాళిదాసుని మాట అనాటి పాండిత్యే గాక ఈయనకున్న వర్తించింది. ఇది ఈయన చెప్పడమేకాదు- సమ కాలికులైన ఉద్దండ కవిపండితులు చాలామంది చెప్పుతారు- "నారాయణదాసు ప్రత్యేకంగా ఎవరివద్దను ఏదీ అధ్యయనం చేయలేదు"- అని. అది వాస్తవం. "కస్యచిదేవ కదాచిత్ దయయా కరోతి సస్వతీ విదుషః- ప్రసాదమ్" (ఎవ్వడో ఎక్కడో కోటి కొకరికి సస్వతీ ప్రసాదం లభిస్తుంది) అని పెద్దలన్నారు. ఆరోపకు చెందినవారు శ్రీ దాసుగారి, "సదోషమత్స్యత్రవతే కవిత్వం యథా కలంకాంతి మిదు బింబమ్" (1-2) అని తరువాత ఈయన చమత్కరించారు. "దోషం ఉంటే ఉండనీ- కవిత్వం లో కనఉంటే కావ్యం రాణిస్తుంది- ఇంకా ఏకి మచ్చలేదా!" అని ఈయన ధీమా. "ఏకోహిదోషో గుణసం నిపాతే నిమజ్జతీం దోఃకిరణే స్వీహంకః" అని ప్రసిద్ధమైన కాళిదాసుని భావనకిది అనుసరణమే అయినా అంతకు మించిన పెంకితనం ఇందులో కనిపిస్తుంది. ప్రతిభతోపాటు పెంకితనం కూడా దాసుగారికి వెన్నతో అబ్బిన విద్య.

వీరి కావ్యప్రస్తారం ఇలాజరిగింది. మొదటి సర్గలో కవిగణ బాలకారకుని స్తుతించే సందర్భము. అతని శైశవ వర్ణన సందర్భమున్న చిత్ర విచిత్రములయిన ఇవమూరూపకోత్పేక్షణతోను, స్వభావోద్భవ తోను అద్వైతశాస్త్ర నిష్ఠులదాన్ని బహురమ్యంగా అందిస్తూ అద్వైత తత్వం మమ దర్శయిష్యే" (1-25) అన్న వచనం వివ హృదయాన్ని ఇక్కడ కరతలామిళం చేస్తుంది. రెండవ సర్గలో కవి సగర చరితముతా సమకాల సమాజానికి అద్దంపట్టినట్లుగాను కళ్ళకు

కట్టినట్లుగాను పరించబడింది మూడవ సర్గలోని నౌకాయాన వర్ణనలో కోత్తరమైన ఉపమో త్పేక్షలతో ముచ్చటగొలుపుతూఉంది. చంద్రమతీనగర వర్ణనము. అక్కడి జనుల స్వభావ స్వభావాది వర్ణనమున్ను స్వభావ నుందరంగా ఉన్నాయి. నాలుగవసర్గ అంతా పద్యానికి కొక వృత్తంగా నడిచింది. ఉపస్థిత, మత్త, చంద్రలేఖ, లక్ష్మీక్రాంచపద, శ్వేనిక. శంభునటనం, తన్వి, మొదలయిన ఇరవై కొత్త వృత్తాలు ఇందులో విహరించేయి. ఇవి "కనీవినీ ఎరుగనివి"గా తోస్తూ కవియొక్క ఛందస్సారాన్ని ప్రకటిస్తాయి. తారక రాజపుత్రులు చక్రవర్తి మెత్తినీ సంపాదించడం, చక్రవర్తి శత్రువులతో వారు పోరాడి జయించడం. చక్రవర్తి భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రసాదించడం మొదలయినవి ఇందులోని విషయాలు. విషయానుగుణంగాను. రసానుగుణంగాను శబ్దార్థ సంఘటనసాగి, కవి ప్రతిభకు నివాళులు కట్టిస్తుంది ఈ సర్గ. అయిదవసర్గ ఉపసంహారం. చక్రవర్తి కన్యాదానమూ, రాజ్యదానమూ కూడా జరిపిస్తాడు. రాజపుత్రుడు ఉభయాన్ని స్వీకరించితిరిగి తన దేశం చేరుకుంటాడు. తారకుడు భారత తారకుడై, కుటుంబిలయి శుద్ధశ్రోత్రియుడుగా జీవనం సాగిస్తాడు. ఈ సర్గ పూర్తిగా దాక్షాఫల సదృశంగా నోయారినవజ్జేస్తుంది. నారాయణదాస, విజయనగర నామ గర్భితమైన చక్రబంధంతో కావ్యం స్వస్తివలుకుతుంది.

పైపైని తారకం కల్పితకథాకావ్యంగా గోచరిస్తుంది. కాని అంతర్గతంగా ఇది స్వకీయచరిత సంవలితమైన చరిత్రకావ్యం. అన్యవదేశంగా తన జీవితచరిత్రను ఇందులో రంగరించేరు శ్రీ నారాయణదాసుగారు. వారి చరిత్ర పూర్తిగా తెలిసినవారికే ఈ అంశం అర్థమవుతుంది. "నువర్ణముభినది - అజ్ఞాడ అగ్రహారం - శ్రోత్రియ బ్రాహ్మణ కుటుంబం - దివ్యవభావంతో దాసుగారి జననం - బాల్యంలో వారి అద్భుతకృత్యాలు - పాండిత్యప్రకర్ష - విజయనగరం - రాజకుటుంబంలో పరిచయం" - మొదలయినవి సంనిహితలు అడుగడుగునా

చక్కగా స్ఫురిస్తునే ఉంటాయి. విదేశగమనాదులు కొన్ని భావనా తరంగాలు, శ్వేతద్వీపం అంటే "ఇంగ్లాండు" దేశమనీ, చంద్రమతి అనగా "లండన్" నగరమనీ, చంద్రకాంతానది "థేమ్స్"నది అనీ, సమాజవర్ణన బ్రిటీషు పౌరుల వర్ణన అనిన్నీ ఎవరికయినా - చెప్పకుండానే - ఇట్టే తెలిసిపోతుంది. ఇక దాసమహాకవి వ్యక్తిగతమైన ఆశయాలు, ఆదర్శాలు, రాజకీయమైన, సామాజికమైన, సాంస్కృతికమైన, తాత్వికమైన భావాలు, అభిరుచులున్నూ కావ్యంలో గజబిజగా ఆల్లుకుని కొన్నిచోట్ల గూఢంగాను, మరికొన్నిచోట్ల ప్రకటంగాను దర్శనమిస్తాయి, — "అద్వైతమే తత్త్వచింతామణి - వేదమార్గమే రాజమార్గం - బ్రాహ్మము, తాత్రము - ఈ రెండే సనాతనంగా సకల శ్రేయస్సాధకాలు (జ్ఞానవిజ్ఞానాలకు ప్రతీకం బ్రాహ్మం, తేజః పరాకృమాలకు ప్రతీకం తాత్రం) భారతదేశంలో ఒకప్పుడు గ్రామాలు, నగరాలు సర్వవైభవాలతో కలకలలాడుతూ ఉండేవి - అవిప్పుడు బాగా పాడైపోయేయి - అవి బాగుపడాలి - సమాజం పునరుద్ధరింపబడాలి - భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సంపాదించాలి. అప్పుడే అన్నీ సమకూరుతాయి - చక్రవర్తికి అనుగుణంగా ఉండి సహజంధేసి స్వాతంత్ర్యం పొందడమే మంచిది - బ్రిటీషు సమాజం అన్నివిధాలా మహోన్నతంగాఉంది - ఆవిధంగానే భారతసమాజం కూడ ఉంటే ఎంత బాగుండును! తాత్రమే రాజ్యమే లాలి - బ్రాహ్మం మాత్రం తత్త్వ ప్రతినిధిగా తారకంగానే ఉండిపోవాలి" — ఇవీ భావవీచికలు, ఇందులో కొన్ని ఈరాడు ఎబ్బెట్టుగా తోచవచ్చు. కాని క్రీస్తుశకం ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభములో ఈ భావాలు ఎంత సమాజమైనవో చరిత్రకోవిదులకు స్పష్టం అవుతుంది (తారకరచన క్రీ. శ. 1910 ప్రాంతముని గుర్తుంచుకోవాలి). వీటిని గురించి తర్జనభర్జనలు జరపడం నేడు అప్రస్తుతం - అనుచితం. "టేబిల మిల్లు" పుచ్చుకుంటున్న యువకుడు తమ తాతగారి దేవతార్చనను ఆక్షేపించడం అనుచితం.

కాదా? కాగా ఇటువంటి మహాకావ్యాన్ని సంతరించిన మహాకవికి
‘సమావాకం ప్రకాశ్యమా’.

వ్యాఖ్యాత శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు :—
“బ్రాహ్మీభూషణ” బిరుదాంచితులు - కవివండిత శిరోముణులు—
సాహిత్యసారసర్వజ్ఞులు - పురాణ ప్రచన శౌండులు—వావదూకాగ్ర
గణ్యులు - సత్త్వనిష్ఠులు - ఆత్మగు సంపన్నులు. వీరి కవితాసాం
దిత్య ప్రకర్షను, గుణసంపదను గుర్తించి సహృదయలోకం వీరిని సావ
ర్ణ్యమైన “గండపెండెరము”తోను ఈకణ కుండలాలతోను సత్కరిం
చింది. ఇందుకు మించి వీరి యోగ్యతను చెప్పడ మెందుకు? ఇదివరకే
వీరు పెక్కు రచనలు చేసి, “సెకాను” అనిపించుకున్నారు. ముఖ్యంగా
కాళిదాసుని వాఙ్మనాటకాలను సర్వంశవంగా తెలుగులోనికి అనువ
దించారు. మురారి నాటకాన్ని ఇదిగా ఆంధ్రీకరించారు. ఆంధ్రీకబ్బ
చింతామణికి ఆంధ్రీలో వ్యాఖ్యానాకారు. సాహిత్య వ్యాసాలను కత
కః ప్రకటించారు. ఇటువంటి శ్రీ శాస్త్రిగారు ప్రకృతం తారకమహా
కావ్యానికి సంస్కృతవ్యాఖ్యను తెలుగు తాత్పర్యాన్ని రచించేడు.
“సాధారణోభూషణ భూష్యభావః” అన్న కాళిదాసుని పలుకు, ఇక్కడ
మూలవ్యాఖ్యా గ్రంథాలకు సమానంగా సరిపోయింది. నాంతరీయకంగా
నా విషయం కొంచెం చెప్పవలసింది. శ్రీ శాస్త్రిగారిన్నీ నాకున్న
సహృదయానుబంధము, సహృదయానుబంధము, సారస్వతానుబంధ
మున్ను ముచిరంగాను, అనన్యసాధారణంగాను ఏర్పడిఉంది. అందువల్ల
ఆయన సాహిత్యవ్యాసంగాన్ని సాహిత్యంగా నాకోసారి చూపడం,
నేను మెచ్చి “బుర్ర ఊపడము”న్నీ పరిపాటి. అజే తీరులో తారక
వ్యాఖ్యను సాకల్యంగా చదువునునీ, నలహాలిమ్మనిన్నీ” వాడు నన్ను
కోరడం జరిగింది. అదీగాక ‘అల్లుల్లు మల్లుపెద్ద’ అన్నట్లు, నవీనవైయా
కరణుల్లో నాకొకస్థానం వచ్చింది. తారక కావ్యం విషయంలో వైయా
కరణుల అవసరమున్ను చాలాఉంది. కాగా నేను వ్యాఖ్యానాన్ని ప్రత్య

క్షరము చదవడమున్ను, 'కొరక రానికొయ్య' వంటి కొన్ని వ్రాయె
గాల విషయంలో నాకు తోచిన గుహలను చెప్పడమున్ను జరిగింది.
ఈ అవకాశం కలిగినందుకు నాకున్న ఎంతో ఆనందం కలిగింది. ఘన
ఘనమలాడుతున్న కుండలు బియ్యం పులిహోరకు కొండం కరివేసాకు
అందించినట్లు' గంత్ ప్రికలిగింది. 'అమర్చినదాంట్లో అత్తగారిచెయ్యి
అనే సామెతకూడా గుర్తుకువచ్చి నవ్వుకున్నాను, సరే - దానికేమి !

ఇందులో ప్రతిక్లోకానికిన్ని నృదుమధురమైన సంస్కృత
భాషలో వ్యాఖ్యానము - తాత్పర్యమున్ను—చివరను ముచ్చటయిన
తెలుగులో తాత్పర్యమున్ను, కూర్చబడినాయి. వ్యాకరణాలంకార
చ్ఛందో విశేషాలు అవసరమైనంతవరకు నూచనగా చోటుచేసు
కున్నాయి. విమర్శలు, వాదోపవాదాలు, కాకదంత పరీక్షలున్ను—
పూర్తిగా కాలానుగుణంగా విశువబడినాయి. ఈ కాలంవారికి అవి
సహించవుగదా! మొత్తం మీద వ్యాఖ్యానం సహృదయతంజకంగాను
కాలప్రాధ సామన్యంగాను, మంచితంగాను సాగిందనడంలో సందే
హంలేదు. ఇది నా సంపూర్ణానుభవం.

ఇక ప్రోత్సాహకర్త శ్రీ కర్ణా ఈశ్వరరావుగారు:— శ్రీ
నారాయణదాసుగారికి దగ్గరబంధువు. (అల్లునికి అల్లుడు), దాసభారతికి
ఆత్మబంధువు వాణిజ్యవిశాకదులయినా వాణివిశారదులు కూడా.
సహృదయ చక్రవర్తి, సరస్వతీవరివస్యయందాసక్తి గలవారు. ఆండు
వల్లనే "దాసభారతీ ప్రకాశం" ఈశ్వరత్రయాగానికి దీక్షితులయ్యాడు.
సంవత్సరాలతరబడి నిర్విరామంగా వాన్ని జరిపిస్తున్నారు. తగిన ఋత్వి
క్కులను వరించి, పాఠనసాగిండ్ల సంపాదించి, లోపాలులేకుండా
చూచుకుంటున్నారు. మహా శ్రద్ధా పూర్తికావస్తున్నది. అవభృతం
సమీపిస్తుంది. ఆండులో ఒక భాగవే. ఈ తారకవ్యాఖ్య నేనుకూడా

శ్రీదాసుగారి 'జగజ్జ్యోతి'ని సంస్కరించి సారస్వతసీరాజనములో తార కాన్ని సమీక్షించి ఈ అవతారకము రచించి, ఏదోకొంత ఆర్థిజ్యాన్ని వహించేనని చెప్పడానికి గర్విస్తున్నాను - 'ఆచార్య' యస్. వి. జోగా రావువంటివారు 'అధ్వర్యుల'యితే, మావంటివారు 'ఉద్ధాతలు' కావడం పరిపాటి, అదేజరిగింది. ఇదంతా జరగటానికి నిదానం శ్రీ ఈశ్వరరావు గారి ప్రోత్సాహం అది లేకపోతే యజ్ఞమూలేదు - ఋత్విక్కులూ లేరు. 'నిరాలంబా దాన సరస్వతీ' అయిఉండేది. 'ఈశ్వరుని సామర్థ్యం' అందరికీ ఉంటుందా - మరి!! కాగా శ్రీ ఈశ్వరరావుగారు సర్వదా సర్వథా సహృదయుల అభినందనాలకు అశీస్సులును అర్పణలు.

చివరగా — ఒక నారాయణుని మూలమూ, మరొక నారాయణుని వ్యాఖ్యానమూ (అద్వైతంగా భావిస్తే మరీమంచిది), కలిగిన ఈ తారకమహాకావ్యం, ఈశ్వరప్రేరితమైన 'అవతారకము'లో కలిసి 'ఆ చంద్రతారకము'గా ప్రకాశించాలని నా ఆకాంక్ష. 'తథాస్తు'

విశాఖపట్నం-18
24-8-1983

సహృదయసేవకుడు

అప్పల సోమేశ్వరశర్మ

ఇంటి అడ్రస్ :

డి. నెం. 50-96-8/ఎ

టి. పి. టి. కాలనీ, సీతమ్మధార

విశాఖపట్నం-18,

పిన్. నెం. (530013)

పీఠిక

శ్రీ గురుమూర్తయే నమః

ఇయ్యది "తారకమ్" అను పేర సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యము. ఇందు అయిదు సర్గాలు. ఒకటి రెండు తక్కువగా మూడవదల శ్లోకములు గలవు. జగ ద్విఖ్యాత యశస్కులైన శ్రీ మదజ్ఞా దాదిధట్ట నారాయణదాస మహాకవిశేఖరులు రచించిన దీకావ్యము.

బంగారమునకు బరిమళమిచ్చినట్లు - రచయిత హృదయమను పూర్ణముగా నవగాహించుకొని సంస్కృతమున నొక వ్యాఖ్య. తెలుగున నొక వ్యాఖ్య రచించినవారు వండిత శిరోమణి; బ్రాహ్మీభూషణ" వీరు దాంకితులగు బి. శ్రీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రివర్యులు.

నేటి మన దీకావ్య మపూర్వమైనది. కాని క్రీ శ॥ 1910 సంవత్సరము నాటికే నాగర లిపిలో ముద్రితమై మూలము మాత్రమే జర్మనీ దేశముదాక పయనించి మార్క్స్ బర్గ్ యూనివర్సిటీయందలి సంస్కృత భాషా ప్రాచార్యుఁ డగు గెల్దనర్ వండితుని ప్రశంసల నందుకొన్నది. సర్వవిధములనంతటి మహోత్కృష్టమైన ఈ కావ్యము మన మీనాటికిఁ గనులారఁజూచి, చదువుకొని యాశ్చర్యానందముల నొందుటకు హేతువు నిస్వార్థ బుద్ధితో శ్రీనారాయణదాస సారస్వత మంతయు నాంధ్రమాతకు పూజోపహారముగా సమర్పించుకొను మహోద్యమమునకు నడుము కట్టిన బ్రహ్మశ్రీ క రా) ఈశ్వరరాయ మహాశయుల సంకల్ప బలము, ఆయన సఫలీకృత మనోరథు లై నారు. అది యాధునిక మగు మన యదృష్టవరిపాకము.

ఇట్టి యపూర్వ సంస్కృత శ్రవ్యకావ్యమును రచించిన గు మహాంతర్వాణి మహాకవి మహాగాయక శిరోత్తము సుస్కృత కాంధ్యాంగ్ల

పాఠశాల బహుభాషా భాషాగారము నైన శ్రీ ఆదిత్యనారాయణ
దాసుగారు.

“నారాయణదాసు జయంతి సందర్భమున” ఆచార్య, కళా
ప్రభుత్వ విద్యాన్ శ్రీ గంటి జోగి సోమయాజులుగారు బాసుగారిని
గూర్చి వ్రాసిన వాక్యము వివిధ లోకములలో మహావిద్వాంసుఁ
డెవ్వఁడు? తెనుఁగున డిట్ట సంస్కృతమున స్పష్ట, సంగీతమున
సమాత్. వింత వింత సృష్టములలో విగాట్టు, కన్నడము, ఉర్దూ,
ఆంగ్లము పాఠశీకము అరబీ భాషలలో. నేరిమి గలవాఁడు, కళాళా
లాభప్రదయ్యు, ఆఖిల భారతమున సంచరించినవాఁడు. ఒక్క మహా
రాజా పోషణలో నుండియు, వివిధ రాజాస్థానములలోను పేరుండి గౌర
వింబుడి వాఁడును, ప్రాచీనకవులు ప్రారంభించిన ప్రాతకావ్య ప్రక్రి
యలో సిద్ధుడైన వాఁడును, కేవల స్వయంవ్రతిధతో అమృత కావ్య
ప్రక్రియను - సంగీతము సాహిత్యము సృష్టము మొదలైనవాని నన్ని
టిని మేళవించి కల్పించినవాఁడు ఏవఁడైన నన్నాఁడా యని ప్రశ్నింప
వచ్చు. ఉండినవాఁడు. శ్రీమ దజ్ఞాడ ఆదిత్య నారాయణదాసు. తమ
కావ్యరూపమున అజరామరు లైన ఇతర కవీశ్వరులవలెనే ఆంధ్రజేశ
మున ఇతఁడు నేడును ఉన్నాఁడని చెప్పక తప్పదు” అని శ్రీనారాయణ
దాసు మహాకవి కృతగ్రంథములు నలువదియాటింటిలో ఈ “తారక”
కావ్యమున కొక విశిష్టత కలదు. తక్కిన తత్కృతు లన్నియు భారత
భాగవత రామాయణములలో, భక్తిప్రభావము లగు స్తోత్రగ్రంథముల
లోనకా, భాషావి శేష బోధనకో, నాపాత్య నాకర కాది
కావ్యములకో, భాషాంత రానువాదములలో సంబంధము లేక
నీకావ్యమో యితివృత్తము. ముఖ్యముగా మహాకవి శ్రీకృష్ణ
మును, స్వజేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదన ప్రయత్నమున గోచరించుచున్నది

ఈ కావ్యము 1910 సంవత్సరమున ముద్రితమైనది. అంతకు పూర్వమే రచితమై యుండవచ్చును. లేదా ఆసంవత్సరమే రచనకుఁడ జరిగినను జరుగవచ్చును.

అప్పటికి నాన దేశము బ్రిటీషు సామ్రాజ్యము చేతిలో అస్వతంత్రముగా నున్నది, అందు మున్ను శ్రీ “దాదాబాయి, నౌరోజి” మున్నగు మహామహులు కాంగ్రెసు అనుపేర “దేశీయ మహాసభ” నేర్పరచి యేటేట దానిద్వారా తమ స్వాతంత్ర్య కాంక్ష బ్రిటీషు సామ్రాజ్య పాలకులకు విన్నపించుకొనుచుండిరి. లోకమాన్యతలక్ష్మ బుద్ధులు కొందఱు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యము కావలె నని అతివాదులనిపించుకొనిరి. గోక్షే ప్రభృతులు సామముచే స్వాతంత్ర్యము సంపాదించ యుత్సించుచు మితవాదు లనిపించుకొనిరి ఇది యంతయు 19-వ శతాబ్దితుదను, 20-వ శతాబ్ది మొదటను జరిగిన వ్యవహారము. తరువాత 1905 స్వాంతమున బంగళా దేశమును బ్రిటీషు పాలకులు రెండుగా విభజించి, ప్రజలలో పెద్దకలసరము లేవ నెత్తి. దానినే బంగళా దేశపు నాయకు లగు” బిపిన్ చంద్రపాలు, అరవిందఘోష మున్నగువారావిభాగమును ప్రతిఘటించుచు దేశము నలువంశలఁ దమకు జోగిన అన్యాయమును ప్రచారముచేయు వందేసు తరమ్’అనెడి యుద్యమము లేవనెత్తి విదేశీయ వస్తుబహిష్కారము మున్నగు కార్యక్రమములు నడిపిరి. అకాలి సోకి ఆంధ్రరాష్ట్రమునఁగూడ స్వాతంత్ర్యవాంఛ గల మహామహులు కొందఱు అతివాదులుగాను, పెక్కురు మితవాదులుగాను ప్రచారము నుండెడిది, నాటి దొరతనముచే సాఫల్యము పొందలేక అయోమయ స్థితిలో నుండిపోయిరి.

అంతకుమాన్యు మహమ్మదీయు పరిపాలనమున మహాబాధ లనేధ వించిన ప్రజలు బ్రిటీషు పరిపాలనమున చాపక్కింద నీరువలె ప్రాకుచున్న వై దేశిక నాగరికతకు వశులై, శాసన స్వాతంత్ర్యముతో పాటు

సకల భారతీయ ధర్మములకును దూరమై ఆకారమున మాత్రము హైందవులును, ఆలోచనలకు, ఆచార వ్యవహారములకు, మత సంస్కారములకు విదేశజులవలె నై పోయిరి.

అప్పట్లో - స్వదేశీయులలో అందును ఆంధ్రుల దుస్థితిని జూచిన శ్రీదాసుగారు మితవాద మార్గమున వాంఛాసిద్ధి కలుగునను విశ్వాసము కలిగి కావచ్చును. రాజకీయనాయకులవలె గాక, తన కవితాశక్తిచే, దేశవ్రజుల నుద్బోధించి దేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు, నుపాయముగా, నీకావ్యము రచించినట్లు తోచుచున్నది.

ఈకావ్య నాయకుండుగా తారకుడే నారాయణదాసుగారు చరిత్రపూర్వకీ తీరమందలి 'అశ్రితకల్పక' మను సగ్రహారమే నుపర్ణమునకు నదీ తీరమందలి అజ్ఞా దాగ్రహారము, అందుండెడి మహేశ్వరుడను పండితుండే దాసుగారి తండ్రియగు వే. కటచయనులుగారు, ఆపండితుని భార్యచేరు చెప్పబడకున్నను. ఆమె గుణగణములకు బ్రతిబింబమైన సరసమాంబయే తారకునితల్లి. తనభర్త నిత్యము పురాణము చెప్పచుండ వినుచు నవి యెల్లరకు మరల బోధించుచు 'చదువులవ్వ అని పిచ్చుగొనిన విజ్ఞానవతి నుంచి చరిత్రగల యాదంపతుల కన్యవృత్తుడగు తారకుడే దాసుగా రన్నమాట. తారకుడు మాతృగర్భస్థుడై యుండ బ్రహ్మాది దేవత లందఱు వచ్చి దేవకీ గర్భస్థుడైన కృష్ణవరమాత్మను స్తుతించినట్లే - తారకుడు పుట్టిన వెంటనే దేవతలువచ్చి యాతనిని పరమాత్మగా స్తుతించినట్లు మాత్రము మార్చబడినది. సరసమాంబకు భాగవతము ఎక్కువ ప్రీతిపాత్రము. దాసుగారు గర్భస్థుడై యుండగా బ్రహ్మాది దేవతలు కృష్ణవరమాత్మను స్తుతించిన ఘట్టము, సంతతము ఆమె స్మరించుకొనుటచేతనో, పునఃపునః భర్తవలన వినుటచేతనో, కాలము పుచ్చుచుండెడిది యని ధ్వనిత మగుచున్నది. లేకున్న

తారకుడు పుట్టగానే దేవతలు మ్రుతించుట సుసంగతము కా దనిపించుచున్నది.

“తారకు” డన 1 తరింపజేయువాడు. కర్ణధారుడు 2 ఆనదల నుండి తరింపజేయువాడు. అని అర్థము. దుఃఖమయమైన యర్వతంత్ర మగు భరతదేశమును తరింపజేయ బూనిన దానుగానికి సూర్యనారాయణ నామము సరిపడినది. “తరణి” యన సూర్యుడు “తరం త్వనేన సంసారమ్ తరణిః” అనియు తరణి ద్భ్రమణౌ పుంసి కుమారీ నాకయోః స్త్రీయాం అని యుండుటచేత తరణి తారక శబ్దములు పర్యాయపదములై నవి. వేంకటచయనులుగారు సూర్యమంత్రోపాసకులును, శ్రీ నరసమూర్తి అరసునిల్లి శ్రీత్రీమన వెలసిన సూర్యదేవుని నారాధించునది. కావున సూర్యనారాయణుఁ డని నామకరణ మొనర్చిరట. దానుగారు కూడ అరసునిల్లి సూర్యనారాయణ శతకముఁ జెప్పి యున్నాడు.

త్రిమూర్త్యాత్మకుఁడును, వేదత్రయస్వగూవుఁడు నగు సూర్యదేవుఁడే దానుగారు- అని నా యాశయము.

పుట్టిన పిదప తారకుని బాల్యదేవులు తదుభయుల భావి జీవితములకును పునాదులుగా దానుగారి భావనాబలమున స్వభావసిద్ధ మౌనట్లు సృష్టింపఁ బడినవి.

పిదప ఉపనయనము, పౌరాణిక వతంసులగు దను తండ్రితే గురువులుగా సకల విద్యలకును వీజావాపము జరిగినది. మరు సమ ధీకుఁడును స్వతంత్ర శక్తి గలవాఁడు నగు తారకునకు|| పరదేశములను చూడఁ గోర్కొంగలిగి “విబుధనగరము” చేరెనంట. దానుగారును ఉపనీతుత్తవేదము కొండెము నేర్చి దండిగారివలన సంస్కృత సాహిత్య గ్రంథములు కొలదిపాటి చదివి విజయనగరమున న్యాయ

వాడిగా నున్న అన్నగారి యొద్దకు వెళ్లి యచట ఆంగ్లకళాశాలలో ఎఫ్. ఏ. పర్యంతము పఠించుట మున్నగునవి ధృవములగుచున్నవి. అచ్చట మేధావి యగు తారకుడును సకల విద్యలను గురువుల యపేక్ష లేకయే గ్రహించినాడట. ఆ పట్టణమునందలి జ్ఞానవృద్ధుఁ డగు నొక వయోవృద్ధునివలన అంతకు పూర్వ మాపురజనము నచటి భూపాలకుఁడు నెఱత ధర్మమార్గమున నుండెడివారో వివరముగాఁ దెలిసికొనెనట. తారకుఁ డాపట్టణ మంతయుఁ దానుజూచి, యానాటికి నెట్లు మాటి పోయినవో తెలిసికొని పరితాపము నొందినాడట. నాల్గు వర్ణముల వారును స్వధర్మ దూరులై కన్యా శుల్కాది దురాచార పరాయణులై పోయిరే యనుకొనుచు, రాజోధ్యానము చేరి నాటి దేశదుస్థితి నొక గేయముగా రచించి, యొక చెట్టుకిందఁ గూర్చుండి గొంతెత్తి పాడి నాడు. అచ్చటికి సమీపముననే రాజప్రాసాదమున నున్న విబుధపుర రాజకుమారుఁ డాగానమునకును, కవిత్వమునకును పరపశుఁడై తార కుని తన భవనమునకు వచ్చుటకు సేవకులచే గుఱ్ఱము సంపెను. తార కుఁ డాగుఱ్ఱము నెక్కి రాజకుమారుని కిలిసికొని యతని ప్రేరణమున మహారాజును దర్శించెనట.

ఈసందర్భము - వాసుగారు సంగీత సాహిత్యములందు నిష్ణాతుఁడై హరికథా కథన నైపుణ్యముచే నాంధ్రదేశమందే కాక కర్ణాట దేశ మైనూరు చేరి యచటి మహారాజుగారి యాదరణ ప్రత్యేక సకల సన్మానములకు భాజనులైన కథ కిది స్ఫూరకముగా నీవాక్యమున ఘటించబడినది. రాజపుత్రునిచే మహారాజుసన్నిధికిఁ గొంపోబడిన తారకుడు తన సకల విద్యాపాటవమున సత్కృతుఁడై యువరాజుతో బద్ధమైతి గలవాడయ్యెను. దేశముయొక్క పారతంత్ర్యమును గూర్చి యిరువురును నుదీర్ఘముగాఁ జర్చించుకొని, చంద్రద్వీపమున నున్న సార్వభౌముని దర్శించి స్వదేశమునకు స్వాతంత్ర్యము సంపాదించవలె నని దృఢ నిశ్చయము లైరి.

ఇంతదాక - ఆ త్యాగయముగా నీవృత్తాంతము ధ్వనించుచు
యోతయో రమ్యతరముగా నున్నది. తారక రాజపుత్రుల యీగుంక
ల్పము నాటి మితనాద నాయకుల తీవ్రయత్నములకు నూచకంగా
గనవచ్చుచున్నది. అతివాదులును విప్లవవాదులు నగు లోకమాన్య
ప్రభుత్వములును సావర్కారు సోదరులును బ్రిటీషువారి నెడిరించి, వడ
రాని శిక్షకు పాలై యేమియు సాధింపఁ జాలక పోవుట చూచి కావ
చ్చును. దేశాభిమాన పూరిత హృదయు లగు దానుగారు భంగ్యంతర
ముగా మితనాద మార్గమున కొకనుగమమగు మార్గమును చూపఁ
దలచి తారక రాజపుత్రుల విదేశయాత్ర ముందుగా కల్పించిరి.
బ్రిటీషుచక్రవర్తిని దర్శింప ఇంగ్లాండునకు వెళ్ళవలెను గనఁ దానికై
ముందుగా నౌకాయాత్ర కల్పిత మయ్యెను. ఆయన యేదే నొకసంద
ర్భమున ఓడప్రయాణము చేసినాలో లేదో తెలియదు. కాని మహాకవి
గావున చూచినట్లే వర్ణించినారు.

సంకుపాల నృసింహశాస్త్రి తన కవివర్ణ రసాయనమున సత్కవులఁ
గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

చ. మనమునఁ గొన్న నెవ్వగట మాన్పి ఘటించురు కావ్యసమ్మదం
బసఘ కథాముఖంబున హితాహిత బోధ మొనర్తురింపుగా
గనుఁగొనుకంటె నద్భుతముగా నెఱిగింతు రతీంద్రియార్థముల్
ఘనమతు - తెల్ల వారికి నశారణబంధులుగారె నత్కవుల్.

అని దాసుగారు ఘనమతులు గావున నిందియములకుఁ గోచరింపని
పదార్థములను నూడఁ జూచిన దానినంటే నద్భుతముగా వర్ణించినారని
నాయూహ.

[illegible]

విని యాత్రికు లందఱును నోడ నెక్కిరి. ఓడ బయలుదేరినది. పొగ చిమ్ముచున్నది యాత్రికులకు పరదేశ మెవ్వడు చూతుమా అని యాత్రము కలిగినది. నౌక వేగముగా నడచుచున్నది. ఓడవాండును వ్యయాణికులును హాయిగా నున్నారు. తిమింగిలాదిజంతువులు కనబడుచుండెను. నీటిని పీల్చుకొని నౌక వెళ్ళుచుండ సముద్రము రెండు పాయలై నట్లుండెను. యాత్రికులు భోజనాదికము తలచుకొనుచు నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచుండిరి.

దిశలు మాటి నట్లయ్యెనట. త్రావుటకు చెచ్చుకొనిన మంచినీరు నేయివలె అతి మితముగా వాడుకొనుచుండిరి. యాత్రికులు రుచి నెంచక యన్నమును దినుచుండిరి. అంతట భయంకర మైన యెదురుగాలి వీచ దొడగెను. నావికుడు గాలికి భయపడుచున్న యాత్రికులను ఇంటి యరుగున నుండెడి కోళ్ళగూటిలోనికి కోళ్ళను వ్రేళపెట్టినట్లు ఓడలో వలిభాగమున వ్రేళపెట్టెనట. క్రమముగా కొంతసేపటికి గాలి తగ్గెను. ప్రమాదము తప్పి నౌక పూర్వమువలె వేగముగా పోవుచుండెను. యాత్రికులు సంపదలుపొందిన దరిదులవలె, ఆరోగ్యము పొందిన రోగుల వలె నిర్భయులై నారు. అంత నొకనాటి ప్రాతఃకాలమునకు గమ్యస్థానము కనబడ, తారకుడును రాజపుత్రుడును, ధూమనౌక (స్టీమరు) నుండి యొక పెద్ద పడవ నెక్కి యాత్రికులతోపాటు ఒడ్డెక్కిరి. ఇది నౌకాయాత్ర స్యానుధవ మున్నవారై నను దానుగారివలె ఏదిన్న యంశమును విడువ కుండఁ జెప్పఁగలరా ! ఆవర్ణనము నిరుపమానము అగ్రస్యసాధ్యము.

తరువాత నాచంద్రద్వీప వాసుల యుత్త మోత్తమమైన యాచార వ్యవహారములు, వారి యాదరమును బహునిధముల వర్ణింపఁబడెను. ప్రజల నుద్బుకచే ఆచంద్రద్వీపమునందలి సార్వభౌముని వలన తారక రాత్రికుప్రభులు అమితాదరము నొందినాడు. "మీ సామ్రాజ్యములోని

మా దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము - కావలె నని కోరుటకే తాము వచ్చి నట్లు విన్నవించిరి. తారక రాజపుత్రుల శౌర్య దైర్య సాహసములకును వారి సకలవిద్యా పాటవమునకును మెచ్చుకొని, రాజసభా ముఖమున వారిద్దఱను సేనాధిపతులుగా సార్వభౌముఁడు నెఱుఁగొల్పిన అప్పటికి నా సార్వభౌముని సోదరుఁడు శత్రువులచే చెఱఁబట్టబడినట్లు చెప్పటయే తడవుగా వారిద్దఱును సేనలతో వెడలి ఆధునిక యుద్ధపరికరములు అనఁగా జలాంతర్గాములు తుపాకులు మిరఫింగులు, బాంబులు మున్నగు వానిని గొని శత్రుపై న్యముల నాశనమొర్చి అంతకుమున్ను శత్రువులతో పోరాడి క్షతగాతుడై మూర్ఛలోనున్న సార్వభౌముని సోదరుని జేరిరి. తారకుఁ డాయనకు వైద్యముచేసి కన్ను తెఱపించి, పథ్య పానాదులచే స్వాస్థ్యము కలిగించెను. ఆ సందర్భమున శరీర శాస్త్ర మంతయు వర్ణింపబడెను. అది దాసుగ రి ఆయుర్వేద విజ్ఞానము నకు కరదీపికగా వెలసినది.

తరువాత తారక రాజకుమారులు చక్రవర్తి సోదరుని వెంటఁ బెట్టుకొని చంద్రద్వీపమునకు వచ్చి చక్రవర్తిని సంతుష్టు నొనర్చిరి. ఆ సందర్భమున దుర్భిణియంత్రము వర్ణితము. సార్వభౌముఁడు తనసోద రుని వలన వారిరువుర చాకచక్యమువని యెంతయు మెచ్చుకొని, వారి కభీష్టమైన భారతదేశమునకు స్వతంత్రపరిపాలన వర మొసంగెను. మరియు నా దేశమునకు పాలకుఁడుగా విబుధనగర రాజకుమారునే నిర్ణయించెను. తారక రాజపుత్రులు మిక్కిలి ఆనందించిరి. అంతట చక్ర వర్తి పెండ్లికి సిద్ధముగానున్న తన పుత్రికను గాజకుమారునకిచ్చి పెండ్లి చేసెను. పెద్ద వివాహముమీఁద వారి నందఱును తనతమ్ముని సాయ మిచ్చి విబుధపురమునకు వంపెను. సార్వభౌముని సోదరుఁడును రాజ కుమారుని భారతరాజ్య పాలకుఁడుగా వట్టాభిషేక మొనర్చెను. అంత తారకుఁడు సంతోషముతో రాజకుమారుని శిరస్సున తనచేతితో కిరీటము

నెలకొల్పి దీనించెను. దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము వచ్చునగా అని తృప్తిపడెను. సార్వభౌమాని తమ్ముడు స్వదేశమున కేగెను.

తారకుడును సకల పౌభాగ్య లక్షణవతి యగు నొక యుత్తమ బ్రాహ్మణ కన్యకు పెద్దాడి, ఆ భారతనాయకునివలన మహిమాన్నత ములగు పారిశోషికములు గొనుచు - ప్రాణవద మగు మిత్రుడై స్వతంత్రుడై నుభయముగా నుండెను. ఇది తాంక కావ్యమునందలి యితి వృత్త సంగ్రహము. ఆ యితివృత్త మంతయు శ్రీ లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యానించియే యున్నారు. కావున దాసుగా రీకావ్య రచనమునకు కాంక్షముగా నాచెప్పిన దేశస్వాతంత్ర్య పిపాసకు ద్యోత కములగు దాసుగారి రచన నుండియే తెలిపెను.

తారకుడు అనగా - దాసుగా రేకవా! ఆతడు మొట్టమొదట

శ్లో॥ “అమల లలితరూపః సర్వవేదః, ప్రశాంతః
సకలజనసమానః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః.
విద్య విమలవయస్కః నిర్భయో నిర్మలస్కోఽ
భ్యులవత వరజే శాశ్వతం త త్కుమారః.

కావ్యమున వర్ణింపబడిన తారకుడు - సాటి లేని రూపముగలవాడు, నిర్భయము చేరినవాడు, - శాంతస్వభావుడు - అందఱియందు సమ భావము గలవాడు. సర్వతంత్రములందు స్వతంత్రుడు, విద్యచే తన ముగిసినవాడు, మించినవాడు, పేరొందినవాడై వరదేశములను చూడ నభిలాష గలవాఁడాయెను.

సర్వవేదము నడిచి విబుధపుష్ప వర్షనానికి - కూర్క
అని భారతదేశము క్షోభించుచున్నట్లు—

ప్రొ. వారన్, యామిదవం ప్రణేయ
కావ్యము కవీంద్ర వత్తా

శకాధీశ్వరో భావైశ్వర్య మావత్,
జగో నాన్యదుఃఖం వినైవస్య సౌఖ్యం.

అనగా - శకాధీశ్వరడు (తురుష్క ప్రభువో, పట్టివాడో) కలస్త్రీ
లను ఎత్తికొనిపోవుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు. దేవాలయము
లను గూల్చివేయుచు, పట్టణములు కాల్చివేయుచు, ప్రభుత్వము
సాగించుచున్నారట. ప్రజలు సౌఖ్యము నెఱుంగక సర్వదా దుఃఖమును
పొందుచున్నారట. ఇది బహుశః ఆనాటి ఉత్తరహిందూస్థాన దుఃస్థితి
కావచ్చును.

విబుధపురము చేరినపిదప అచటి వృద్ధులవలన ఆంధ్రదేశము,
అందును ఆవిబుధపుర రాజుల పరిపాలనమున ప్రజలు పొందిన సౌఖ్యము
ధర్మము, సత్యము, వర్ణాశ్రమ ధర్మనియతి, పూర్వమెట్లుండెడిదో విని
తారకుఁ డెంతయో మొదట ఆనందించెను.

శ్లో! శుక్తిః కదిత మార్గం నాజహ్ స్వీకృతేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం న హ్యపాలంబ తాయం

అనునది బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽద్యా

వశ్యత మివకలం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః-

4-82

అచ్చట జనుడు చేదపిహిత మార్గముచు పూర్తిగావిడువలేదు పూర్తిగా
విజేతీయుల మార్గము నెఱవరింపలేదు దుర్వాప్యపారములలో, పిచ్చివా
నివలె నై పోయి ఏదిసుఖమో ఏదిదుఃఖమో కూడ నెరిసికో లేకున్నారు.
అన్నటి జేతస్థితియన్నమాట. వారినిజూచి జగత్తంతయుపిల్లై యున్నది,
కావున నెట్లయినను యువకారముచేసి యుద్ధరింపవలెనని ఉదారుడగు
తారకుఁ డనుకొనినట్లు "స జగదుపచిక్వీర్షు స్కర్మయన్ న్నమ్మగారః"
అని చెప్పబడెను. అప్పుడు కర్మభూమియను మన జేశమును దేశించి-

శ్లో! జనని! తం జనోఽతిక్రమ్య వేదోవదేశం

వ్రతిదిన మచరత్ స్వచ్ఛంద హీనో హతాశః

ఇతి ముహు రథవ స్త్వం సుమ్మ రోరుద్యమానా
ద్విజ నినద విలాపైః సంధ్యయోః కర్మభూమే.

అమ్మా! ఓ కర్మభూమి! నీవ్రజలు వేదోపదేశము విడరాడి “స్వచ్ఛ
యెందును లేనివారై ఆశ లడుగంట సర్వదా ప్రవర్తించుచున్నారు.”
అని రెండు సంధ్యలయందును కూసెడి వక్షులకూత లనెడి యేడ్పులచే
మాటి మాటికి గట్టిగా విలపించుచున్నావు”-

అనుచు బహు గుణ లలితముగా వాగ్గేయకారుడు కావున
పెద్దగా పాడినాడు.

శ్లో! అభివ రుచిరోహ చిత్రసత్కావ్య శృప్తే, రపి సకల జనానాం
మోహకృద్ గానశ క్షే” 4-53

క్రొత్త క్రొత్తని యందఁబడిన యూహలతో కవిత్వము చెప్పట
వలనకంటె గానశక్తివలన సకల జనులకును మోహమును కల్పించెను.
తరువాత “ప్రాకృకాల పర్ణనమున” అని చక్రవాకపక్షి దేశాభిమాని
వలె ప్రకాశించెనని దేశాభిమానము వెల్లడించెను.

పిదప విబుధనగర రాజపుత్రుని స్నేహము మహాగాజదర్శనము
జరిగినపిదప ఆ రాజకుమారుఁడను తారకుఁడను-

“ముహు రభిజన యోగక్షేమ మాలోచయతౌ” 4-56 తను
జగ్మవిదేశముయొక్క యోగక్షేమములను మిక్కిలిగా ఆలోచించి
నారు. తుదకు-

శ్లో! జగదధిపతి మన్వగ్భూయ గోపాయతు స్వే
బహుపిదిత యువానౌ ప్రార్థ్య తౌ దేవదేవం,
న సుఖ మితి విదిత్వా స్వైరితా మంతరేణ
వంధిత దృఢమనస్కా వాప్నుతాం ధూమనాకాం” 4-58

మిగుల జ్ఞానవంతులగు నాయిద్దలు యునకులును, తమ్ము వెంట నంటి యుండి రక్షించుకొంటున్న జగదీశ్వరుడైన దేవదేవుని మనస్సునందు పొగడ్తించి దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము లేనిదే సుఖము కలుగదని దృఢ నిశ్చయము కలవారై, తత్సంపాదనార్థము పొగయొడ (చిన్న దేవును) జేరి-

ఈ శ్లోకములందు కవితాచమత్కృతి కొట్టవచ్చినట్లు సర్వత్ర కనబడుచున్నను అంతర్వాహినిగా జేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనకై యుపాయాన్వేషము ముఖ్యముగా తోచును.

ఇది యానాటి రాజకీయముల ముచ్చట, ఇవ్వ డట్టి బాధలు దొలగినవి. దైవకృపవలన స్వరాజ్యము వచ్చినది, కావున ఆ రాజకీయ వ్యవహారముల చింతనము కట్టిపెట్టి మహాకవి, మహాగాయకుడు, భాషామహావండితుడు, పారికథా పితామహుడగు నారాయణదాస మహాశయుని సంస్కృత కవితాసరస్వతికి రత్నకిరీటమైన తారకకావ్యమునఁ గల శబ్దార్థ రామణీయకము హృదయముచే నాస్వాదింతము.

తారకము పంచసర్గ పరిమిత మగు సంస్కృత శృంగారకావ్యము అని ముందుగానే చెప్పియున్నాము 1, 2 హెచ్చో తగ్గో - మూడు పందల శ్లోకములు గలవు. కావ్యాదర్శమున దండిమహాకవి.

“సర్గై రనతి విస్తీర్ణైః శ్రావ్యవృత్తైః సురంధిభిః

సర్వత్ర భిన్నవృత్తాంతై రుపేతం లోకరంజమ్”

అని కావ్యాదర్శమున కావ్యమందలి అవాంతర విభాగములైన సర్గములు అతివిస్తారముగా నుండరాదు. అందలి వృత్తములు శ్రావ్యములుగా నుండవలెను. ఇతివృత్తము విడిపోకుండ సర్గములన్నిటియందును కలసి వచ్చుచుండవలెను. ప్రతిసర్గాంతమునను వేరువృత్తముండవలెను

అని చెప్పిన నియమమున కీ తారక కావ్యము సరిపడియే యున్నది. కాని యీ సర్గముల సంయోజనమున దానుగారి ప్రత్యేకత యొకటి లేకపోలేదు. ఆదికావ్యమైన వాల్మీకి రామాయణము మొదలు, కాలిదాస, భారతి, మాఘ, నైషధాది సకలకావ్యములందును వెనుకటిసర్గాంతిమ శ్లోకమునను, అనంతర సర్గాది శ్లోకములను, ఛందోవిషయమున సంబంధము కానరాదు, కాని యీకావ్యమున నొక వైలక్షణ్యము కనబడును.

1) సర్గమున :- అన్నియు ఉపజాతివృత్తములు, తుదిని మాలిని వృత్తము

2) సర్గమున :- అన్నియు మాలినివృత్తములు - సర్గాంతమున అనుష్టుప్చందము.

3) సర్గమున, - అన్నియు అనుష్టుప్చందములే. తుదిని ఉపజాతివృత్తము

4) సర్గమున :- నానావిధ వృత్తములు తుదిని ప్రహర్షిణీ వృత్తము

5) సర్గమున - అన్నియు ప్రహర్షిణీ వృత్తములే - తుదిని శార్దూల విక్రీడిత వృత్తము - చక్రబాధము (బంధకవిత్వముతో సమాప్తి).

ఒక్క నాల్గవసర్గమాత్రము విడిచి అన్నిసర్గములును ఆద్యంత శ్లోకములు శృంఖలాబద్ధము లగుట అపూర్వ సృష్టి.

చతుర్విధ కవిత్వములలో నొకటిగా నెన్నబడు బంధకవిత్వము ప్రాచీనులైన భారతి మాఘ మహాకవుల కావ్యములందును, అర్వాచీనుడగు వేంకటాధ్యారి కృతమగు లక్ష్మీనరహరికావ్యమునను కనబడుచున్నవి. అంధ్ర కావ్యములందు పారిజాతాపహరణము, సరసభూపాలియము మున్నగు వానియందు హెచ్చుగా గనబడును. దానుగారు ఆత్మోపను గూడ తమ వైశిష్ట్యము చూపినారు.

ఇత శబ్దార్థా మూర్తి రాఖ్యతౌ - కావ్యసంపదః" అని
కావ్యమునకు "శబ్దము, అర్థము" రెండును శరీర మనినారు లాక్షణి
కులు- అర్థము మాట యటుండ దానుగారు శబ్దముమీద చేసిన సాము
గరిడీలు అత్యద్భుతము- కావ్యారంభమున-

"స్వభావ పాండిత్యబలేన కుర్వే కావ్యం, - పతత్రీ సహసేవనీడం"
అని ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. పక్షి స్వశక్తిచేత (ఇతరు లెవ్వరు నేర్పకయే)
తన గూఢనివలెనే - నేను స్వభావసిద్ధుడుగా పాండిత్యశక్తిచేత నీకావ్య
మును చేసికొనుచున్నాను - అని భావము.

ఇందు "సహసా, కుర్వే." అను రెండు పదములును అసామాన్య
ములు- "సహసా, అనునది" అతర్కితము- అను సర్థముగల అవ్య
యము కాదు, ద్రవిణం తరః సహ బల శౌర్యాణి స్థామ తుష్కంచ
అను కోశమును బట్టి 'శక్తి' అను సర్థముగల సకారాంతముగు 'సహస్' శబ్ద
తృతీయైకవచన రూపము- "స్వశక్తిచేత" అని దాని కర్థము-
"కుర్వే" అరు క్రియాపదము - ఆత్మనేపదము- క్రియాఫలము కర్తృ
గామి యగుచో ఆత్మనేపదము ప్రయోజ్యము- అని నూచించుటకే
ఆత్మనేపద రూపము 'కుర్వే' ప్రయుక్తమైనది- ఇట్టి రహస్యము లం
దందు కనబడుచుండును.

కావ్యరచనా రంభమున నాయన చేసిన ప్రతిజ్ఞావచనములలో-
"ఈ తారక మనది గ్రంథమున నున్న శ్లోకములందు పాదపూరణమే
ప్రయోజనముగాఁ గల "తు-హి-చ-స్మ-హ-వై" అను పదము
లుండవు. ఒకటి రెండు మూడు సర్గములందు పదునగా లక్ష, లక్ష, లక్ష
క్రియాపదము లుపయోగింపఁబడినవి. రెండు మూడు సర్గములందు
భూత కాలమును బోధింపని క్రియాపదములు లేవు. ఈ కావ్యము పైడి
కములు గానట్టి పాణినీయ సూత్ర - "కుదాహరణములు" అను

భావము గల దానుగారి సంస్కృత కావ్యములకు రాంభట్ల పండితుల వారి అనువాదము.

ఆదిషయమునకు చేరువగా శ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు సంస్కృతవ్యాఖ్యయును, ఆంధ్రవివరణమునందును ప్రదర్శించుచునే వచ్చినారు. మొదటిశ్లోకమున సంస్కృత భాషా ప్రాశస్త్యము వర్ణింపఁ బడెను. అందు తమ యుద్దిష్టార్థము తెలుపుటకు మఱొక ధాతువు ప్రయోగింపవచ్చును. కాని “పరిష్కరోతి” అను క్రియాపదమునఁ గల చిన్నవిశేషము చూపఁబడినది. “పరి+కరోతి” అను నెడ “సంపరిభ్యాం కరోతో భూషణే” ఆసూత్రముచే కృధాతువునకు సుడాగమము కలిగి “పరిష్కరోతి” అనురూప నిష్పత్తిని దెలుపుటకే ప్రయుక్తమైనది.

4-వ శ్లోకమున :- “అవాత్సీత్” అను పదము ‘వస’ ధాతు లుక్ ప్రథమపురుషైకవచనరూపము. “వస” ధాతువునందలి సకారము తకారముగా మారుట నొక వైచిత్రి “(సః స్వార్థధాతుకే” సస్య తః స్వా త్సదా వార్థధాతుకే” అను పాణినీయము దాని కాధారము.

2-వ శ్లోకము :- “ఉత్తపతే” అని ప్రయుక్తము వానికి ‘ఉజ్వల శోభాం కరోతి’ అని వ్యాఖ్యానింపఁబడినది. “తప” ధాతువు భ్వాది, దివాది. చురాది గణముల మూడింటను వరుసగా ‘వరుసగా దాహే, ఐశ్వర్యే, సంతాపే’ అను సర్థములతో పరస్మైపదముగా నున్నది. ఆ తపధాతుకే ‘ఉద్విభ్యాం తపః’ అను సూత్రముచే - ఉక్ వి’ అను ఉపసర్గములకంటె పరమంనున్న “తప” ధాతువు “ఆత్మనేపదము” అనుటయు ఉపసర్గబలముచే నాహ ద్వర్థములు పోయి ప్రకాశించు అనెడి అన్వారము గూడ పొందినది.

2-వ సర్గము :- ‘ఆనుభ్యత్’ అని కలను - అది యొక విచిత్ర మైన ధాతువు. “నుఖ దుఃఖ తత్త్రి-యాయాం” అను ధాతువులపై.

కంఠ్యాది గణపతములు కావున “కంఠ్యాదిభ్యాం యత్” అను సూత్రముచే యదాగమము వచ్చి సుఖ్య, దుఃఖ్య అని ధాతువులగును. దాని అందలి ‘సుఖ’ అను దానికి ‘లజ్’ లో ‘అనుఖ్యత్’ అని వ్యధమవుదు మైక వచనమునఁ గలిగిన రూపము.

మఱియు నాయాధాతువులపై విశేషార్థములను దెలుపు నన్, క్యచ్, యజ్, యజ్ఞక్, క్విప్, మున్నగు వ్యత్యయములు వచ్చి, ఎట్టి పరిణామ మొందునో, అందునుకర్మార్థభావా ములం దెట్టిపరిణామ మొందునోయట్టి విశిష్టరూపము లీ కావ్యమున నించుదుముగా విశిష్టోకమునఁ గనఁబడును. మచ్చునకై నాచేత నై నంతలో పోకియి చనినరీతిని బ్రహ్మశ్రీ లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారు వ్యాఖ్యయందు చేసి చూపిన యెడ- ఆవ్యాఖ్యకు వ్యాఖ్య చేయవలసివచ్చును, కావుననే శ్రీశాస్త్రిగారు రేఖామాత్రముగా నన్నిటిజంతరూప విశేషములను చూపుచునే వచ్చినారు.

1-వ స. 45. ‘అను’ ‘పూర్వక’ భూతాతువుపై యజ్ - అ (భృశార్థమున) చేసి- కర్మార్థమున- “లుజ్” లో రూపము గును ‘అన్యభూయి’ అను రూపము కూర్పఁబడెను. మఱియు- ‘అబోబుధతా’ ‘బుధ అవగమనే’ అను ధాతువుపై పేరిణ్యాదుని గెచి వచ్చిన పిదప లుజ్లో వ్యధమవుదుమ ద్వివచనాంతమైన రూపము, మఱియు అను బోధాయాం బభూవే, విత్తాంచకౌతే. మూక్తికంది మహినంది వజ్రంది, మున్నగు అపూర్వములగు క్రియాపదములు విన్నించి తెలిసికోఁ దగినవి. యిందు కోకొల్లలు. సంధివిషయమున - నొకచిత్రిము చూవబడినది.

4-వ స. ము 54-వ శ్లోకము :- (వైశ్యదేవీ స్మృతిము) అష్టావింశ త్యక్షాహిణం ద్వేపి. సేనాం హత్యాఽన్యద్రాజ్యం సాదరం రక్షతః స్మ. ఆభ్యాం :- కార్యోఽస్వాభి ర ద్యోవచారః కిం “కిమ్ముక్తం” సత్పార్షదాః ధృశాస్తైః “అనఁగా ఇరువది యెనిమిది యక్షాహి

మును జరిగినను వధించి, నా కాజ్యమును నాసోదరుని వీరిద్దఱు రక్షించుట కాన వీరిని మేము ప్రత్యుపచార మేమి చేయవలెనో. సభ్యు లా! ఇట్టి యెడ ధర్మశాస్త్రము లే మేమి చెప్పుచున్నవో తెలు పుడు అని భావము.

ఇట్టి అ. ఇ. ల్విసర్గ, పూర్వయా పాదసంధులు సామాన్యము లై యిది, కాని 'కిం. కిమ్మ క్తం' అనెడి సుధి కార్వమునఁ గల చమత్కార ముగ్ధము. కిమ్ + కిమ్ + కి + ఉ క్తమ్ ! అను వీనినా రెండవ 'కిమ్' శబ్దములోని ముకారమునకు వరమైన 'ఉకారము' వితర్కార్థము గలది. ఏకాచ్చము, కాన 'నిపాల ఏ కాజినాజ్' అను సూత్రముచే ఏకాచ్చము 'ప్రిగృహ్వా' సంజ్ఞ నొందినది. కావున 'ప్లుత ప్రగృహ్వా' అచి న్నిమ్' అను సూత్రముచే వ్యక్తిభావము అనఁగా సుధి లేకుండ (కిమ్ + ఉ = కిమ్) కిమ్ + ఉ క్తమ్ = 'కిమ్మ ఉ క్తమ్' అని యొక్కరూపము నని యుద్ధరించుచున్నది. దానికి ఏకల్పముగా బాధకమై 'మయ ఉక్తోనో హా' అను సూత్రముచే కిమ్ శబ్ద ముకారమునకు వరముగా నున్న 'ఉక్తో'లోని ఉపకారమునకు ఉ క్తమ్' అను దానిలోని ఉకారము వికల్పమున ఆఉకారమునకు వకారము ఏకల్పముగా నాదేశమై కిమ్ + న్ + ఉ క్తం = 'కిమ్మ క్తమ్' అనియు - వెనుకటి వ్యక్తిభావము (విధి) చే 'కిమ్మ ఉ క్తమ్' అనియుఁగూడ నుండును.

దాసుగా రీరహస్యము తెలుపవలె ననియే పాణినీయమునఁ జూడఁబడిన యీవిశిష్ట సుధిలోని ఎదబంధమును వ్రకరణోచితముగా నదురుకొనినట్లు కూర్చినారు.

“సప్తమ 1 శ్లోకమున:- వేదద్రష్ట్యాపి వా” అని ప ముక్త మై యిది వద్రష్ట + ఋషి సేవ్యా = వేదద్రష్ట్యాపి సేవ్యా అ. సవర్ణ ద్విర్లు సుధియే కాని 'పితౄణము' అనునట్టి క్రితంబు రెంటం దక్క', అ. ఇ. ఊ. ల సవర్ణద్విర్లు సుధివలె ఈ ముకార సవర్ణద్విర్లు సుధి

అంత ప్రచురము కాకపోవుటచే చూడఁగనే ఏదియో యొక వింత
స్ఫురించును.

4. 47 శ్లోకము - "పాణౌశృత్య జయార్థం రక్షన్తౌ పృథనాం మాం
భూభర్తౌ మపేతాం విత్సోదర్య మణిద్రుదం" అని
కలదు. దీని వ్యాఖ్యానమున "జయార్థం = జయలక్ష్మీం అనునది ప్రచార
దపరితము అనుకొందును, అచట "జయార్థం" అని కవిపాతమై యుం
డును. "జయ + ఋద్ధిః" నూర్యరాయాం నిఘంటువు "ఋద్ధి"
శబ్దమునకు 1 సత్పుద్ధి 2 పార్వతి 3 లక్ష్మి అనియు మేఘాని నిఘంటు
వున "ఋద్ధిః స్వా దౌషధీభేదే సమృద్ధా పపి యోషితి" అనియు
నుండుటచే జయార్థం = జయసమృద్ధిని, లేక జయలక్ష్మిని" అనుకొ
వచ్చును. "పాణౌశృత్య = పరిణీయ" అనది వ్యాఖ్యయు సుగుఱున
మగుచున్నది. ఇది "పాణౌశృత్య అనునది నిత్యం హస్తే పాణా
వుపయును" అను పాణినియముచే జయలక్ష్మిని పెండ్లాడి అనగా
సంపూర్ణ విజయము పొంది అను అర్థము స్పష్టమగుచున్నది. ఈ
"పాణౌశృత్య" అను సమాసమునందలి చనుత్కారము చూడ
నెంచియే దానుగారు చక్కఁగ కూర్చినారు. హస్తేశృత్య, పాణౌ
శృత్య, అని చూపబడిన సమాసములందలి హస్తే, పాణౌ' అనునవి
ఏకా రాంతములైన అవ్యయములు. పానికి హస్త మనియే అర్థము
అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. "పాణౌ + శృత్యా" అనువానికి సమాసము
చేయఁబోవ-సమాసేఽ సభౌ పూర్వే క్విల్వే అను నూనముచే
శృత్యా అనుదానిలోని 'త్వా' పత్యయమునకు ల్పప్రత్యయ మనగా
శమ్మే పాణౌశృత్య "అనుసావము నొందినది ఇది యొక చిహ్నమైన
మార్పుకాదా?

1 సర్గము 16 శ్లోకమున సకల మను స్వర్గమున అమృతమున
సర్వం దీవం అని దానుగారు ప్రయోగించిరి. దీని శబ్దమునకు స్వర్గము
2 ఆకాశము. అని అర్థము లగుటచే, ఆరెండ్రుమలందును అమృతము

స్త్రీలింగము. “సురలోకోద్వో దివా ద్వే స్త్రీయామ్” అనియు, ‘ద్వో దివా ద్వేస్త్రీయా మభ్యామ్’ అనియు అమరకోశమున స్పష్టముగా నున్నది- దాను గారు నవ్రుంక లింగముగా నెట్లు వ్రాయోగించిరి? అది చూడఁగా అమరవ్యాఖ్య యగు నుధయందు - “ద్వ్యాః స్త్రీ స్వర్గేచ గగనే దివం క్లిబం తయోః స్మృతం” అని యేనిఘంటువులోనిదో కాని చూపబడెను - ఆరూప ప్రకటనమునకే దానుగారు సర్వం, దివం అని నవ్రుంకలింగముగా వ్రాయోగించినారు-

5-వ స, 18 శ్లోకమున - తిష్ఠమానా అని ప్రయుక్తము ‘ష్టా’ ధాతువు పాస్మైదము దానికి లిడర్థమున శత్రువ్రత్యయము వచ్చి పులింగమున తిష్ఠన్ అనియు స్త్రీలింగమున తిష్ఠంతీ అనియు రూపము లొందును. అట్టియెడ తిష్ఠమానా యని ఆత్మనేపదమునకు రాదగిన శాసన్ ప్రత్యయమెట్లువచ్చును? అనినచో ‘ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోః’ అను సూత్రముచే ప్రకాశనార్థమునను, స్థేయార్థమునను ఆ ష్టా, ధాతువే ఆత్మనేపదముగను, శాస శాస జాతమైది. ఈశ్లోకమున సార్వభౌమ సింహుత్రిక రాజపుత్రుని కొలకై అనురాగప్రకాశనము చేయుచున్నది. అనున్దమున ప్రకృతమునకు చక్కగా కుడిరినది. దీని కుపప్తంభకముగ భట్టికావ్యమున - శూర్పణఖ భార్యయు కుండగు రాముని విడిచిపెట్టి. “తస్థే సామిత్రీయే సకా” అని ఆత్మనేపదమున తస్థే అని ప్రయుక్తమైనది, ‘రామం భార్యోధం అవజ్ఞాయ, సామిత్రీయే శ్లాఘు హ్నుజ్ ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా, తస్థే స్వాభిప్రాయం మైధునాయ అవిమ్కృతవతీ ప్రకాశన స్థేయాఖ్యయోశ్చ ఇతి ప్రకాశనే తజీ’ అని వ్యాఖ్యానింపబడెను. లక్ష్మణుని కొలకై తెలియునట్లు తన భోగేచ్ఛ ప్రకటించినది అను సర్థమున తస్థే అని ఆత్మనేపదరూపము ప్రయుక్తమైనట్లే యిచటను తిష్ఠమానా అనః ఆత్మనేపదమున వచ్చు శాసజంత రూపము దానుగారు వ్రాయోగించుట యెంతయు శ్లాఘ్యము

5-48 శ్లోకమున తిష్ఠద్గు పదవ్రయోగము గలదు. అది అవ్యయ భావ సమాసమున చేరినీ కుమారు ‘తిష్ఠద్గు ప్రభృతీని చ’ అని విన

రింపఁ బడినది “తిష్ఠదు” అనగా ! దోహదకాలము. ఆవులను పాలు పితుకు వేళ. దీనిని బట్టి మహాకవి ‘ఆతిష్ఠదు జపన్ సంధ్యాం ప్రకాశంతా మాయవీగవం పాత స్తరాం ‘పతిత్రిభ్యః ప్రబుద్ధః ప్రణమన్ రవిం’ అను శ్లోకమున భట్టికావ్యము, 4-18 లో ప్రయోగించెను. సంధ్యాం సంధ్యాకాలం అధికరణం, దేవ “అత్యంత సంయోగే ద్వితీయా ! ప్రకాశంతాం. ఆయతీగవం, ఆయత్యః ఆయాంత్యో భవతి యస్మిన్ కాలే గావః, అస్మిన్ ఆయతీగవం, ఆరబ్ధాం. ఆజ్ఞుర్వా దిణః శరీర. “ఇణో యణి” ఇతి యణి, జీపి చ రూపం, ఆయతీతి, గావోపి గోచ రాత్ గోష్ఠ మాయాంతి దివస స్వార్థనాడికావశేషే సంధ్యాపి త దైవ వర్తతే.

“కియంత మేవం జపన్” ఇత్యాదౌ- ‘ఆతిష్ఠదు’ ఇతి తిష్ఠతి గావోయస్మిన్ కాలే దోహదయః-. గావో హి రాత్రిప్రథమ యామస్య నాడికాయా మతీతాయాం విశ్రాంతాః సత్యః, ఉద్ధాప్య దుహ్యంతే ఇత్యా దిగా వాఖ్యానింపబడెను. “గోవులు పశ్చిమాయశ్చనుండి పగ లంతయు కడుపునిండ మేసి అరగడియ పోద్దుండఁగా తమ గోష్ఠము నను (గోవులుండునోటు) వచ్చును” రాత్రి ప్రథమయామము మొదటి గడియ దాటుదాడ, అనఁగా రాత్రిఒకగడియకాలము విశ్రమించిన తరువాత - లేవఁబడి- నిలిసిన యప్పుడు పాలు పిదుకఁబడును-’ అని అదియే తిష్ఠదు “కాలము దానుగా రీరహస్యము నెఱిగినవారు గావు ననే - దానిని ప్రకరణోదితముగా ప్రయోగింపఁగలిగినారు- ఆయన యేశబ్దమును ప్రయోగించినను ఎందెంత విచారణ మొనర్చి యుండిరో తెలియుటకే నాయీ చాద స్తము గాని యన్యము కాదని ప్రాజ్ఞులుకు నా విన్నవము.

4-వ స. 29 శ్లోకము:- “దోషాభూతం” అని కలదు. ‘అస్య చ్ఛ్వా’ అను సూత్రముచే బ్రహ్మభూతం’ మున్నగువానివలె “దోషీ భూతం” కావలసి యున్నను - దోషా = రాత్రి యను నర్థమున అవ్య

యము కాన “ఆవ్యయస్య చ్చా దీత్యం నేతి వాచ్యం” అను వాక్యముచే ఈ కారాదేశము కలుగ - “దోషాభూతం” అని యైనది.

4-వ స. 51-వ శ్లోకము:- ‘మహాబ్రహ్మం న త్వా’ అనికలదు. బ్రహ్మన్ శబ్దము నకారాంతము పుంలింగము, కాన ‘మహాబ్రహ్మణం’ అని కావలసియుండటచే ప్రత్యయము ‘కు మహద్యాభ్య మన్యతరస్యాం’ అను సూత్రముచే వచ్చి బ్రహ్మన్ శబ్దము ‘బ్రహ్మః’ అని అకారాంతమైనది. పిదప “ఆన్మహతః” ఇత్యాది సూత్రముచే “మహత్” ‘మహ’ యై - మహాబ్రహ్మః- అని యైనది. దాని ద్వితీయాంతమే ‘మహాబ్రహ్మం’ అను విశిష్టరూపము. 3-వ స. 6 వ శ్లోకములో - భేదం భేదం - భానం భానం - దారం దారం- అని కలదు.

ఇవి భిద్, భిన, ద్య- ధాతువులపై ‘భిత్వా భినిత్వా, దరిత్వా’ అను క్తార్థకరూపములకు “అత్యంతము” అనుసర్థమున (అభీష్ట మసక్త త్సమాః అని అమరము) ‘ఇమున్’ ప్రత్యయము రాగా భేదం భేదం ఇత్యాది రూపములు సిద్ధించినవి. అభీష్టేణము ల్చ- అను సూత్రమున (గల చకారముచే క్త్వాంతరూపములుగూడ నుండును. భిత్వా భిత్వా అని కాని భేదం భేదం అని కాని రెండు విధముల నుండు నన్నమాట.

ఇంకను వ్యాకరణముచే సిద్ధించు చిత్ర విచిత్రము లగు శబ్దములు ఈ కావ్యమున బహుళముగా కనబడును.

ఉదాహరణయంత “అగురూయంతే, ఉపాశ్లోకయంత” అను తిజంతములు వ్యాఖ్యలో శ్రీ శాస్త్రిగారు చక్కగా వివరించి యున్నారు. ఇట్టివి యెన్ని యని యెత్తి చూపగలను? పాశ్చాత్యదృష్టిలోనికి దెచ్చుటకు దాసుగారి అపురూపపు ప్రయోగములు కొన్ని మాత్రము చూపెదను. న్యవీన్యతత్, అన్వసార్దీత్, అనాయి, (చిణ్ణంతము) అభ్రాజ, అవతరత్, అనూనకమ్, (ఊవయది- ఊనపరిహాణే చురాది) అచ్, స+ ఉరేనమ్, స్థారే కన్ - అని అమరనుధ)- అబోబుధతాం (బుధధాతో ర్జ్యంతా లుజీ ద్వివచనమ్) అభ్యలవత, దేవతాగ్రము, దేవనభం, అవ్యబోధూయి, అపీవతత్ అపోవుపిష, ఆశిశత్, అతితిరాయి.

సమ్యచిచత్, ఆపూర్ణచంద్రత్, అస్వబోధాయాం బధూన సంగాయ
సమ్ పూర్వకగా ధాతు ల్యబతము) సంత్య (సం + త్య) అభాక్షీత్;
మున్నగు విచిత్ర ప్రకియగలవి కల్పించిన నమిలిఁచమువలె నమిత
ముగా నిందు కనబడునని చూపితిని.

కావ్యమీమాంసయందు రాజశేఖరపండితుఁడు, శాస్త్రకవి
కావ్యకవి ఉభయకవి అనికవులు మూఁడువిధములనెను. శ్వామదేవుఁ
డను శాస్త్రవేత్త ఆమువ్వరలో ఉత్తరోత్తరులు శ్రేష్ఠులనె నట.
రాజశేఖరుఁడు స్వవిషయమున మువ్వరును గొప్పవారే అగుదురని -
రాజహంస వెన్నెలను తాగలేదు, వెన్నెలను ద్రాగు చకోరము
నీళ్ళనుండి పాలను వేటుచేయజాలదు! అట్లే శాస్త్రకవి శాస్త్రవిషయ
ములను చక్కగా నిరూపించును. కాని రససంపదను విచ్చిన్న మొన
ర్చును. కావ్యకవి తర్కకర్కశక్తి న శాస్త్రవిషయమునైనను ఉక్తి
వైచిత్ర్యచే సరళము (సరసము) నొనర్చును. ఉభయకవి యారెండిం
టను ప్రవీణుడైనచో ఆయిరువురకంటెను గొప్పవాఁడు అనవచ్చును
అవి ప్రకృతమున దాసుగారు తారక కావ్యమునుబట్టి శాస్త్రకవి,
హరికథామృతమునుబట్టి కావ్యకవి. ఇతరములగు సకలవిధములైనవి,
వివిధభాషామయములైనవియునగు రచనలనుబట్టి ఉభయకవి అని
విభజించి చెప్పవచ్చును. కాని - 'సర్వయోగే మహాకవిః' అనిన యా
రాజశేఖరుని తుదితీర్పు ప్రకారము, మహాకవి అని ఘంటాఘోషముగా
చెప్పవచ్చును.

సర్వగుణములనఁగా, చతుత్కార జీవకములగు శబ్దార్థములు
లోకన్యాయములు, పదునాలుగువిధముల చతుష్ష్టికశలను విత్తమున
కంగములుగా కూర్చు గలిగినవి జీవక వికావ్యము, అను
కవిమూఁడ సంతభారమున్నది - అనది భావముగల "న స, బ్దో న
సన్యాయో న, సా విద్యా న సా కళా, జాయతే యన్న కావ్యంగ
మహా భారో మహాన్ కవీ" అనుసూక్తికి లక్షణమైన దాసుగారే

రాజ శేఖరుఁ డనినట్టి సర్వగుణయోగి యాటచే మహాకవి యనుటకు సంశయమేల?

‘వతిభావ్యత్పత్తిమానీశ్చ కవిః అని రాజ శేఖరుఁ డనిన వతిభావనావ్యత్పత్తికిని - రెండుదాహరణము లాయన యితర రచనల నుండి చూపెదను:-

‘వతిభావ’యనిన నవవహ్మోషము గల బుద్ధికదా :-

కవిర్మనీషీ పరిభూః స్వయంభూః! అని యీశావా స్యోపనిషత్తున పరబ్రహ్మపక్షముగాఁ జేర్చిన యర్థమే కవికిని సరిపోవునని వ్యాఖ్యానింపఁబడెను - అందలి పరిభూః! అనడిపదములకు ‘యశో’పరిభవతి’ అని భాష్యము. పరి అనగా ఉన్నది యని (ఛాందసము) యు-సర్వమునకు ఊపిరి. పాండిత్యము. సర్వతంత్ర స్వతంత్రుఁడు, ధీరుఁడు, వీరుఁడు స్వచ్ఛందుఁడు సత్యసంధుఁడు, పాఠికధా పితామహుఁడు శిష్యులతోటికి సంగీత సాహిత్య విద్యావ్రదానమున కులపతి-అట్టివాఁడు అంత వాఁడు అదిభట్ల నారాయణదాసుఁడు.

అట్టి మహాపురుషుఁ డున్న కాలమునఁబుట్టి ఆయన భాగవతము నొకటి రెండు మాఱులు గోలుభాగ్యము నొందుటేకాదు. రవంత పరిచయభాగ్యము కూడ గలవాడ నగుటచే-ఆయనయందు నాకుఁ గల ప్రత్యేక గౌరవభావమున-నాయన రచనయగు నీతారక కావ్యమునకు ఉపోద్ఘాతగాని నేను వ్రాయసిద్ధమైతిని. అనన్యసాధ్య మగు నీకావ్యమునఁగల విశేషములన్నియు వెల్లడింప నాకుఁ గాదుగదా! సాక్షాత్తు సరస్వతికి కూడ నసాధ్యమేమో యని జంతుచునే బ్రాహ్మీభూషణ కాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులవారి సంస్కృతాంధ్ర వివరణముల సాహాయ్యముచేతను, విజ్ఞాననిధులగు శ్రీకరా శాస్త్రిరరావుగారి ప్రేరణముచేతను - దాసభారతీపూజ కొక పుష్పముగా నర్పించుకొందమని యీ వీరిక వ్రాయఁదలంచితిని - నాసాహసమును పండితులు మన్నింతురుగాక యని వేడుచు సెలవుగైకొనుచున్నాను.

ఇట్లు

వెంపరాల సూర్యనారాయణశాస్త్రి.

హృదయోల్లాసము

“వ్యాఖ్యనే కావ్యనిర్మాణే సమీక్షాయాం నివేదనే
యత్రస్యైవ వందేహం నారాయణ చతుష్టయమ్”

ఈ లోకముయొక్క స్వభావమును అర్థము చేసుకొనుట యనగా సం
పూర్ణముగా భవంతని అర్థము చేసికొనుట. కాలము ఎన్నెన్ని చిత్ర
విచిత్ర సన్నివేశములను కల్పించునో!

“ఏలి జీవన్తమానం దోనరం వర్షశతాదపి”

వాల్మీకి శ్రీ సూక్తి నాకు ఈశ్వరానుగ్రహమువల్ల తారక
మహాకావ్యమును చదివి హృదయోల్లాస మావిష్కరించుకొను సవకా
శము లభించినది. ఇది గొప్ప అదృష్టమే! ఇది వాల్మీకి వచనమునకు
అర్థమేమో!

వ్రాయవలెనన్న ఉబలాటము ఉండవచ్చునుగాని వ్రాయుటెట్లు?
వ్రాయుటకు సామర్థ్యము కావలయునుగదా! దానికి వెదకుచున్నాను.
చీకటిలో వెదకినట్లేయున్నది. “అట మిన్నండిన యట్టివాని పొడవె
తన్నట్లు”గా నారాయణదాసు వాఙ్మయముతో బాటుగా నేనును పెరిగి
వలసి వచ్చుచున్నది. నాకంతశక్తియేదీ?

కాని నా హృదయోల్లాసమును నివేదించక తప్పదు. ఇది శత్రు
ఈశ్వరరాయ హృదయము. నిర్వాజమైతి, నన్నీ యిరుకున పెట్టి
నవి, గురువుల అనుగ్రహము వ్రాయువ జలయును.

నారాయణ దాసు వాఙ్మయమును మొత్తమును మధించి, శోధించి?
బహుశ్రమలకోర్కీ, బహువ్యయమువకోర్కీ శ్రీ ఈశ్వర రావుగారు బహు
విధ వ్యాసరచన విశారదులైన వారిచే నవనీత కల్పముగా నారాయణ
దాసు సారస్వత : రాజనమును వ్రాయించి ప్రకటించినారు, ఆ ప్రకటన
విషయ సారథి శ్రీ జోగారావుగారు.

మానవులు కొన్ని కొన్ని దశలలో కొన్ని కొన్ని అనుభవములు
 వ్యభిక్తి సిద్ధిగాను యాదృచ్ఛికముగాను అనుభవించుచుందురు. వంద
 వేలది వ్యక్తులు ఒకే అనుభవమును అనుభవించినపుడు ఆ అనుభవ
 ను మానవులు ఏ ఒక్కడో చెప్పగలిగిన చెప్పగలుగును. అట్లే వేయి
 వేలదిలో ఒకడు తన అనుభవమును వినువారికి తెలియనట్లు చెప్పగలి
 గును. చెప్పగలుగును. కోటిమందిలో ఒకడు తన అనుభవమును అందరి
 హృదయమున కెక్కునట్లు చెప్పగలుగును. ఇట్లు చెప్పగలిగిన వానిని
 సామాన్యముగా కవి అన్న పేరుతో లోకము వ్యవహరించుచున్నది. ఈ
 క్రమంలో తాననుభవించిన అనుభవముకంటే తన కావ్యమును చదివిన
 వాడు అధికమైన ఆనందమునుపొందునట్లు నిర్మాణముచేయుట రస
 బలన్నిర్మాణముచేయుట అన్నమాట. ఈరస జగన్నిర్మితిలో కవి ఈ
 లోకమునకు సంబంధించిన పాంచభౌతిక సర్వ వాసనాదూరుడై రస
 వికాస బుద్ధియై ఆర్ష ధర్మమునంది నుకుమార మార్గమువలన బ్రహ్మ
 నంద సబ్రహ్మచారియగు రసానందమును లోకమునకు పంచిపెట్టును.
 వీడు అచ్చమైన కవి,

కావ్య పఠనముచే తత్తుల్యమైన ఆనందమును అనుభవించువాడు
 సహృదయుడు.

“సరస్వత్యా స్తత్త్వం కవి సహృదయాభ్యం విజయతే.”

అది కదా అభినవగుప్త పాదాచార్య సిద్ధాంతము. ఈ పద్ధతికి సర్వా
 ల్లికా సరివడునది ఈ తారకము. కవిత్వము సహృదయత్వము మాత్రమే
 కాక దివ్యములైన నానావిధ కళా సమాహారము, శ్రీ నారాయణ
 దాసుగారు. కావున తత్కృతమైన దేనిని గాని సంపూర్ణముగా గ్రహిం
 చుట అనుభవమనియే చెప్పవచ్చును. లోకములో దాని పదమునకు
 ఎక్కడలేని గౌరవమును సంపాదించి పెట్టిన మహానుభావుడు దాను
 గారేగదా! రావణుని సభలో ఆంజనేయుడు చెప్పిన సమాధానము
 తొలిగా దానిపదముతో నారంభమగుట.

“దాసోఽహం కోసతేంద్రస్య రామస్యా క్లిష్టకర్మణః”

ఈనూత్తి శ్రీ దాసహృదయమునకు, దాసత్వ సంఘటనకు ప్రేరకము కావచ్చును, అప్రేరణ ఎందరెందరినో దాసులనుజేసి దాసదాసులు జేసి నుఖజీవన హేతువగుట నేటి లోకము చక్కగా నెరుగును. ఎడటి వారి యందు ఏమాత్రము వైశిష్ట్యమున్నను పరవశించి పాఠితోషికము లిచ్చి పంపునట్టి ఔదార్యముకూడ దాసుగారి ఆసాధారణ సహృదయ తకు తార్కాణమే. ఒక విధముగా దండకాషాయములు లేని నిజమైన సన్న్యాసి దాసుగారు.

“స్వస్థాన వేషభాషాభిమతా స్సంతః తన వ్రలుబ్ధ ధియః” ఈ నన్నయభట్టు వచనమునకు పరమోదాహరణము దాసుగారు. కాని ననే దాస హృదయ మహా సముద్రమునుండి ఈ తారక కాన్తుభము వుట్టినది. ఎంత మధనము జరిగినదో!

ఈతారకము దేశభక్తి వ్రధానమైనది. స్వస్థానమును స్వవేషమును స్వభాషను వారే సంరక్షించుకొనక పోయినచో సంతకంతు అపరాధమేమున్నది? సమకాలికులైన వారు చాలమంది మనమే తెలిసిన వారము అనుకొను వారందరు పై యపరాధమునకు స్థానకై వారే! ఆవారి నుద్ధరించెడి తాత్పర్యమే ఈ తారక విర్మాణహేతు.

కాళిదాసు కుమార సంభవమునందు సార్వతీవర్ణనమున “ప్రదిశే ప్రాక్తనజన్మ విద్యాః” అన్నాడు కదా! ఆ వచనము నుండి ఇప్పటివరకు ఎక్కడో ఒకచోట ఏదో రూపముగా విద్యాభయమున సార్థకతను పొందుచునే ఉన్నది. ఇప్పుడు ఈ నూత్తి ముగా సార్థకత్వము కలిగించినవారు దాసుగారు. ఆ విషయము మనము పొరబడుదుమేమో అని పాపము! ఆయనయే స్వభావసిద్ధుడనా పాండిత్యబలముతో నేను ఈ తారకమును వ్రాయుచున్నానన్నాయి.

అద్భుతమైన ప్రతిభా లక్షణము మొదటి శ్లోకమున నిర్వహించిన ఆలంకారముచేతనే తెలియుచున్నది. ప్రథమ శ్లోకమున నిరూపితమైన దృష్టాంతము కే బింబ ప్రతిబింబ లక్షణము సుస్పష్టమగుచున్నది. అనగా కవి యొక్క హృదయమునకు ఈ కావ్యము ప్రతిబింబము. ప్రథమము కవి యొక్క యానా, దానిచేత సంభావించబడిన సంభావన. అది లోకము నందు ప్రతిబింబితమై దృష్టాంతమగుచున్నది. ఒక ఆలంకారము స్వరూపము నందుటకు పూర్వము పాఠానికి దశాభేదములు నానావిధములైన సంస్కారములతో భాసించినట్లే దేశగతమైన హృదయ పరివర్తనాదులను లాక్షణములైన అలాక్షణములైన హృదయ సంస్కారములను ఈ కావ్యము స్పష్ట శేఖముగా చెప్పుచున్నది.

ఆత్మ బింబము కాగా తదధివాసమైన హృదయము ప్రతిబింబమగుచున్నది. సంస్కృతమైన హృదయముయొక్క సంస్కారములన్నియు బింబములు కాగా దేశీయములైన ఆచారములు ప్రతిబింబములగుచున్నవి, ఈవిధముగా బింబ ప్రతిబింబ భావానతి దృష్టాంతమునకు బీజము కావున ఈ కావ్యము బింబమై యావద్భారతమును ప్రతిబింబించి చెప్పుచున్నది. అంతేకాదు కావ్యమునందు నిబద్ధులైన తారక రాజపుత్రులలో నాయకుడైన తారకుడు నారాయణదాస ప్రతిబింబము, ఈ ప్రతిబింబిత కావ్యమునందలి సర్గలయందును అన్ని ఘట్టముల యందును నిశర్గ మధురముగా అదికియున్నది.

ప్రథమ శ్లోక నిబద్ధమైన దృష్టాంతము ఇంత విశేషము నిచ్చుచున్నది. ఈ అంశములన్నియు సహృదయుని సంస్కారమును ఒట్టి సముల్లసితములగును. చిన్ని అద్దమున కొండలు ప్రతిఫలించినట్లే, చిన్న ముత్యమున దేవులు ప్రతిఫలించినట్లే, ఈ కావ్యమున ఈ ద్వీపమే కాక ద్వీపాంతరములు కూడ ప్రతిఫలించుట విశేషము.

నిజముగా కవి శబ్దమునకు నారాయణదాసుగారు అర్థమని నా
తాత్పర్యము. ఇతరులు కారని నేను వివాదమునకు పోను. దాని
సాహిత్యమందు సమస్త కలాసమాహారము నా రుపోసినట్లుగా ఉనికి
వచ్చుట సహృదయులకు అగోచరముకాదు. ఈ కావ్య కన్య ఒక విధ
ముగా భట్టి కావ్యమునకు సహోదరి.

మూడవస్కర్ణ లిడధికారమునందు

“తత్సేంద్ర్యం తదాన్నత్యం తతేజస్తత్పరాశ్రమః

తత్తార్కణ్యం తత్ప్రతిభా ముమోష జన మానసమ్”

ఇందలి తచ్ఛబ్దముతో సమసించిన సౌందర్య బౌన్నత్య తేజః పరాశ్రమ
తార్కణ్య ప్రతిభలు ద్విష్టజన మానసమును. అవహరించినవి. కాదు,
దొంగిలించినవి. అవహరణమునగా బలత్కారముగా తన ముందున్న
వస్తువును లాగికొనిపోవుట. దొంగిలించుటయునగా తనకు తెలియకుండ
గైకొనుట. ఈ విషయమును దాని భారతి మనోహరముగా వర్ణించుట
మాత్రమే కాదు వ్యస్తమైన రచనచేత ఆవార్యమందలి గుణవై విధ్యము
ఆ గుణములయొక్క సర్వోత్కృష్టత సారాలంకారమును ధ్వనింపజేయు
చున్నది.

“వీ రిట్లు సర్వజన మానస హరణమునందు ఇంత కృతహస్త్యులగు
టకు కారణము పైన చెప్పినవారి గుణములు. ఆ గుణములింత తేలికగా
దొంగిలించగలవా? అన్నచో పై శ్లోకము

“సమున్నతౌ తావాజాను

బాహూ సర్వాంగ నుండరా

బహు తేజస్వినౌ దృష్ట్యా

ముమోషా నగరీ జనః”

ఈ శ్లోకమునందలి చమత్కారమేమనగా ఒకవర్యాయము
“నగరీజనః” అని సమస్తముగాను, మఱొక వర్యాయమున నగరీ జనః.

అని వ్యస్తముగాను సమన్వయించినచో వారి ఆ సర్వాంగ సౌందర్యాది గుణ విశేషములు చైతన్యవంతమైన జనమునేగాక అచైతన్యమైన నగరిని కూడ మోహపెట్టినవి. మోహ మనగా సర్వేంద్రియ జ్ఞాన విమూఢత. అట్టి సమయమున మనస్సులను దొంగిలించుట నులభము. వీరు కేవల రూపమాత్రమైన వైభవము కలవారు మాత్రమే కాదు, అందలి శాస్త్రపండితులను, మీమాంసా పండితులను, వైయాకరణులను తార్కికులను పశు - మనుష్య వైద్య శాస్త్రజ్ఞులను అవలీలగా గల్చినారు. ఆవారిని చూచుటయందు నగరీజనము, నగరముజనమును ఎంతయో కోరుకొన్నది. ఈలిట్టు ఇచ్చా విశేషబోధకమగుటచే క్రియావ్రయోగమునందు కవియొక్క కృతహస్తత ఎంతగానో స్పష్టమగుచున్నది.

సాధారణముగా సామాన్యకవులు అలంకారములను ప్రధానముగా భావించుదు. ప్రసిద్ధాలంకారములలోని ఉపమ, రూపక, ఉత్పేక్ష సమాసోక్తులలో ఏ ఒకటి రేండు అలంకారములనో చక్కగా నిర్వహించుటచేత కృతార్థులమైతి మనుకొందురు. కాని అవి శరీరాలంకారము వంటివి. సహజసిద్ధమైన ప్రాణశక్తి, సహజనుండరమైన అవయవ సన్నివేశము లేనిచో ఈ అలంకారాదులు ఎంతవరకు ప్రయోజకములు కాగలవు? వాల్మీకి రామాయణమునందు వెదకిన ఎన్ని అలంకారములు మనకు గోచరించును? కవి కుల గురువులైన కాలిదాసు తన కావ్యములలో ఎన్ని అలంకారములను తీర్చినాడు? ఈ విశేషములు రససిద్ధులైన కవులకు పాటికిరావు. యాదృచ్ఛికముగా ఏదేని ఒక అలంకారాన్ని తోచును. “ఉపమా కాలిదాసస్య” అన్నమాట కర్థము ‘ఉపమైక శరణాః కవయః’ అను దానికి అపవాదమువంటిది అగును. ఈఉపమా అంకార ప్రపంచము ఎంత విస్తృతమో తదాశ్రియణముచే కవిప్రతిభ ఏవిధముగా తళతళలీనునో కాలిదాసు దిష్టాంతముగా సూచించినాడు కాని దానినే ఆశ్రయించినాడనుట తగవుకాదు.

మరొక విశేషము. ఎప్పుడేని ఎక్కడనేని కాళిదాసు ఉపమను నిర్వహించినచో ఆ ఉపమయందు లాక్షణికుల తాత్పర్య విషయా భూతమైన అతిలోక చమత్కార మేదియో గోచరించి తీరును. ఇంకొక విశేషము. అప్రత్యక్ష విషయములతో ప్రత్యక్ష విషయములను, ప్రత్యక్ష విషయములతో అప్రత్యక్ష విషయములను పోల్చుట ఆతని ప్రత్యేకత. ఆవిద్యను కాళిదాసునకు వాల్మీకి చక్కగా నేర్పినాడు- “శృతేరివార్థం స్మృతిరన్వగచ్ఛత్” ఈ విధముగా అలంకారమును నిర్వహించు నేర్పు నా రాయణదాసుగారి కంతగా కలదు. ఇదిగో ఈ ఉపమాలంకారమును పరికింపుడు.

“క్వచిత్కేశా కేశి వ్యధిత చితురో భిక్షుక ఇవ
 క్వచిన్ముష్టి ముష్టివ హత దశనోఽ విత్తదళమీ।
 క్వచిద్భాహా బాహి ప్రళమిత బలో వాతకి నమః
 క్వచిద్దండాదండి ద్విడ సృగమితో రోచన ఇవ”

ఇందలి నాలుగు పాదములందును నాలుగు విధములైన యుద్ధములను వర్ణించినాడు. ఆ వర్ణనములోని వైచిత్ర్య యేమనగా కొందరు భిక్షువులవలెయుద్ధమును చేసినారు. ఈ ఉపమయందు కార్య కారణభావము వివక్షితమైనది. బలహీనులైనవారు వాత రోగులవలె బాహుయుద్ధము చేసినారు దంతహీనులైన కొందరు వృద్ధత కారణముగా ముష్టి యుద్ధమునే చేసినారు. కొందరు భిక్షుకులు కేశభార పీడితులు కావున కేశా శేషేయుద్ధమును చేసినారు. ఇట్టివి రామాయణ యుద్ధ వర్ణనమునందలి శ్లోకములకు పుత్రికలు. ఇవియును కారణములుకావు. స్వతసిద్ధములే ఇట్లే.

కాంచపద వృత్తము :-

“వ్యాకులయుద్ధే పరస్పరమేవ
 భీత రివప ఉపసిముహూర తుదన్

దాగ్ధుల శేష మహాభయ కంపితా
 శ్వరణమయు రధికరణ జయినామ్
 బాహుగణాహి వ్రజ చరణోత్కరోరు
 కమర పరికర మసిత శిరో
 రుట్చయ శైవాల సంచయ మమృతం
 రుధిర జలమభవ దమిత సరః"

ఇండు భుజ భుజంగములకు పాదక చ్చవములకు అనిరలకేశ శైవాలము
 లకు శోణిత జలములకు అభేదము వివక్షింపబడినది. కావున ఆ యుద్ధ
 రంగము అమితమై సరోవరము అయినది- యుద్ధరంగ సరోవరముల
 అభేదము పై అవయవములతో అభేదమును పొందినది కావున సావ
 యవ రూపము-

దాసుగారికి ఈ విధముగా అలంకారములను నిర్వహించుటలో
 గలనేర్పు ఆశ్చర్యమునే కలిగించుచున్నది- ఇంతేకాక ఈ మహాకవి
 మహాకవి విశేషమును కూడ ఈ కావ్యమునందు నిరూపించినాడు. ఏ
 సమయమున కేవలము రసభావ విలసితమగునో, తదభివ్యంజక మగునో,
 ఆ విషయము నెరిగి ఆవృత్తమును నిబంధించుట, ఇది వృత్తాచిత్యము
 అన్ని విధముల సరిపడియున్నది- ఆద్యంత వృత్తములను పరిపాటి
 కూర్చుట విలక్షణత- ముక్తపదగ్రస్తమునకు ఒక లక్షణము చెప్పి
 నారు కాని దాసుగారి ఈ కావ్యమును చూచిన పిమ్మట ముక్తవృత్త
 గ్రస్తము అను లక్షణము నేర్పరచుట సమంజసము.

ఇట్టి శార్యమునకు వ్యాఖ్యానము రచించు యోగ్యత, అధికా
 రము, అవకాశము, బ్రహ్మత్రై రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిచరణ
 లకు దక్కినది. వీరు బ్రాహ్మ భూషణులు- ఈ విరుదమున కర్థము
 రెండు విధములు బ్రాహ్మ కి భూషణమైనవారు బ్రాహ్మయే భూషణ
 ముగా కలవారు- ఈ రెండు విధములైన అర్థములును వీరియెడ కుదురు

వడినవి- నాది రెండవవత్సరము వీరు అద్వైత వేదాంత విద్యావిశార
దులు కావున వానుదేవ మనన నిష్ఠాతులు కావున. వీరు పౌరాణికశిరో
మణులు. కావునవిశాఖవట్టణమెల్లఃపీరిపురాణవ్రసంగములతోపులకరించు
చున్నది. వీరి ఉపన్యాస ధారాధోరణి సముద్ర తరంగ నిస్సానమును
మూదలించుట నేనెరుగుదును. ఆలంకార శాస్త్రపాధోధి కుంభ సంభ
వులు. ఈ వీరు వ్యాఖ్యానముచేయుట తెలుగువారికి అద్భుతము వండి
నట్లే. వ్యాఖ్యానమునకు, వ్యాఖ్యాతకు కావలసిన సంపత్తి అంతయు
భావార్థ దీపికయందు ప్రదీప్త మగుచున్నది.

“నా మూలం లిఖ్యతే కిందిన్నాన పేక్షిత ముచ్యతే”

అని మల్లినాథుని ప్రతిజ్ఞకదా! ఆ ప్రతిజ్ఞ వీరు చేయకున్నను చేసినట్లే
చక్కగా నిర్వహించుట బహుధా ప్రశంసనీయుము.

సహృదయ శిరోమణులయిన శ్రీ కల్యాణ ఈశ్వరరాయ మహో
దయులు దానభారతీ ప్రచురణ కర్తలు. అపూర్వము అపారమునైన
శ్రమకోర్చి దానవాఙ్మయమును ఆంధ్రలోకమున కందించుచున్నారు.
ఒక విధముగా ఆంధ్రలోకము శ్రీ ఈశ్వరాపురారికి ఋణపడుచున్న
దనవచ్చును. ఏ విధమైన యోగ్యత లేకున్నను ఈశ్వరరావుగారు
నాయందలి అవ్యాజప్రేమతో గ్రంథవ్యాఖ్యాన తాత్పర్యమును చది
వెడి అవకాశమును కల్పించినారు. ఇది నా అద్భుతము. సాహృదయము
నకు కలిగిన ఉల్లాసమును చేతనై సంతవరకిట్లు ప్రకటించుకొంటిని.
వ్యాకరణ సార్వభౌమ బ్రహ్మశ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిపాదుల
కంటెను బ్రహ్మశ్రీ కవితాభూషణ వెంకటాచల నూర్యనారాయణశాస్త్రి
చరణుల కంటెను బ్రహ్మశ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మ చరణులకంటెను
నేను అర్జుడను కాను. ఇది ఈశ్వరానుగ్రహము.

సెలవు

ఇట్లు

కోగంటి సీతారామాచార్యులు

వ్యాఖ్యాత

(శ్రీ) లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి) గురించి శ్రీ యస్వీజోగారావుగారి
పద్యము.

అంతర్వాణి వరేణ్యః దార్శణిక మర్యాదా మహాదాత మా
నాంతస్సరుః డనారతా ధ్యాయనసాధ్య బ్రహ్మసిద్ధ్యా ప్రబు
ద్ధాంతే వాసి జనాంతరంగుః శివైశ్వసిద్ధ చిత్తుం డయ
స్కాంత ప్రజ్ఞాదు రామధట్టగురు పూజార్హం బ శంసించెదన్ -

యస్వీ

వ్యాఖ్యాత : బ్రహ్మభూషణ శ్రీరాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి

ఆంధ్ర శ్రీమద్భక్తసంఘము వారి ఆధ్వర్యమున
వ్యాఖ్యాత శారకస్వామి లక్ష్మీనారాయణస్వామి.

విజ్ఞాపన

కవిత్వముఁ జెప్పట యొకప్రక్రియ. కథలను వ్రాయుట మఱియొక ప్రక్రియ. అనువదించుట యొకవిధము. వ్యాఖ్యానించుట యింకొక విధము. దేని విశిష్టత దానిదే. దేని క్షేత్రము దానిదే. అన్నియును బ్రతిభాసాధ్యములే. కాని నీనిలో వ్యాఖ్యానించుట కష్టతరమనిపించును. మూలమును బాగుగా గ్రహించి, యన్వయకృమమును విడువక, కవియాంతరము నితరులు సులభముగ గ్రహించునట్లు వివరించుట సులభసాధ్యముకాదు. ఆ కీర్తి వ్యాఖ్యాతృమూర్ధన్యుడైన నల్లినాథ మనీషి కే లభించినది.

నారాయణదాస మహాకవి సహజపాండిత్య ప్రతిభా ప్రభవములుగల మహామనీషి. సరస్వతీ స్వరూపుడు. ఆతని సంస్కృత గ్రంథములో, “తారకము - ఉమరఖయామ్” అను రెండు కావ్యములును రెండనర్ఘరత్నములు, భాషాజటిలములు, భావగంభీరములు. అందు మొదటిదీ తారక కావ్యము. దీనిని వ్యాఖ్యానించుటకుఁ బూనుకొనుట సాహసైక కార్యము.

శ్రీ కర్రా ఈశ్వర రావుగారు సహృదయులు, నాకు గురువుత్రులు. దాగుసాహితిని బహుముఖములఁ బ్రకటించి లోకులకందించుచున్న సారస్వతప్రియులు. వారి యాదేశమైనది. ఈశ్వరాజ్ఞ. కాదంతేక సిద్ధపడితిని. యథాశక్తి వ్యాఖ్యానించితిని. ఎంతవఱకుఁ గృతకృత్యుడనయి

తినో పండితులే ప్రమాణము. “హేముస్సం లక్ష్మణేఽగ్నాహి విశుద్ధి
శ్వామికాపివా,”

నా వ్యాఖ్యానముపై సమూల్యమైన యభిప్రాయము నొసంగిన
“కళాప్రపూర్ణ - విద్వత్కవిశేఖర” శ్రీ వెంపరాల నార్యనారాయణ
శాస్త్రి మహోదయులకు నా హృదయపూర్వక సమోవాకములు. ఈ
వ్యాఖ్యను సమగ్రముగఁ బఠించి, నా కన్నివిధములఁ దోడ్పడిన నా
మిత్రులు - బంధువులు - సతీర్థులునగు “వ్యాకరణసార్వభౌమ” శ్రీ
పేరి నార్యనారాయణశాస్త్రిగారికి “వ్యాకరణాలంకార చక్రవర్తి”
శ్రీ అప్పల సోమేశ్వరశర్మగారికి నా హృదయపూర్వక ధన్యవాదములు.

ఇట్టి యవకాశమును నాకుఁ గల్పించిన, గురుసమానులు శ్రీ
కర్రా ఈశ్వరరావుగారికి మనఃపూర్వకాశీర్వాదములు.

ఇట్లు
వ్యాఖ్యాత.

తా ర శీ పృ థ మ స్స ర్గః.

భూతే ల్లజధికారః

:- ఉ పాదాః :-

1. సా దేవతాషాః ఖ. లోకమాన్యా
ప్రసాదయా మృద్య తయా మదూహమ్
హర్షాయ లోకవ్య పరిష్క రోతి
తనుం జనోఽ ను త్తమ భూషయైవ.

వ్యాఖ్యానమ్ - సా దేవభాషేతి :- సా లోకప్రసిద్ధా, దేవ
భాషా సంస్కృతభాషా, అఖిలలోకమాన్యా సర్వజన సమ్మూహ్యా
లోకశబ్దస్వజన ఇత్యవ్యర్థః. "లోకంతు భువనే జనే" ఇత్యమగిః. తయా
ప్రసిద్ధయా గైర్వాణ్యా వాణ్యా. మదూహం మమభావనాం. ప్రసాద
యామి అలంకారోమి. ఇదానీం సంస్కృతభాషయా కావ్యం కరోమితి
భావః. జనః మానవః, తనుం స్వదేహం. లోకస్య జనస్తమస్య,
హర్షాయ ఆనందాయ, సవిద్యతే ఉత్తమా యస్యా సా అనుత్తమా, సర్వో
త్కృష్టిత్యర్థః. తయా భూషయా భూషణేన, పరిష్కరోమి అలంకరం

లోకే మానవః శ్రేష్ఠాన్యే వాభరణాని ధృత్వా స్వయం
సన్తుష్య వరా నానందయతి, ఏవమేవాఽహమప్యద్యగైర్వాణ్యా
వాణ్యా కావ్యం విరచ్య లోకా నానందవర వళా న్కరంమితి భావః.

దృష్టాంతాలంకారః

వృత్తముపజాతిః. సర్గేఽస్మిన్సర్వాణ్య పృథవజాతి వృత్తాన్యేవ
సర్గానే తు మాఁగీనీ వృత్త ముపని బద్ధమ్. వృత్తలక్షణమ్.

"స్వాదిన్ద్రీవజా యది తేజగౌ గః
ఉపేన్ద్రీ వజా జతహ స్తతో గౌ,
అనన్తరోదీరిత లక్ష్మణాజా

పాదా యదీయా పుపజాతయస్తాః" ఇతి.

త-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ ఇన్ద్రవజ్రా భవతి.

పాదే యతిః. జ-త-జ-గణైః గురుద్వయేన చ

ఉపేన్ద్రవజ్రా భవతి. పాదే యతిః. ఏతయో రవ్యవహిత కథనే
ఉపజాతిర్భవతి.

తాత్పర్యము :- సంస్కృతభాష నువసిద్ధమైనది. అదిదేవభాష. సర్వజన సంపూజిత. కావున నా సంస్కృతభాషచేతనే నా భావము నలంకరింతును. ప్రతిమానపుడును లోకోత్తరములగు నాభరణములను ధరించి యితరులను సంతోషపరచునుగదా ! లోకానందము కొఱకే యీతారకమును కావ్యమును వ్రాయుచుంటినని కవియాశయుము.

2. స్వభావపాణ్డిత్య జలేన కుర్వే
కావ్యం పతత్రి సహ సేవ నీడమ్,
సదోష మవ్యతవతే కవిత్వరి
యథా కలజ్జాజ్జిత మిన్దు విమ్బమ్.

వ్యా :- స్వభావేతి :- అహమిత్యధ్యాహారః. అహం, స్వభావేన నిస్సర్గేణ సిద్ధం యత్పాణ్డిత్యం ప్రజ్ఞాపాటవం తస్యబలేన శక్త్యా, సహజ పాణ్డిత్య ప్రతిభయేతి భావః. కావ్యం తారకాఖ్యం గ్రంథం, పతత్రి విహగః, సహసా స్వశక్త్యా, నీడ మివ కులాయ మివ, కుర్వే కరోమి. కావ్యం గ్రంథః, సదోషమపి కావ్యదోషై రుపేత మపి. కలజ్జాజ్జితం అఙ్కుసహితం ఇన్దువిమ్బం యథా చంద్రిమండల మివ, ఉత్తవతే ఉజ్వల శోభాం కరోతి, ఉద్వ్యోతతే.

యథా పక్షి శ్వశక్తి మనుసృత్య కులాయం నిర్మాతి తథా అహం నుపి సహజపాణ్డిత్య ప్రతిభయా కావ్యం రచయామి. పతత్రిణో నకో ప్యువదేష్టాఽస్తి. కిన్తు స్వబుద్ధ్యేవ నీడం నిర్మాతి. అహంనుపి పక్షివ

సహజసాక్షిత్వధురీణ ఇతి స్వాతిశయం ప్రకటయతి మహాకవిః. ఉప
మాలంకారః.

కలఙ్క దోషదూషిత మపి చన్ద్రమండలం యథా పూర్ణిమాయా
ముజ్జ్వలతయా ప్రకాశతే తథా కావ్యం దోషజుష్టమపి సుష్టు విరాజత
ఏవ. మదీయే కావ్యే దోషా న సన్త్యేవ. యది ప్రమాదవశేన దోషః
కశ్చిదావతే చేత్యతేన మత్కావ్యస్య నకాచిదపి హాని. రితి కవే
రాశయః. ఉపమాన గర్భితేన దృష్టానేన పూర్వార్థం సమర్థయామాన.

తా॥ పక్షి సహజమైన తన బుద్ధిశక్తి నాధారముగఁ జేసికొని
గూడును నిర్మించును. ఇట్లుకట్టవలె నట్లు కట్టరాదని దానికిఁ జెప్పవా
రెవ్వరునులేరు. అట్లు నేనుగూడ నాప్రతిభ నాధారముగ నీ కావ్య
మును రచించుచున్నాను. దోషములులేని కావ్యమెల్లప్పుడును రాణిం
చును. అందావంతయును గుండియములేదు. ఒకనొకవేళ దోషము
లున్నను గావ్యము రాణించును. మచ్చతోనున్నను బున్నమచంద్రుఁడు
రాణింపలేదా?

పెక్కు గుణములున్నప్పుడొక్క దోషమున్నను నాకావ్యము
నకుఁ గొంతరాదు. “ఏకోహిదోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జతీర్దోః కిరణే
ప్యివాజ్కః” అను మహాకవి కాలిదాసుని పదనమును సహజముని
నిరూపించి, కాంతి యెక్కువేయగునని చెప్పి యాతని మించెను.

3. స దేవతాధీన మనః ప్రవృత్తిః

స్వాతంత్ర్య సజ్కల్పిత చారుకావ్యః.

దయార్థచిత్తేఽఞ్చిత సత్యవాణ్యః

కలాచణ స్సత్కవిరేవ నాన్యః.

వ్యాః:- సత్తి:- కవేర్లక్షణ మాదౌ నిరూపయతి అత్ర
తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్ద మపిక్షతే. యత్తదోర్మత్స సమ్బన్ధాత్. యః మను
జః, దేవతాదీనాం సరస్వత్యాదీనాం. - ధీనా ఆయత్తా. మనసః ప్రవృ

త్రిః మనోవ్యాపారః యస్య సః. స్వాతంత్ర్యేణ స్వేచ్ఛయా, సజ్జ-
ల్పిత మభ్యాసితం, చారు మనోహారం, కావ్యం గ్రంథః యస్యసః,
దయయా కరుణయా, ఆర్ద్రం స్విన్నం చిత్తం మనః యస్యసః, అఞ్చితం
అలజ్జితం. సత్యవాక్యం సత్యవచనం యస్య సః, కలాభిః విద్యాభిః
చతుష్షష్టి కలాభిర్వా, విత్తః సమర్థః కలాచణః, "తేన విత్తశుచ్చు-
చ్ఛణపా" ఇతి పాణినిః. సవ వ సత్కవిః, సవ వోత్తమకవిః, అన్యః
పూర్వోక్తలక్షణ విహీనః, న, సత్కవిర్నభవతి.

ఆరాధితదేవతామూర్తిః స్వతంత్రపరిభా సమన్వితః దయాలుః
సత్యవచనః సకలవిద్యావిశారదః మానవ ఏవ సత్కవిర్భవతు మర్హతి.
నాన్యథితి కవే రాశయః ఏతేన సత్కవిలక్షణం సర్వమపి స్వస్మిన్న-
స్తీతి సూచితమ్.

తా. ఎవ్వఁడు నిత్యము దేవతల నారాధించునో, యెవ్వఁడు
స్వతంత్రముగ నూహింప శక్తిగలిగియుండునో, యెవ్వఁడు కరుణార్ద్ర
హృదయుఁడో, యెవ్వఁడు నిత్యసత్యవచనుఁడో, యెవ్వఁడు సకలకలా-
పరిపూర్ణుఁడో, వాఁడే సత్కవియగును. ఏతల్లక్షణ విరహితుఁ డేనా-
డును సత్కవి కానేరఁడు. దీనినిఁ బట్టి యీ లక్షణములన్నియుఁ దన
యందున్నట్లు సూచింపబడెను.

4. విన్ధ్యప్రదేశే క్వచిదస్తి చఞ్చ
న్నదీతతే సంశ్రితకల్పనామా,
గ్రామఃపురా తత్ర మహేశ్వరాఖ్య
స్తపోధనో బ్రాహ్మణరాడవాత్పిత.

వ్యా :- విన్ధ్యప్రదేశ ఇతి :- పురా పూర్వకాలే, విన్ధ్యస్య విన్ధ్య
నామ్నః పర్వతస్య ప్రదేశే స్థితే, విన్ధ్యపర్వత స్థాన్తదేశ ఇత్యర్థః,
చఞ్చన్నామ్నీ నదీ కాచన సరిత్, తస్యాతతే తీరే, క్వచిత్ కుత్ర
చిద్భాగే, సంశ్రితానాం ఆశ్రితానాం ధనానాం కల్పతరు రితి గ్రామః

సంవసథః అస్తీ, తత్ర తస్మిన్మామే, తవ ఏవధనం విత్తం యస్యసః
తవస్వీ, మహేశ్వర ఇతి ఆఖ్యా నామధేయం యస్యసః, "ఆఖ్యాహ్వే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచ" ఇత్యమరః. బ్రాహ్మణానాం
రాట్ రాజా, బ్రాహ్మణ పథురిత్యర్థః. అవాత్సీత్ ఉవాస, వస నివాసే
ఇతి ధాతోస్తుజ్.

పురా విధ్యవర్వత ప్రదేశే చచ్ఛన్నదీతీరే సంశ్రితకల్ప ఇతి
నామ్నా ప్రసిద్ధిః కశ్చి ద్ద్రామ ఆసీత్. తత్ర తపోధనో మహేశ్వ
రాఖ్యః బ్రాహ్మణ ప్రభు రువాస.

తా! వింధ్యవర్వత ప్రాంతమునఁ జంచన్నది యనుపేర నొకనది
కలదు. వానియొడ్డున నొకచోట సంశ్రితకల్పమను పేరుగల గ్రామ
మున్నది. అందుఁ దపోధనుఁడైన మహేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణ ప్రభువు
నివసించుచుండెను.

5. యథార్థవా క్సన్నత దివ్యతేజా
నక్తం దివం పూజిత దేవ దేవః,
పారాణికః పూతయశా వదాన్య
స్స దేవభాషా నిపుణః కవీన్ద్రః.

వ్యా :- యథార్థేతి :- సః మహేశ్వరః, యథార్థవాక్ యథా
తథవచనః, సత్యవాదీత్యర్థః. సన్నతం సద్భిః స్తుతం దివ్య ముత్తమం
తేజః మహిమా యస్యసః, సజ్జన స్తుతమహిమేత్యర్థః. నక్తంచ దివాచ
నక్తం దివం అహర్నిశం, "అచతుర విచతురేత్యాదినా అచ్రవ్రత్య
యాన్తో నిపాతః, పూజితః ఆరాధితః దేవదేవో మహాదేవో యేన సః.
స స్తతశివారాధన తత్పర ఇత్యర్థః, పారాణికః పురాణ ప్రవచపటుః,
"పురాణం వేత్తి అధీతేవేత్యర్థః. "ఆఖ్యానా, య్యి కేతిహాస పురాణే
భ్యశ్చ" ఇతిరక్ ప్రత్యయః. పూతం, ప్రవచించి యశః కీర్తిః యస్యసః,
పుణ్యశ్లోక ఇత్యర్థః. వదాన్యః దాతా, వితరణశీల ఇత్యర్థః. దేవభాషా
మాం అమరభార త్యాం, నిపుణః కుశలః, కవీన్ద్రః కవిశ్రేష్ఠః అథాత్.

తా|| ఆ మహేశ్వర పండితుడు నిత్యసత్యవచనుడు సజ్జన సంస్తుత
మహిమోపేతుడు. సంతత శివారాధన తత్పరుడు, చక్కగఋరాణ
ముల నెఱింగి ప్రవచించు శక్తికలవాడు. మంచిదాత, పుణ్యకీర్తి, సం
స్కృత భాషలో నిష్ణాతుడు. కవులలో శ్రేష్ఠుడు

6. ముదా యథాశక్త్యతిధీ నతర్పిత
సదాఽత్మ శిష్యా నశిష తస్యధర్మమ్
న్యవీవృతద్రాగపథా ద్విమూఢాన్
న పణ్డిత స్సాధుజనా నభాషిత.

వ్యా :- ముదేతి :- స - పణ్డితః సుధీర్ఘమహేశ్వరః యథాశక్తి
శక్తిశాసతిక్రమ్నః, ముదా ప్రీత్యా, అతిధీ నాగస్తూన్ అతర్పిత అన్న
దానాదినా తృప్తానకార్హీత్. "తృప్త ప్రీణన" ఇతిధాతోర్లుజ్, ప్రీణనం
తృప్తిః తర్పణాచ, సదా సంతతం ఆత్మశిష్యాన్ స్వచ్ఛాత్రాన్, స్వధర్మం
ఆత్మధర్మం అశిషత్ ఉపదిదేశ శాను అనుశిష్టా ఇతిధాతోర్లుజ్ "సక్తి
శాస్తీత్యజ్, శాస ఇదజ్ హలోరితీర్వమ్, శాసివసీతి వత్సంచ, విమూ
ఢాన్ మోహాత్మకాన్, అజ్ఞానావృతచిత్తానిత్యర్థః రాగవధాత్ రాగద్వే
షాది దుష్టవృత్తిమార్గాత్ న్యవీవృతత్, నివర్తయామాస, నిపూర్వక
వృత్తువర్తనే ఇతిధాతోర్లిచిలుజ్. సాధుజనాన్ సత్పురుషాన్ అభా
షీత్ అభజత. అసేవతేత్కర్థః, భజ సేవాయామితి ధాతోర్లుజ్.

తా|| ఆ మహేశ్వర పండితుడు తన శక్తికొలది అతిధుల
నాదరించి సంతుష్టులఁ గావించుచుండెను, తన శిష్యుల కాత్మధర్మముల
నుపదేశించుచుండెను, మూఢులను రాగద్వేషాది దుష్ప్రవృత్తులనుండి
మరలించుచుండెను, సజ్జనుల నభిమానించి సేవించుచుండెను,

7. బాల్యం గురో రధ్యయనేన తన్య
స్వభార్యయా యౌవన మిద్ధకీర్తేః,
అనాయ పద్మాహ్మణ శేఖరన్య
వృద్ధత్వ మస్తం తపసా సమస్తమ్.

వ్యా :- బాల్యమితి :- ఇద్ధా ప్రకాశమానా కీర్తి యశః యస్య
తస్య, ప్రసిద్ధ యశస ఇత్యర్థః. సద్బ్రాహ్మణ శేఖరస్య బ్రాహ్మణోత్తమ
శిరోమణేః తస్య, మహేశ్వరస్య, సమస్తం బాల్యం వయః సర్వం బాల్య
రూపం వయః, గురోః ఆచార్యస్య సకాశాత్ అధ్యయనేన విద్యాభ్యా
సేన, సమస్తం యావనం వయః. సర్వం తాదాన్యరూపం వయః,
స్వభార్యయా స్వకలత్రేణ, సమస్తం వృద్ధత్వం వయః, సర్వం వార్ధక
రూపం వయః, తపసా తపోఽనుష్ఠానేన, అస్త మనాయీ అస్తమనీయత.
నీ ప్రాపణే ఇతి థాతోః కర్మాణి లుచ్ఛే.

స మహేశ్వర పణ్డితః విద్యాభ్యాసనేన సర్వం బాల్యం, స్వభార్యా
నుభానుభవేన సర్వం యావనం, తపోఽనుష్ఠానేన సర్వం వార్ధకం
వయశ్చ అస్తమనై పీత్.

తా॥ ఆ మహేశ్వర పండితుడు, గురువులకడ విద్యాభ్యాసము
చేతనే బాల్యమును గడపెను. తన భార్యవలన సుఖముల ననుభవించుచు
యావనము నంతను దాటించెను. తపమును గావించుకొనుచు ముగలి
తనమును వెల్పించెను. తన వయస్సునంత నతఁడీ తీరున గడపెను.

8. తం తస్య పత్ని సుదతి ప్రశాంతా
మహాకులీనా కమనీయనేత్రా
నమ్పూర్ణ జైవాత్మక విమృషక్తా
శతప్రదా మేఘ మివాన్వసార్జిత.

వ్యా :- తమితి :- శోభనాదంతాః యస్యాస్స సుదతి, తదా
త్యర్థః "వయసి దస్తస్యదత్త" ఇత్యనేన బహువ్రీహా దస్తశబ్దస్య దత్తా
దేశః, ప్రశాంతా శాస్తస్వభావా, మహాకులీనా ఉత్తమవంశజాతా,
కమనీయనేత్రా సుందరనయనా, నమ్పూర్ణం యత్ జైవాత్మకస్య
చక్షుస్య బిహ్బం మణ్డలం తద్వత్ వక్త్రం ముఖం యస్యాస్స, "ఽబ్జో
జైవాత్మకస్య" ఇత్యురః. తస్య మహేశ్వరస్య పత్ని భార్యా,
శతప్రదా విద్యుత్, "శమ్పూశతప్రదా హాసినీ" త్యురః మేఘమివ

అమ్మద మివ, తం పతిం మహేశ్వరం అన్వసార్షీత్ అనుససార. అస
పూర్వకశ్య సృగతావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా విద్యుదమ్బుదమనుసఃతి తథా సా సుదతీ స్వభర్తా
మనుససారేతిభావః.

తా॥ ఆ మహేశ్వర వండితుని భార్య మిక్కిలి చక్కనిది.
చక్కని పలువరుసగల యువతి. శాంతస్వభావ. సత్కులమున జన్మించి
నది. అందమైన కన్నులతో, బున్నమచందురుని వంటి మోముతో
నొప్పుచు నామె మేఘముననుసరించి మెలుపులేగ యున్నట్లు, నిత్యము
తనవతి ననుసరించియే యుండును.

9. భర్తా యథా సా కథితం పురాణం

శ్రుత్వాఽశకన్మజ్జు తదైవ వక్తుమ్

ప్రకస్త బుద్ధి స్తపనీయ గాత్రా

ప్రియంవదా నజ్జన కీర్తనీయా.

వ్యా :- భర్తేతి :- ప్రశస్తా శ్లాఘ్యా బుద్ధిః మతిః యస్యాస్సాని,
సూక్ష్మబుద్ధిరిత్యర్థః. తపనీయం కాఞ్చన మివ గాత్రం శరీరం యస్యాస్సాని,
కనకాంగీ త్యర్థః. “తపనీయా జాతరూపం గాఢేయం భర్మకర్బుర” మిత్య
మః. ప్రియంవదతీతి ప్రియంవదా మధురభాషిణీ, నజ్జనైః సత్పురుషైః
కీర్తనీయా. స్తపనీయా, సా మహేశ్వరపత్నీ, భర్తా స్వవతినా యథా
యుద్వత్, కథితం ఉక్తం, పురాణం శ్రుత్వా తదైవ, మజ్జు ద్రాక్,
వక్తుం కథితుం, అశకత్ సమర్థా అభవత్, శక మర్హణ ఇతిధాతోః
పుషాదిత్వాత్, పుషాదిద్భుతా దీత్యాదినా అజ్. అథనా శకశక్త
ఇత్యస్మాద్గణపతితాత్ ఋజ్. ఇదిత్వాదజ్.

సా మహేశ్వరపత్నీ స్వభర్తృ కితం పురాణం శ్రుత్వా,
యథా భర్తా అకథయత్ తదైవ పునః కీర్తనం వక్తుం సమర్థా బభూవ
ఏతేనాస్యా సూక్ష్మ బుద్ధిత్వం సూచ్యతే.

తా! ఆ మహేశ్వర పండితుని భార్య మంచి బుద్ధిమంతురాలు.
 ఎంగారువంటి దేహచ్ఛాయగలది. ప్రియంవద, సత్పురుషుల మె
 యోగ్యతను గొనియాడుచుదురు. ఆమె తనభర్తచెప్ప వుగాని ప్రవ
 వనమును విని. యల్ల మరల నా పురాణము సతివేగముగఁ జెప్పచుం
 పును. ఆమె నూత్నగ్రాహిణి.

10. తౌ దమ్పతీ నిర్మలశీలయు కౌ
 పృవృద్ధ సంతాన యశో విశలౌ,
 సుఖేషు దుఃఖేషు సమానచిత్తా
 వభ్రాజితాభ్యాం ధరణీ చిరాయ.

వ్యా :- తావితి :- తౌ దమ్పతీ జాయావతీ, నిర్మలేన రాగద్వే
 షాదిమలశూన్యేన శీలేన స్వభావేన, యుక్తా సహితౌ, పృవృద్ధాభ్యాం
 సంతాన యశోభ్యాం అవశ్యకీర్తిభ్యాం విశలా పరిపూర్ణౌ, సుఖేషు
 దుఃఖేషు సుఖదుఃఖాద్యవస్థాను సమానం తుల్యం చిత్తంస్సాన్తం
 యయోస్తా, తుల్యశీలా విత్కర్థః. ఆస్తామ్. తాభ్యాం తాదృశ దమ్పతీ
 భ్యాం, ధరణీ ధరిత్రీ, చిరాయ చిరంకాలం, “చిరాయ, చిరరాత్రాయ
 చిరస్వార్థాశ్చిరార్థకాః” ఇత్యమరః అభ్రాజి ప్రకాశితాబభూవ. తౌ
 చిరంతస్థతు రితి భావః.

తా! ఆ భార్యాభర్త లిరువురును నిర్మలచిత్తులు. వారి గుంతా
 నమును వారి కీర్తియును దినదినాభివృద్ధి నందుచుండెను. వారిరువు
 రును సుఖదుఃఖాద్యః స్థలం దేశ చిత్తులై మెలఁగుచుండిరి. వారిచేఁ జిర
 కాలము భూమి యుండు రింపఁబడెను. చిరకాలము భూమండలమున కలం
 కారముగ వారు జీవించిరిని భావము.

11. పుణ్యాత్మనో నృద్ధృహణో స్తయోరు
 ద్దధూత్కనిష్ఠః పరదేవతాంశః,

పుత్రేషు తం బాలకవేషయుక్తం

ముదా దివా కోనివహూఽవవర్ణత్.

వ్యా:- పుణ్యాత్మనోఽతి:- పుణ్యః పవిత్రః ఆత్మా మనః యయో
స్తయోః, సద్భూహిణోః సత్కుటుమ్బినోః. తయో ర్దమ్పత్యోః,
పుత్రేషు సూనుషు, కనిష్ఠః ఆన్తిమః పుత్రః, పరదేవతాయాః పర
మాత్మనః, అంశః భాగస్సన్, ఉదభూత్ నమజని. బాలకవేషయుక్తం
శిశుత్వమావన్నం. తం మహేశ్వరకుమారం ద్యాః స్వర్గః ఓకః నివాస
స్థానం యేషాం తే దినాకసః, దేవాః తేషాం నివహాః సమూహాః,
ముదా ప్రీత్యా అవవర్ణత్ వర్ణయామాన, వర్ణ వర్ణక్రియా విస్తారగుణ
వచనస్మితిభాతో శుచ్యరాదిణ్యనాల్లజ్.

తా! పుణ్యాత్ములు నాదన్న గృహస్థులు నగు నా దాశతుల
పుత్రులలోఁ జరివారు పరదేవతాంశచే జన్మించెను, బాలక రూప
ముతోనున్న యా భగవతునిఁ గాంచి, దేవగణము పరమానంద భరి
తమై స్తుతింపనారంభించెను.

12. ప్రభో మహాదేవ దయామయేశ

త్వం లీలయేత్తం జగతీం తనిత్వా,

శ్రుత్వా భణిత్వాఽఖిం భూతకర్మ

స్వమాయయా క్రిడసి నిర్లుణోఽపి.

వ్యా :- ప్రభో ఇతి :- ప్రభవతీతి ప్రభుః తత్సమ్బుద్ధౌ హే
ప్రభో సర్వసమర్థ! మహాదేవ దేవతావరిష్ఠ! దయామయ దయాస్వ
రూప! ఈశ పరమేశ్వర! త్వం భవాన్, నిర్గుణోపి సత్త్వాదిగుణరహి
తోఽపి, లీలయా విలాసరూపయా, స్వమాయయా భవన్నాయాశక్త్యా,
ఇత్థం ఏవం, జగతీం భూమిం తనిత్వా విస్తృతాం కృత్వా, శ్రుత్వా
వేదాది విద్యయా, అఖిలభూతకర్మ సర్వప్రాణి సాధారణం కర్మవిశేషం
భణిత్వా ఉక్త్వా క్రిడసి ఫలసి.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! దయామయ ! పరమేశ్వర ! నీవు సత్త్వము రజస్సు తమస్సు అనెడు గుణములు లేనివాడవు. అయినను, విలాసార్థమై నీ మాయచే నీ లోకమును విస్తరింపజేసి, వేదాదివిద్యలచే సకల ప్రాణులకు నుచితములగు కర్మపిశేషమును బోధించి, యాడుకొనుచున్నావు.

13. భేదో యథా కాణ్డతరజ్జయో ర్న
స్యాత్తైస్య లోకస్య తథదై దేవ,
సర్వః ప్రపజ్చ స్వయి కల్పితో వా
స్థానౌ భవేద్దస్య రిషి భ్రమేణ.

వ్యా :- భేద ఇతి :- దీప్య తీతి దేవః తత్సమ్బద్ధౌ హే దేవ ! పరమేశ్వర ! యథా యద్వత్, కాణ్డ తరజ్జయోః జలస్య తరజ్జస్యచ “కాణ్డోఽస్త్రి దణ్డబాణార్వ వర్గావసర వారిషు” ఇతి నానార్థ రత్న మాలా. భేదః నానాత్వమ్ సస్యాత్ స భవేత్. తదైవ తద్వదేవ, తేధవతః, అస్యలోకస్య అస్యజగతః, భేదః స భవేత్ సస్యాత్. వా అథవా, త్వయి భవతి, సర్వః ప్రపజ్చః సకలలోకః స్థానౌ మార్గమధ్య స్థితే ఉన్నతసామానస్తమ్యే. ఉన్నతదారుస్తమ్యేవా, దస్మరివచోర ఇవ, భ్రమేణ భ్రాన్త్యా, కల్పితః అధ్మస్యః భవేత్.

యథా జలతరజ్జయో ర్భేదోనాస్తి తథా తవచ విశ్వస్యచ భేదో నాస్త్యేవ. అనేన క్షీరతత్రవత్ పరిణామవాదః. మృద్ధుటవత్కార్వ కారణవాదో వా సూచితః. అథవా, స్థానౌ చోరవత్ అయం ప్రపజ్చః త్వయి కల్పితోఽనుత్. అనేన రజ్జుసర్పవద్వివర్తితవాదః సూచితః.

ఉపాదాన సమసత్తాక కార్యావత్తిః పరిణామః, ఉపాదాన విషయసత్తాక కార్యావత్తి ర్వివర్త ఇతి తయోర్భేదః.

తా॥ ఓ పరమేశ్వరా ! నీటిని దానిను డియేర్పడిన కెరటము నకును భేదమెట్లు లేదో, నీకును నీ నుండివచ్చిన జగత్తునకు నటు,

భేదము లేదు. జలమే తరంగము, తరంగమే జలమయినట్లు, నీవే విశ్వమువు. విశ్వమే నీవు. మీ యిరువురకును భేదము లేదు. లేదా, బాటసారి రాత్రింజీకటిలోఁ బ్రయాణముఁ గావించుచు, త్రోవలో నొకచోట నిలుపుగఁ దిన్నగనుగ్గు పెద్దతాతికంబమును, లేక, కఱ్ఱకంబమునుగాంచి భ్రాంతిచే దొంగయనుకొని భయపడినట్లు, ఈ విశ్వమంతయు సజ్జానముచే నీయందు కల్పింపఁబడియుండును. జలమే కెరటమయినట్లు, మన్ను కడవగా మారినట్లు, ఆత్మయే విశ్వముగా మారినదని యొకవాదము; రజ్జువునందు సర్పమువలె, శుక్తికయందు తజతమువలె, స్థాణువునందుఁ బురుషునివలె, నాత్మయందు ఈ విశ్వమంతయు సద్యస్తమయినదని మఱియొకవాదము. ఈ రెండువాదములు నిందు నిరూపితములు.

14. ధరా మనుష్యైః పరమార్థదూరైః

క్రోర్యాన్వితై స్తుచ్ఛసఖాభిలాషైః,

నిపీడితా నమృతి నాన్తితైరి

త్యజోఽపి తాం తాతమిహజనిష్ఠాః.

వ్యా :- ధరేతి :- పరమ శాస్త్రసా వర్థశ్చ పరమార్థః, మోక్ష ఇత్యర్థః. చతుర్విధ పురుషార్థేషు ధర్మార్థకామ మోక్షేషు మోక్షస్య పరమత్వాత్, తస్మాద్దూరైః తద్విముఖైః, క్రోర్యాన్వితైః హింసాత్మక స్వభావైః తుచ్ఛ స్వల్పం నీచం వా యత్ సుఖా తస్మిన్ అభిలాషః స్పృహ యేషాన్తైః, కాముకై రిత్యర్థః, నాన్తి ధర్మో జీవోవా ఇతి వాదిభిః నాన్తి కై మనుష్యైః మానవైః ధరా భూమిః, భూలోక ఇతి యావత్. నిపీడితా క్లిశ్యతే. ఇతి నిశ్చిత్య. సమృత్తి అధునా, తాం ధరాం భూమిం, తాతమం రక్షితం, ఇహ తస్మిన్ లోకే. అజోఽపి జనన రహితోఽపి. త్వం అజనిష్ఠాః జాతోఽసి. జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతో ర్లుప్.

తా॥ మానవులందఱును మోక్షమునకు దూరులైతి. హింసా
త్మక కృత్యముల నాచరించుచుండిరి. మఱియు నాస్తికులుగా మారిరి.
అట్టి మానవాళిచే నేడు భూలోకమంతయుఁ బీడింపఁబడుచున్నది. అని
భావించి. దాని నుద్ధరించుటకై జననాదులు లేనివాఁడవయ్యును నీవు
జన్మించితివి. భూమి నుద్ధరించుటకై యవతరించిన భగవంతుఁడవే నీవు.

15. దృశ్యాఽప్యదృశ్యా నదసత్స్వరూపా
త్వ దీయమాయా భ్రమకారణం సా
దిగంతరేఖావ దక్షిన్ద్రియం తే
తత్త్వం జగన్నాటక సూత్రధార !.

వ్యా :- దృశ్యేతి :- జగజ్జీవ నాటకం దృశ్యకావ్యం తత్ర
నూత్రధార ! హే భగవన్ ! త్వదీయమాయా తావకీనా మాయా
కక్తిః, దిగస్తే దిశా మగ్ధభాగే దృశ్యమానా యారేఖా తద్వత్,
దృశ్యాపి దృష్టుం యోగ్యాపి అదృశ్యా అగోచరా. కింఞ్చ, సత్స్వరూపా
(కారణరూపా) అస్తిత్వరూపావా, ఆ సత్స్వరూపా (కార్యరూపా)
నాస్తిత్వరూపాచ, సా మాయైవ భ్రమకారం భాస్తే
ర్నిమిత్తం. విశ్వ మిదం సర్వం భిన్న మాత్మన ఇతి భాస్తే య్యుల
హేతు రిత్వర్థః. తే భవతః, తత్త్వం యథార్థరూపం, అతీంద్రియం ఇంద్రి
యాగోచరం. చక్షురాదీన్ద్రియై ర్జాతుమశక్య మిత్వర్థః.

తా॥ ఓ జగన్నాటక నూత్రధారా ! నీ మాయా దిగస్తరేఖ
వలె, గనఁబడుచున్నట్లుండును. కాని గనఁబడదు. (అని కారణరూపము
నను గార్యరూపముననున్నది.) ఉన్నది లేదు అని యున్నది. అదియే
యీ భ్రాంతి కంటకును మూలకారణము. నీ తత్త్వము చక్షురాదీం
ద్రియముల కగోచరము. "బుద్ధిశ్చాస్తి మతీంద్రియ" మని స్మృతి
వచనము.

16. త్వయా వినా కిం నుఖమస్తి తత్ర
మన్యామహే శూన్యమివాఖిలం తత్.
సర్వం దివం తావక పాద చిహ్నై
ర్థన్యా భవత్యద్యధరాఽప్రమేయ !

వ్యా :- త్వయేతి :- అప్రమేయ ! దేశకాలాద్య పరిచ్ఛిన్న స్వరూప ! త్వయా వినా భవంతం వినా, తత్ర స్వర్గలోకే, కిం నుఖ మస్తి కీవృశం నుఖం భవతి, న కిమపీత్యర్థః. తత్ అఖిలం సర్వం, దివం స్వర్గం, శూన్యమివ. మన్యామహే అవగచ్ఛామః. అద్య ఇదానీం, తావక పాదచిహ్నైః భవదీయ పాదాజ్జ్యేతైః, ధరా ధరణిః, ధన్యా యోగ్యా పవిత్రాచ భవతి, దివశబ్దః అకారాంతః సమంసుక లింగః.

తా! ఓదేవా! నీరూపమిట్టిదనియు నింతదనియు నెవ్వరును జెప్పజాలరు. నీవు లేకుండుటచే నా స్వర్గలోకమంతయును, శూన్య మైనట్లున్నది. ఇప్పుడు నీవు భూలోకమున నవతరించుటండేసి నీ పాద ముద్రలచే నీ ధరావతలమంతయును ఆలంకరింపఁబడి పవిత్రమైనది. సార్థకమైనది.

17. భక్త్యైవ తేఽధీశ్వర దేవతాఽపి
శక్నోతి వేత్తుం పరమార్థతత్త్వమ్,
దృష్టి స్వరూపం ముకుర క్రియైవ
విలోకితుం శక్యత ఆదిదేవ !

వ్యా :- భక్త్యేవేతి :- అధీశ్వర ! జగదీశ ! దేవతాఽపి దేవోఽపి, భక్త్యైవ త్వద్విషయక భక్తివిశేషేణైవ, తే భవతః, పర మార్థ తత్త్వం ముక్తితత్త్వం, యథార్థరూప మిత్యర్థః. వేత్తుం జ్ఞాతుం, శక్నోతి సర్వం భవతి. ఆదిదేవ ! దేవానామాదితః ! దృష్టి దృక్ నేత్రమిత్యర్థః, ముకురస్య దర్పణశ్చ. “దర్పణే ముకురాదర్శా” విత్య

శ్రీయైవ శోభయైవ, స్వరూపం స్వాకృతిం, వీక్షితుం ద్రష్టుం,
శక్నోతి. దృష్టాంతాలజ్ఞాంకః.

యథా నేత్రం దృణకాంత్యా స్వరూపం ద్రష్టుం శక్నోతి తథా
వః భక్తిద్వారై వ పరమార్థ తత్త్వం జ్ఞాతుం శక్నోతి, అన్యథా
అపి తత్ జ్ఞాతు మసమర్థువః. తస్మా దాత్మజ్ఞానే భక్తిరేవ గరీయ
కర్పర్యమ్. “మోక్షసాధన సామగ్ధ్యం భక్తిరేవ గరీయసీ” తి
రు భగవచ్చజ్ఞరాచార్య వచనమ్.

ఓ పురాణపురుషా! జగదీశ్వరా! దేవుడైనను భక్తిచేతనే
త్వము నెఱుంగఁగలఁడు. మఱియొక మార్గముచే నెఱుంగఁజాలఁడు.
అద్దపుకాంతిచేతనే తనరూపమును గుర్తించుచున్నది. కాని ఇతర
ములచే గుర్తింపఁ జాలదుగదా! పరమార్థము నెఱుంగుటకు
మే ముఖ్యసాధనమని సిద్ధాంతము.

18. కాన్యాయుక్తా నిహ తావకిన

మిత్రత్వ మాప్తుం తవ గూఢచర్యామ్,

జ్ఞాతుం త్వయా రస్తు మనన్తభూమా

వజీజనో నోవద దేవదేవ !

వ్యా :- కానితి :- దేవదేవ ! మహాదేవ ! ఇహ అత్ర, ఇదా
అనన్తభూమా అఖడ్గే భూమణ్డలే భాగ్యయుక్తాన్ భాగ్యవతః,
మనుజాన్, తావకిన మిత్రత్వం త్వదీయమైత్రీం, ఆప్తుం ప్రాప్తుం
వతః, గూఢచర్యాం గుప్త వర్తనం, జ్ఞాతుం అవగన్తుం, త్వయా
భవతా సాకం, రస్తు క్షీడితుం అజీజనః సృష్టవానసి, :: అస్మాకం
ధయః.

జనీ ప్రాదుర్భావే ఇతి ధాతోః లుజ్ హేతుమత్వాత్ కర్తరిలుజ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ ! ఈ యఖండ భూమండలమున నీతోమైత్రి
చి, నీ గూఢచర్యమును గుర్తించి, నీతో నాడుచుఁ బాడుచుఁ

దిరుగుభాగ్య మెప్పురికి లభింపనున్నదో, ఆ భాగ్యవంతులెవరో మా
కెఱింగింపుము.

19.. త్వదీక్షణేనాత్మని విశ్వవారో
దేదీప్యతేఽధీశ్వర ! లీయతే సః,
నూనం తథాఽనూనకవస్తు సజ్జః
స్వప్నైయథా విభ్రమణేన దేవ !.

వ్యా - త్వదీక్షణేనాత్మని :- అధీశ్వర ! దేవ ! స్వప్న స్వప్న
దశాయాం, విభ్రమణేన మనోభ్రాన్త్యా, అనూనకః అత్యధికః, వస్తు
సజ్జః పదార్థసమూహః, యథా దేదీప్యతే ప్రకాశతే, తథా తద్వత్
అర్థేన స్వస్మిన్, త్వదీక్షణేన తవ వీక్షయా, విశ్వవారః సర్వం జగత్,
దేదీప్యతే. సః లీయతే అస్తర్థానం గచ్ఛతిచ. నూనం ధ్రువమ్.
ఉపయోగజ్ఞా-రః.

యథా స్వప్నదశాయాం మనోవిభ్రమణేన సకలపదార్థసమూ
హః భ్రాంతి, పునః ప్రబోధసమయే సశ్శాంతి, తథా ఆత్మవీక్షణేన ఆత్మస్వేవ
సర్వం విశ్వం భాసతే. పునః వీక్షణాభావే సర్వమాత్మస్వేవ ప్రలీయతే,
నూనమ్.

తా॥ ఓ దేవదేవ! స్వప్నదశయందు మానసిక విభ్రమణమువలన
స్వప్నవస్తువులుగనఁబడును. ఆదశ యంతర్ధానముకాగానే యా వస్తువు
లన్నియు సచ్చటనే యంతర్ధానమగును. అట్లే ఈ జగత్తంతయు నీవు
చూచునపుడు అనఁగా సృష్టినయమున నీయందే వెలుఁగుచుఁ గనఁ
బడును. నీ వీక్షణములేనినో, అనఁగాఁ బ్రలయసమయమున నీయందే
లీనమగును. అజ్ఞానమనెను మాయ కప్పియున్నంతవరకు నీజగత్తంతయు
సృష్టించి, జ్ఞానముదముంవఁగనే యంతయు సచ్చటనే నశించి యాత్మ
మయమై, తీయే మిగులును. ఆ యాత్మయే నీవని భావము. జగమంతయు
సృష్టించువలె భ్రాంతి కల్పితము. మనః కల్పితము. ఆత్మయంద

ధన్యస్తమే వ్యవహారమున్నంతవరకు వేరుగానున్నట్లు కనబడి భాగము
యమున నంతర్విశమగుచున్నది. అత్మయొక్క టియే స్థిరముగ నుండు
నని తాత్పర్యము.

20. ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకజ్ఞో
నిరస్తరం బోధయతే బహుత్వమ్.
చిన్మన్విత స్మృణు యథా వ్యభావ
యుతస్త్య మేకోఽపి తథాఽసి దేవ !

వ్యా :- ఏక త్వేతి :- ఏకత్వసంఖ్యా ప్రతిపాదకః ఏకత్వసంఖ్యా
బోధకః అజ్ఞః ఏకాజ్ఞః, నిరస్తరం అవ్యవధానేన, చిన్మనా
అనుస్వారేణ, అన్వితః సంయుతః, యథా యద్వత్ బహుత్వం బహు
భావం స్మృణు నిర్వివాదా బోధయతే నూచయతి, హేదేవ! త్వం భవాన్
ఏకోఽపి, అద్వితీయోఽపి. స్వస్వభావేన స్వశక్త్యా మాయయా, యుతః
సంయుక్తః తథా తద్వత్, బహుత్వ బోధక బహురూపవాన్, ఇత్వర్థః
అసి భవసి, ఉపమాలజ్ఞాః.

ఏకాజ్ఞః అవ్యవధానేన చిన్మనమన్వితః దశసంఖ్యాకో భవతి.
చిన్మద్వయసంయుతః శతసంఖ్యాకో భవతి. తద్దేవ త్వమపి స్వమా
యయా సహితస్సన్ బహురూపో భవసి “ఇన్ద్రో మాయాభిః పురు
రూప ఈశతే” ఇతి శ్శుతిరత్ర ప్రమాణమ్.

తా॥ ఒకటి యనెడు సంఖ్య వ్యవధానము లేకుండ సుక్ష్మలతో
గూడిన యెడల, 10-సూరు-వేయి- అని బహుత్వము నందుచున్నది.
అట్లే, యాత్మయొక్క టి యయ్యును, మాయాశబలితమై బహురూపము
లందుచున్నది.

21. ఇత్థం స్తునంతం ప్రమదాశ్రమంతం
దేవోఽగదీద్ధివ్య గణం దయాలుః,

శ్రితానుకూలః కమనీయవాక్యం
భక్తాభయం సత్య మతీవ గోప్యమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- ఇత్థం పూర్వోక్తరీత్యా స్తువంతం
స్తం, ప్రమదేన అధికానస్తేన జాతం యత్ అశ్రు బాష్పం తద
ఆనందాశ్రు పరీతం, దివ్యగణం దేవతానీకం, శ్రితానుకూలః
వత్సలః. దయాలుః కృపార్ద్రచి త్తః, దేవః భగవాన్, భక్తేభ్యః ఆ
దం భక్తానాం భయనాశనం, సత్యం ఋతం, అతీవ రహస్యం అ
గోప్యం, కమనీయవాక్యం మనోహరం వచనమ్, అగదీత్ జగాద.

తా! ఇట్లానందాశ్రుపరీత ముఖమండలులై తన్ను ను
దేవతాగణమునుగాంచి, కృపాభువు నాశ్రిత వత్సలుఁడునగు శిశు
మున నున్న యా భగవానుఁడు, సత్యమును భక్తాభయదాయక
నతిరహస్యమును మనోహరమునగు వచనమును బలికెను.

22. సన్దామి హే దేవసభ ! త్వదీయ
వాక్యై ర్మథార్థం ప్రతిపాదయద్భిః,
వేదాన్తగోప్యై రనుకమ్పయా త్వా
మేతర్హహం వచ్చ్యవతారహేతుమ్.

వ్యా :- సన్దామితి :- దేవానాం సభా దేవసభం, తత్సమ
హే దేవసభ ! హే దేవసభ ! సభారాజామనుష్ష పూ
నూత్రేణ సభాశబ్దర్య సపుంసకత్వమ్. యథార్థం తత్త్వం, ప్ర
యద్భిః నిరూపయద్భిః వేదాన్తేషు ఉపనిషత్సు, గోప్యై రహస్యై
నిక్షిప్తైః త్వదీయ వాక్యైః భవద్వచనైః, అహం సన్దామి తుమ
వీతర్హ ఇదానీం, అనుకమ్పయా కృపయా, "కృపా దయామనుక
స్యాదిత్యమరః, త్వాం భవత ఉద్దిశ్య, అవతారహేతుం అవతార
ణం వచ్చి కథయామి

తా॥ ఓ దేవతలారా! తత్త్వప్రతిపాదకములైన మీ వేదాంత
రహస్య పచనములను విని నేను మిక్కిలి యానందించితిని. మీ యం
దలి కరుణచే సతిరహస్యమైన నా యవతార కారణమును జెప్పెదను.
వినుడు.

23. అస్మిన్కలౌ సత్యదయాతి రిక్తాః
శ్రద్ధావిహీనా మనుజా భవన్తి,
నిద్రాశన తీరతి మాత్రలోలా
న క్తందివం నశ్వర సమృదన్తాః.

వ్యా : అస్మిన్నితి :- అస్మిన్స్వరమానే, కలా కలియుగే,
మనుజాః మానవాః, సత్యేన దయయాచ అతి అత్యంతం రిక్తాః
శూన్యాః, సత్యదయారహితా ఇత్యర్థః. శ్రద్ధయా సత్కర్మాశక్త్యా,
విహీనాః రహితాః, నిద్రాచ, అశనం భోజనం చ, స్త్రీరతిః మైధునం
చ, తేష్వేవ తోలాః ఆసక్తాః, లోలుపా ఇత్యర్థః. న క్తందివం రాత్రిం
దివం, నశ్వరా నాశనశీలాః యాః సమృదః తాభి ర్థాః నశ్వరసమృన్న
దాన్తా ఇత్యర్థః. భవన్తి.

తా॥ ప్రస్తుతము కలియుగమున మానవులు సత్యమును దయను
సంపూర్ణముగ విడిచిరి. సత్కర్మములందు శ్రద్ధను విడనాడిరి నిద్రా
భోజనమైధుఃములందు మాత్రమే యాసక్తులైరి. నశ్వరములైన సం
పదలను నమ్మి కన్నుఁగానక సంచరించుచుండిరి.

24 తస్మా దహం తాన్పహుమూఢచిత్తా
న్సంపాం మోరార్థవతో మనష్యాన్,
ఉద్ధారయిష్యామ్యుచిత కృమేణ
విమోహయన్నద్భుత వర్తనేన.

వ్యా - తస్మాదితి - తస్మాత్కారణాత్, అహం, బహు
మూఢ చిత్తాన్ అతి మూఢస్వభావాన్, తాన్ మనుష్యాన్ మాన

వాన్, ఉచితక్రమేణ అనుకూల మార్గేణ, అద్భుతవర్తనేన ఆశ్చర్యకర
ప్రవర్తనేన, విమోహయన్ ముగ్ధాన్కుర్వాన్, సంసార ఏవ ఘోరా
ర్ణవః భయఙ్కరసాగరః తస్మాత్, శఙ్ఖమ్యాస్తసిః ఉద్ధారయిష్యామి
తారయిష్యామి.

తా॥ మూఢులు మూఢులు సంసార మగ్నులునగు నీ మానవుల
నుచితరీతిని నా యద్భుత ప్రవర్తనాదులచే సంసారమునుండి నేనిప్పు
డుద్ధరింతును.

25 అనన్దయిష్యామి మదీయభక్తా
నద్వైత తత్త్వం మమ దర్శయిష్యే,
అహం సదా తా న్కృపయా నటిష్యా
మ్యనన్తవేషై స్సుజనైక వేద్యైః.

వ్యా :- ఆనన్దయిష్యామితి - అహం. కృపయాదయయా,
మదీయభక్తాన్ మయిభక్తియుక్తాన్, మద్భక్తా నిత్యర్థః, ఆనన్దయిష్యామి
ఆనన్దయుక్తాన్కరిష్యామి, మమ మే, అద్వైతతత్త్వం అద్వైతరహస్యం,
కేవలత్వ మిత్యర్థః, తాన్ తేభ్యః దర్శయిష్యే నిరూపయిష్యామి. సుజ
నైక వేద్యైః సత్పురుషై రేవ జ్ఞాతృం శక్త్యైః అనన్తవేషైః బహువిధ
భూమికాభిః, సదా సన్తతం, నటిష్యామి నటనం కరిష్యామి.

తా॥ నేను నా భక్తుల నానందపరచెదను. నా యద్వైత తత్త్వ
మును వారికిఁ జూపెదను. సత్పురుషైక వేద్యమూలగు బహువిధవేష
ములచే నిత్యము నటెంతును.

26. విస్మృత్య తత్త్వం మమ నిత్య సత్య
మత్రాన్త మానన్దమయం యథేష్టమ్,
వశో భవిష్యామ్యభిలాష్ఠ బన్ధ
సన్ధాన మూల ప్రకృతేః కదాచిత్.

వ్యా :- విస్మృత్యేతి :- కదాచిత్ కస్మింశ్చిత్కాలే, అహం, నిత్య సత్యం సర్వదాసత్యస్వరూపం, త్రికాలాబాధిత మిత్యర్థః, అశాస్త్రం సస్త్రతం ఆనందమయం ఆనందాత్మకం మమ మే, తత్త్వం సమాజస్థితిం సచ్చిదానందరూప మిత్యర్థః. విస్మృత్య స్మరణవిషయ మకృత్యా, యథేష్టం స్వేచ్ఛయా, అఖలార్థానాం సకలవస్తూనాం బద్ధసద్ధానాయాః బద్ధదాయిన్యాః పరస్పరం సకలపదార్థాన్ మేలయన్త్యా ఇత్యర్థః, మూలప్రకృతేః మాయాశక్తేః, వశః ఆధీనః భవిష్యామి.

కదాచిదహం సచ్చిదానందమయం మత్స్వరూపం విస్మృత్య సర్వపదార్థ సద్ధానశారిణ్యాః మూలప్రకృతిరూప మాయాయా వశవత్తీ, భూత్వా సజ్జరిష్యామితి భావః.

తా. నేనవృషప్రభు త్రికాలా బాధితము నానందరూపమునగు నా నిజస్వరూపమును మఱచి, సర్వవస్తు జాతముతో సంబంధమును గూర్చు నా మాయకు లోబడి సంచరింతును. ప్రకృతి వశవత్తీయై నానవునివలె నజ్ఞానిగనే యుండును.

27. భక్తాయ మూఢాయ విచక్షణాయ
న్మత్తాయ ధీరాయ నకైతవాయ,
తత్త ద్రసా స్థర్పణవ ద్యధేచ్ఛం
నివేదయిష్యే హ మకామనోఽపి;

వ్యా :- భక్తాయేతి :- అహం, అకామనోఽపి సంకల్ప విరహితోఽపి, భక్తాయ భక్తియుక్తాయ, మూఢాయ మూఢాయ, అధవా, మోహవిష్టాయ, విచక్షణాయ వివేకయుక్తాయ, ఉన్మత్తాయ ఉన్మాదినే, ధీరాయ వర్జితాయ, అధవా, ధైర్యవతే, కైతవం ఛలం తేన యుక్తాయ కాపట్య క్తాయ, జనాయ, దర్పణవత్ ఆదర్శ ఇవ, యథేచ్ఛం, తత్త ద్రసా, తాంస్తాననవిశేషాన్, రుచిభేదాన్, నివేదయిష్యే ప్రకటికరిష్యామి.

దర్పణే కాచమణి వై శద్య విశేషేణ తత్సన్నిహిత వస్తునః ప్రతి
 బిచ్చం బిచ్చరదృశం సత్ ప్రతిభాతి ఏవమేవాహమపి భక్తసమక్షే
 భక్త ఇవ, మూఢసన్నిధౌ మూఢ ఇవ, వివేకిన స్సకాశే వివేకివ,
 ఉస్మత్త సంసర్గే ఉన్మాదీవ. ఇట్లే గోష్ఠ్యాం విద్వానివ, క్షటిలాన్తికే
 స్తకైతవ ఇవ, భాస్యామి. తత్తద్యుచీః తేభ్యో దర్శయిష్యామి, ఉప
 మాలజ్ఞాః.

అ! స్వచ్ఛమైన యద్దమున తత్సన్నిహిత వస్తుస్వరూపము
 యథాతథముగ నే కనఁబడును, నేనుఁకూడ నట్లే, యెవ్వరితోఁ గలిసిన
 వారికడ వానివలె సంచరింతును. భక్తునికడ భక్తునివలె, మూఢుని
 యెదుట మూఢునివలె, వివేకి యెదుట విచక్షణునివలె, ఉస్మత్తునితోఁ
 గలిసిన నున్మాదివలె, పండితుని యెదుట పండితునివలె, మోసగాని
 యెంత మోసగానివలె స్వచ్ఛగాఁ దిరుగుచు, నా యా రుచులను వారు
 గ్రహించునట్లు నటించును. నాకే కోరికయు లేకున్నను నున్నట్లు కనఁ
 బడుచుండును.

28. నత్వా మహదేవ మితి బ్రువంతం
 దివ్యప్రజోఽగాన్నిలయం స్వకీయమ్,
 సద్యోఽభిజాతం తనయం విలోక్యా
 మోదిష్ట మాతాత్మకుల ప్రదీపమ్.

వ్యా :- సత్వేతి :- ఇతి ఏవం, బ్రువంతం కథయంతం, మహదేవం
 భగవంతం, నత్వా నమస్కృత్య, దివ్య ప్రజః దేవసమూహః, స్వకీ
 యం స్వీయం, నిలయం ధామ, అగాత్ అగచ్ఛత్. సద్యః తదానీం,
 ఏవ, అభిజాతం ఉత్పన్నం, ఆత్మకుల ప్రదీపం స్వవంశ ప్రకాశకం, తన
 యం కుమారం, విలోక్యదృష్ట్వా మాతా తజ్జననీ' అమోదిష్ట ముముదే
 ముదమవాపేత్కర్థః.

భగవత్ స్తవ తా దేవా స్సలోకం యయుః సద్యోజాతం బాల
కం వీక్ష్యసా మాతా ముదమవాపేతి కథనేన గర్భస్థ శిశుమేవ దేవా
అబ్రువన్, గర్భస్థ ఏవ భగవన్ అవోచదితి గమ్యతే.

తా॥ పైరీతిని బలికిన భగవంతునకు నమస్కరించి దేవతలు
వారి వారి గృహములకేగిరి. అప్పుడే జన్మించిన వంశదీపకుడైన యా
కుమారుని గొంచి, తల్లి మిక్కిలి యానందించెను.

దీనిని ఒట్టి మాతృగర్భస్థుడైన భగవంతునే దేవతలు గొనియాడి
నట్లును సచ్చటినుండియే యా దేవుడు వారితో మాటాడినట్లును
దెలియుచున్నది.

29 ప్రవర్ధతే యేన చరాచరం తం
లీలా మనుష్యం విరజాత్మత్పప్తమ్,
మోహదుపాక్రంస్త తదీయమాతా
స్తస్యేన సమోషితు మాదిదేవమ్.

వ్యా :- ప్రవర్ధతే ఇతి :- యేన దేవేన, చరంచ అచరంచ
చరాచరం జగత్సంస్థాపరాత్మకం జగత్, ప్రవర్ధతే వృద్ధిం నీయతే లం
లీలామనుష్యం విలాసార్థం మానవరూపధారణం, నిరతం నిత్యం ఆత్మ
త్పప్తం ఆత్మారామం. నిత్యత్పప్త మిత్యర్థః. ఆదిదేవం పురాణపురుషం,
స్తస్యేన క్షీరేన సమోషితుం సంవర్ధయితుం, తదీయమాతా తస్య
జననీ, మోహాత్ అజ్ఞానాత్ ఆధవా పుత్ర్య పేష్ట్యా ఉపాక్రంస్త
ఆరేభే. ఉపపూర్వక క్రముపాదవిక్షేపే ఇతి ధాతోర్లుప్. పోషాభ్యాం
సమర్థాభ్యామితి ఆత్మనేవదమ్ చరాచర సంవర్ధన సమర్థః పురాణ
పురుషవేద పుత్ర్యత్వే నాపతీర్ణ ఇత్యజ్ఞాత్వా తదీయమాతా తం బాల
కం స్తస్యేన సమోషి తుమారేధ ఇతిభావః.

తా॥ ఏ దేవదేవుడి జంగమాస్థాపరాత్మకమగు జగత్తునంతను
బోషించుచున్నాడో, యాతడే లీలామానవుడై తనకు బుత్తుడుగ

ఋషభానించెనని తెలియక, ఆరెడు నిత్యతృప్తుడని యెఱుంగజాలక,
యాతని తల్లి పుత్రవ్యామోహముచే వానికి బాలిచ్చి పెంచ నారం
భించెను. జన్మించిన యా బాలుడు తల్లి పాలు కుడువనారంభించెనని
భావము.

30. మాయానిబద్ధం మనుజాయు రేవం
నానానకరైర్విరమే చ్చుచ స్తత్,
యదా స్వమాతు ర్జరరా దపస్త
త్తదే త్యశోకోఽప్య రుదన్మహత్మా.

వ్యా :- మాయేతి :- యదా యస్మిన్మయే, స్వమాతుః
స్వజనన్యాః, జరరాత్ గర్భకోశాత్, అపస్తత్ అపతత్, తదా తత్ర
భృతి, మాయానిబద్ధం మాయాచ్ఛాదితం. మానవవయ ఇత్యర్థః, శుచః
దుఃఖస్య శోకస్య, నానాప్రకారైః నానావిధ ర్జారైః, ఏవం ఇత్థం,
వికమేత్ విరామం గచ్ఛేత్, అస్తం యాయాదిత్యర్థః ఇతి ఇత్థం,
బోధయన్నివ, అశోకోఽపి శోకవిరహితోఽపి. మహత్మా మహాను
భావః, సః, బాలకః అరుదత్ | అరోదీత్.

యదా మూర్ఖగర్భా ద్బాలకః భూమా పతేత్ తదా ప్రభృతి
ఏవమేవ శోకావిష్టోఽస్తం యాయా దితి బోధయన్నివ స బాలకః
రోదితు మారేభే. ఇతి భావః. పత్యగ తావిలిధాతోర్లుజ్ నిదర్శనాలజ్కార
భేదః. రుదిర్ అశ్రువిమోచనే ఇతిధాతోర్లుజ్.

తా॥ మానవ జీవితమంతయును మాయాశ్రాంతము. జన్మించి
స మొదలు మరణించుటకును ఏదో యొక విధమైన శోకముతో నిం
డియే యుండును. అను సగ్న సత్యమును బోధించుచున్నట్లా బాలుడు
పుట్టగనే యేడువ నారంభించెను.

31. ఉన్మీలనం తస్య నిమీలనం స్యా
దోషస్య సర్వాయపి శర్మ కష్టమ్,

తే ఇత్యథాఽ బూబుధతాం కచాలిః

కాలస్య వక్రతాం గతి మాచలోకత్.

వ్యా :- ఉన్నీలన మితి :- అన్త అనన్తరం తస్య బాఁకస్య. ఓష్ణస్య రదనచ్ఛవస్య ఉన్నీలనం వివృతత్వం, నిమీలనం సంవృతత్వం, తే ఉన్నీలన నిమీలనః. సన్యాసుషి సమూర్ణజీవితే, శగ్మసుఖం కష్టం స్యాత్ దుర్లభం భవేత్, ఇతి అబోబుధతాం అబోధయతామ్. కచాలిః కేశపాశః కాలస్య, వక్రతాం కుటిలత్వం, ఆచలోకత్ ఆచలోకయా మాన. బుధ అవగమనే ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్ చోకృలోకనే ఇతి ధాతో రేవమేవ. నిదర్శనాలజ్కారః.

యస్య కస్యాపి సమూర్ణజీవితే ఏకాన్త సుఖం ఏకాన్త దుఃఖం వా నభవేత్. తే సుఖదుఃఖే పర్యామేణ లగచ్ఛతః అముచుర్థం బోధయన్నివ స బాలః కదాచిత్ ఓష్ణస్య ఉన్నీలనం కదాచిత్ నిమీలనంచ కరోతీతి భావః. సః ఓష్ణోన్నీలన నిమీలనే కరోతీతి యావత్, అతః, "కస్యాత్యన్తం సుఖముపసతి మఖమేకాన్తతోవా, నీ చైర్నిచ్ఛత్యుపరిచ దళా చక్రనేమికమేణ" ఇతి కాళిదాస వచనం స్మర్తవ్యమ్ కాలస్యగతిః కుటిలా కతిబోధయన్నివ తస్య కచాలిః వక్రతా మవాప కుటిలకుంతల స్పృశాల ఇతి భావః

తా॥ ఎవ్వరి కయినను జీవితమంతయు సుబహుయమై యుండదు. అట్లే దుఃఖమయముగూడఁగాను, సు॥ దుఃఖ మిశ్రితమైయుండను అనెను సత్యమును బోధించునట్లు ఆ బాలుడొకసారి పెదవి విప్పుచు మఱియొకసారి మూయుచునుండును కాలము కుటిల మయినది సుమా యని బోధించునట్లు బాలకుని కేశములు వంకరలు తిరుగుచుండెను. ఇందు బాల్యవర్ణనము మిక్కిలి చనుత్కారముగ నున్నది.

32. యో రక్షకోఽ భూ ద్భువనస్య జోష

మసద్ద్రహః స్రస్త్వ మశ క్త నో యమ్,

ప్రసూ ర్విభో స్తస్య గతేఽపి రజా
బన్ధం న్యభా స్నీత్ మణిమన్త్రపూతమ్.

వ్యా :- య ఇతి :- యః దేవః జోవం సుఖం యథాతథా, భువనస్య లోకస్య, రక్షకః రక్షితా. అభూత్ అసీత్. తూష్ణీమథే సుఖేజోష" మిత్యమరః. యం దేవం అసద్గ్రహః దుష్టగ్రహః స్పృష్టం కర్తుమపి, నో ఆశ క్త నాశకత్. ధాతుపాతే "శక విభాషితో మర్షణే" ఇతి వచనాత్, దివాది పరితః శకధాతుః ఆశ్మనేఽద్యపి తస్య రూప మశ క్త ఇతి. తస్య విభో రేవస్య గతే గీవాయా, ప్రసూః మాతా, మణిభిః మన్తైశ్చ పూతం పవిత్రం. రక్షాబన్ధం రక్షాసూత్రం, న్యభా స్నీత్, బబన్ధ. నిపూర్వక బన్ధ బన్ధనే ఇతిధాతోర్లుప్.

య స్పర్శలోకా న్సుఖేన రక్షిత యం దుష్టగ్రహాదయో వీక్షి తుం స్పృష్టుమపి న శక్నువన్తి తస్య దేవదేవస్య శిశోః కణ్ఠసీమ్ని, మణి మన్త్రపూతం రక్షాబన్ధనం తస్మాత్ బబన్ధ. దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థం బబన్ధే తిభావః.

తా॥ ఎవ్వడి సకలలోకములను సుఖముగ రక్షించుచుండెనో, యెవ్వని దాకుటకుం గూడ భూతప్యేతాది దుష్టశక్తులకు శక్తిలేదో శిశుగూవుడైయున్న యా దేవ దేవుని మెడలో నాతని తల్లి మణిమన్త్ర పూతమైన తామేతును దుష్టగ్రహ బాధానివారణార్థము గట్టెను.

33. అజప్ర మౌష్ఠ్యం తనుతే దినేః

సమస్త స్స పిస్థితి నాశహితో.

యస్య ఖవేల విటో న్సుఖాసోఽ

స్వాప్ని ధృ త్తన్త్రైక మాదిదేః.

వ్యా :- అజప్రమితి - సమస్తస్య సర్వస్య జగతః సృష్టిస్థితి నాశానాం సృష్టిస్థితిలయానం, హీతోః కాణభాగ్యో, యస్య విభోః దేవదేవస్య. ప్రభావేణ మహిమా దినేశః సూర్యః. అజప్రం సన్తతం

జౌష్ణం ఉష్ణం తేజః. తనుతే విస్తారయతి, సః ఆదిదేవః పరమాత్మరూపో
బాహుకః, హసన్యాః - జ్వరధానికాయాః, అన్తఃకం సమీపే, సుఖం అస్వా
ప్రీత్ సుష్మాప. "అజ్వరధానికా జ్వరశకట్య పిహనన్త్యపి [హసన్త్యపి]
ఇత్యమరః. స్పష్ శయే ఇతిధాతోర్లుజ్ఞః

స్పష్టి స్థితిలయ కర్తుః యస్య దేవస్య మహిమ్నా, అథనా
ఆజ్ఞయా సూర్యోఽపి స్వీయ ముష్ణం తేజః సన్తతం ప్రసారయతి,
సః దేవః ఇదానీం హసన్తీ సమీపే సుఖం నిద్రాతిస్మ,

తా॥ ఏ దేవుడి ప్రవంచమును పుట్టించి, పెంచి, తుదకు నాశ
నముఁ గూడఁ గావించుచుండెనో, యెవ్వని మహిమచే నూర్చుఁడుఁ
గూడ తన వేడికాన్తిని వెదజల్లుచుండెనో, యా దేవుడివ్వడు మాఁవ
బాఁగుఁడై చలిని బోగొట్టుకొనుటకు వెచ్చని కుంపటిదగ్గర నిద్రించు
చుండెను.

"భీషాస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి నూర్యః" అని శ్లోతివచనము.

34. ముదన్విత స్సన్తత సాక్షితత్వ
మద్వైత మత్మీయ మథాఽతనిష్ఠ,
స్తనన్తయో మంజున నిర్వికార
దృష్ట్యా స అన్దోన రమ్య మజ్ఞే.

వ్యాః:- ముదన్విత ఇతి :- అథ అనన్తరం, సః స్తనన్తయః
అర్భః ఆన్దోలనేన చలనేన రమ్యే మనోహరే వజ్ఞే వర్కజ్కే, డోలి
కాశయన ఇత్యర్థః ముదా ప్రీత్యా అన్వితః యుక్తః, మజ్జులాసున్దరా
నిర్వికారా వికృతిరహితా యా దృష్టిః నీక్షణంతయా, నిర్మలనిర్వికారా
నన్దదృశే త్యర్థః ఆత్మీయం స్వీయం. అద్వైతం భేదరహితం. సన్తత
సాక్షి తత్త్వం సతతసాక్షి భావా, అతఃష్ట అతనోత్. విస్తారయామ-
సేత్యర్థః. తను విస్తారే ఇతి ధాతోర్లుజ్ఞః.

దోలికాశయనే శయాః స డిమ్భః నిర్వికారదృశా సర్వం షశ్యన్
స్వీయ మద్వైతం సాక్షిత్వం ప్రకటీచకార.

తా॥ ఆత్మకరూపముగోనున్న యా దేవదేవవుడు ఉయ్యలలో
నుండి యూగుచు నిర్వికారః గ నన్నింటిని జూచుచు, నేను సర్వ
సాక్షిని. నాకేదానితోడను సంబంధములేదు. అను భావమును బ్రక
టించుచున్నట్లుండెను.

35. నిజాత్మనో యస్య కదాపి నాన్య
దృష్టి రవ్యరాజీ స సరోజ మాలామ్.
ఐక్యిష్ట తత్రోపరిభాగ బద్ధాం
శిశుః పరివ్రాడివ యోగముద్రామ్.

వా॥ నిజాత్మన ఇతి :- ఆత్మనః ఆత్మరూపస్య, యస్య దేవస్య,
కదాపి కస్మింశ్చిత్సమయేఽపి, నిజాస్వీయా. అన్యదృష్టిః అన్యదర్శనం.
నవ్యరాజీత్ నరరాజ, సః శిశుః అర్భకః, తత్ర ఆన్దోలికాయాః, ఉపరి
భాగే ఉర్ధ్వవ్రదేశే, బద్ధాం నిబద్ధాం, సరోజమాలాం వద్మస్రజం, పరి
వ్రాట్ సన్యాసి యోగముద్రామివ భూమధ్యవీక్షణమివ, ఐక్యిష్ట,
అవశ్యత్. విపూర్వకస్య రాజృదీప్తా నితిధాతోర్లుజ్. ఈక్ష ఈక్షణే
ఇతి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా యోగీ యోగముద్రాం ధృత్వా అన్యత్కించిదవశ్య
న్నాత్మానమేవ పశ్యతి తథా అయ మర్భకః కిమవ్యవశ్యన్ సరోజమాలా
మేవ వీక్షమాణ ఆత్మ.

తా॥ సన్యాసి సంతతము యోగముద్రనుబట్టి తన్నుఁదాను
జూచుకొనుచు నానందించును. అట్లే యీ బాలుఁడు కూడ ఉయ్యెలకు
మీఁదుగాఁ గట్టబడిన వద్మస్రాలనే చూచుచు నానందించుచుండెను.

36. వ్యోమైకలక్ష్మ్యాం స్వదృశం నివర్త్య
భూమిం స కృత్వైర్బహు దుర్జనానామ్,
భిన్నా మలోకిష్ట దయార్ద్రచిత్తే
మాదేవి భైషిరితి దీనబన్ధుః

వ్యా :- వ్యోమైకేతి :- దయార్ద్ర చిత్తః కృపాపూరిత మనః
దీనబన్ధుః దీనవత్సలః. సః భగవాన్బాలః వ్యోమ గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం
గగనమేవ ఏకలక్ష్మ్యాం ముఖ్యలక్ష్మ్యాం, గగనమేవ పశ్యంతీ మిత్యర్థః,
స్వదృశం స్వదృష్టిం, నివృత్య పరివృత్య, దుర్జనానాం దుష్టానాం కృత్వైః
హింసాత్మక కర్మభిః, బహు ఆత్మస్తాః. భిన్నాం దుఃఖతాం వీడితా
మిత్యర్థః, భూమిం ధరణీం, దేవి హేళిరణి! ముద్భైషీః భయం మా
ప్రాప్నుహి. ఇతి ఏవం సాంత్యయన్నివ. ఆలోకిష్ట అపశ్యత్, లోకృ
దర్శనే ఇతి ధాతోర్లుజ్.

“అహం మద్యావతీర్ణః, దుష్టజః కృత్య వీడితాం త్వా మహా
ముద్ధరిష్యామి, త్వం ముద్భైషీః” ఇతి కథయన్నివ స బాలకః వ్యోమ
గతాం దృష్టిం నివర్త్య భూమి మపశ్యత్.

తా! అంతవలకాకాశమునే చూచుచున్న యా బాలుఁడు తన
చూపును మరల్చి తిప్పి, దీనవత్సలుఁడు కృపార్ద్ర చిత్తుఁడు గావున
భూమిని జూచి, ఓ దేవి! యేల భయపడదవు. దుష్టజనులచేఁ బీడింపఁ
బడుచున్న నిన్నుద్ధరించుటకే నేనవతరించితిని. భయమును వీడుము.
అని బోధించుచున్నట్లు క్రిందకుఁ జూడనారంభించెను. బాలుని యధో
దృష్టి యిట్లు త్రేపింపబడెను. బాలుఁడు కిందకుఁ జూడనారంభించెను.

37. గత్వా న పీఠం దేవతానాం
విస్మిత్య పూజావ్యతిమాంగృహీత్వా,
అపీపత ద్ధూర వ శిష్యభావో
దేవేషు మాత్సర్య మితివదేవః.

వ్యా :- గత్యేతి - దేవః సః దేవరూప స్స బాలకః, కుల
దేవతాయాః పీఠం దేవతామద్విరం. గత్వా యాత్వా, విస్మయో వికట
హాసం కృత్వా, పూజాప్రతిమాం పూజార్థం పీఠే క్షిప్తాం దేవతా
ప్రతీకాం గృహీత్వా స్వీకృత్య, మాత్సర్యం అనగాయా, దేవేషు అపి
దేవతాసు అపి స్వభావః సహజగుణః. ఇతీవ ఇతి కథయన్నివ. దూరం
అపీవతత్ పాతయామాన సుదూరం చిత్తే పేత్కర్మః. పత్తగతా వితి
ధాతోః ణ్యంతాల్లుష్. అనేక చక్రమణాదిలక్షణం బాలకస్యా విరాసీ
దితి ద్యోత్యతే.

తా॥ ఆ బాలుఁడు దేవపూజా మందిరమునుబొచ్చి యచ్చటఁ
బూజార్థమై పీఠమందుంచఁబడిన దేవతావిగ్రహమునుగాంచి, పెద్దగా
నవ్వుచు. దాని నందుకొని, “ఈ దేవతలందుఁ గూడ మాత్సర్యము
సహజగుణము” అని తెలుపుఁట్లు వానిని దూరముగ వినరెను. తాను
దేవుఁడు. అవియు దేవతారూపములే కావునఁ దాను వానినిఁ జూచి
సహింపలేక యీ పని చేసెనని కఠియాశయము. ఈ వర్ణనముచే నా
బాలకుఁడు ప్రాకుట నడచుట మున్నగుచేష్ట లారంభమైనవని చెప్ప
వచ్చును.

38. ముహు ర్మథేచ్ఛం కృతమన్దహసై
రకామతః కల్పిత ముగ్ధ కృత్యైః,
అవ్యక్తవాదైర్నిజశైశ్వర్యం సో
బభ్రాజ దేవం స్వమివాధ్యయోగీ.

వ్యా :- ముహురితి :- సః అర్భకః, ముహుః పునః పునః
యథేచ్ఛం, కృతాః మే మన్దహాసాః దరహసితాని తైః. అకామతః
అసంకల్పతః కల్పితాని కృతాని ముగ్ధాని సున్దరాణి యాని కృత్యాని
కారాణి తైః, అవ్యక్తాః అస్పష్టాః యే వాదాః సమ్భాషణ వచనాని
తైః. ఏవం ఇత్థం, స్వశైశ్వర్యం, స్వీయం శిశుత్వం, ఆశ్చయోగీ యోగీ

శ్వరః స్వమివ ఆత్మాన మివ అబభాజత్ ప్రకాశయామానః ఉపమా
 లక్ష్మీరః భ్రాజదీప్తావితీ ధాతోః ణ్యంతాల్లుప్. జి “భ్రాజభాసభాషే”
 త్యాదినా ఉపధా ప్రాస్వాభావే ఏతద్యూపమ్.

తా! నిష్ణాతుడైన యోగీంద్రుడు మాటి మాటికి దసలోఁ
 తానే నవ్వుకొనుచు, సంకల్పము లేకున్నను ఏవో మంచిపనులను
 గావించుచు, తనలోఁదానే యస్పష్టముగ గొణుగుకొనుచు జీవించునట్లు
 ఈ బాలుడుకూడ ముసిముసినవ్వులు నవ్వుచు చిత్రవిచిత్రములైన
 చేష్టలఁజేయుచు, వచ్చీరాని పలుకుల నస్పష్టముగఁ బలుకుచు, దన
 శైశవదశను బ్రకాశింపఁ జేసెను.

39. ఆహ్వయి తాతేన స జీవకేతి

యదా స్ఫురద్ జ్ఞానవివృత్తకణ్ఠః,

తదాఽగమ ద్ద్రాక్ష్మితు రఙ్కదేశం

స్మిత్వాప్రభు ర్భక్త జనానుకూలః,

వ్యా :- ఆహ్వయితి :- యదా యస్మిన్నమయే, తాతేన
 స్వపితౄ, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. జీవక! చిరజ్ఞీవిన్ !
 ఇతి ఇత్థం, ఆహ్వయి ఆహూతః, తదా తదానీ మేవ, స్మిత్యా విహస్య,
 స్ఫురత్ వికసత్ యత్ జ్ఞానం తేన వివృత్తః పరావృత్తః కణ్ఠః గళః
 యోన సః, భక్తజనానాం ఆశ్రితానాం. అనుకూలః అనుయాయీ, సః
 ప్రభుః బాలకయాపా దేవః, వితుః స్వజనకస్య, అఙ్కదేశ ఉరుభాగం,
 ద్రాక్ శీఘ్రం. అగమత్ జగమ, గమ గతా వితి ధాతోర్లుజే ఇదిత్వా
 దశేయావమ్.

యదా స్వపితా చిరజ్ఞీ విన్నితి తం బాలక మాజుహువ తదా
 స బాలః స్మయమానః స్వపితౄ రఙ్కసీమాన మారోహతి, అయం పితా
 ఇయం మాతా ఇత్యాదికం జ్ఞాన మారభవతి. తేన ధ్వనిమాత్రేణ
 జ్ఞాత్వా, స్వగ్రీవాం పరావృత్త్య, తం పశ్యన్ హసతీ తి భావః.

తా! ఓ చిరంజీవి! యని తన తండ్రి తన్నుఁ బిలువఁగ నే, నవ్వుచు
నచ్చిరాని జ్ఞానముతోఁ దన తండ్రి తన్నే పిలుచుచు దెనని మెడత్రిప్పి
పోల్చుకొని, ధ క్తజరానుకూలఁడగు నా బాలదేవుఁడు వేగముగా తన
తండ్రి తొడపై కూర్చుండెను.

40. ప్రశ స్తయో గాన్విత జాతకస్య
బాలస్య లోకోత్తర లక్షణస్య.
మౌహూర్తికా స్తస్య ముదా యథార్థ
మదీసరం స్తార్థక నామధేయమ్.

వాక్ :- ప్రశ స్తేతి :- ముహూర్తం కాలవిశేషం యే జానన్తి
తే మౌహూర్తికాః. దైవజ్ఞాః ప్రశస్తాః శ్రేష్ఠాః యే యోగాః,
రాజయోగా ఇత్యర్థః. తైరన్వితం యుక్తం జాతకం జాతక చక్రం యస్య
తస్య, లోకోత్తరాణి లలిశ్రేష్ఠాని లక్షణాని చిహ్నాని యస్య తస్య,
బాలస్య శిశోః, ముదా పీత్యా, యథార్థం స్తార్థకం, తార్థక ఇతి నామ
ధేయం నామ అదీధర్మన్ ధారయామానుః, ధృష్టాధారణ పోషణయోః
ఇతి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

దైవజ్ఞాః తస్య బాలకస్య జాతక కుణ్డల్యాం ప్రశస్తాన్ రాజ
యోగాన్, శరీరే దిశ్యమాని లక్షణాని చ పరిశీల్య, తస్య తార్థక ఇతి
యథార్థం నామ చక్షుః. తార్థక ఇతి సంసారసాగరా త్సర్వానితి తార్థక
పదస్యార్థః. సంసారిణ స్తారయితు మవతీర్ణస్య అస్య తార్థక నామ
ధేయం సముచిత మితి మత్వా తథాఽకాక్షురితి భావః.

తా! జ్యోతిష్కు లా బాలకుని జాతక చక్రమును బరిశీలించి,
యందలి రాజయోగములనుగాంచి, యా బాలకుని శరీరావయవము
లందలి లోకోత్తర సాముద్రిక లక్షణములను దిలకించి, యితఁడు లోకము
నుద్ధరించుట కుద్భవించిన మహానుహుఁడని నిశ్చయించి, వానికిఁ 'దార్థకుఁ'
డను స్తార్థకనామమును గావించిరి.

ఇట్లా బాలకునకు నామకరణ మహోత్సవము జరిగెను.

41. అవాప్తకామం నతతాత్మ తృప్త
 మన్నస్వరూపం విభు మప్రబుధ్య.
 మాతా నుతం జానుచరం దివేశం
 త మాశేశత్పాయన ముత్సవేన.

వ్యా :- అవాప్తేతి :- మాతా జననీ, జానుచరం జానుభావం
 చరంతం, తం నుతం కుమారం, అవాప్తాః సమ్రూప్తాః కామాః వనో
 రథాః యేన తం, సమూర్ణ గామ మిత్యర్థః, సతతం సంతతం ఆస్మీనా
 తృప్తం, ఆత్మదర్శనానన్దిత చిత్త మిత్యర్థః, అన్న మేవ స్వరూపం యశ్చ
 తం, "అద్వితేతి చ భూతాని తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి శ్రుత్యా
 అన్నస్వరూప మిత్యర్థః. ఈశం ఈశ్వరం విభుం పరమాత్మానం
 అప్రబుధ్య అజ్ఞాత్వా, దివా అహని, శుభేరమయ ఇత్యర్థః. ఉత్సవేన
 ఉత్సవం కృత్వా. పాయసం క్షీరాన్నం, ఆశేశత్ పాయయామాస,
 అన్న పాశనోత్సవం చ కాశేష్యర్థః. అశ భోజనే ఇతిధాతోః ణ్యంత్రాల్లతోః
 తస్య ప్రత్యవసానార్థత్వాత్ అణౌకర్తుః సుతస్యణౌ కర్మత్వం, తద్వాచ
 కాత్ ద్వితీయా చ.

నిత్యతృప్తం పూర్ణ కామం అన్నరూపం పరమాత్మానం త
 మజ్ఞాత్వా తస్య జననీ సామాన్యబావ ఇతి బుద్ధ్యా శుభే లగ్నే పాయ
 సేన అన్న పాశనోత్సవం చకార.

తా॥ ఈ బాలుడు పూర్ణ కామం నిత్యతృప్త పుడు అన్నస్వరూ
 పుడు నగు పరమాత్మయే యని గ్రహింపలేక, సామాన్య బాలకనిఁ
 గాఁదలంచి. ముగికులతోఁ బ్రాకుచున్న పయసురాగానే యా తారకు
 నకుఁ దల్లి సుముహూర్తమునఁ బాయసమును దినిపించెను.

42. ఏకం పిబన్మాత్మపయోధరం స
 విమర్దయ న్కోమల పాణినాఽన్యమ్.
 నిమిలతాక్ష సుఖపారవశ్యాత్
 దదిర్దుత నిర్గుణ మాత్మ తత్త్వమ్.

వ్యా :- ఏకమితి :- సః బాలతారకః, ఏకం మాత్మస్తనం
 జననీపయోధరం, పిబన్ ధయన్. కోమలపాణినా మృదుకరేణ, అన్యం
 ద్వితీయం మాత్మకుచం, విమర్దయన్ పీడయన్. సుఖపారవశ్యాత్ సుఖ
 పరవశత్వేన హేతునా, నిమిలితే అక్షిణీ యేన సః నిమిలితనయన
 స్సన్, నిర్గుణం గుణరహితం ఆత్మతత్త్వం స్వయాధార్థ్యం అదిన్యతత్
 ద్యోతయామాన. ద్యుత దీప్తానతి ధాతోః ణ్యంతాల్లబ్జ్.

స బాలతారకః స్తన్యపాన సమయే ఏకం మాత్మస్తనం పిబన్.
 అన్యం స్వకరేణమర్దయన్, సుఖపరవశతయా నిమిలిత నేత్రయుగ
 లస్సన్, నిర్గుణ మానస్తరూపం నిజతత్త్వం నిరూపయామాన. అత్ర
 స్తనస్థయస్య అన్యస్తన స్పర్శనరూపా సహజచేష్టా వర్ణితా.

తా॥ ఆ బాలతారకుడు నిల్లిపాలు ద్రావుచు నొకచేతితో
 గెండవ స్తనమును దాకుచు, నానందపరవశుడై నిమిలితాక్షుడై
 తన నిర్గుణానంద తత్త్వమును బయటికిఁ జూటుచున్నట్లుండెను.

43. హితాహితం సోఽవిగణయ్య నిత్యం
 సాక్షిస్థితిం ప్రాప్య మహానుభావః,
 ఆకాశవత్కల్పితరూప ఉర్వీ
 దేవాత్మజోఽభూ ద్భువనైక వన్ద్యః.

వ్యా :- హితాహితమితి :- మహాన్ అనుభావో మహిమా
 యస్య సః, భువనేషు లోకేషు ఏకవన్ద్యః ముఖ్యయా సమర్కరణ
 యోగ్యః ఏకే ముఖ్యాన్యకే గలా ఇత్యుయః సః ఉర్వీదేవాత్మజః భూసుర

పుత్రైః తారకః, హితంచ అహితంచ హితాహితం ఇష్టానిష్టే వివ్రీషి
 ధంచా నధికరణవాచీ త్యేకవద్భావః. అవిగణయ్య అనఁభ్యాయ, నిత్యం
 నన్వదా, సాక్షిస్థితి సాక్షిత్వం, ప్రాప్య లభ్యా, ఆకాశవత్ గగన
 దివ కల్పితం రూపం యస్య సః నిరాకారోఽపి రూపవా ని వేత్స్యర్థః.
 అభూత్ బభూవ, భూనత్తాయామితి ధాతోస్తుజ్.

తా॥ ఆ తారకఁడు లోకైక నమస్కృతుఁడు, మహానుభావుఁడు
 అందుచేతనే యాతఁడు మేలు కీడు అని చూడక, వానిని వట్టించుకొనక
 నిత్యము వానినన్నింటిని జూచుచు వానికి లోబడక, సాక్షిభూతుడై
 ఆకాశమువలె రూపములేనివాడై నను గూఁ ధారియై మెలఁగుచుండెను.
 ఆకాశమునకు రూపములేదు. దానికిఁ దలనులినత్వాదులు భ్రాంతిఃల్పి
 తములు. అట్లే యాత్మకును రూపములేదు. అందుచే “ఆకాశ శరీరం
 బ్రహ్మ” అను వచనము పరిసిద్ధమైనది.

44. ముఖే పదాఙ్గుష్ఠ మసౌ నిధాయ

స్వభావ రమ్యామల దీర్ఘదృష్టిః.

విస్మృత్య తీక్ష్ణ క్షుధ మర్దితోఽప్య

క్రీడిన్మహానందపయోధి మగ్నః.

వ్యా :- ముఖాంతి - అసౌ బాలతారకః, పదస్య పాదస్య.
 అఙ్గుష్ఠం ప్రథమాఙ్గులిం. ముఖే వక్త్రే. నిధాయ నిశ్చిప్య, స్వభావేన
 ప్రకృత్యా రమ్యా సుందరా అమలా నిర్మలా దీర్ఘా విశాలా దృష్టిః
 యస్య సః, తీక్ష్ణా తీక్ష్ణం, అశ్యధికా మిశ్యర్థః. క్షుధా క్షుద్బాధాం
 విస్మృత్య, అర్దితోఽపి వీడితోఽపి, మహానంద ఏవ పయోధిః సాగరః
 తస్మిన్ మగ్నః నిమగ్నః, అక్రీడిత్ అపలత్, క్రీడ్యవిహారే ఇతి
 ధాతోస్తుజ్.

స్వపాదాఙ్గుష్ఠం ముఖే నిధాయ ప్రకృతి రమ్యయా నిర్మలయా

దృశా సర్వం పశ్యన్ తుత్పీడితోఽపి తాం బాధా మవిగణయ్య,
బ్రహ్మనన్ద మనుభవన్ స తారక అఫల దితి భావః.

ముఖే స్వాశ్శుష్క నిక్షేపణం బాలస్వభావ ఇతి నిరూపయామాస
మహాకవిః. అత్ర, “కరారవిన్దేన పదారవిన్దం ముఖారవిన్దే వినివేశ
యంతమ్. వటస్య పత్రస్య పుటే శయానం బాలం ముకున్దం మనసా
స్మరామి” ఇతిశ్లోకః స్మరవ్యః.

తా|| ఆ తారకుఁడు తన కాలి బాటవేలిని నోటియందుంచు
కొని, స్వభావసుందరము నిర్మలమునగు తన చూపుతో నన్నింటిని గనుచు
నాకలి బాధను గూడ లెక్కింపఁ బ్రహ్మనందము నందుచు నాడుకొను
చుండెను.

45. తదున్నసం సున్దర మన్దహసం

ప్రసన్న మత్యంత విశాలనేత్రమ్,

చారు స్ఫుటామ్భోజ సదృశ వక్త్రం

సదాన్వ బోభూయి సగోత్రదృగ్భిః

వ్యా:- తదున్నసమితి:- ఉన్నతానాసికా యస్మిన్తత్ ఉన్న
సం ఉన్నతనాసికం. బహువ్రీహా “ఉపసర్గాచ్చ” ఇతి నాసికాన్త
బహువ్రీహేః అచ్ సమాసాన్తః తత్సం నియోగేన నాసికాశబ్దస్య
నసాదేశశ్చ. సున్దరః మనోహరః మన్దః దరః, హాసః యస్మిన్ తత్,
తత్ ప్రసిద్ధం చారు సున్దరం, స్ఫుటా వికసితం, యత్ అమ్భోజం
పద్మం, తేన సదృశం తుల్యం, వక్త్రం ముఖం, స గోత్రదృగ్భిః బాన్ధవ
దృష్టిభిః. సదా నిత్యం, అన్వబోభూయి అన్వభూయత. సగోత్రబాన్ధవ
జ్ఞాతి బంధు స్వ స్వజనా స్సమాః ఇత్యమః, అనుపూర్వక భూధాతోః
యజన్తాత్కర్మణి లుజ్. అను పూర్వకో భూధాతు స్సకర్మకః.

ఉన్నతి నాసికం విశాలనయనం శదరహాసం సద్యోవికసితామ్భోరు
హసమాసం తస్య తారకస్య ముఖాదృష్ట్యా బాన్ధవా నిత్యం ముముదుః.

తా॥ ఆ తారకుని ముఖము మిక్కిలి అందమైన అప్పుడే వికసించిన తామరపూవువలె నున్నది. ముక్కు ఎత్తుగ సోగగా నుండెను. కన్నులు వెడల్పుగ నుండెను. చిఱునవ్వుతో కలకలనాడు నా తారకుని ముఖమును జూచుచు బండ్లుజనులు నిత్యమానందించుచుండిరి

46. త్రాతార మేవార్దయతి పృథ్విత్యా
కృతోపకారం న విచార్య మూఢః,
సస్దప్త మాత్రజ్ఞిత చూచుకేనాఽ
బోబుధ్య భిక్షం శిశునైతి లోకః.

వ్యా :- త్రాతారమేవ స్వరక్షకమేవ, అర్దయతి పీడయతి, ఇతి ఏవం, సస్దప్తం దస్తపీడితం యత్ మాత్రః స్వజనన్యాః అజ్ఞితం పూజ్యం చూచుకం స్తనాగ్రం యేన తేః, శిశునా బాలకేః, లోకః జనసమూహః అభిక్షం అత్యస్తం, అబోబుధి బోధితో బభూవ. బుధ అవగమనే ఇతిధాతోర్య జన్తాల్లబ్ధే.

అసౌ బాలకః స్వస్య స్తస్యదాయిన్యాః స్వజనన్యాః స్తనాగ్రమేవ దస్తై స్సస్దప్త్య, లోకః ఏవమేవ కృతోపకారం త్రాతారమేవ పీడయతి భావం బోధయతి.

తా॥ మూర్ఖులొకము తమ మూఢబుద్ధిచే దమకుపకార మాచరించినవారికే, తన్నుఁ గాశాడినవారికే యపకార మాచరించుచుండును అను భావమును లోకమునకు బోధించుచున్నట్లు, ఆ తారకుడు లెల్ల సాలుద్రావుచున్న సమయమున నప్పుడవుడు ఆమె స్తనాగ్రమునే కలుచుచుండెను. బాలకుల స్వభావము నీకని చమత్కారముగ వర్ణించెను.

47. యో వేదవిశ్వాసయంతి స్సమస్తం
జానాతి యో యం న హి వేత్తిలోకః,

అమృతపదం శత్యం ఏష వక్తుం
మాతేతి మగ్నప్రమదార్ణవేభూత్

వ్యా :- య ఇతి :- యః, వేదాః శ్రుతయః ఏవ నిశ్వాసాః
నిశ్వాసమరుతః తైర్ముతః యుక్తః వేదప్రకాశభూమిరిత్యర్థః “యస్య
నిశ్వాసితం వేదాః” ఇత శ్రుతిః ప్రమాణమ్. యః సమస్తా సర్వం
జానాతి, సర్వజ్ఞ ఇత్యర్థః. యం, లోకః జనః సహివేత్తి సజానాతి,
ఏషః ఏతాదృశః, అసౌ బాలకః అమ్మా ఇతి పదం మాతా ఇతి శబ్దం,
వక్తుం కథితుం శత్యతే శక్నోతి, ఇతి, మాతా తస్య జననీ. ప్రమదార్ణవే
అనన్దసాగరే మగ్నా నిమగ్నా, అభూత్ ఆసీత్.

తా॥ ఎవ్వని నిట్టూర్పులే వేదములయ్యెనో, యెవ్వఁడీ సర్వ
ప్రపంచము నెఱుంగునో. యెవ్వని నీలోకము మారె)మెఱుంగదో యా
దేవదేవుఁడీ తారకుఁడై తనకుజన్మించి. యమ్మా ! యని పిలుచుటకుఁ
బ్రయత్నింపఁగ నే, వానిదిల్లి తన కుమారునకు మాటలువచ్చుచున్న
వనియు, దన్నమ్మాయని పిలిచెననియు, బొంగి యానంద సముద్ర
మునో మునిగిపోయెను.

48. అమృతశబ్దో నహి వాక్రప్రపఞ్చో
పునః పునః పఞ్చజనేన భాణ్యః,
అమృతే త్యుచిత్యా మహిమాన మస్య
జనాన్స్తదాఽ ఏవథ దర్శకోఽస్మి.

వ్యా :- అమృతి :- వాక్రప్రపఞ్చో సారస్వతే. పఞ్చజనేన మను
ష్యేణ, “స్యః పుమాంసః పఞ్చజనాః పురుషాః పూరుషానరః” ఇత్యమ
రః, పునః పునః భూయో భూయః, భాణ్యః వాచ్యః, అమృతస్య శబ్దః
అమృతశబ్దాదస్య ఇతర శబ్దః, సహి నా స్తిఖలు, ఇతి ఇత్థం, బోధయన్,
అమ్మా ఇతి ఉచిత్యా అమృతే త్యుక్త్యా. అస్య అమృతశబ్దస్య, మహి
మానం ప్రభావం, తదా శైశవే, అసౌ అర్భకః అయం బాలతారకః,

జనాన్ మనుజాన్, అవీవదత్ బోధయామాను, వదవ్యక్తాయాం వాచీతి
ధాతోర్లనాల్లుజ్.

సర్వైర్మానవైః ప్రథమతః సర్వా స్వవ్యవస్థాసు ముహూర్త్యుహూః
అమ్బాశబ్ద ఏవ ముఖాన్నిసరతి, నాన్య శబ్దః, ఇతి తస్య శబ్దస్య
మహిమానం బోధయన్నివ స తారకః అమృత్య వాదీత్.

తా॥ ముందుగ మానవులన్ని యవస్థలందును “అమ్మా”
యనియే పలుకుదురు. మాటలు వచ్చుటకు ముందమ్మాయనుపదమే
నోటినుండి వచ్చును. కావున శబ్దజాతములో నాపదమే ముఖ్యమయిన
దని దాని మహిమ సందర్శకును దెలుపునట్లా బాలతారకుఁడు తల్లిని
అమ్మాయని పిలువ నారంభించెను. అనఁగాఁ దారకునకు మాటలు
వచ్చుచుండెను. అని భావము.

49 వక్కాలకలజ్జుత ఫాలభాగం

బన్ధా నివిదిత్వా కృతమస్తహాసమ్,
యసంత ముత్థాతు మముం విలోక్య
మోదార్ణవే సా జననీ న్యమాజ్ఞీత్,

వ్యా :- వక్కేతి : వక్త్రేః కుటిలైః అలక్తైః చూర్ణకున్తలైః
అలక్కుతః భూషితః ఫాలభాగః ఫాలదేశః యస్య తం, బన్ధాన్ బన్ధజ
నాన్ విదిత్వా విజ్ఞాయ, కృతః మస్తహాసః దరహాసితం యేన తం, ఉత్థా
తుం ఉత్థానాయ, యసంతం యతమానం, అముం బాలకం తారకం,
విలోక్య వీక్ష్య, సా జననీ మాతా, మోదార్ణవే ఆనందసాగరే, న్యమా
జ్ఞీత్ న్యమజ్ఞీత్. నిపూర్వక మస్తే ధాతోర్లుజ్.

కుటిల కున్తలాలజ్జుత ఫాలభాగం ఆగన్తూనృన్ధా నభిజ్ఞాయ
హసంతం ఉత్థానాయ కృతయత్నం తం తారకం వీక్ష్య తస్య జననీ
పరమానంద మవాప.

తా॥ ఆ తాంకుని నుదురు వంకరముంగురులతో నందముగా నుండెను. ఆతఁడు బంధువులురాగానే వారిని బోల్చుకొని చిన్నగా నప్పుచుండెను. మాటిమాటికి నిలబడుటకు యత్నించుచుండెను. ఇట్టి పుత్తులగొంచి యాతని లెల్లి మిక్కిలి యానందించుచుండెను.

50. ప్రత్యగ్రసాన్ద్రానత క్షణకేన

తమో రజసోస్త్వ పృతలేన సత్త్వం.

స్మితేన బాలోఽనిశన్దుణ్ఠోఽప్య

ధా నీలయా లోకవిడమ్బునాయ.

వ్యా :- ప్రత్యగ్రేతి :- బాలః శిశుః తారకః, అనిశం సత్తతం, నిర్దుణ్ఠోఽపి సత్త్వాదిగుణరహితోఽపి, నీలయా విలాసేన, లోకవిడమ్బునాయ లోక వశ్చనార్థం ప్రత్యగ్రం నూతనం సాన్ద్రం స్నిగ్ధం ఆనతం నమ్రం వక్రమిత్వార్థః. యత్ కైశికం కేశవక్షః తేన, తమః తమో గుణం, స్వస్య ఓషతలేన దస్తచ్ఛదేన, రజః రజోగుణం. స్మితేన హాసి తేన, సత్త్వం సత్వగుణం చ, అథాత్ దధార. దుధాఞ్ ధారణపోషణ యోరితి ధాతోర్లుప్.

నిర్దుణ్ఠోఽపి స తారకః నీలకేశ భారేణ తమః, శోణాధరేణ రజః ధవళస్మితేన సత్త్వంచ దధార. అనేనాస్య బాలకస్య కేశపాశః తమ ఇవ నీలవర్ణః, అధః రజ ఇవ రక్తవర్ణః, హాసుః సత్త్వమివ ధవళవర్ణ అభూదితి భావః.

తా॥ ఆబాలుడైన తారకుడు లోకవిడంబనమునకై గుణవిహీనుడయినను, కేశముచే దమోగుణమును, పెదవులచే రజోగుణమును చిలువవుచే సత్త్వగుణమును ధరించెను. అవగా నాతని జట్టు వంకరలు తిరిగి దట్టముగ నున్నగ నల్లగనుండెను. పెదవులు ఎఱ్ఱగాను నవ్వు, తెల్లగాను నుండెనని భావము.

51. స్వాత్స్వపనిమ్న స్పృశల శ్చరాణాం
 హయో బుభుక్ష పరతన్త్ర జీవః,
 ఆసోమవిష్టే త్యురని న్యమాతు
 రసా వతన్త్రోఽపి పయాఽని వీత్వా.

వ్యా :- వ్యాదితి :- చర నీతి చరాః జజ్ఞమాః పాణినః, జేచుః
 సకలః సర్వః, స్వచ్ఛాణి సమాహ ఇత్సర్థః, పాయః బహుళః, బుభు
 క్షాయాః అశనా మాః పరతన్త్రః, అధీనః జీవః జీవనం యశ్చ సః,
 స్వాపనిమ్నః నిద్రాగ్ః, స్నాత్ భవేత్, “అధీనో నిమ్న ఆయ త”
 ఇత్యమరః, ఇతి ఇత్థం బోధయన్నివ అసౌ బాలః, అతన్త్రోఽపి నిద్రా
 విరహితోఽపి, తన్త్రీ నిద్రాప్రమాణయో” రిత్యమరః, తన్త్రీ తన్త్రా
 సమార్థకే ఇతి జీవః, పయాఽని క్షీరం స్వస్య మిత్యర్థః, వీత్వాః వీచః,
 న్యమాతుః స్వజన్యాః, ఉరని వక్షసి, ఆసోమవిష్టే అశేత. స్వః
 ధాతోర్మజన్తాల్లుజ్.

సర్వేపి జజ్ఞమాః పాణినః క్షుత్పరతన్త్రా నిద్రాగ్ః శ్చ భవేయు
 రితి సత్త్వం బోధయన్నివ అసౌ బాలకః మాతు స్పృశ్యం వీత్వా తస్య
 ఏవోరసి సుష్మాపేతి భావః

తా ఆ బాలుడు తల్లి పాలు కడుపాఁ ద్రాగి యామె రొమ్మ
 ముపై నే నిద్రించుచు లోకములోఁ దఱచుగ సర్వపాణిజాతము లిది
 దప్పికలకు లోసగును సుమా! అను సత్త్వమును బోధించుచున్న
 ట్లుండెను.

52. ఆయాపా పుత్రేతి యదా న్యపితౌ
 హూతన్త్రోఽసౌ కరతాల కర్తౌ,
 ఆజజ్ఞమిష్టాస్థిర నూపురక్షి
 ద్వయస్మి తాన్యః పితు రజ్జదేశమ్,

వ్యా:- ఆయాహీతి:- కరాభ్యాం కరతలాభ్యాం తాలస్య
కాలక్రియామానస్య శబ్దస్య కర్తా తేన, “తాలః కాలక్రియామాన”
మిత్యమరః. స్వపితౌ స్వజనకేన, యదా యస్మిన్కాలే, పుత్ర!
కుమార! ఆయాహి అగచ్ఛ, ఇతి ఇత్థం, ఆహూతః ఆకారితః తదా
తదాసీం, అసౌ తారకః స్మితాస్యః హాసాలజ్ఞుత ముఖమండలస్సన్,
అస్థిరే చలితే నూపురే మజ్జరే యస్మిన్ తత్ అజ్ఞేద్వయం పాదయు
గలం యస్యసః, పితుః జనకస్య, అజ్ఞదేశం ఊరుదేశం అజ్ఞమిష్ట
అగాత్ - ఆరురోహేత్యర్థః. గమ గతా వితి ధాతోర్యజనాల్లబ్ధః.

హే పుత్ర! ఇత ఆయాహీతి కరతలద్వయేన శబ్దా కుర్వన్
స్వపితౌ యదా త మా హూతవాన్ తదా స తారకః స్మయమానః
శిశ్నేత నూపురద్వయస్సన్ స్వపితు రజ్ఞమారురోహేతి భావః.

తా. ఓ కుమారా! ఇటు రమ్మని, తన తండ్రి, చేతులతో
చిటికలు వ్రేయుచు, జప్పట్లు చరచుచు, దన్ను, బిలువగ నే యాతార
కుడు నెప్పుచు, గాలి గజ్జెలు చప్పుచుచేయుచుండ నేగి తన తండ్రి
తోడపై, గూర్చుండను.

53. ఇత స్తత స్సున్దరలో దృష్టి
రవ్యక్త ముగ్ధామృత కణ్ఠరాదః,
జమ్బూలసం లగ్న మనోహరాజ్ఞో
ద్విహాయనో బాల్యమదాదదిష్ట.

వ్యా:- ఇత స్తత ఇతి:- ఇత స్తతః పరితః, సున్దరా మనోహరా
లోలా చేపలా దృష్టిః యస్య సః. అవ్యక్తః అస్పష్టః ముగ్ధః సున్దరః
అమృతమివ మధురః కణ్ఠరాదః కణ్ఠస్వరః యస్యసః, జమ్బూలేన పజ్జేన
“జమ్బూలః పజ్జో-2స్త్రీ శాదకర్దమా” ఇత్యమరః. సలగ్నం సం
లిప్తం మనోహరః సున్దరం అజ్ఞం యస్యసః, ద్విహాయనః వపురద్వయ

పరిమితవయాః, స తారకః, బాల్యం బాలత్వం చావల్య మిత్యర్థః. అదా
దధిష్ఠ అధితప్తా. దద్ ధాతోర్యజ్ఞాల్లుజ్.

తా॥ ఇటు నటు సందముగఁ జూచుచు, నవ్యక్త మధురముగఁ
జూచుచు, ధూళిధూసరిత సుందర గాత్రుడై రెండువత్సరములీడుగల యా
బాలుఁడు చిలిపిచేష్టల వాఁడాయెను.

54. భూత్వా యథేచ్ఛం ప్రకృతే రథీనో
నానావిధా విహిక మూఢచేష్టాః,
స న్తత్య దివ్యస్థితి మాత్మన స్సౌఽ
హసీ ద్విలాసాయ సదాచలోఽపి.

వ్యా :- భూత్వేతి :- సః తారకః. సదా నిత్యం, అచలోఽపి
చలనాది లక్షణవిహితోఽపి యథేచ్ఛం స్వేచ్ఛయా, ప్రకృతేః మూల
ప్రకృతి రూపమాయాశక్తేః, ఆధీనోభూత్వా వశవత్తీసన్, నానా
విధాః బహు ప్రకారాః విహికాః ఇహలోక సమ్బంధినీః మూఢాః,
ముగ్ధాః చేష్టాః క్రియాః, స న్తత్య విస్తార్య, ఆరభ్యేత్కర్మః. ఆత్మనః స్వస్య;
దివ్యస్థితిం దేవతానుభావం, అహసీత్ తత్యాజ ఓహత్ త్యాగే ఇతి
ధాతోర్లుజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు చలనాది లక్షణములు లేని యాత్మగూఢుఁ
డయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బహువిధములు నై హికములనగు
మూఢచేష్టలను గావించుచుఁ దన దివ్యత్వమును మఱచి తిరుగుచుండెను.

55. కుమారక స్సమ్య చిచత్స్వరూపం
దృశౌ ప్రగల్భోఽఽతి తిరాయదన్య
సదా సద్రదాయ దసా సగర్భ్య
నశిశ్రయ త్స్వయకులం మహిమ్నా.

వ్యా :- కుమారక ఇతి :- కుమారకః బాలతారకః. స్వరూపం
స్వాకారం, సమ్యచిచత్ సమ్యక్ పుష్ట మకరోత్. వర్థయామాసే

త్యక్తః, అన్య కుమారస్య, దృశౌ నేత్రద్వయం, ప్రగల్భః ప్రాగల్భ్యః
 అతి తిరాయత్ ఫేలయామాస. అసౌ కుమారః సగర్భ్యాన్ సోదరాన్
 సదా సర్వదా, అససధాయత్ అను సృత్వాగచ్ఛత్. మహిమ్నా
 స్వప్రభావేణ స్వీయకులం, అశిశ్రియత్ శోభాయుక్త మకార్షీత్
 సమీచి - ఇత్యస్మాల్లజ్ అచిచిత్. తిరాయి - ఇత్యస్మాల్లజ్ అతి
 రాయత్. సధాయ - ఇత్యస్మాల్లజ్ అససధాయత్. శాయ -
 ఇత్యస్మాల్లజ్ అశిశ్రియత్.

తా॥ ఆ తారకుడు తనరూపమును జక్కగ వృద్ధిపండునట్లు
 గావించెను. వాని నేత్రములు ప్రగల్భ్యమును ప్రాథతను జూపు
 చుండెను. ఆతడు తన సోదరుల ననుగరించి తిరుగుచుండెను. ఆతడు
 తన మహిమచే తన కులమంతయు శ్రీమంతమగునట్లు గావించెను.

56. నభాగ్రవజ్జై రలకేన్ద్రనీలై

రోష్ఠప్రవాలేన సదన్త తారైః,

పత్పిఞ్చకాభావననేత్ర పద్మా

ల్యై వాచకానీ న్మణి పుష్పరాశిః.

వ్యా :- నభాగ్రేతి :- సః కుమారః నభాగ్రాణి ఏవ వజ్రాణా
 తైః, అంశాః కు న్నలా ఏవ ఇన్ద్రనీలాః ఇన్ద్రనీల మాయః తైః, రోష్ఠ
 రదనచ్ఛద ఏవ ప్రా లః తేః, దన్తా ఏవ తారాః. మాక్తికాని తైః
 పద్ పాదా, పత్పిఞ్చకాభావనా, ఆననం ముఖం, నేత్రనయనే. ఏ
 పద్మాని, తేమాం ఆల్యా పద్మైః, మణిపుష్పరాశిరివ మణీనాం రత్నా
 నాం పుష్పాణాం కుసుమానాం చరాశిరివ సమూహ ఇవ, అచకానీ
 అరాజత్. చ కా సృదీప్తావితి ధాతోర్లుజ్. ఉపమాలజ్కారిః.

ఆ కుమారుని గోళ్య కొనలు వజ్ర మణులవలె దెల్లగ నుండెను.
 ముంగురు లింద్రనీలమణులవలె గల్లగ నుండెను. పెదవులు పవడము
 వలె నెఱ్ఱగ నుండెను. దంతములు ముత్యములవలె దెల్లగ నుండెను.

కుటియు, పాదములు అరచేతులు కన్నులు ముఖము తామరపువ్వుల
సంక్తివలె నుండెను. అందుచే నాతాంకుడు రత్నములు, పుష్పములు
లిపి పోతపోసినట్లుండెను. ఈ యావమ్య మెంతయో మనోహరము.

57. ఉరూదకుమ్భం సహసా దృణస్తం
నైవేద్య మన్నం ఝటితి గ్రనస్తమ్,
త మర్చితం నిగ్రహ ముత్క్షిపస్త
మక్షింస్త మాతా తనయం సమీక్ష్య.

వ్యా :- ఉర్వితి :- ఉర బృహత్ యత్ ఉరకుమ్భం జలభాణ్డం
ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః, సహసా శీఘ్రం దృణస్తం దారయస్తం,
నైవేద్యం నివేదితం దేవతాభ్యః అర్చితం అన్నం పాయసాదికం, ఝటితి
శీఘ్రం, గ్రనస్తం అదస్తం, అర్చితం పూజితం విగ్రహం దేవతావ్రతి
మాం, ఉత్క్షిపస్తం ఉర్ధ్వం విక్షిపస్తం, తం తనయం కుమారం,
సమీక్ష్య దృష్ట్వా, మాతా తస్య జననీ అత్తంస్త క్షమితేస్మ. క్షమూష్
సహనే ఇతి ధాతోర్ద్లుజ్.

స కుమారః బాల్యవేద బృహస్తం జలపూర్ణం కలశం ఉద్దదార.
దేవతా నివేదిత మన్నం ఝటితి అగ్రగత్. పూజితాం దేవతా వ్రతి
మాం ఉర్ధ్వం చిక్షేప. బాల్యచావలేన కృతాన్వేషం విధాని కుమార
దేష్టితాని పశ్యన్త్యపి మాతా నా కువ్యత్. కిన్తు సహతేస్మ.

తా॥ ఆ తారకుడు బాల్యముననే పెద్ద పెద్ద నీటికడవలను బగుల
గొట్టుచుండెను. నైవేద్యవస్తువులను మ్రొగుచుండెను. పూజింపబడిన
దేవతా విగ్రహములను మీదకు పోలుచుండెను. ఇన్ని పాడుపనులను
జేయుచున్నను, వాని తల్లి వానిని జూచి, కొవిపక క్షమించుచుండెను.

58. అమమ్రద త్వీయమన స్సమా ద
 ప్య పప్రథ త్వత్త్వగుణం పయోధే,
 ఆచక్రశ నైజ తమ స్స శూన్యా
 ద దద్రథ ధైర్య మదప్రకాణాత్.

వ్యా :- అమమ్రదదితి :- సః తారకః స్వీయం మనః స్వకీయం
 స్వాంతం సుకూదపి పుష్పాదపి. అమమ్రదత్ మృదుత్వ మనైషీత్.
 సత్త్వగుణం గామ్భీర్యం, పయోధే రపి సముద్రాదపి, అపప్రథత్
 విస్తార మనైషీత్, నైజం స్వీయం, తమః తమోగుణం, అజ్ఞానమిత్య
 ర్థః, శూన్యాదపి ఆకాశాదపి, అచక్రశత్ క్షశిమానం కృశత్వం
 అనయత్, ధైర్యం ధీశాం, అగప్రకాణాదపి షర్వత శ్రేష్ఠాదపి
 కులగిరేరపీత్యర్థః. అదద్రథత్ దృఢిశానం దృఢత్వం అనయత్.
 “పాతివదికాద్ధాత్వే బహుళ మిష్టవచ్చ” ఇతిగణనూత్రేణ మృద్వాది
 శబ్దేభ్యః ణిచ్, అమమ్రదిత్యాదీని ణ్యంతానాం మృది - పృథి, కృశి,
 దృఢి, ధాతూనాం లుజ్ రూపాణి.

తస్య తారకస్య మనః పుష్పాదపి మృదుత్వమయాసీత్. గామ్భీ
 ర్యం సముద్రాదపి పృథుతర మభూత్. అజ్ఞానం శూన్యాదపి శూన్య
 మాసీత్, ధైర్యం కులపర్వతాదపి దార్ఢ్యమవాప, స తారక మనో
 మార్దవే కసుమం, గామ్భీర్యే జలధి, అజ్ఞానే గగనం, ధైర్యే కుల
 గిరిం చాతిచక్రామ.

తా॥ ఆ తారకుడు హృదయమార్దవములోఁ బువ్వును, మనో
 గాంభీర్యములో సముద్రమును అజ్ఞానములో నాకాశమును, ధైర్య
 ములోఁ గులపర్వతమును మించెను.

—: మాలినీ వృత్తమ్ :—

59. నవరసదుచివేదీ సర్వభూతానువాదీ
లలితచరణచారీ సాధ్వలజ్జ్వరధారీ,
పరవశసుఖ యోగ శ్చిత్రనజ్జల్ప భోగః
కవి రివ స కుమారః ప్రస్తుతోఽభూ దుదారః.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీ మదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విర చితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే

ప్రథమ స్కంధః.

వాన్ - నవరసేతి :- ఉదారః మహాన్, “ఉదారో దాత్పు
మహతో” రిత్యమరః, స కుమారః తారకః, కవిరివ కవీశ్వర ఇవ నవా
నాం నూతనానాం రసానాం కట్నాన్లు లవణమధురా దీనాం, రుచిః
స్వాదుతా, తస్యాః వేదితా వేత్తా, కవిపక్షే, నవానాం నవసంఖ్యానాం
రసానాం వీరశృంగార కరుణాదీనాం రుచిః ఆసక్తిః తస్యాః వేదీజ్ఞాతా
సర్వాణి భూతాని పాణినిః. తాన్యనుసృత్య పదత్కుచ్ఛరతీతి సర్వ
భూతానువాదీ సర్వభూతానుకరణ సమర్థ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, సర్వభూతా
నాం అనువాదే వర్ణనే సమర్థః, లలితాభ్యాం సుందరాభ్యాం పాదాభ్యాం
చరణాభ్యాం చరతీతి లలితచరణ చారీ, కవిపక్షే. లలితైః మనోహరైః
చరణైః పద్యపాదైః చరతి రచయతీతి, లలితపాదపద్య నిర్మాణచతుర
ఇత్యర్థః. సాధూన్ ఉచితాన్ అలజ్జ్వరాన్ ఆధరణ విశేషాన్ ధరితీతి
ధారీ, బాల్యోచితాధరణాలజ్జ్వర ఇత్యర్థః. కవిపక్షే, ఉపమోత్సే
హ్నాది మధురాలజ్జ్వర విన్యాస నిపుణ ఇత్యర్థః. పరవశః అన్యధీనః
సుఖయోగ సుఖసజ్గః యస్యసః, పరాధీన స్వసుఖ ఇత్యర్థః. కవిపక్షే,
పరవశం యస్సుఖం తేన యుక్తః పారవశ్యోత్పాదక రసానస్తదాయా
త్వర్థః, చిత్రా స్పజ్జల్పాః మనోరథాః తేనాం భోగః అనుభవః యస్య

సః, సజ్జ-ల్పాను గుణభోగ వానిత్యర్థః. కవిపక్షే, చిత్ర విచిత్ర కల్పనా
విస్తృతి వానిత్యర్థః. ప్రస్తుతః పృణుతః అభూత్ ఆసీత్.

శ్లేషగర్భితోపమాలంకారః

మాలినీ వృత్తలక్షణమ్.

“ననమయ యయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తః”

ననమయయాః గణాః. అష్టసు సప్తసు యతిః.

తా|| కవీంద్రుడు వీరశృంగారాది రసములను గుర్తించుచు, సర్వ
వస్తువులను విర్ణించుచు, జక్కని వృత్తములను నిర్ణించుచు, నుపమా
ద్భులంకారముల నుపయోగించుచు, నితరులు రసాస్వాదముగావించు
రీతుల చిత్రవిచిత్ర కల్పనలతోఁ గావ్యమును రచించును. అట్లే యీ
తారకుఁడును కొంగ్రొత్త రుచుల నెఱుఁగుచుండెను. తనకుఁగనఁబడిన
వాగ్దేవు పలుకుచుండిరో యట్లే పలుకుచుండెను. బాల్యమునకుఁ దగిన
మురుగులు గజ్జెలు మున్నగు నాభరణములతో నొప్పుచుండెను. చిత్ర
విచిత్రములై కోరికలుగలిగి వాని ననుభవించుచుండెను. కావున
నాబాలతారకుఁడు బాలకవివలె నుండెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
నిచితాయాం భావార్థ దీపికా భ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ప్రథమ
స్కంధః.

తారకే ద్వి తి యః సర్గః.

అ జ ధి కారః

—: మా లి నీ :—

1. తదుపనయన శార్కాఽథా కరో త్తస్య తాతః
సకలనిగమ ధర్మస్థాపనాయాఽన వద్యమ్,
పరవశ మురుకప్తం దేవ ఆయు ర్నరాణాం
స పృథుక ఇతి భిక్షపాత్ర మీశోఽప్యథ త్త.

వ్యా:- తదుపనయనేతి:- అథ బాల్యానంతరం, తస్య తార
కస్య, తాతః పితా, “తాతస్తు జనకః పితా” ఇత్యమరః. తత్ ప్రసి
ద్ధం, అనవద్యం పూజ్యం ఉపనయనకర్మ ఉపనయన సంస్కారం, సకల
నిగమేషు సర్వపేదేషు యే ధర్మాః తేషాం స్థాపనాయ, అనుష్ఠానాయ,
వేదవిహిత సకలకర్మా చరణార్థ మిత్యర్థః. అకరోత్ చకార. దుశ్పఞ్
కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. శేవ! హే పరమేశ్వర! నరాణాం మానవా
ణాం, ఆయుః జీవితం, బుధశం పరాధీనం, ఉరూణి బృహన్ కష్టాని
దుఃఖాని యస్మిం స్తత్ ఉపాప్తం కష్టభూయిష్ట మిత్యర్థః, ఇతి ఇత్థం
జ్ఞాపయన్నివ, సః పృథుకః బాలకః, “పృథుక శ్శాబక శ్శిశుః” ఇత్యమరః,
ఈశోఽపి దేవోఽపి సన్, భిక్షాపాత్ర అధత్తదధార. దుధాఞ్ ధారణ
పోషణయో రితి ధాతోర్లజ్. నిదర్శనాలజ్కార భేదః.

బాల్యానంతరం మహేశ్వర వక్షితః స్వకుమారస్య తారకస్య
సకలవేద కర్మానుష్ఠా నార్థం ఉపనయ సంస్కారం చకార. సోఽపి
తారకః దేవోఽపి మానవ జీవితం దుఃఖభూయిష్టమితి సర్వేషాం బోధ
యన్నివ భిక్షాపాత్ర మగ్రహీత్.

మాలినీ వృత్తమ్. లక్షణస్తాక్తమ్. సర్గేఽస్మిన్ సర్వాణ్యపి
మాలినీ వృత్తాన్యేవ, అన్తేఽనుష్టు బువనిబద్ధా.

తా॥ బాల్యము దాటఁగానే యా తారకునకుఁ దనతండ్రియైన
మహేశ్వరుఁడు, సకల వేదవిహితకర్మముల నాచరించుటకై యుపనయన
సంస్కారమును గావించెను, దేవుడయ్య నా తారకుఁడు, మానవ
జీవితమంతయుఁ గష్టభూయిష్టముని బోధించునట్లు భిక్షాసాత్రమును
ధరించెను.

2. కరయుగల ఉదగ్రం పర్ణదణ్డం వలగ్నే
స్ఫురదభినవ మౌజ్జీ బన్ధనం బ్రహ్మసూత్రమ్,
హృది శిరసి శిఖానాం పఞ్చకం దర్శనీయం
వటు రభరత కట్యాం పీతకౌపీన మేషః.

వ్యా :- కరయుగలఇతి :- ఏష వటుః అసౌ బ్రహ్మచారి తార
కః, కరయుగలే హస్తద్వయే ఉదగ్రం ఉన్నతం పర్ణదణ్డం పాలాశ
దణ్డం “పలాలః కింశుకః పర్ణో మితపోధ” ఇత్యమరః. వలగ్నే మధ్యే
“మధ్యమం చావలగ్నంచ మధ్యః” ఇత్యమరః. “వప్లి భాగురి రల్లోప
మవాప్నోరుప సర్గయోరితి భాగురిమతేన అకారలోపే వలగ్న ఇతి
రూపమ్. స్ఫురత్ ప్రకాశమానం అభినవం నూతనం యత్ మౌజ్జీః
తృణవిశేషస్య బన్ధనం, మౌజ్జీర్జుబన్ధ మిన్యర్థః, హృది వక్షసి, బ్రహ్మ
సూత్రం యజ్ఞోపవీతం, శిరసి మూర్ధిని, దర్శనీయం రమణీయం శిఖా
నాం పఞ్చకం పఞ్చశిఖాః, కట్యాం జఘనే పీతం హరిద్రాజ్జీతం కౌపీ
నం చీరఖణ్డం, గుహ్వచ్ఛాదక వస్త్రఖణ్డ మిన్యర్థః. అభరత బభార,
భృగోభరణే ఇతి ధాతోర్జ్.

కరతలద్వయేన పాలాశదణ్డం మధ్యదేశే మౌజ్జీబన్ధం వక్షసి
బ్రహ్మసూత్రం శిరసి శిఖాపఞ్చకం కట్యాం పీతకౌపీనంచ ధృత్వా స
వటు స్త్రాకః రరాజేతి భావః.

తా॥ ౧ తారకుఁడుపనీతుఁడై చేత మోదుగుదండమునుధరించి,
ముంజిగడ్డితోఁ జేసిన తొటిని మొలకుఁ జట్టి వక్షమున జందె మొవ్వు

చుండ పంచశిఖలు తలపైఁ బ్రకాశింప వసువువచ్చని గోచిని గట్టుకొని
మిక్కిలి చక్కగ నుండెను. బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి స్వరూపమిందు
వర్ణింపఁబడెను.

3. నిజగురు పదభక్తం సర్వవిద్యానురక్తం
సకల సుజన మిత్రం మజ్జాలశ్వేతగాత్రమ్,
అతులిత కులదీపం వీక్ష్య విద్వత్కలాపం
ముద మవహ దమన్దం ప్రత్యహం బన్ధుబృన్ధమ్.

వ్యా :- నిజేతి:- నిజగురోః స్వీయాచార్యస్య, పదయోః పాద
యోః, భక్తం భక్తియుక్తం, గురుభక్త మిత్యర్థః. సర్వాను సకలాను
విద్యాను, అనురక్తం ఆసక్తం, సకలవిద్యా సంగణాభిలాషిణ మిత్యర్థః.
సకలానాం సర్వేషాం సుజనానాం సజ్జనానాం మిత్రం వయస్యం, సజ్జన
మిత్ర మిత్యర్థః. మజ్జులం మనోహరం శ్వేతం ధవళం గాత్రం శరీరం
యస్య తం, సుందరధవళదేహ మిత్యర్థః. అతులితః అనుపమః కులస్యదీపః
తం, స్వకుల ప్రకాశక మిత్యర్థః. విదుషాం నూరీణాం కలాపం భూషణం.
విద్వదాభరణ మిత్యర్థః. తు తారకం, వీక్ష్య ఆలోక్య, బన్ధు బృన్ధం
బన్ధుసమూహః, అహన్యహసి ప్రతిదినం, అమన్దం లఙ్ఘికం యథాతథా
ముదం ప్రీతిం అవహత్ ఉవాహ, వహ ధారణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ తారకుఁడు భక్తితో గురుపాదపద్మముల నారాధించు
చుండెను. విద్యల నన్నింటిని సేర్వవలెనని కుతూహలపడుచుండెను
సజ్జనులతో మైత్రి సంపాదించుచుండెను. అతని దేహము ధవళచ్ఛాయతో
మిలమిల మెరుయుచుండెను. పంశదీపమై విద్వదాభరణమై
యున్న యా తారకుఁ గాంచి బంధుబృన్ధము నిత్యము మిక్కిలియాసం
దించుచుండెను.

4. అపి పరమరహస్యం జ్ఞానవిత్తం గురుభ్యోఽ
ద్భుతకర బహుమేధా నైపుణే నోపలభ్య.

మృదుల మదురరీత్యాఽ తోషయ తృణితౌఘం
వినయ మలభతాఽసా స్వీయ విద్యానుకూలమ్.

వ్యా :- అపీతి :- ఆసా తాఃకః, అద్భుతకరం ఆశ్చర్యకరం, బహు అధికం మేధాయాః బుద్ధేః నైపుణం కాశలం, తేన, “గీర్ధారణా వతీ మేధేత్స” మరః. ఆశ్చర్యకరస్వబుద్ధి కాశలే నేత్యర్థః. పరమరహస్య మపి అతి గుహ్యమపి, జ్ఞానవిత్తం జ్ఞానధనం, గురుభ్యః ఉపాధ్యాయే భ్యః, ఉపలభ్య ప్రాప్య. మృదులా మృద్వీ మధురా యా రీతిః పద్ధతిః తయా, పణ్డతానాం విదుషాం, ఓఘం సజ్ఘం అతోషయత్ అప్రీణయత్. తుష్ పీతౌ ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వీయవిద్యానుకూలం స్వస మ్పాదిత విద్యావిశేషాను రూఘం విషయం సంస్కారం కార్యాకార్య వివేక జ్ఞాన మిత్యర్థః. అలభత తథే. దులభమ్ ప్రాప్నోతి ధాతోర్లజ్.

విద్యాధనం విదుషాం హృదయేష్వేన గుప్తతయా నిక్షిప్తమ్. తద్గ్రహణ మతి దుర్లభమ్. ధాన్యసా తాఃకః గురూ స్ప్రీణయిత్వా స్వబుద్ధి కాశలేన తేభ్యః సమ్యక్సం జగ్రాహ, తద్విద్యా మహిమ్నా పణ్డతాః అతోషయత్, విద్యాన రూఘం వివేకాఢిక మపి సమ్పాదయా మాన, స తాఃకో విద్యాన్భూత్వా పణ్డతాః ప్రజ్ఞయన్ వినయేన సశ్చచార.

తా|| విజ్ఞానము ధనమువంటిది. ఆ ధనము విద్వాంసుల హృదయములందలి గూఢముగనుండును. దాని నార్జించుట మిక్కిలి దుర్లభము. ఈ తారకుడు తన బుద్ధి చాతుర్యముచే గురువులను మెప్పించి వారి నుండి యా జ్ఞానధనమునంటియు నార్జించెను. స్వవిద్యాశక్తిచే పండితులను మెప్పించెను. విద్యానుకూలమగు వివేకమతో మెలగుచుండెను.

5. ఆతుల లలితరూప స్సర్వవేదః ప్రశాంతః
సకల జనసమాన స్సర్వ తత్త్ర స్వతత్త్రః,

విజిత సమవయస్కో విద్యయా సద్యశస్కోఽ
భ్య లషత పరదేశా లోకసం తత్కుమారః.

వ్యా:- అతులేతి:- న విద్యతే తులా యస్య తదతులం సాదృశ్య
రహితం లలితం సుందరం రూపం ఆకాగో యస్య సః, సర్వాస్వేదా
నధీ తి యః సర్వవేదః, వ్రశా న్తః శా న్తస్వభావః, సకల జనానాం సర్వే
షాం మానవానాం సమానః సమః, సర్వసమ ఇత్యర్థః, సర్వాణి తన్మాణి
శాన్త్రాణి యస్య సః సర్వతే న్తః. స్వతే న్తః స్వచ్ఛందః, విద్యయా
విజితాః పరాజితాః సమవయసః యేన సః. సత్ అనుత్తమం యశః
యస్యసః సద్యశస్కుః, సచాసౌ కుమారః తత్కుమారః, తారకః, పర
దేశాలోకసం పరదేశాన్ దృష్టుం అభ్యలషత విచ్ఛత్.

సుందరరూప ముపేత్య, సర్వశాన్త్రాణ్య భ్యస్య. శాన్తస్వభావం
సర్వాద్య సర్వమావవ సౌభ్రాతృ మాకలయ్య, విద్యావిశేషై స్సమాన
వయసో విజిత్య, కీర్తి ముత్తమా ముపాజ్ఞ్య, స్వతే న్తభావోపేత స్సతార
కః పరదేశాన్ దృష్టు మభిలలాష.

తా। ఆ తారకుడు మంచి యదగాడయ్యెను. శాంతస్వభా
వుడై సమబుద్ధితో సర్వజనులను జూచుచుండెను. ఆతనికిఁ దెలియని
శాస్త్రములులేవు. ఆతడు మిక్కిలి స్వతంత్రుడు. తన సహాధ్యాయు
లను సమవయస్కులను విద్యా విశేషములచే నోడించి, మంచి కీర్తి
నార్జించెను. ఇట్టి తారకునకొకనాడు పరదేశములకేగవలెనను కోరిక
జనించెను.

6. సహజవశముపేతో లిలయా గూఢతేజా
అశన పసనసక్తో దాశ్చాపవల్య యుక్తః,
తత ఇత ఇవ దేవో బాలకోఽ బోఽపి గచ్ఛ
న్విబుధనగరనామ ప్రావిశత్పత్తనం స।.

వ్యా :- సహజేతి :- అజః జన్మరహితః, గూఢం గుప్తం తేజః యస్య
 సః గూఢతేజః, నిచాఢ ప్రభావః, సః బాలకః, తారకః, దేవోఽపి
 దేవతాఽపి, సమా జాతః సహజః యః స్వభావః తస్యవశం అధీనతా
 ముపేతః, ప్రకృతి వశవత్త్రీ, అశనే భోజనే, వసనే వస్త్రధారణే చ
 సక్తః ఆసక్తః, బాల్యచాపల్యేన బాల్యదశా సాధారణచపలబుద్ధ్యా,
 యుక్తః సంయుక్తః, లీలయా విలాసేన, ఇతః తతః పరితః, గచ్ఛన్ పరి
 భ్రమిన్, విబుధనగర నామ విబుధనగర మితి నామ నామధేయం యస్య
 తత్, పత్తనం పురం ప్రావిశత్ ప్రవివేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే
 ఇతి ధాతోర్లుక్.

గూఢతేజస్కః జననరహితః స తారకః దేవతారూపోఽపి
 ప్రకృతివశ మావన్నః స్వేచ్ఛయా ఇతస్తతః పరిభ్రమన్ కదాచిత్
 విబుధనగరమితి నామ్నా ప్రసిద్ధం పత్తనం ప్రవివేశ.

తా॥ ఆ తారకుఁడు గుప్తతేజస్కుఁడు. జనన మరణాది
 శూన్యుఁడగు దేవుఁడే యయినను ప్రకృతికి లొంగినవాడై బాల్య
 చాపల్యమున వేషధారణమందు. భోజన విశేషములందు నాసక్తుడై,
 స్వేచ్ఛగ నిటునటుఁ దిరుగుచు నొకనాఁడు విబుధనగరమును పేరుగల
 పత్తనమును బ్రవేశించెను.

7. మధురవనపరీతా స్వాదుపానీయపూతా
 నకలజన సమృద్ధా గన్ధవాత ప్రశస్తా,
 పృథుల భవసరమ్యా సాధుబృన్దానుగమ్యా
 వ్యలసదురు మదేభా సాపురీ దివ్యశోభా.

వ్యా :- మధురేతి :- సాపురీ విబుధనగరీ, మధురాణి ప్రియాణి వనాని
 ఉద్యానాని తైః పరీతా వ్యాప్తా, స్వాదు రుచ్యం యత్ పానీయం
 జలం తేన పూతా పవిత్రా, నకలాని నానావిధాని ధనాని సమృదః
 తైః సమృద్ధా సమృద్ధా, గన్ధవాతః గన్ధవహో వాయుః తేన ప్రశస్తా

శ్లాఘ్యః, పృథులూని బృహన్తి యాని భవనాని మన్దిరాణి, తైః రమ్యా
సుందరా, సాధుబృన్దైః సజ్జన సజ్జైః అనుగమ్యా అనుసృతా అనుగన్తుం
యోగ్యా, ఉరవః ఉన్నతాః మదేభాః మత్తమాతజ్ఞాః యస్యా. సా,
దివ్యశోభా దివ్యకాన్తిస్సతీ, వ్యలగత్ అధికం రరాజ. విపూర్వకల
సజ్జేషణ కీడనయోః ఇతి ధాతోర్లజ్జ్.

తద్వి బుధపురే మనోహరాణ్యుద్యానాని సర్వత్ర దృశ్యన్తే.
తత్రస్థం జలం స్వాదుతరం పవిత్రం చాసీత్. తన్నగరం సర్వసమ్పత్పరి
పూర్ణ మభవత్. తత్ర మరభిః గన్ధవహః ప్రవాతి, తత్ర విశాలాని
భవనాని రాజన్తే. సాధుజనాస్తత్ర న్యవసన్, బహవో మత్తమాతజ్ఞా
స్తత్ర నిత్యం సజ్చరన్తి. తస్మాత్సాపురీ దివ్యశోభా బభూవ.

తా॥ ఆ విబుధనగర మందెచ్చటఁ జూచినను అందమైన
యుద్యానవనములు గనఁబడును. త్రాగుటకచ్చట తియ్యనిజలమున్నది.
అన్ని విధములైన సంపదలు నటఁగలవు నిత్యమచ్చటఁ గమ్మని గాలి
వీచుచుండును. అందలి భవనములన్నియును విశాలములే. సత్పురుషు
లెందరో యచ్చట నివసించుచుండిరి. మత్తగజములందు నిత్యముఁదిరుగు
చుండును. ఆ పురము దివ్యశోభతోఁ గలకల యాడుచుండును.

8. లలిత కులసతీధి స్సాధుశీలాన్వితాభి

శ్చతురపురుషవర్యై స్సాధితామోఘకర్యైః.

అమల పృథునివాసై స్సర్వసమ్పద్విలాసై

ర్నగరవర మరాజ త్కుమ్భిని భూషణం తత్.

న్యా :- లలితేతి :- కుమ్భిన్యాః పృథిన్యాః “శౌరిలా కుమ్భిని
క్షమా” ఇత్యమరః. భూషణం ఆభరణం తత్ నగరవరం విబుధనగరం,
సాధుశీలేన ఉత్తమ స్వభావేన అన్వితాభిః యుక్తాభిః, లలితాభిః సుందరీ
భిః కులసతీభిః కులకాంతాభిః. సాధితాని నిర్వర్తితాని అమోఘాని సఫ
లాని కార్యాణి కర్మాణి యైః తైః, చతురాః నిపుణాః యే పురుష

పర్వాః పురుష శ్రేష్ఠాః తైః, సర్వాసాం సమృదాం విలాసాః యేషు
తైః, అనులాని నిర్మలాని వృథూనిబృహన్తి నివాసాని భవనాని తైః,
సర్వపశునలక్ష్మ్యశమికాల నిర్మలవన్దిరై రిత్వర్థః, అరాజత్ రరాజ,
రాజ్యదీప్తావితి ధాతోర్లక్ష్.

తా: ఆ నగరముందలి కులకాంతలందఱును మంచి రూపవతులు
శీలవతులు పతివ్రతలు, అందలి పురుష శ్రేష్ఠులందఱును తమ పనులను
వ్యర్థముగాకుండ నెరవేర్చు నిపుణులు, అందున్న భవనము లన్నియును
ధనశాఛ్యములతో సకలవిధ సంవదలతో నిండియున్నవి. ఆ నగరము
భూమి డుమునకు మండనచుని చెప్పవచ్చును.

9. ప్రతిహతసవదానాం గన్ధ అత్మమృరీణాం
ఖల చపల ముసల్య క్రూర క్షణే జపానామ్,
జడ శర కృపణానా మేడమూకా ద్వరాణాం
సకృదపి సహ తత్రాఽ సీ స్మిరస్తా స్థిరాణామ్.

వ్యా :- ప్రతిహతేతి :- ప్రతిహతాః చలితమనస్కాః “మనో
హతాః ప్రతిహతాః ప్రతిబద్ధోహతశ్చ సః” ఇత్యమరః. కువదాః కుత్సితవా
దిః, తేషాం, “సమా కువాద కుచరా విత్వమరః, ఆత్మానమేవ యే
న్దియే తే అత్మమృరీణాః, కుత్సితమృరయ ఇత్వర్థః. తేషాం, “సలేగ్రహి
రాన్యన్యన్యన్యన్య” ఇత్వ నేవ నివాసాః. ఖలాః దుష్టాః, చపలాః చచ్చల
శీలః ముసల్యాః నా సలేన వధ్యః ముసలోన్య ముసలేనయః” ఇత్యమరః.
కూరకాః మూతుకాః క్షణేజపాః పిశుకాః “క్షణేజపన్మాచకస్యా త్పిశునః”
ఇత్యమరః. తేషాం జడాః మద్దాః శతాః శూభాపిష్యయ కారిణః, “శూభ విష్య
యా చ్చిరః ఇత్వమరః. కృపణాః లబ్ధాః తేషాం ఏడమూకాః మూక
లబ్ధాః “అనేడమూకస్తు పక్తుక్రోతుమ శిక్షితే” ఇత్యమరః. అత్ర
సకృదపి సహ తత్రాఽ సీ స్మిరస్తా స్థిరాణామ్. అదృశ్యే, అదృగాః అదనశీలాః “ఘస్మరోద్మరః” ఇత్యమరః.
తేషాం, అరస్తాః సమా సితాః, అస్థిగాః చలచిత్రాః, తేషాంచ, తత్రనగ రే

సకృత్ కిచ్చిత్, గన్తోఽపి లేతోఽపి, నహి ఆసీత్ నాభూత్. 'గన్తో
గన్ధక ఆమోదే లేశే సమ్భన్ధగర్వయోః' ఇతి నానార్థ రత్నమాలా.

తా: ఆవిబుధనగరమున, మనసు చెడినవారు, కుత్రితవాదములు
చేయువారు, తమ పొట్టనింపుకొని యితరులను దలంపనివారు, కూర్మిలు,
చలచిత్తులు, రోకళ్ళచే దండింపదగినవారు, కఠినహృదయులు, చాడీలు
చెప్పవారు మంజుమతులు, మోసగాండు లుట్టులు, దీనులు, మూగ
చెముడు లక్షణములుగలవారు, తిండిపోతులు, దేశబహిష్కృతులు,
అస్థిర హృదయులునగు మానవులు మచ్చునకై నను గానరారు.

10. సతత శమితి భావః ప్రాభవద్భూమి దేవః
పృథుమహాదనురక్తం సాధు మూర్ధాభిషిక్తః,
సకలవిభవ దృశ్యః పత్రనే వాఽపి వైశ్యః
పరహిత గుణభద్రః సర్వథా తత్ర శూద్రః.

వ్యా :- సతతమితి :- తత్ర పత్రనే తస్మిన్నగరే భూమిదేవః
భూసురః, సతతం నిత్యం శమితః శాంతః భావః స్వభావో యస్యనః
స తత శాంతశీల ఇత్యర్థః. మూర్ధాభిషిక్తః రాజ్యపాలకః ॥ త్రియోఽపి
సాధు నమ్యక్, పృథౌ అగ్నౌ మహత్సు మహాత్మను చ అనురక్తః,
అనురాగవాన్ యాగకరణ శీలః మహదారాధకశ్చేత్యర్థః. వైశ్యః
అర్యః సకలవిభవైః సర్వసంపత్సమిద్భిః దృశ్యః దర్శనీయః, శూద్రోఽపి
శూద్రోఽపి సర్వథా పరహితైః పరానుకులైః గుణైః భద్రః విజ్ఞశ
కరః శుభకరః, ప్రాభవత్ అభూత్. ప్రపూర్వక భూధాతోర్లబ్ధః.

తా॥ ఆ నగరమున బ్రాహ్మణులు నిత్యము శాంత స్వభావులు.
క్షత్రియులును యజ్ఞయాగాదికముల నాచరించుచు మహాత్ముల
నారాధింతురు. వైశ్యులు సర్వసంపత్సమిద్భులు, శూద్రులుకూడ
పరహితములును మంగళదాయకములునగు గుణములు కలిగియుండును.

11. అనుపద మవి వర్ణి కథ్యమానం న వృద్ధై
శ్చరిత మితి పురాణం యన్నగర్యాః ప్రబుధ్యః,
చతురమతి రపశ్య న్మానవానాం వితానం
నకల కలుష నిఘ్నం తత్పురే కణ్డదఘ్నమ్.

వ్యా:- అనుపదమితి :- ఇతి పూర్వోక్తరీత్యా అనుపదం
వదేవదే, వృద్ధైః అతీతవయోభిః కథ్యమానం వాచ్యమానం, పురా
ణం ప్రాచీనం యత్ చరితం చరిత్రం, తత్, ప్రబుధ్య అపి, జ్ఞాత్వాపి,
చతుర మతిః నిపుణబుద్ధిః, సః వర్ణి బ్రహ్మచారీ తారకః, తత్పురే తస్మి
న్నత్రనే, మానవానాం మనుష్యాణాం వితానం సమూహం, 'పూగో
వితానం ప్రకరః' ఇత్యమరః కణ్డదఘ్నం గళ పరిమాణం యథారథా,
ప్రమాణే ద్వయసచ్ఛ దఘ్నచ్ఛ మాత్రచః ఇతి మానార్థే దఘ్నచ్ఛ
ప్రత్యయః, సకలకలుషాణాం సర్వదోషాణాం నిఘ్నం అధీనం, 'అధీనో
నిఘ్న ఆయుత' ఇత్యమరః, అవశ్యత్ దదర్శ, దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతి
ధాతోర్లక్షణం.

వృద్ధజనాః విబుధనగర ప్రాచీన చరిత్ర మతి విశిష్ట మితి తస్మై
తారకాయ వదేవదే ఆబోధయన్, తథాపి కుశలమతి స్స తారకః
తన్నగరం పరిశీల్య ఇదానీ మిదం నగరం కణ్డదఘ్నం పాపకర్మాధీన
మిత్యజానాత్, కణ్డదఘ్న ప్రయోగేన కుత్రచిత్ క్వచిత్ సచ్ఛరిత
మవ్యస్తీతి నూచితమ్.

తా! పూర్వోక్త విధముగ వృద్ధుల విబుధనగర చరిత్ర మతి
ప్రశస్తమని వర్ణించి చెప్పిరి కాని, యాతారకుడు నూత్నుబుద్ధి కావున
తనమతి వైశద్యముచే దాను పరిశీలించి యిప్పుడా సచ్ఛరిత్రములో
మూఁడువంతుల ముప్పాతిక లోపించినట్లును, సర్వదోషములతో నిండి
నట్లును గ్రహించెను.

12. పరపరిహృత విత్తం సాయథా తథ్యవృత్తం
భువన విదిత శిష్టాచార దూరం సమన్తాత్,

వపు దివ గతజీవం పత్తనం జీర్ణపుణ్యం
నిపుణతరమతి సోఽ తర్కయ ద్విప్ర ఇత్థమ్,

వ్యా :- పరేతి :- నిపుణతరా అత్యంతకుశలా మతిః బుద్ధిః
యస్య సః కుశాగ్రబుద్ధి రిత్యర్థః, సః విప్రః బ్రాహ్మణ స్స తారకః,
పరైః శత్రుభిః పరిహృతం అపహృతం విత్తం ధనం యస్మాత్తత్, పరా
పహృత ధన మిత్యర్థః. యథా తథ్యం యథార్థం న భవతీతి అయథా
తథ్యం, అసత్య మిత్యర్థః. తేన సహవర్తత ఇతి. సాయథా తథ్యం వృత్తం
చరితం యస్మిన్ తత్, అసత్యచరితో పేత మిత్యర్థః. “యథార్థం తు
యథాతథం” ఇత్యమరః, సమంతాత్ సర్వత్ర, శిష్టానాం శ్రేష్ఠమాన
వానాం యః ఆచారః నియమః తేన దూరం. శిష్టాచార విహిత మిత్య
ర్థః. గతజీవం అపగతజీవం వపురివ శరీరమివ, మృత మివేత్యర్థః, జీర్ణ
పుణ్యం శిథిలిత పుణ్యకార్యం, పత్తనం నిబుధనగర ముద్దిశ్య, ఇత్థం వశ్య
మాణరీత్యా, అతర్కయత్ తర్కయామాను.

తద్విబుధనగరే స్థితం సర్వం ధనం శత్రుభి రపహృత మభూత్.
శిష్టాచార స్తత్రై లుప్త ప్తాయ ఆసీత్. పూర్వవర్ణితం తత్తచ్ఛరీతం
అసత్యమేవ బభూవ. జీవరహితం శరీరమివ తన్నగరం పుణ్యవిహీన
మవర్తత, తాదృశం నగర మాలోక్య న తారక ఇత్థ మచిన్తయత్.

తా|| ఆ నగరమందలి సంపద నంతను శత్రువు లవహరించిరి. శిష్టా
చారము లన్నియు నడుగఁటినవి వృద్ధులు ఔప్పిన సల్లక్షణములేమియు
నిటఁగానరావు. వారి మాటలసత్యములే యయినవి. మృతశరీరము,
వలె నీ నగరము పుణ్యవిహీనమై కనఁబడెను. అట్టి నగరమునుగూర్చి
యా తారకుఁడీ క్రింది విధమునఁ జింతించెను.

13. అనయ దిహ కుమార్తం ధర్మశూన్యాభిజారి
సకల జన సమూహం వృత్తతః క్షిప్త మద్యం.

అహ మఖిలనగర్యా మావిలాయా మపశ్యం
నిఖిల మనిల మమ్భా రోగమూలం ప్రగాథమ్.

వ్యా :- అనయదీతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే. అద్య ఇదానీం
ధర్మశూన్యః అజ్ఞాత ధర్మః ధర్మరహితః, అధికారీ ధర్మవ్యవహారద్రష్టా
ప్రాడ్వివాక ఇత్స్వర్థః. వృత్తతః స్వప్రవర్తన త్ క్షిప్తం భవ్యం. స
కలజన సమూహం సర్వమానవ బృన్దం, కుమార్తం కత్సిత పథం అనయత్
నినాయ, నీ ప్రావణే ఇతి ధాతోర్లోజ్. అహం ఆవిలాయాం కలుషితా
యాం అఖిలనగర్యాం సర్వస్యాం పుర్యాం, నిలం సర్వం, అనిలం
వాయుం అమ్భః జలంచ, ప్రగాథ భృశం, రోగమూలం రోగకార
ణం అపశ్యమ్ దదర్శ, దృశిర్ వీక్షణే ఇతి ధాతోర్లోజ్.

తా! ఈ నగరమున నిప్పుడు, ధర్మమెఱుంగని ధర్మములేని
ధర్మాధికారి, సర్వప్రవర్తనాదులనుండి దిగజారిన మానవులను దప్పు
మార్గమును బట్టించుచుండెను. పట్టణమందంతట నీరును గాలియు సర్వ
మును రోగముల కాలవాలమై పూర్తిగఁ జెడెను.

14. అభినవ వయసా ప్రక్షిబితో న్యాయకర్త

గురు కురుధనలుబ్ధౌ శ్రద్ధధానౌ స్య శిష్యః,
పిశున ఇహ గృహస్థౌ పశ్రపాఽ లక్ష్మిక త్రి
నరపతి రవివేకి వజ్రక స్తస్య మన్తీ.

వ్యా :- అభినవేతి :- ఇహ అస్మిన్నగరే, న్యాయకర్తా న్యాయ
నిర్ణేతా, అభినవ వయసా. సగర్భయావనేన. ప్రక్షిబితః అతిమత్తః.
గురుః అధ్యాపకః ఉరుధనలుబ్ధౌ అధికధనలోలువః అర్హ శిష్యః తచ్ఛా
త్రః, అశ్రద్ధధానః గురౌ విద్యాయా మపి శ్రద్ధావిహీనః శ్రద్ధా విర
హితః, గృహస్థః గేహే, పిశునః నూచకః, స్త్రీ కాంతా ఆవత్రపా నిర్లజ్జా
నరపతిః రాజా, అవివేకః వివేకశూన్యః, తస్య మన్తీ తదమూర్ఖః,
వజ్రకః ధూర్తః, చ అలక్ష్మితః అదృశ్యః. లక్ష్ దర్శనే ఇతి ధాతోర్లోజ్.

తా॥ ఈ ప తనమందు న్యాయాధికారి మదమ త్తుడైన యువ
కుడు. గురువు శిష్యుఁ డాధిపతి, శిష్యుఁడు శ్రద్ధాఃపీనుఁడు. గృహ
స్థుఁడు కొండెగాఁడు. ఆమది సిగ్గులేనిది. రాజు వివేక శూన్యుఁడు. వాని
మంత్రి మోసగాడు.

15. సహి కులగుణ విద్యాః ప్రాభవనౌరవాయ
ద్రవిణబం కుతస్త్రాసత్వవక్త్రై ర్విసేహ,
అనవరత మసేచంతాఽగ్రజా వేదబాహ్యన్
స్వసుఖ మభిలషంతః పౌరుషం త్యక్తవంతః.

వ్యాః- సహితః :- ఇహ అస్మిన్ప త్తనే, ద్రవిణం ధనం, బలం
శారీరకశక్తిః, కులస్త్రం వజ్రసం, అసత్యవాక్యం అన్పతం, తైర్విసా
తాని విహాయ, కలం వంశః గుణః ధర్మాదిగుణః, విద్యాచ విజ్ఞానాది
కం చ, గౌరవాయ వత్తిష్టాయై సహి ప్రాభవన్ యోగ్యా నాభవన్
వ్రాహ్మక భూసత్తాయా మితి ధాతోర్ల జ్. అగ్రజాః బ్రాహ్మణాః
స్వసుఖం, అభిలషంతః శాస్త్రంతః, పౌరుషం పురుష యత్నం
త్యక్త వంతః త్విజ వంతః, అనవరతం సంతం, వేదబాహ్యన్ వేదాధి
కార శూన్యాన్ శూద్రాదీన్, అసేచంత అభిజంత. పేవృసేవాతూ
మితి ధాతోర్ల జ్.

అత్ర ధనవతాం బలవతాం కులస్త్ర వరాణాం అసత్యవాది
నామేవ గౌరవం, ఇతః కులీనానాం గుణవతాం విదుషాం చ, కిచ్చాత్ర
విప్రా స్వసుఖాధిలాషిణః స్వీద్యోగం విహాయ శూద్రాదీనభజంత

తా॥ ఈ పురుషుండు ధనమున్నవారికిని, బలమున్నవారికిని,
వంశకులకును అబద్ధములాడువారి గౌరవ మర్వాదలుగాని, కులీను
లకును గుణవంతులకును విద్యా విజ్ఞులకును గౌరవమర్వాదలులేవు.
మఱియు నిందలి బ్రాహ్మణులు శాస్త్రయత్నములను విడిచి, తమ
సుఖముగోరి వేదబాహ్యులను సేవించుచుండిరి.

16. అకురుత కులబాహ్యః స్వైరిణీః జ్ఞాకోదు
 స్కృతరత మత ఉచ్చైః పత్రనే శూన్యవాదమ్.
 నట విట భటతీర్థ ధ్యాంక్ష కాపాలికైః పా
 ణద దవగత దేవాగర మాచారహీనైః.

వ్యా :- అకురుతేతి :- పత్రనే పుర్యా, స్వైరిణీనాం జారిణీ
 నాం స్త్రీణాం, పశ్చాత్తః ధూర్తః, దుష్కృతేషు దుష్టకార్తేషు, రతః
 ఆసక్తః మతః కర్మలోపయస్య సః, కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 మానవః, శూన్యవాదం దేవోన్మాది ధర్మాధర్మా నస్తః ఇత్యాది
 నాస్తికవాదం, ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ, అకురుత చకార, దుశ్కర్మః
 కరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

అవగతం సుప్రసిద్ధం, దేవాగరం దేవమద్విరం, నటైః నర్త
 కైః, విటైః వేశవాటీ సుఖాచారిభిః, భటైః రక్షకభటైః తీర్థధ్యాంక్ష
 మూర్ఖైః "తీర్థే ధ్యాంక్షా ఇతి-" ధ్యాంక్షేణక్షేపే ఇతి పాణినిః.
 కాపాలికైః హస్తీకపాలంధృత్వా భిక్షామటద్భిః పాశుపతైః చ
 జనైః పాణిదత్ దధ్యాన ప్రపూర్వస్యసద నాదే శబ్దే ఇతి ధాతోర్లజ్

తా. ఈ నగరమున జారిణీ పంచకులు పావకార్య సక్తులునగు
 కులభిష్టులచే నాస్తికవాదములు గావింపఁబడుచున్నవి. దేవాలయ
 మంటపములన్నియు నటులతో విటులతో రక్షకభటులతో మూర్ఖు
 లతో కాపాలికులతో నిండి యెల్లప్పుడు వారి మాటలచే బ్రతిధ్వనిం
 చుచుండెను. దేవాలయమున ధర్మప్రబోధములులేవు. నాస్తికవాదములు
 జరుగుచున్నవి. వేదమంత్ర ధ్వనులుగాని పూజాపురస్కారములుగాని
 లేవు. నట విట భటాదుల ధ్వనులే పెద్దవిగా వినఁబడుచున్నవి.

17. జననుతకులతే హం జాతవా నిత్యహం యు
 ర్విబుధ సదసి జల్ప స్ఫుత్తమాత్మీయ గోత్రమ్,
 అభవ దిహ స గేహేశ్వర ఆశన్మ దుష్టా
 నవరత పరనారీ లమ్పట స్పమ్ప దన్ధః.

వ్యా :- జననతేతి :- ఇహ పురే, ఆజన్మ జన్మవృద్ధతి దుష్టః
 దోషయుతః దుష్టవృత్తన ఇత్యర్థః. అనవరతం సంతతం పరనారీ
 లమ్పటః పరకాంతా సక్తః. పరనారీ పరాయణ ఇత్యర్థః. సమృద్ధః
 సమృద్ధాదుతః గేహీశూరః గృహ ఏవ శూరః సతు యుద్ధే, పాత్రే
 సమితాదయశ్చేతి నిపాతితః. సః తాదృశః మనుజః, ఆహం జననత
 కులతః సర్వజనశ్లాఘ్యా ద్వంశాత్. జాతః ఉత్పన్నః, ఇతి ఇత్థం, అహం
 యుః అహంకారీ అహంయుస్సాన్యదహంకారీ" ఇత్యమరః. విబుధసదసి
 పణ్డితసభాయాం, ఉత్తమం ప్రశస్తం, ఆత్మీయగోత్రం ఆత్మకులం, జల్పన్
 వదన్, సర్వగోత్రేషు మదీయం గోత్రం ప్రశస్తమితి వదన్నిత్యర్థః, అథ
 వత్ ఆస, భాసత్రాయామితి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఆ నగరమున, పుట్టినదాది పాడువనులు చేయుచు, బర
 కాంతలతో, గ్రీడించుచు, నింటి కడగొప్పలు చెప్పుచు, సంపదలచే
 విట్టివీగు బ్రాహ్మణుడు, కన్నులున్నగానక, నేనే యుత్తమకుల
 సంజాతుడను, నాగోత్రమే యన్ని గోత్రములకంటె గొప్పది. అనిపండి
 తులకడ వదరుచుండెను.

18. అహరహ ఇహ మేషా కుక్కుటా న్యోధయిత్వా
 సతత మధికపూజ్యా నూషయిత్వా మదేన,
 ప్రతిదిన ముపదంతై రేష మద్యం నిపీయా
 గమయ దవధి మాత్మాయుర్యథాజాత ఇత్థమ్.

వ్యా - అహరహ ఇతి :- ఇహ అత్ర, ఏషః యథాజాతః అజ్ఞః, 'అజ్ఞే
 మూఢ యథాజాత మూర్ఖ నైధేయ బాలిశః' ఇత్యమరః. అహర
 హః ప్రతిదినం, మేషాన్ ఏడకాన్, కుక్కుటాన్ చరణాయుధాన్,
 యోధయిత్వా, సతతం నిత్యం మదేన గర్వేణ. అధిక పూజ్యాన్
 పూజ్యతః పూజ్యనాన్, దూషయిత్వా వినిష్ట్య, ప్రతిదినం ప్రత్యహం,
 ఉపదంతైః వ్యంజనైః, సహ మద్యం సురాం, నిపీయ పీత్వా, ఇత్థం

వవం, ఆత్మాయః స్వజీవితం అవధిం అస్తం, అగమయత్ నినాయ,
గమ్గతావితి ధాతోః ణ్యంతాల్లజ్.

తా: ఈ వట్టమున మూర్ఖుడు దొకడు వ్రతదివము గొట్టెవందెము
లను శిశ్మిపందెముల నాడించుచు, పూజ్యులయిన మహాత్ములను
నిందించుచు, స్వజనములతోఁ గలిపి మద్యమును సేవించుచు, తన
వయస్సునంతను దాటించుచుండెను.

19. క్వచి దరమత సోఽయం జాలితవ్యాననీ చైః
క్వచి దలభత హేయం వేష మన్యాలయేషు,
క్వచి దరమతలజ్ఞోఽవజ్ఞీ రీశానుకూలం
క్వచి దనువ దరిం కిం వీరసూస్తస్య మాతా.

వ్యా:- క్వచిదితి :- సః అయం జనః, క్వచిత్ కుత్రచిత్
జాలికాః వాగురికాః. వ్యాధాః మృగయనః, నీచాః ప్రాకృతాః తైః
అరమత అక్రీడత్. రము క్రీడాయామితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్, కుత్ర
చిత్, అన్యాలయేషు అన్యదీయభవనేషు. హేయం నిర్ద్యం, వేషం,
అకల్పం, అలభత ఆప్నోత్. దులభష్ ప్రాప్తావితి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్
కుత్రచిత్, అవమతా త్యక్తా లజ్జా తప్తా యస్యసః, లజ్జావిహీన స్సన్,
నీరీశానుకూలం నా స్తి శానుకూలం యథాతథా, అవక్ ఆవోచత్, వచ
పరభావచ ఇతి ధాతోర్లజ్. క్వచిత్ కుత్రచిత్, అరిం రిపుం,
తస్య మాతా జననీ. వీరసూః వీరసూతా కిం ఇతి అనువత్ నునావ.
స్తస్యం ఏకార్యార్థః. అస్తవన ఇతి ధాతో స్తాదారికాల్లజ్.

తా: ఇందలి జనులొక్కచోట జాలరులతో వేటకాడ్రతో
వాగురిలతోఁ గలిసి యానందించెను. ఒక్కచోట వై వారిండ్లలో
మృగములైన జేడములను ధరించుచుండెను. వేరొక్కచోట సిగ్గువిడిచి
నీచుల వాదములకు గావించుచుండెను. మతియుకచోట శత్రువును
నిందిసి నిల్లి వీరసూతయని పొగడుచుండెను.

20. రుచిర తరుణదాసీ మేలకో వాజిమేధః

వరయువతి ముఖామౌజ్జ్వలేషణం రాజసూయమ్,

ఫలమిహ నిజసౌఖ్యం జీవితేన నన్యమేవ

ప్రతిపి మిత్ర ఖట్వా రూఢ ఏష వ్యజానాత్.

వ్యా:- రుచిరేతి :- వాజిమేధః అశ్వమేధయాగః, రుచిరా సుస్థిరీ తరుణా యువతిః సూ దాసీ వేశ్యా పరిచారికా వా తస్మాః మేలకః సమ్మేలనదాయా తస్య యాగస్య దాసీ సమ్మేలన మేః ఫల మిత్యర్థః. రాజసూయయాగః, వరయువతీనాం పరకాంతానాం ముఖామౌజ్జ్వలం ముఖపద్మం తస్య ఉత్తణం దర్శనం తస్య యాగస్య పరకాంతా ముఖ దర్శనమేవ ఫలమిత్యర్థః ఇహ ఆస్మిన్నీవితే నిజసౌఖ్యమేవ ఆత్మసుఖమేవ, అనల్పం ఆత్మధికం. ఫలం లాభః, ఇతి ఏవం, ప్రతిదినం ప్రత్యహం, ఏషః అయం ఖట్వా రూఢః జాల్మః. మూర్ఖ ఇత్యర్థః 'ఖట్వాక్షేపే' నిందా యాం ఏష సమాసః విధీయతే. వ్యజానాత్ జానాతిస్మి, విపూర్వకజ్ఞా ధాతోర్లజ్.

తా॥ అశ్వమేధయాగము నాచరించినవారికి దాసీ సమాగమ ఫలము మాత్రమే లభించును. రాజసూయముఁ జేసినవారికి పరకాంతా ముఖదర్శనమే ఫలము. ఈ జీవితమున నున్నంత ఫలము మరెచ్చటను లేదు. ఇదియే మిక్కిలి యధికమైనది. అని యీ మూర్ఖుఁడు ప్రతి దినము భావించును. ఆ యోగముల ప్రయోజనము వాని కేమాత్రము తెలియదని భావము.

21. ఋణ మిహ విశునేనా దీయత స్వార్థపుద్ధైః

పరిజర దృతకేవోఽక్రీయతాల్పౌఽపి మత్స్యః,

సుమ మధు ఫల శాశం దేవసమ్బుద్ధి సర్వం

బహులకుపద పోష్ట్యా కిమ్పూచానేన తేన.

వ్యా :- ఋణమితి :- ఇహ అత్ర పిశునేన లబ్ధేన స్వార్థ
వృద్ధ్యై స్వధన సంవర్ధనాయ, ఋణం ఉద్ధారః, పరిజనేభ్యః సేవకేభ్యః
భృతకేభ్యః కర్మకరేభ్యః అదీయత దీయతే స్మ. బహులాః అధికాః
కువదాః కుత్సిత వాదినః తేషాం పోష్టా పోషకః తేన, మితమ్బుచేన
లుబ్ధేన అల్పౌపి అతిస్వల్పౌపి మత్స్యఃమీనః. నేవసమ్బుద్ధి దేవతా
ధీనం, నుమం పుష్పం, మధుమాక్షికం, ఫలం, శాకః, తేషాం సమా
హారః తత్సర్వ మిత్యర్థః అక్రీయత క్రీయతే స్మ.

తా॥ పట్టణమున లబ్ధుడు వడ్డీలకై సేవకులకును చిన్న జీత
గాండ్రీకును ఋణములిచ్చుచుండెను. చాలమంది కుత్సితులను బెంచుచు
తాను మాత్రము కడుపుండఁ దీసిక బ్రతుకు నాలుబ్బుడు జేవతలకు
సంబంధించిన పువ్వులను తేనెను పండ్లలను, కూరలను చివరకు చిన్న
చిన్న చేపలను గూడఁ గొనుచుండెను.

22. శ్రుతిసముదిత కన్యాదానకాలేపి మద్యం
తరస మిహ గవాం స ప్రాశయద్వేద బాహ్యసి.
త దపరిమితవ స్వగ్రస్యత ద్విణ్ణపాలైః
ప్రతిదిన మురుధూర్తోద్గోగిభి ర్మన్రి ముఖ్యైః

వ్యా :- శ్రుతితి :- ఇహ అత్ర, యః వివరః, శ్రుతి సముదితే
వేదవిహితే కన్యాదానకాలే కన్యాదాన సమయేపి మద్యం సురాం,
గవాం తరసం గోమాంసంచ, “తరసం క్రవ్యమామిష ! మిత్యమరః.
వేదబాహ్యన్ వేదాధికార హీనాన్, శూద్రా దీనిత్వర్థః. ప్రాశయత్
భోజయామాస. ప్రపూర్వకాత్ అశ్ అశనాయామితి ధాతోర్లజ్.
తస్య, అపరిమితం అసంఖ్యాకం. వసు ధనం. ద్విణ్ణపాలైః శత్రు గాజనైస్యః,
ఉరు అధికం యే ధూర్తాః వజ్రకాః తైరుద్గోగిభిః, మన్రిముఖ్యైః
అమాత్యాదిభిశ్చ ప్రతిదినం దినే దినే అగ్రస్మత అభ్యక్తే. గోస
భక్షణే ఇతి ధాతోః కర్మణి-లజ్.

తా॥ ఈ పట్టణమందలి విప్రుడు పరమపవిత్రము వేదవిహితము నగు కన్యాదాన కాలమందుఁ గూడ గోమాంసముతో మద్యముతో శూద్రాదులకు విందుచేయుచుండెను. వాని ధనమును శత్రురాజులు వంచకులై న యుద్యోగులు నమాత్యాదులును నిత్యము మింగుచుండిరి.

23. శ్రుతిరిపుకులజాయ స్వీయ సమృత్కుమారీ
మనుచితకరఖిన్నాం నిర్దయ స్సోర్పయిత్వా,
అయ మనిశ మన్త జీవనం తస్య హేతో
ర నృజమతి రవి స్వశ్శ్రుయుగ్మం విధూన్వన్.

వ్యా :- శ్రుతిరిపురితి:- సః ఆయం ద్విజః, నిర్దయః దయానిహీన స్సన్, అనుచితేన అనర్హేణ కరేణ హస్తేన, అథవా బలినా, ఖిన్నాం దుఃఖితాం, అనర్హ పాణిగ్రహణ దుఃఖితాం అథవా అనుచిత ధాగధేయ దుఃఖితాం వేత్కర్థః. స్వీయసమృత్కుమారీం స్వసహృదూపాం కన్యాం శ్రుతిరివనః శూద్రాదయః తేషాం కులే వంశే, జాతాయ ఉత్పన్నాయ దత్వా వితీర్య, అనృజమతిరపి కుటిల బుద్ధిరపి, స్వీయం స్వకీయం, శ్శ్రుయుగ్మం, విధూన్వన్ కంపయన్, తస్య హేతోః జామాత్రర్థం, అనిశం సంతతం, జీవనం వర్తనం అవిన్దత్ పాప. సుద్ధ్లాభే ఇతి ధాతోర్లక్ష.

తా॥ ఈ పురమందు బ్రాహ్మణుడు కఠినహృదయుడై తన సర్వస్వమైన కన్యకను, ఆమె యిష్టపడక దుఃఖించుచున్నను. శూద్రుని కిచ్చి వివాహముగావించి, ఘనకార్య మాచరించిన వానివలె గుంతించి, తన గడ్డమును మీసమును దువ్వుకొనుచు, నిత్యమాయల్లునికై తన జీవితమును వినియోగించుచు బ్రతుకుచుండెను.

24. విధినియమిత కర్మాక్షిప్య శశ్వ చ్ఛ్వ వృత్తైః
క్షణికధన ముపార్జ్య మిష్ట మేవానులప్య,

అగమయ దవసానం సోఽస్య జాతీయవేషైః
ప్రకట కపటశీతో జీవితం బ్రహ్మబన్ధుః

వ్యా :- విధీతి :- సః బ్రహ్మబన్ధుః బ్రాహ్మణ బ్రాహ్మణ, అథమ
బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః. విధినియమం వేదవిహితం, కర్మ కర్మవిశేషం,
అక్షిప్య త్యక్త్వా, శిశ్యత్ నిష్క్రమ్య త్యక్త్వా సేవయా, 'సేవాశ్వవృత్తి'
రిత్యమరః. క్షణిక ధనం, అతిచిగ్గులం ధనం, ఉపార్జ్య సమృద్ధ్య,
మిష్టమేవ అవి స్పష్టం యథా ల్పేష, "అథ మిష్ట మవి స్పష్ట" మిత్త్య
మరః. అనులప్య మా హుర్ముహు కథయిత్వా. "అనులాపో ముహు
ర్భాషా" ఇత్యమరః ప్రకటం గోష్ఠీకృతం కపటం వక్త్రం శీలం స్వభావః
యస్య సః, ప్రకటీతకృత్రిమ స్వభావ స్సన్నిభ్యర్థః. అన్యజాతీయ వేషైః
ఇతరదేశ జనానుకూల వేషధారణాదినా, జీవితం ఆయుః, అవసానం
అంతం, అగమయత్ నినాయ, గమ్ గతాని ధార్యజన్తాలజ్.

తా! ఈ నగరమున బ్రాహ్మణాభిమతి వేదవిహితములైన
తన కర్మములను విడచి, సేవక వృత్తిచే ధనము నార్జించుచూ, మాటి
మాటి కస్పష్టముగ గొణుగుచు, తన కపటస్వభావమును బ్రకటించు
కొనుచు, అన్యజాతీయ వేషములను ధరించుచు, జీవితమును గడుపు
చుండెను.

25. బహుల ధనయుతశ్చ దీర్ఘనామ భిధాయ
స్వకుల నియుత కర్మస్తోమ మారా ద్వీధూయ,
సకల పలలభోజీ సంతతం మద్యపాయ్య
న్వసర దవనిదేవో సా దివాకిర్తి పృత్తమ్.

వ్యా :- బహులేతి :- అసౌ అవనిదేవః. ఆయుం భూనురః,
బహులధనేన అధికధనసమృదా యుగశ్చేత్ యుక్త్యుది, దీర్ఘనామ
అతిదీర్ఘం నామభేయం, అభిదాయ ఉక్త్వా, స్వకులస్య స్వవంశస్య, నియు
తః నిర్ణీతః యః కర్మస్తోమః కర్మసమూహః, తం ఆరాత్ దూరం

విధూయ విక్షిప్య, సకల పలలభోజీ సర్వజన్తుమాంస భక్షకః, సంతం
నిత్యం మద్యపాయాసురాం పిబన్, దివాకీర్తి వృత్తం చణ్డాలచరితం,
అన్యసరత్ అనుససార. “చణ్డాల ప్లవ మాతజ్ఞ దివాకీర్తి జనజ్ఞమూః”
ఇత్యమరః. అను పూర్వక సృగ తా వితి ధాతోర్ల జ్.

తా॥ ఇందిలి బ్రాహ్మణుడు పెద్ద ధనవంతుడయినచో, దన
పేరు పెద్దగాజేసి చెప్పకొనుచు, బ్రాహ్మణాచారములను సంపూర్ణ
ముగ విడిచి, నిత్యము కల్లుదావుచు, సన్నిరకములైన మాంసములను
దినచు, చండాలునివలె దసజీవితమును గడుపుచుండెను.

26. కిమపి పాత మపశ్య స్థిరే నోపాయ మన్యం

బహు యజన మిషేణా ర్లబధాన్భిక్ష మాణః,

ప్రతిదివం మిహ దానా న్భూషణై ర్భూష యిత్యాఽ

దయ మనయ మజా మాన్భయద్భయజూకః.

వ్యా :- కిమపి - ఇహ అస్మిన్ సగరే యాయజూకః యజ్ఞా,
పునః పునః యజత్యర్థే యజ్. “యజజన్ దళాః యజః” ఇత్యుక్త
వ్రత్యయః, హిరిం క్షేమజ్కరం అన్యం ఇతిరం. జీవనోపాయం జీవన
సాధనం, అపశ్యన్ కిచ్చిదప్యజానన్, ప్రతిదివం నిత్యం, యజన మిషేణ
యజ్ఞచ్ఛద్మనా, జడా న్భూషణై, బహు అధికం, భిక్ష మాణః యాచమా
నః, భూషణైః తద్ధం నిర్మితాధరణైః, దానాన్ భార్యాం. “దారాః
పుంసి చ భూష్యేవ” ఇత్యమరః భూషయిత్యా అలబ్ధృత్య. అద
యం దయారహితం యథాతథా, మనయం నీతివిరహితం యథా తథా,
అజాం ఛాగీం, ఆలమ్యుషుల్ విశ్రవన మకరోత్, అజ్ పూర్వకాత్
“అథవ్ ప్రాప్తా” వితి ధాతోః నన్ ప్రశ్చ” ఇతి సూత్రేణ నుమ్.
ఆలమ్య యదితి రూపమ్.

తా॥ ఈ సగరమున సోపానము జీవితకై మలేయొక బ్రతుకు
తెరువుగానక, యజ్ఞాచరణమే జీవితముగా ముగి గావించుకొని, మంద

బుద్ధులకడ కేగి, యజ్ఞమును మిషతో వారి నెక్కువగా యాచించి, ధనము
నార్జించి, యా ధనముతోఁ దన భార్యకు నగలుగావించి యామె నలంక
రించి, కనికరములేక మేకను జంపుచున్నాఁడు. తాను బ్రతుకుటకును
భార్యను సంతోషపెట్టుటకును యజ్ఞాచరణ మాతనికి ఫలము.

27. ఉత్తర మిహదత్తం పాదపూజాఫనం చే
దయ ముకురుత దాసీ పుత్త్రగేహేఽపి భిక్షామ్.
అనయ మఖిల జన్మా న్స్వ న్పరివ్రాడ పుష్క
త్సల మత నియంతాఽ శ్రాంత పీతాధిగంతా.

వ్యా :- ఉరుతరమితి :- ఇహ అత్ర, సకలమతానాం ద్వైతా
ద్వైతాది సర్వమతానాం, నియంతా నియామకః, శ్రాంతం సంతతం
పీతాధిగంతా సన్యాసిపీత మారూఢః అయం పరివ్రాట్ ఏష సంన్యాసీ,
ఉరుతరం అత్యధికం. పాదపూజాయై ధనం విత్తం, దత్తం చేత్ దీయేత
యది, దాసీపుత్త్రగేహేఽపి పరిచారికా పుత్త్రగృహేఽపి భిక్షా
మకురుత, భిక్షా మగృహాత్, దుక్ష్మభోకరణే ఇతి ధాతోర్లజ్. స్వాన్,
బస్థూన్ బాన్ధవాన్, అపుష్కత్ పుష్కమ్. 'పుష్ పుష్టే' ఇతి దైవాది
కాత్ ధాతోర్లజ్.

తా|| ఈ పురమందు, సర్వమతముల వారిని నియమించువాఁడును,
నిత్యము పీతమందేయున్న పీతాధిపతియగు సన్యాసి, పాదభిక్షాధిక
ముగా విచ్చినయెడ దాసీపుత్తుని యింటియందుఁ గూడ భిక్షుఁగైకొ
నుచు, పాదభిక్షులచే లభించిన ధనముతోఁ దను బంధువులను బోషించు
చుండెను. ధనార్జనముకొఱకు సన్యాసముగాని ముక్తికొఱకు కాదు.

28. బహుధన వరదూరైః పూరితే ధర్మగేహే
ముహు రిహ విరచయ్యా నర్థకం కూటసాక్ష్యమ్,
అవిదితనిగమార్థోఽజప్రమేషోఽ గ్రజాతిః
సమచరదురు మూఽక్రిత వాదాధి కారః.

వ్యా - బహుధనేతి :- ఇహ అస్యాం విబుధసగర్యాం, ఏషః అగ్రజాతిః అయం విపరీ, అవిదితః అజ్ఞాతః నిగమార్థః వేదార్థ స్పృశి, కూటసాక్ష్యాదినుష్ట కర్మాచరణేన నరకయాతనా సమ్భవిష్యన్తీత్య జానన్నిత్యర్థః. ఉరుమూలేన అధికధనేన క్రీతః వాదనే అధికారః యేన సః. అధికధనం దత్త్వా వాదనాధికార ప్రభుత్వం క్రీత్యేత్యర్థః. బహుధనే అధికధన సమ్పాదనే యే పరాః ఆసక్తాః తైః ధూర్తైః వశ్యుకైః, పూరితే సమ్పూర్ణే ధర్మగేహే ధర్మాధికరణే, ముహూః పునః పునః, అన్యథం అన్యథాదాయ, కూటసాక్ష్యం అసత్యసాక్ష్యం విరచయ్య నిర్ణాయ, అజస్రం సంతతం, సమచరత్ సశ్చచార, సమ్పూర్వక చరభక్షణే సంచారేచ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా॥ ఈ నగరమున బ్రాహ్మణుఁడు ధర్మాధికరణమున (కోర్టు) వాదించుట కుపయుక్తమైన యధికారవత్రిమును (ప్లీడరుషట్టా) హెచ్చు ధనమిచ్చి కొని, కూట సాక్ష్యము నరకప్రదమను వేదార్థము నెఱుంగక, ధనాశాపరులతో నిండిన యధికరణమునకుఁ బోయి, యచ్చట కూట సాక్ష్యములను జెప్పించి నిత్యము బ్రతుకుచున్నాఁడు.

29. సకలనిగమ బాహ్యం కర్షకం ద్యూతకారం

భృతి భుజ మిహ కన్యా విక్రయం సార్థవాహమ్,

ద్విజకుల ఉరువృద్ధ్యాజీవ మాద్యూన మైతే

ప్రకట కపటవేషం శిశ్విదానం భ్రుకుంసమ్.

వ్యా :- సకలేతి :- ఇహ అత్ర, ద్విజకులే విప్రజాతే, సకల నిగమ బాహ్యం నర్వవేదశాస్త్ర విహీనం, కర్షకం కృషీవలం, ద్యూత కారం సభికం, “సభికాద్యూత కారకాః” ఇత్యమరః, భృతిభుజం కర్మ కరం, “భృతకో భృతిభుక్కర్మకరో వై తనికశ్చసః” ఇత్యమరః, కన్యా విక్రయం కన్యా విక్రేతారం, సార్థవాహం వణ్యాజీవం, ఉరువృద్ధ్యా జీవం అధికకుసీదేన జీవంతం, “కుసీదం వృద్ధిజీవం” మిత్యమరః, అద్యూ

చందరికః, పరాన్నజీవిన మిత్యర్థః. “ఆద్యాయన స్వాస్య చందరికః”
 ఇత్యమరః. ప్రకట కటవేషం ధూర్తం, శిశ్విదానం దురాచారం,
 “శిశ్విదానో కష్టకర్ణా” ఇత్యమరః. భుకుంసం స్త్రీ వేషధారిణం,
 “భుకుంసశ్చ భుక్తుంసశ్చ భూక్తుం సశ్చేతి నర్తకః, స్త్రీ వేషధారీ పురు-
 షః” ఇత్యమరః. ఐక్షే అపశ్యమ్.

ఈ సగరమందలి బ్రాహ్మణులు వేదశాస్త్రములను బూర్ణముగ
 విదిచివారు, కేలను దున్ని వ్యవసాయముఁ జేసి బ్రతుకువారు, జూద
 మాడివారు. కులవిషయలన బ్రతుకువాడు, కూతుండ నమ్ముకొనువారు
 విద్యకముఁ జేయువాడు, హెచ్చువడ్డీలకన్వరించి యా వడ్డీధనముతో
 తినుచువారు. ఇదియలపై నాధారపడి పొట్టపోషించుకొనువారు కవట
 వేషముల ధరించి తినుచువారు దురాచారపరాయణులు, స్త్రీ వేషము
 లను వొల్చి స్వత్యములఁ జేయువారునై యుండిరి.

30. ఉదవహ దిహ వృద్ధో నిర్వృణః క్షీర కణ్ఠా
 మహ్మణుత కులబాహ్యః సమ్పదస్తః కులీనామ్,
 హతవతి రభిశస్తః ప్రావ్రజ ద్దూధభోగో
 బహుల ధనవతి ర్దిగ్విహ్మణం నామశిష్టమ్.

వ్యా :- ఉదవహదితి :- ఇహ అత్రినగరే, వృద్ధః అతీతవయాః,
 నిర్వృణః దియూరహిత స్సన్, క్షీరకణ్ఠాం అతిబాలాం ఉదవహత్ పర్యణ
 తాత్, ఉత్సూర్న్యస్య వహా ధాతోర్లోజ్. కులబాహ్యః కులబహిష్కృతః,
 సమ్పదస్తః సమ్పదస్త్వేత స్సన్ కులీనాం సత్కుల సజ్జాతాం కన్యాం
 కులీనాం బివృణుతే పరియాచూస, అభిశస్తః పరకాన్తాగ్రహణాదినా
 నిర్మలః, హతవతిః బుద్ధిదీన స్సన్, సూక్ష్మ భోగః గుప్తమాగ్నేన భోగా
 దనుభవన్, బహులధనవతిః బహుధనాన్వితా సత్తస్సన్, ప్రావ్రజత్
 ప్రావ్రజకః అభూత్, ప్రపూర్వక వ్రజగతా వితి ధాతోర్లోజ్. నామ
 శిష్టం నామకూత్రావశిష్టం బ్రాహ్మణం భూసురం వ్రతి, ధికో నిన్దాఽస్తు

తా॥ ఈ నగరమున మిక్కిలి వృద్ధులు చాలా చిన్నదిలను
వివాహమాడెను. వెలివేయబడినవాడు ధనవంతుడై సత్కులబాత
యగు కన్యను వివాహమాడఁ దలంచెను. నిండితుడైన మందబుట్టి
గుప్తముగా భోగముల ననుభవించుచు ధనార్జనమునకై సన్యాసాశ్రమ
మును స్వీకరించెను. ఛీ - ఏమి బ్రాహ్మణుడు, పేరునకు మాత్రము
బ్రాహ్మణుఁ డనిపించుకొనుచున్నాడు.

31. సకల నిగమ పుష్కస్యాయ మస్యాం మృషార్థం
పురి వికృత పచోభిః బోధితం బుధ్యమానః,
అవగణిత ధరిత్రీదేవత హీనవర్ణః
ప్రథమ దమితగర్వం కద్వద స్సమృదన్తః.

వ్యా :- సకలేతి :- లస్యాం పురి అస్మిన్నగరే, ఏషః అయం
హీనవర్ణః శూద్రాది జనః, వికృతాని విరుద్ధాని వచాంసి వచనాని
యేషాం తైః, వేదవిరుద్ధవాది భరిత్యర్థః. బోధితం కథితం సకలనిగమ
పుష్కస్య సర్వవేద సమూహస్య, మృషార్థం అసత్యార్థం, బుధ్యమానః
జానన్, అవగణితాః తిరస్కృతాః ధరిత్రీదేవతాః భూసుతాః యేన సః
అవమానిత విప్రస్సన్నిత్యర్థః. కద్వదః కత్తితాని పదన్, 'రథిజవ
యోశ్చ' ఇతి సూత్రేణ కు శబ్దస్య కదాదేశః. "గర్వం = దీతు కర్వ
దః" ఇత్యమరః, సమృదన్తః విశ్వర్యమదమత్తస్యన్, అమితగర్వం అపార
దర్పం, అవిధయత్ ప్రకటితకార, ప్రథమభ్యాస ఇతి ధాతోః జ్.

తా॥ ఈ నగరమున గొందరు దుష్టులు వేదముల కపార్థములను
గల్పించి యిదియే పరమార్థమని బోధించుచుండిరి. దానిని విని
శూద్రాది హీనవర్ణుడు వేదార్థము నెరిగినట్లు గర్వించి, బ్రాహ్మణు
జాతి నేయవనూనించి, లక్ష్యపెట్టక సమృదంబుడై నోటికివచ్చినట్లు పద
ముచు, గర్వముచే దనమాటయే యధార్థమని నాటుకొనుచున్నాడు.

32. శ్రుతినిగదితమార్గం నాజహ స్మిర్విశేషం

దృఢ మిహ పరపద్యాం నహ్యవాలమ్మృతా యమ్,
అమనుత బహు దుఃఖం నో సుఖం మానవోఽన్య
పశ్యత ముపశ్యతం దుర్వృత్త ఉన్మత్త చిత్తః.

వ్యా :- శ్రుతీతి :- ఇహ అతః, ఆయం జనః, శ్రుతినిగదిత
మార్గం వేదవిహితం వన్ధానం, నిర్విశేషం సమ్మూర్ణతయా, అజహత్
న తత్యాజ. ఓహాక్ త్యాగే ఇతి ధాతోర్లోజ్. దృఢం స్థిరనిశ్చయేన,
పరపద్యాం పరమార్గం, “సరణిః పద్ధతిః పద్యా” ఇత్యవశః, నహి-
అవాలమ్బత, నస్వీచకార. అవపూర్వకస్య లబి అవ గ్రంథనే ఇతి
ధాతోర్లోజ్. అద్య ఇదానీం, మానవః మనుజః, దుర్వృత్తః దుష్టవృత్త-
త్తనః, ఉన్మత్త చిత్తః ఉన్మత్త స్వాత్తః బహు అధికం సుఖం దుఃఖంచ
నో అమనుత నమేనే మన ఆలోచన ఇతి ధాతోర్లోజ్. బహు అధికం
ఉపశ్యతం అపశ్యతం వా న అమనుత యద్దుఃఖదాయీ యత్సుఖదాయీ
యేనోపకారో భవతి యేనాపకారో భవతి తి నవేదేత్యర్థః.

తా|| ఈ పత్తనమందలి జనమింకను వేదమార్గమునః పూర్తిగ
విడువలేదు. పరమార్థము నింకను స్థిరబుద్ధితో గ్రహింపనులేదు,
ఇందలి జనుఁడు దుష్ప్రవర్తనుఁడు నున్మత్త చిత్తుఁడు నగుటచేత,
నెద్దాన సుఖముగలదో యెద్దాన దుఃఖము వచ్చునో యేది యుపకారమో
యేది యపకారమో తెలియఁ వాఁడై యుండెను.

33. స జగదుపచిక్ష్ణు స్తర్కయ స్మిత్కుదారః

క్వచిదపి పరిగచ్ఛ న్మన్ద మాలోల దృష్టిః,
ప్రమదవన సమీపే గన్ధవాకేన హృష్టో
ఘన మదుర రవేణాగాయ దిత్థం మహాత్మా.

వ్యా :- సజగదితి :- మహాన్ ఆత్మా అనుభావః యస్యసః,
మహామనా ఇత్యర్థః, ఉదారః జోదార్యయుక్తః, దాతేత్యర్థః, సః తార

కః జగత్ లోకం ఉపచిక్షింతుః ఉపకర్తు మిచ్ఛుః, ఇతి పూర్వోక్త
 ప్రకారేణ, తర్కయన్ ఉపమానః, క్వచిదపి కుత్రచిదపి పరిగచ్ఛన్
 సజ్చరన్, మన్దం శనై శ్శనైః అలోల దృష్టిః చచ్చలదృష్టిః ఇతస్తతః
 వశ్యన్నిత్యర్థః. ప్రవదవనసమీపే ఉద్యానవన సన్నిధౌ గన్ధవాతేన
 సురభిల వాయునా హృష్టః ప్రాప్తహర్షః ఘనేన గమ్భీరేణ మధురేణ
 స్వాదునా రవేణ ధ్వనినా ఇత్థం ఏవం అగాయత్ జగౌ. గై శబ్దే ఇతి
 ధాతోర్లక్ష్యం.

తా|| మహానుభావుఁడు నుదారుఁడు గు నా తారకుఁడు లోక
 వృత్తమును గూర్చి తనలోఁదాను దర్శించుకొనుచు లోకమున కుప
 కారముఁ గావింపఁదలంచి యొకనాఁ డెటకో పోవుచు రాజాంతః పుర
 సమీపమందలి యుద్యానవన సమీపముననుజేరి యట ఘ్రాణతర్పణ
 మగు గాలికిఁ బరవశుఁడై మధురముగ గంభీరస్వభావమున నీ క్రింది విధ
 ముగఁ బాడనారంభించెను.

34. జనని తవ జనోఽతిక్రవ్య వేదోపదేశం

ప్రతిదిన మచర తస్వచ్ఛన్ద హినో హతాశః।

ఇతి ముహు రభవ స్త్వం సుష్టు రోరుద్యమానా

ద్విజ నిరద విలాపై సస్థ్యయోః కర్మయా మే !

వ్యాః- జ. నీతి :- జనని హేమా తః! తవ భవత్కాః, జనః
 మానవసమూహః, వేదోపదేశం వేదధర్మం, అతిక్రవ్య అపహాయ,
 స్వచ్ఛన్దహినః స్వాత స్త్వశూన్యః, హతా ఆశాయేశుః విగతసజ్కల్ప
 స్సన్, ప్రతిదినం నిత్యం సజ్చరన్ సమచరత్, ఇతి ఇత్థం హేకర్మ
 భూమే! భారభావని! త్వం, సస్థ్యయోః ఉభయోః ప్రాతస్పాయం
 సస్థ్యయోరపి, ద్విజానాం పక్షిణాం, "దస్త విప్రీణ్ణజా ద్విజా" ఇత్య
 మరః, నిరదాః రవాః ఏవ విలాపాః రోదన ధ్వనయః, తైః ముహుః
 పునః పునః సుష్టు, రోరుద్యమానా రుదన్తి అభవః.

హే మాతః భారతావని ! మత్పుత్రాః వేదమార్గ మవహాయ
కింక రవ్యతా ని మూఢాః ప్రతిదినం నిర్భక్తం సజ్జరన్తి చి నయన్తి
సన్ధ్యాద్వయే వి విహగరత మిషేణ రోదిషి, అహో దౌర్భాగ్యం తవ.

తా! అమ్మా ఓ కర్మభూమి ! నీ పుత్రులందఱును వేదోప
దేశములను విడిచి మేముచేయుటకును దోచక, నిర్భక్తముగ స్వాతంత్ర్య
హీనులై తిరుగుచుండుటనుగాంచి, యిరు సంజలందును పక్షియరపు
లను మిపచే విలపించుచున్నావు. నీకెట్టి దురవస్థ పట్టినదమ్మా.

౩౩. అశ మిహ పురామేక్ష త్రియోఽధ త నామ

స్ఫుటకర మధుః తద్వర్ష వర్షోఽప్య గృహ్లాత్.

ఇతి శిఖరతరూణా మాకుగేన శ్వసిత్వా

క్షితిగృధను ముః శ్చన్నిర్మరాశు ప్రవాహమ్.

వ్యా : - అనిశమితి : - అహ అశ్ర, పురా పూర్వకాలే, క్ష త్రి
యః బాహుజః, అనిశం నిత్యం, మమ, నామ క్ష త్రియ ఇతి నామ
ధేయం, స్ఫుటకరం అతిస్పష్టం, అద త్త దధార, క్ష తా త్రాయత ఇతి
యన్నామ విద్యతే తన్నామ బాహుజః ఏక ఏవ నిత్యం దధారేతిభావః
అధునా ఇదానీం, తత్ తన్నామధేయం, సర్వవర్షోఽపి వివిధజాతిసము
ద్భవోఽపి, అగృహ్లాత్ జగ్రాహ ఇతి ఇత్థం శిఖర తరూణాం కూటస్థ
వక్షాణాం, అశుగచ్ఛతీత్యాశుగః వాయుః తేన, శిఖరతరువాతే నేత్యర్థః
శ్వసిత్వా నిశ్వస్య, అయం క్షితిగృత్ పర్వతః, రాజేతి సూఢార్థః,
నిర్మ రః జలప్రవాహ ఏవ అశ్రూణి కామ్పాణి, తేషాం ప్రవాహం ధారా
సమూహం, అముశ్చత్ తత్యాజః |

పురా క్ష త్రియ ఇతి నామధేయం తద్వంశీయ ఏవ ధృత్వా
తత్సార్థక మకరోత్, ఇదానీం తన్నా మధేయం సర్వవర్షోపి స్వీచకార.
అహో మమ దౌర్భాగ్యమితి అయం క్షితిగృః శిఖరగతవాయు మిషేణ
నిశ్వసన్, నిర్మ రమిషేణ అశ్రుధారాః అముశ్చత్, క్షితిగృత్పదేన
రాజాప్యేవం రురోదేత్సర్ధానరః ద్యోత్యతే.

36 రుచిర మురు గభీరార్థ స్థం తన్నిశమ్మ
స్తనిత మి దవిష్ట శాస్త్ర ముక్తిష్ట గీతమ్.
ఉపవన తరుకేలీ లోల భూపాలపుత్ర
స్త మవివిదిష గార్యం నామ గాయ స్త ముచ్చైః.

వ్యా :- రుచిరమితి :- రుచిర మనోహరం, ఉరుః గభీరశ్చ
యః అర్థః తేన అన్వితం యుక్తం, గంభీరభావసముపేతం, స్తనిత
మివ ఘనఘర్జిత మివ. దనిష్టావపి శ్రావ్యం అనిదూరాదపి శ్రవణ
యోగ్యం తత్ అక్లిష్టగీతం మధురగానం నిశమ్మ శ్రుత్వా ఉపవనే
ఉద్యానే యే తరవః పృథ్వాః తేషు కేలీ లీలా తస్యాం లోలః ఆశక్తః
భూపాలపుత్రః రాజకుమారః ఉచ్చైః ఉన్నతస్వరేణ సాధు సుష్టు
గాయ స్తం గానం కుర్వ స్తం ఆర్యం శ్రావ్యం తం తారకం అవివిదిషత్
వేదితు ముచ్చైః. విదజ్ఞానే ఇతి ధాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ గంభీరార్థముతోఁ గూడి దూరముగానున్నను శ్రావ్యమై
మధురమై ఘనగర్జితమువలె వినఁబడుచున్న యాగానమును, సమీప
ద్యానమున వృక్ష వాటిలో వినోదముగ విహరించుచున్న రాజకుమ
రుఁడు విని, యా గాయకుఁడెవఁడో వానిని తెలిసికొనవలెనని సంకల్పిం
చెను

37. వికసితలవనేనా స స్తరం బాజ్ఞికేన
తిలవసుత భటేన ప్రార్థనాన స్స విద్వాన్.
లలిత ధవళనర్ల స్స విజానన్దహర్ల
స్సమ చరదిప మస్తం మత్తమాతజ్గదోతః.

వ్యా :- వికసితేతి :- అ స్తరం గాన శ్రవణాన స్తరం, వికసి
తలవనేన ఉల్లసదాననేన, “పక్తా వా వరనం తుణ్ణ మాననం లవనం
ముఖం” ఇత్యమరః. బాజ్ఞికేన బాజ్ఞికరకేన, జ్ఞజ్ఞ జీవనకార్యా యస్య

సః జఙ్ఘలత్వా త్వరితగమనేన, దూరవార్తాదికం నీత్వా జీవతేత్యర్థః
జఙ్ఘకరిక జాఙ్ఘ కా విత్త్యమరః క్షితిపసుతభ లేన రాజకుమార సేవకేన
ప్రార్థ్యమానః పార్థివస్సన్, రాజకుమార స్వామాహ్వాయతి. తత్సమీవ
మాగచ్ఛేత్వా హూతస్సన్నిత్యర్థః. లలితః సుందరః ధవళః శ్వేతః వర్ణ
శరీరకా విర్వస్యసః సచ్చిదానంద పూర్ణః పరమాత్మ స్వరూపః, స
విద్వాన్ పణ్డిత స్తారకః, మత్తమాతజ్జపోత ఇవ మదగజ శిశురివ, 'పోతః
పాకోర్భకో డియ్యః' ఇత్యమరః మందం శనై శ్చనైః సమచరత్ సమ్య
గగమత్, సమూర్వక చరగతా నితి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాజ్కారః

తా|| తారకుని గానమును విని, యా రాజకుమారుఁ డాతని
నొక భటునిద్వారా పిలిపించెను. ఆ భటుఁడును వికసన్ముఖుఁడై యా
తారకుని సమీపించి, రాజకుమారుఁడు మిమ్మాహ్వానించుచున్నాఁడని
విన్నవించెను. అంత, సుందరుఁడు ధవళగాతుఁడు పరమానందరూపుఁడు
నగు నాతారక వండితుఁడు, మందమంద గమనమున గున్నయేనుగువలె
నాతనికడ కేగెను.

38. స ఉపవనవిశేషా నద్భుతా స్థర్మనియాన్
స్మితలలిత ముఖాబ్జో లక్ష్మ యన్సత్కవీన్ద్రః,
అభినవ బహురాజత్కల్పనా మూహమానోఽ
తర దవగతమార్గం తోషిత ప్రాణివర్గం.

వ్యా :- స ఇతి :- సత్కవీన్ద్రః సత్కవిశ్రేష్ఠః, సః తారకః
అద్భుతాన్ ఆశ్చర్యకరాన్. దర్శనీయాన్ రమణీయాన్, ఉపవన విశే
షాన్ ఉద్యానవనదృశ్య విశేషాన్, లక్ష్మయన్ పశ్యన్, స్మితేన దరహసి
తేన లలితం సుందరం ముఖాబ్జం ముఖవద్మం యస్యసః, హాస వికసిత
ముఖారవిష్ట స్సన్నిత్యర్థః. అభినవాం నూతనాం బహు అధికం రాజస్తీం
కల్పనాం, ఉహమానః ఆలోచయన్, తోషిత ప్రాణివర్గం సత్తుష్ట
జనాక్రాంతం, అవగతం విదితం మార్గం వన్ధానం అతరత్ అతిచక్రామ
త్కాతరణే ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా! సత్కవిశ్రేష్ఠుడైన యా తారకుడు ఉద్యానవనమందలి వింతలను విశేషములను గాంచుచు. వాని సౌందర్యమునకు మెచ్చుకొనుచు, దలలోదాను కొంగ్రొత్త కల్పనల నూహించుకొనుచు, సంతోషులైన జనులతో నిండిన యా తెలిసినత్రోవ వెంటనేగెను.

39. వినయ నమితమూర్ఖ ద్వార్ స్థితా నీక్షిమాణః

ప్రకటితసచివాద్యై రజ్జసా వన్ద్యమానః,

అనుపద మపి ధన్యం స్వం ముదా మన్ద్యమానః

స్పృహతిసుత చకోరాయాత్రసోఽపూర్ణచన్ద్రః.

వ్యా :- వినయేతి :- అత్ర, స తారకః, వినయేన వినమితాః సమీకృతాః మూర్ఖానః శిరాఃసి యేషాం తాన్, ద్వార్థినితాన్ ద్వారపాలకాన్, ఈక్షమాణః షణ్డన్, ప్రకటితాః కృతపరిచయాః యే సచివాద్యాః అమాత్యాదయః తైః అజ్ఞసా త్వరితం, వన్ద్యమానః సమస్కృతస్సన్, అనుపదం వదే వదే, స్వ మపి అత్మాన మపి, ముదా ప్రీత్యా, ధన్యం ధన్యజీవినం, మన్ద్యమానః భావయస్సన్, స్పృహతిసుతః రాజకుమార ఏవ చకోరః జీవం జీవః, చన్ద్రికాపాయీ షక్షివిశేష ఇత్యర్థః. తస్మై రాజపుత్రచకోరాయ, అపూర్ణచన్ద్రః పూర్ణచన్ద్ర వదధిన్. పూర్ణచన్ద్ర ఇవ ఆచరతీతి పూర్ణచన్ద్రీతి, ఆచారార్థేక్యే, లబ్ ఆపూర్ణ చన్ద్రః.

పూర్ణచన్ద్రం దృష్ట్వా చకోరః యథాముద మవాహ్నోతి తథా తం తారకం దృష్ట్వా రాజపుత్రే ముద మనాపేతి భావః, ఉషమాల జ్ఞోరః.

తా! మార్గమధ్యమున సమశిరస్కులై నిలబడియున్న ద్వార పాలకలను జూచుచు, తమ్ము దాము పరిచయము గావించుకొని త్వరగా సమస్కరించుచున్న మంత్రి సామంతాదుల సమస్కృతుల నందుకొనుచు, మాటిమాటికి దన్నుదాను ధన్యునిగ భావించుకొ

నుచు, జకోరవప్రీకి జందుడువలె నా తారకుడు రాజకుమారున
కానందమును గూర్చెను.

40. సమ తమణి వయస్కం స్వీయ రూపాను కారం
సరసిజ సద్భాషం సన్నతం రాజపుత్రమ్,
సవినయ సత శీర్షం సోమ బిమ్బస్య మూర్ధం
స పపి త మవరోగ్యా సావసుఖ్య ద్విజేన్ద్రః

వ్యా :- సజ్జీతి :- సః అసౌ ద్విజేన్ద్రః సోఽయం బ్రాహ్మణ
శ్రేష్ఠః తారకః, సమం తుల్య తరుణం నూతనం వయః యస్య తం,
ద్వీపమాన నూతన వియస్క మిన్ద్రః, స్వీయం స్వకీయంయ త్ గూఢం
ఆకారః తస్య సమ కారం స్వసమానరూప మిన్ద్రః, సరసిజాభ్యాం వద్మా
భ్యాం సద్భాషే తుత్యే అక్షిణీ సత్రే యస్య తం, పద్మనయన మిత్యర్థః
సశ్శీ సజ్జ సః నుతం సుత్యం, వినయేన సతం సమ్రోక్షేర్షం శిరః యస్య
తం, వినయ విమితోత్తమాజ్ఞమిత్యర్థః, సోమబిమ్బసత్ చంద్రమండల
తుల్యం తస్య ముఖం యస్య తం, ఆర్కం పూజ్ఞం, తం రాజకుమారం.
అవరోగ్య దృష్ట్యా, సపది సద్యః, అనుఖ్యత్ సుఖమవాప, సుఖ,
ధాతోః, కండ్వాదిత్వా ద్యక్.

అ॥ వయస్సుతో గూఢములోఁ దనకు సమానుడై, సుంద
ముడై, తామరపువ్వులాంటి కన్నులు చంద్రబింబమువంటి ముఖమును
గలిగి సజ్జనస్తులి పాతుడును వినయవినమితోత్తమాంగుడునై
యొక్క యీ రాజపుత్రునిగాంచి యీ తారకుడు మిక్కిలి యానం
దించెను.

41. అనివితతికుమారో ధారుణీదేవ మౌళిం
వేద్యాదయ మపి పుంసాం మోహనాకారయుక్తమ్,
త మపరిమిత తేజశ్శాలినం సర్వవేదం
సకలగుణసింధిం సోఽవన్దకా వాప్తకాసుమ్,

వ్యా : అవనిపతీతి :- సః అవనిపతికుమారః రాజపుత్రః, సహృదయం శోధనహృదయం, పుంసామపి పురుషాణామపి, మోహః సః ఆకర్షకః యః ఆకారః రూపం తేన యుక్తం, జగన్మోహన మిత్యర్థః. అపరిమితేన ఉత్పత్తికేన తేజసా శాలినం గహితం, అధికతేజోవస్త్ర మిత్యర్థః. సర్వవేదం సకలశాస్త్ర వేదినం, సకలగుణనిధిం సర్వగుణనిధానం అవాప్త కామం పూర్ణ కామం, నిష్కామ మిత్యర్థః, తం భార్యణీవ మౌళిం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, అవన్తత అమత్, వది అభివార నస్తుత్యోః ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా. పురుషులనుగూడ మోహింపజేయు రూపముతో, ఉత్తమ మైన మనస్సుతో, అపరిమితమైన తేజస్సుతోనొప్పుచు, సర్వవిద్యావిశారదుడై సకలగుణనిధియై సంపూర్ణ కాముడై యున్న యా తారకునకు రాజపుత్రుడై సమస్కారమును గావించెను.

42. దుగ్రత అయపరిమేయం గీత ముద్బుద్ధ తారం
బహుగుణలితం సజ్జాయ వాగ్దేయ తారః,
అనుపమ కవిరాజోఽవ క్షదా శీర్వచాంసి
క్రితిపతివరనూనో న్న ప్రవృద్ధ్యై స్మితాస్యః.

వ్యా :- దుగ్రతేతి :- వాగ్భిః గాతం యోగ్యం గేయం వాగ్దేయం తత్కరోతీతి వాగ్దేయతారః, స విద్యతే ఉపమా సాదృశ్యం యస్య సః అనుపమః కవీనాం రాజా కవిరాజః కవిశ్రేష్ఠః “రాజాహస్సభిర్భవ్యచ్ఛ” ఇతి టచ్. సః తారకః, దుగ్రతలయేన దుగ్రతాభ్యేన లయవిశేషేణ, పరిమేయం పరిమాతం యోగ్యం, ఉద్బుద్ధః వికసితః తారః తారస్వరః యస్య తత్, బహుభిః గుణైః రాగలక్షణైః లలితం వనోహరం. గీతం గానం, సజ్జాయ సమ్యక్ గాత్వా స్మితాస్యః హసాలంకృత వదనస్సన్ క్రితిపతివర నూనోః రాజకుమారస్య. ప్రవృద్ధ్యై అభివృద్ధియే,

సన్నియో గ్యాని ఆశీర్వాచాసి ఆశీర్వాదాన్, అవక్ అవోచత్. వచ
పరిభాషణ ఇతి ధాతోర్లజ్.

తా| ఆ తారకుడు కవిరాజు, వాగ్గేయకారుడు అందుచే
నాతడు తారస్థాయిలో దురతలయితో చక్కనిరాగము నాలపించి
మంచిమాటలతో నా రాజకుమారు న శీర్వదించెను.

43. పరిజన ఉభయో రన్యోస్య సఖ్యం చికిర్ష్య
ద్విజ నృపసుతయో ద్దాగి జితం బోబుధిత్వా,
మణివలయవదేషా ద్యైతయో రిద్ధయో గో
భవదితి స సమస్తా నిర్భరానన్ద మాప్నోత్.

వ్యా :- పరిజనేతి :- సః సమస్తః పరిజనః సర్వపరివార జనః
అన్యోన్యసఖ్యం పరస్పరమైత్రిం. చికిర్ష్యః కర్తుమిచ్ఛతోః, ఉభయోః,
ద్విజసుతశ్చనృప సుతశ్చ ద్విజపుత్రసౌ ద్విజకుమార రాజకుమారా
తయోః, “ద్వంద్వాన్తే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకం సమ్భవ్యతే”
ఇతిన్యాయేన సుతశబ్దశ్య ఉభయతావ్య న్వయః, ఇజ్జితం హృద్గతం
భావం. బోబుధిత్వా నితరాం విజ్ఞాయ, అద్య ఇదానీం. ఏతయోః
కుమారయోః, ఏషః ఆయం, ఇద్ధయోగః ప్రకాశమానః మిత్రీసమ్మన్ధః
మణివలయవత్, మణినారత్నేన వలయవత్ కజ్జణమివ, వలయేన
కజ్జణేన మణివత్ రత్నమివ, అభవత్ ఆసీత్, ఇతి ఇత్థం, నిర్భరా
నన్దం సమ్ప్రపూర్ణప్రీతిం, ఆప్నోత్ అవాప ఆప్తవ్యాప్త ఇతి ధాతో
ర్లజ్. ఉపమాలజ్కారః.

తా| ఆ రాజకుమార విప్రకుమారు లిరువురు నొకరితోనొకరుమైత్రిఁ
గావించఁ నుత్సుకులైరి. వారి యభిప్రాయము నచ్చటనున్న పరివార
జనము బాగుగాగ్రహించి, స్వర్ణకంకణముతో రత్నము, రత్నముతో
స్వర్ణకంకణము కలియునట్లు వీరిమైత్రి గొప్పగా నున్నదని మిక్కిలి
యానందించెను.

44. తరుణ పురుషరత్నం సర్వవిద్యా సనాథం
క్షితిపతి తనయ స్వచ్ఛందశీలం విదిత్వా,
సపది స నిజవితే దర్శయిష్య నివీతం
యవనహయ మసా వరోహయ చ్ఛామిదేవమ్.

వ్యా :- తరుణేతి :- గం అయం క్షితిపతితనయః సోఽయం
రాజకుమారః, భూమిదేవం భూసురం తారకం, తరుణం యువానం,
పురుషరత్నం పురుషశ్రేష్ఠం “జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం తద్రత్నమితి
గీయతే” ఇతి నూక్తిః సర్వ విద్యాభి స్స నాథం యుక్తం, స్వచ్ఛంద
శీలం స్వతంత్రస్వభావం చ, విదిత్వా జ్ఞాత్వా, సపది తదానీమేవ,
స్వపితే స్వజనకాయ. దర్శయిష్యన్ దర్శనం కారయితు మిచ్ఛన్,
వివీతం నుశిక్షితం, యవనహయం యవన శ్వం, ఆరోహయత్ ఆరోహ
యామాస, ఆజ్ఞా పూర్వక రుహబీజ జన్మని ప్రాదుర్భావే చేతి ధాతేః
ణ్యనాల్లజ్.

తా|| ఈ విప్రకుమారుడు యువకుడు, పురుషశ్రేష్ఠుడు, సకల
విద్యాపారంగతుడు స్వతంత్రుడు. అని గ్రహించి యా రాజకుమా
రుడు వానిందన తండ్రికి జూపింపఁ దలంచి, మద్చికపడిన మంచి యా
జానేయాశ్వముపై నా తారకుని గూర్చుండఁ బెట్టెను.

45. గగనమణి రివ స్వచ్ఛంద భావోఽతిరస్య
త్తిమిర మివ మహానా స్తిక్య మారస్య దత్ర,
అకలయదివతేజో జ్యోతిఃస్థోఽల్ప విద్యా
న్మ మచరదివ ఘూకః ప్రాజ్ఞతస్థాపకారి.

వ్యా :- గగనమణిరితి :- అత్రైవగరే, స్వచ్ఛందభావ ఇవస్వతంత్ర
భావ ఇవ, గగనమణిః సూర్యః, అతిరస్యత్ అన్తర్ధాన మగచ్ఛత్.
మహా నా స్తిక్యమివ అవ్యధికనా స్తిక్ భావ ఇవ, తిమిరం అన్ధకారః

జౌరస్యత్ బలిష్ఠవభూత్, "తిన్-ఉన్-ఇతి కాణ్డాదిగణేథతూ,
తాభ్యాం కణ్డాదిభ్యోయక్" ఇతి యక్ ప్రత్యయః, యగస్తస్య
"సనాద్యన్తా ధాతవః" ఇతి ధాతు సంజ్ఞా. తతో లజ ఆతిరస్యత్, జౌర
స్యత్ - ఇతిరూపే అల్పవిద్వానివ అల్పజ్ఞః పణ్డిత ఇవ, జ్యోతిరిజ్ఞః
ఖిద్యోతః, శేజః కాన్తిం, అశలయత్ అవాప్నోత్, కలగతౌ సంఖ్యా
నేచ ఇతి ధాతోర్లజ్. పాశ్చిమతస్థావకాః పాశ్చీనాః మతస్థావకా
చార్వాకః. నీమాం అః ఇః శత్రురివ మతవిరోధీవేత్సర్థః, ఘూకః
ఉలూకః సమచరత్ సమ్మక్ సమ్మచార, సంపూర్వక చరగతా వితి
ధాతోర్లజ్. నూలోపమాలజ్కారః.

శ్లోకేఽస్మిన్నాత్రి ర్వర్ణ్యతే నగరసామ్యేన. రాజాన్తః పురప్రవేశ
సమయే రాత్రి రాసీదితిచ నూచ్యతే.

అత్రనగరే స్వతంత్రభావ ఇవ నూర్యః అన్తర్ధాన మవాప,
నాస్తికభావ ఇవ అన్తకారః బలీయానభూత్. అల్పజ్ఞ ఇవ ఖిద్యోతః
తేజస్వీ బభూవ, పాశ్చీనమత విరోధీవ ఉలూకః సమస్తతః చచార.

తా॥ ఇందు నూర్యాస్తమయముతో రాత్రి వర్ణింపబడు
చున్నది. వీరు రాజాంతఃపురమును జేరునదికి రాత్రియయ్యెననినూచింపఁ
బడుచున్నది.

ఈ నగరమున స్వతంత్రభావ మంతరించినట్లు నూర్యుడస్తమిం
చెను. నాస్తికభావము ప్రబలమయినట్లు చీకటి దట్టముగ వ్యాపించెను.
అల్పజ్ఞుడు తన ప్రతిధను జూపుచున్నట్లు మిణుగురు పురుగు మిలమిల
మెరియుచుండెను. పాశ్చీనమత విరోధి యంతట తిరుగునట్లు గుడ్డ
గూబ యంతటఁ దిరుగజొచ్చెను.

నూర్యుడస్తమింపఁగా చీకటి వ్యాపించుటయు మిణుగురులు
మెరియుటయు గుడ్డ గూబలు తిరుగుటయు సహజము. ఇది రాత్రి
లక్షణము.

46. ఉడుగణ ఇవ శిష్టాచారవారో ప్యరాజ
 తుహినకిరణశోభే వాభ్యు దైదైవ భక్తిః
 తత ఇవ సమపుల్ల కైరవ శ్రీస్సమంతా
 దురుతరనిరతి స్వచ్ఛందజీవే జనస్య.

వ్యా :- ఉడుగణ ఇతి తతః అనంతరం, ఉడుగణః నక్షత్రసమూహః శిష్టాచారవార మివ శిష్టాచార సమూహః ఇవ, ప్యరాజత్ అరాజత విపూర్వక రాజ్య దీప్తా వితి ధాతోర్లజ్. తుహినకిరణస్య చంద్రస్య శోభా కాన్తిః. దైవభక్తిః ఇవ దేవతా ప్రీతిరివ, వాభ్యుదైత్ అభివృద్ధ్యా అభూత్. అభిపూర్వక ఇతి గతాంతి ధాతోర్లజ్. కైరవశ్రీః కువలయశోభా. జనస్య మానవస్య, స్వచ్ఛందజీవే స్వతంత్రజీవనే, దురునిరతిరివ అధికా సక్తిరివ, సమపుల్లత్. వికసితా ఆసీత్, సమపూర్వక పుల్లవికసనే ఇతి ధాతోర్లజ్. ఉపమాలాఙ్కారః.

తత్రనగరే నక్షత్రసమూహః శిష్టాచార ఇవ రాజ. చంద్రకాన్తిః దైవభక్తిరివ వృద్ధి మగమత్. కువలయశోభా జనస్య స్వచ్ఛంద జీవనా సక్తిరివ సమంతాద్వికాస మవాప, పూర్వపదత్యాపి రాత్రివర్ణన మేవ నగరసామ్యేన నిరూపితమ్.

తా|| నక్షత్రగణము శిష్టాచారమువలె మిలమిల మెఱయుచుం డెను. చంద్రకాన్తి దైవభక్తివలె వెలుగుచుండెను. కువలయశోభ మాన పులందలి స్వేచ్ఛాజీవనాసక్తివలె సంతట వికసించెను.

ఈ శ్లోకద్వయముందు రాత్రి వర్ణనముద్వారా నగర జన జీవితము నిరూపింపబడెను.

47. చతుర తరధరిత్రీదేవతా వాజిరాజం
 పరిచిత మివ ధృత్వా లీలయాఽసౌ ఖలీనమ్,
 సహస్రపతిమితేనా సన్నిధిక్షిప్తగత్యాఽ
 గమయ దనరిబాధం త్వాప న్నాజసౌధమ్.

వ్యా :- చతురతరేతి :- సౌ చతుర తర ధరిత్రీదేవతా అతిని పుణః భూసురః, లీలయా విలాసేన, ఖలీనం కవికాం, "కవికాతు

ఖలీనోఽస్త్రీ" ఇత్యమరః. ధృత్వా గృహీత్వా. నృపతినుతేన రాజ
కుమారేణ, సంల్లవన్ సంభాషణం కుర్వన్, పరిచిత మివ పరిచయో
పేత మివ స్థితం, వాజిరాజం అశ్వరత్నం, ఆర్కున్దితా నాతివేగా నాతి
విలంబా, ఆక్లిష్టా సుఖస్యాదా యా గతిః గమనం తయా, "ఆర్కున్దితం
ధోరతిక రేదితం పల్లితం ప్లుతమ్" గాతయోఽమీ వశ్చధారాః" ఇత్య
మరః అనరిబాధం శత్రుపీడా విరహితం రాజసాధం రాజప్రాసాదం
అగమత్ అనయత్, గమ్ గతావతి భాతోర్ణనాల్లజ్.

తా॥ నిపుణ మతియగు నా తారకుడు, విలాసముగా కళ్యేమును
బట్టుకొని, పరిచయమున్న దానివలెనున్న యా గుట్టమును నడిపించుచు,
రాజకుమారునిలో మాటలాడుచు. సహజగమనమున నెట్టి యాటంక
ములు లేకుండ రాజధవనము చేరెను.

48. హయవర మథ హిత్వా స్వస్తికం సోతిరిచ్యా
ద్భుతకర బహుదీపై దీప్యమానో మహాత్మా.
నృపతి సుతగృహీత స్వీయహస్తా ముదా ప్రా
విశ దధిపగృహ నారుహ్య సోపానపాలిమ్.

వ్యా :- హయవరమితి :- అథ అనంతరం, సః మహాతా-
మహినుభావ స్స తారకః, హయవరం, అశ్వరాజం, హిత్వా త్యక్త్వా,
స్వస్తికం ప్రాచీద్వారం గృహం, "స్వస్తిక స్వర్వతో భద్ర" ఇత్యమరః,
అతిరిచ్య అతిక్రమ్య, అద్భుత కరైః ఆశ్చర్యదాయకైః బహుభిః అనే
కైః దీపైః, వృద్దీపైః, దీప్యమానః ప్రకాశ్యమానః, నృపతినుతేన
రాజకుమారేణ, గృహీతః స్వీకృతః. స్వీయహస్తాః స్వకరః యస్య సః,
ముదా ప్రీత్యా, సోపాన పాలిం సోపానపక్షిం ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ,
అధిపగృహన్ రాజధవనం, అత్యగృహశబ్దోనిత్య బహువచనః పుంలిం
జ్జశ్చ "గృహః పుంసే చ భూష్యేవ" ఇత్యమరః. ప్రావిశత్ ప్రవి
వేశ, ప్రపూర్వక విశప్రవేశనే ఇది భాతోర్ణనాల్లజ్.

తా॥ ఆ తామకుఁడు వెంటనే గుఱ్ఱమునుండి దిగి, తూర్పుదేవిడి
గల భవనమునుదాటి, మధ్యమస్థి చిత్తనిచిత్రిములైన దీపకాంతులలో
వెలుగుచు, రాజకుమారుఁడు తన చేతినందుకొని నడచుచుండ, సంతో
షముగా మెట్లస్నియునుదాటి రాజసౌధమును బ్రవేశించెను.

49. సవయస మనిరుద్ధం రూపవస్త్రం కులీనం
కృతిన మవనిదేవం రజ్జకం లబ్ధవర్ణమ్
గురు మిహ భజనీయం మే పితోపాదిశత్రా
గభజ మితి తథైవైత్సమ్మదం రాజపుత్రః.

వ్యా - సవయసమితి :- ఇహ అస్మిన్జీవితే సవయసం సమాస
వయస్కం, అనిరుద్ధం స్వతస్త్వం, రూపవస్త్రం సుందరం, కులీనం శత్రుల
సముత్పన్నం, కృతిన నిపుణం, రజ్జకం వాక్చేష్టాది ధర్మనోహరం, లబ్ధ
వర్ణం విచక్షణం, అవనిదేవం భూసురం, భజనీయం సేవనీయం, గురుం
ఆత్మహి లభస్య, ఇతి, ప్రాకోపురా. పితా మజ్జనకః. మేమహ్యం ఉపాది
శత్ ఉపదిదేశ. ఉపపూర్వక దిశ అతిస్వల్పే ఇతిధాతోర్లోజ్. అహం, తదైవ
పిత్రుక్త ప్రకారేణైవ తాదృశం గురుం. అభజమ్ ప్రాప్నోవమ్, ఇతి,
రాజపుత్రః రాజకుమారః. సమ్మదం ప్రమాదం, ఏత్ అవాప. భజ
సేవాయా మితి ధాతోర్లోజ్. ఇన్ గతామితి ధాతోర్లోజ్.

తా॥ సమాసవయస్కుఁడు. స్వతంత్రుఁడు, సుందరుఁడు, ఉత్తమ
కులసంజాతుఁడు, నేర్పరి, వండితుఁడు, మనోరంజకుఁడు నయిన బ్రాహ్మ
ణుని గురువును గాఁజేసికొని యీతని సేవింపుమని నాతిఁడై నా కింతకు
ముందే చెప్పియుండెను. నేడట్లే యట్టి గురువును నేను పొందగలిగితి
నని యీ రాజకుమారుఁడు మిక్కిలి యానందించెను.

50. నపది స కృతకృత్యం పణ్ణితం భోజయత్వా
పరిషద మథ నీత్వాఽ గుణితం రాజకీయామ్.

పితర మధక విద్యాకౌతుకం స్వం పదాన్యం
త మునిపతి పుత్రైః దర్శయ ద్భూమిదేవమ్.

వ్యా :- సజ్జీవి :- నః అవనివలి పుత్రైః సోఽయం రాజకు
మార్గః సజ్జీవి, కృతకృష్ణం నిర్వర్తిత కర్మకలాపం, వర్ణితం
విద్వాంసు తారకం, భోజయిత్వా భోజనాదినా తర్పయిత్వా, అభి
తేజః, రాజకీయాం రాజసత్త్వస్థి, వరిషదం నభాం, అకుణ్ఠితం నిర్ని
రోధం యథా తథా, నీత్యా ప్రాప్తయ్య, అధికవిద్యాసుకౌతుకం కుతూ
హలీం, పదాన్యం చాతరం, స్వం పితరం స్వజనకం, తం భూమిదేవం
తం భూమిరం తారకం అదర్శయత్ దర్శయామః, దృశిత్ ప్రేక్షణే
ఇతి ధాతోర్జ్యనాల్లజ్.

తా|| ప్నాపనసూక్ష్మాది కర్మకలాపములను నెరి వేచ్చుకొనియున్న
మూ తారకునకు విద్యుది భోజనమును పెట్టించి, యా రాజకుమారుఁ
డా తారకుని రాజసత్త్వ కెట్టి యాటంకములు లేకుండఁ గొనిపోయి, విద్యా
సముదయ పదాన్యుఁడగునగు నీన తి డ్డి గాతనిఁ జూపెను.

51. ద్విజతనయ ఉదారం సర్వవిద్యావతారం
దతని సతతరేఖ్యైశ్చ శ్రుజాతం నిలోక్య.
విటల ముటిత హస్త ద్వంద్వ అర్థం ప్రాప్తయ్య
తం మమ కమ దేహివేళ యద్రత్నపితమ్.

వ్యా :- ద్విజేతి :- ధరణిపతివరోణ్యః రాజశ్రేష్ఠః, ఉదారం
మహా స్థం, సర్వవిద్యా యస్మి న్నవతర స్థి న సర్వవిద్యావతారః, సకల
విద్యా పరిపూర్ణ ఇత్యర్థః తం, అశ్శ్రుజాతం అజాతశ్శ్రుతిం, ద్విజతన
యః బ్రాహ్మణకుమారం విచోక్య వీక్ష్య, నిటలతేజ ఫాలభాగే ఘటి
తం పిన్దస్తం, హస్త ద్వంద్వ కరిద్వయం యేన సః, కరితలాలజ్కృత
ఫాలభాగ స్సన్నిత్యర్థః, అర్థం ప్రాప్తయ్య, తం తారకం, వ్రణమ్య నమ
స్కృత్య, ఆసు కీఘ్రం, అమితముదా అధికప్రీత్యా, తం బాలకం

బ్రాహ్మణపుత్రం, రత్నపీఠం రత్నాననం ఉపావేశయత్. సంస్య నేత్ర
యత్. ఉపపూర్వక విశప్రవేశనే ఇతి ధాతోః ణ్యన్తాల్లజ్

తా|| గడ్డము మీసమురాని లేతవయస్సులోనే సర్వవిద్యావిశారదుడై
వదాన్యుడై యొప్పు నా బ్రాహ్మణ బాలకునిగాంచి, యా రాజ్య
శ్రేష్ఠుడు తన లెంపైఁ జేతుఁజోడిచుకొని నమస్కరించి వెంట
వరము నందముతో నా తొలికుని రత్నాననముడైఁ గుఁర్చుండఁబెట్టెను.

52. ఉచ్యతే ముదమనాయస్తార్థ హలోక్య కేచిత్

నపది త మగురూఁ యన్విష్మయం ప్రాప్య కేచిత్,

అసరిమిత ముదోపాశ్లోకయన్తాశు కేచిత్

ద్విజమణి మనుఖాయన్తాని వన్యాత్ కేచిత్.

వ్యాః - నుచిరేతి :- అర్థి శత్రుభాయాం. కేచిత్ కలిచన
సభ్యాః, ఆర్థం పూజ్యం. తా తారకం. ఆలోక్య నీక్ష్య. రుచిరం సుందరం
ఉదమనాయ స్త సోత్పుకా అధవన్. కేచిత్ నపది సద్భ్యః. విస్మయం
ఆశ్చర్యం ప్రాప్య తా తారకం అగురూయన్ గురుం భావయన్విస్మ
కేచిత్, అశు శీఘ్రం. అసరిమిత ముదా అమితా సత్తేన. ఉపాశ్లోక
యన్త అవర్ణయన్. కేచిత్ ద్విజమణి బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠం, అభివన్ద్య
అభివాదనం కృత్వా, సుఖాయన్త స్త్రియం సుఖం వేదయా మానుః
ఉత్పూర్వక మనశ్శబ్దతో క్షణేన. గురు శబ్దతో క్షణేన, ఉపపూ
ర్వక శ్లోకధాతోః నిచిలజ్. సుఖ శబ్దతో క్షణేన.

"సుఖాదిభ్యః కర్తృవేదనాయాం" ఇతిక్యజ్. స్త్రియ సుఖవేద
నాయా మేవాయం క్విజ్. పరస్య సుఖవేదనాయాఽతు 'పరస్య సుఖం
వేదయతే' ఇతి వ్యస్త మాపమేవ. న వృత్తిః.

తా|| ఆ సభ్యులనున్న సభ్యులలోఁ గొఁడము తొలికునిజూచి,
యుక్తుఁడైరి ముఁగించఁబెట్టెనె గౌరవింపిరి. ఇంకొక కొఁడము
కీర్తించిరి. నీరొక కొఁడలు పరిస్కరించి సుఖపఁతులమని తెలిపిరి.

53. అభినవరుచిరోహ చిత్రసత్కావ్యస్పష్టే
రపి నకల జనానాం మోహకృద్దాన శక్తేః,
సమద బహుల పారావారమధ్యే న్యమజ్జ
న్నభిల విబుధవన్ద్య స్యాస్య రాణ్ముఖ్య సఖ్యాః.

వ్యా :- అభినవేతి :- రాణ్ముఖ్యసఖ్యాః రాజవరేణ్య సభాసదః,
నిఖిలవిబుధైః సర్వవర్ణతైః వన్ద్యశ్చ సమస్కరణయోగ్యశ్చ, అస్య
తారకశ్చ, అభినవా నూతనా రుచిరా మనోహరా యా ఊహభావనా
తయా చిత్రం యత్ సత్ ఉత్తమం కావ్యం గృన్థః తస్య స్పష్టేః నిర్మా
ణాత్, సకలజనానాం సర్వేషామపి మోహకృత్ అత్యాస్త దాయకం
యత్ గానం గీతం తస్య శక్తేః ప్రభావాచ్చ. ప్రమదేన ఆమోదేన
బహులః పూర్ణః యః పారావారః సముద్రః తస్యమధ్యే, ఆనందసాగర
మధ్య ఇత్యర్థః, న్యమజ్జసి నిమగ్నా బభూవుః, నిపూర్వక మర్జిత ధాతోర్లబ్ధః.

తా॥ ఆ రాజసభలోని సభ్యులందఱును సర్వవిబుధ వంధ్యుల
డైన యా తారకునియొక్క, మనోహరకల్పనలతో నపూర్వముగా
నున్న కవితాచమత్కృతికిని, సర్వులను మగ్ధులనుగావించు గాన
శక్తికిని, పరవశులై యానందసాగరమున మునింగిరి. పరమానంద మను
భవించిరి.

54. కవితీలక ముపాస్యాఽథా చ్చగత్యాస్య సఖ్యం
హితకర మభివాద్యాఽసౌ సమస్తాగమ జ్ఞమ్,
స్వసుత మివ నిభూష్యజ్జీవిత్రా స్వయం తం
సుఖ మచితనివాసేఽహ సయ ద్భూమినిపమ్.

వ్యా :- కవితీలక మితి :- అథ అనంతరం అసౌ క్షోణిత్రా
రురాజా, కవితీలకం కవిశ్రేష్ఠం, అచ్చగత్య అభిమతిం గత్వా, అచ్చ
ఇత్యవ్యయశ్చ “అచ్చగత్యర్థవదేషు” ఇత్యనేన గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతి
సాదయః” ఇత్యనేన గతిరమనీ క్రోల్యబాదే శేచూపమిదమ్. ఉపాస్య

సంసేవ్య, సఖ్యం ప్రైతీం, ఆవ్య ప్లావ్య, అభివాద్య నమస్కృత్య,
 సమస్తాగమజ్ఞం సర్వవేద శాస్త్రవేత్తారం, తం, స్వసుతమివ స్వపుత్ర
 మివ, స్వయం విభూష్య స్వయమేవాభరణై రలంకృత్య ఉచితనివాసే
 సముచితభవనే, భూమిదేవం భూసురం, తం తారకం సుఖం సుఖం
 యథాతథా, అవాసయత్ న్యవేశయత్, వసనివాసే ఇతిధాతోః
 ణ్యనాల్లజ్.

తా॥ పిమ్మట నా రాజు కవిశ్రేష్ఠుడయిన యా తారకున కెదు
 రుగా నేగి, సేవించి, మైత్రిగావించి, విత్తుడయిన యాతనికి నమస్క
 రించి, తనంతటతాను స్వయముగ జక్కని యాభరణములతో, దన
 కుమారు నలంకరించి నట్లలంకరించి, మంచి భవనమున వానిని సుఖ
 ముగా నుండునట్లు గావించెను.

౧౧. ఉదభవదివ కల్వం ప్రేమ వేదాధికారే
 రటదివ బలిపుష్టాః సమ్రదాయా నువాదీ,
 అరుణరుచిరివ స్వచ్ఛంద జీవే చిదాసీ
 దరజదివ రథాజ్ఞ స్వీయ దేశాభిమానీ.

వ్యా - ఉదభవదితి :- కల్వం ఉషః కాలః “ప్రతూషోఽ
 హర్ముఖం కల్వ ముషః ప్రత్యుషసీ అపి” ఇత్యమరః, వేదాధికారే వేద
 మార్గే ప్రేమేవ స్నేహఇవ ఉదభవత్ ఆవిర్భూతావ. ఉదయమియా
 యేత్యర్థః. ఉత్పార్వక భూధాతోర్లజ్. బలిపుష్టః కాశః, “కాకేతు
 కటూరిష్ట బలిపుష్ట సకృత్ప్రజాః” ఇత్యమరః. అసమ్రదాయా ను
 వాదీవ సనాతన సదాచార నిరోధీవ, అటల్ దధ్యాన, రట ధ్వనా
 వితి ధాతోర్లజ్. అరుణరుచిః అరుణకాంతిః.

స్వచ్ఛందజీవే స్వేచ్ఛాజీవనే చిదివ చై తన్యమివ ఆసీత్ బభూవ,
 రథాజ్ఞః చక్రవాకః, “కోకశ్చక్రః చక్రవాకో రథాజ్ఞోహ్వయ నామ

కః ఇత్యమరః, స్వీయదేశాభిమానీవ స్వదేశాభిమానీవ అరజత్
అతుష్యత్, శ్చరాగే ఇతి ధాతోర్లజ్.

ఉపః కాలః వేదమార్గాభిమాన ఇవా విరభూత్. కాకః సనా
తన సుస్మదాయ రోధీవ అరటత్, అరుణోదయ శాన్తిః స్వతస్త్ర
జీవనే చైతన్యమివోదచలత్, చక్రవాకః స్వదేశాభిమానీవ అతుష్యత్
అత్రిసూర్యోదయ ఉపవర్ణి తః. ఉపమాలజ్కారః.

తా వేదమార్గమున ప్రేమ యుదయించినట్లు ఉపః కాల
మారంభమయ్యెను. సనాతన సుస్మదాయ విరుద్ధవాది యరచునట్లు,
కాకి యరవ నారంభించెను స్వచ్ఛస్త్రజీవనునియందు చైతన్యమువలె
నరుణకాంతి ప్రకాశించుచుండెను. దేశాభిమానీవలె చక్రవాక పక్షి
సంతసించెను. ఉపః కాలముకాగానే కాకులరచును. పిమ్మట నరుణో
దయమగును. స్వేచ్ఛాజీవులకు జైతన్యము లభించును, వియోగ
ముతోనున్న చక్రవాకము సంతసించును, ఇట్లు సూర్యోదయము లోక
మునకు సరిపోల్చి చక్కగ వర్ణింపబడెను.

56 సతత మనుచరన్తై సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం
ముహు రభిజన యోగక్షమ మాలోచయన్తై.
ద్విజసుత నృపపుత్రా వధ్యతిష్ఠాసకాం తౌ
బహువిపుణతయైః గీవ మద్విష్టకార్యమ్.

వ్యా :- సతతమితి.-తౌ ద్విజసుతనృపపుత్రౌ బ్రాహ్మణరాజకుమారౌ,
సతతం నిత్యం, సర్వశాస్త్ర ప్రమాణం సర్వశాస్త్రజన్య ప్రమాణ జ్ఞానం
అనుచరన్తై అనునృత్న సజ్జన్తై, ముహుః పునః అభిజనస్య జన్మ
భూమేః యోగం అప్రాప్య ప్రాప్తిం, క్షేమం ప్రాప్త్య రక్షణంచ,
అలోచయన్తై, చిన్తయన్తై బహువిపుణతయా అధిక కుశలత్వేన, ఏక
గీవం ఏకకణ్ఠ్యం, ఉద్విష్టకార్యం నిశ్చితకరణీయం, శాస్త్రం, అధ్యయన

సతామ్, సాధయితుమిచ్చన్తా వభూతమ్. అధిష్ఠాత్వకస్థా ధాతోః
సన్నన్తాల్లజ్.

తా॥ ఆ కుమారు లిరువురును నెదిప్రమాణమునను సరించుచు,
మాటిమాటికిఁ దమ జన్మభూమి యోగ శ్రేణిములంగూర్చి యాలోచిం
చుచు మంచి నేర్పులగుటచే నెట్టి భేదాభిప్రాయములు లేనివార
లయి, స్వసంతృప్తి సంతృప్తికార్యముల నెరవేర్చు గోరుచుండిరి.

57 స్వయం మచిరే ముపజ్జావైభవే నోపలభ్యా
ఇచ్చితచతుర గురూణాం బోధనేన ప్రబుధ్య,
ప్రథిత సకలవిద్యాచారభాషా జగత్కాః
సమ జిగమిషతాం తౌ మన్దిరం స్వాధిపానమ్,

వ్యాః:- స్వయమితి :- తౌ కుమారవరౌ, జగత్కాః భూమేః
ప్రథితాః ప్రఖ్యాతాః యాః సర్వాః విద్యాః, ఆచారాః ప్రచర్తన పద్ధ
తయః, భాషాః తాః, స్వయం ఉపజ్జా వైభవేన స్వాద్యజ్ఞాన ప్రాథ
వేన, “ఉపజ్జా జ్ఞానమూర్త్యం న్యా” దిల్యమః అచిరం శీఘ్రం, ఉప
లభ్య సమూర్ధ్య, ఇచ్చితాః పూజ్యాః చతురాః నిపుణాః యే గురవః
ఆచార్యాః, తేషాం బోధనేన ఉపదేశేన, ప్రబుధ్య జ్ఞానం లభ్యా,
స్వాధిపానం స్వప్రభూణాం, సార్వభౌమానాం మిత్యర్థః, మన్దిరం
భవనం సార్వభౌమనివాసస్థాన మిత్యర్థః, సమజిగమిషతామ్, సమ్యగ్గతు
మైచ్చతామ్, సమూర్ధ్వ గమ్యతా వితి ధాతో సన్నన్తాల్లజ్.

తత్కు-మ-రద్వయ మతి శీఘ్రకాలేన స్వబుద్ధికాశ లేన స్వయ
మేవ సర్వా విద్యాః సకలాభాషాః సర్వశాచారాంశ్చ విదిత్వా
అనంతరం పూజ్యగురూపదేశేన సంపూర్ణం విజ్ఞాన మాకలయ్య,
భారతసార్వభౌమ నివాసస్థానం గతుమైచ్చ దితి భావః.

తా॥ ఆ బ్రాహ్మణ రాజకూటాదులగువురును, స్వాపజ్ఞా ప్రభావ
మున, స్వయముగ నచిరకాలముఁ అన్ని విద్యలను, అన్ని దేశభాష

లను అన్ని దేశముల యాచార వ్యవహారములను, ఎఱిగి. గురూ
త్తముల నాశ్రయించి, వారి యుపదేశమహిమచే మంచి జ్ఞానవంతులై
భారతదేశమునకు సార్వభౌములై యున్న పాశ్చాత్య ప్రభువుల నివాస
స్థానమునకుఁ బోవ సంకల్పించుకొనిరి. పాశ్చాత్యదేశ ప్రయాణము
గావింప నిశ్చయించిరి.

58. జగదధిపతి మన్వగూభయ గోపాయితం స్వే
బహువిదితయువానౌ ప్రార్థ్యతౌ దేవదేవమ్,
న సుఖ మిత విదిత్వా స్వైరితా మస్తరేణ
ప్రధిత దృఢమనస్కా వాప్పుతాం ధూమనౌకమ్.

వ్యా :- జగదితి :- తౌ బహువిదిత యువానౌ బహుజ్ఞా
యువానౌ తౌ ద్విజరాజపుత్రౌ, జగదధి పతిం సార్వభౌమం, అన్వ
గూభయ అనుకూలః కృత్వా, స్వే స్వదేశ విషయే, గోపాయితం
రక్షితం దేవదేవం రాజశ్రేష్ఠం, ప్రార్థ్య అర్థయిత్వా, స్వైరితామస్త
రేణ స్వేచ్ఛాం వినా న సుఖం, సుఖం న భవేత్, ఇతివిదిత్వా జ్ఞాత్వా
ప్రధితం ప్రఖ్యాతం దృఢం స్థిరం మనః స్వాంతం యయోస్తా, స్థిర
నిశ్చయా సంతా విత్యర్థః. ధూమనౌకాం బాష్పయానం నావం ఆపు
తాం అనావతుః ఆప్ వ్యాస్తా ఇతిధాతోర్లజ్.

తా! ఆ కుమారు లిరువురును సకలవిద్యాసనాధులు, యువకులు.
తమదేశ స్వాతంత్ర్య సంపాదనమునకు సార్వభౌముల యనుగ్రహ
కూపశక్తకమనియును స్వేచ్ఛలేనిదే సుఖములేదనియును నిశ్చయించు
కొని వారిరువురును రాజును బ్రార్థించి దృఢనిశ్చయముతో ధూమ
నౌక కడకు (ప్రీమర్) వెళ్ళిరి.

59. సాంయాత్రిక మాతరేణా
ప్రియేతాం నావికోత్తమమ్.

ప్రీత్యా సాప్తపదీనేన
పోతవాహం సుహృద్వరౌ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ శ్రీమదజ్ఞాదాదిభట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే తారకాఖ్యే మహాకావ్యే.

ద్వితీయ స్కంధః

వ్యా :- సాం యాత్రికమితి :- సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ
కుమారౌ, ఆతరేణ తరపణ్యేన, "ఆతర స్తరపణ్యం స్యా" ఇత్యమరః,
సాంయాత్రికం పోతవణిజం, "సాంయాత్రికః పోతవణిగి" త్యమరః,
ప్రీత్యా ప్రేష్టా, నావికోత్తమం కర్ణధారశ్రేష్ఠం, 'కర్ణధారస్తు నావిక'
ఇత్యమరః, సప్తభిః పదైః భవతీతి సాప్తపదీనం స్నేహః, తేన, పోతవా
హం నౌకాయంతారం "నిరూమకాః పోతవాహాః" ఇత్యమరః, అప్రీయే
తామ్ - ప్రీతాన్ చకర్తుః.

తా! ఆ మిత్రులిరువురును నౌకాప్రయాణమున రుసుముపుచ్చు
కొను వత్తుకునకు సుంకముఁ జెల్లించి, చుక్కానిపట్టు కర్ణధారుని ప్రియ
వాక్యములఁ దృప్తిపరచి, పడవనడుపువానితో క్షుత్రిగావించుకొని వారి
మువ్వుర నానందపరచిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంభట్ట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికా ఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం ద్వితీయస్కంధః.

తారకే తృతీయ స్కంధః

లి డ థి కా ర :

1. ధుశ్శన్తౌ దేహసాఖ్యాభిమానం ధూమమివ ద్విజౌ
శ్రితాం స్తూతయితుం కోలాంచక్రతుస్సోస్వ భవామ్బుధేః.

వ్యాఖ్య :- ధుశ్శన్తౌః - ద్విః జాయత ఇతి ద్విజః, తౌ ద్విజ
శ్చనౌ బ్రాహ్మణ ఔత్తరీయకుమారౌ, మాతృగర్భాన్నిర్గమనం పృథ
మం జన్మ, ఉపనయన స స్నానః, ద్వితీయం జన్మ, లోకే బ్రహ్మ
ఔత్తరీయ విళాం ద్విజత్వం ప్రసిద్ధమ్. దేహసాఖ్యే స్వశరీరసుఖే, అభి
మానం ఆదరం, ధూమ మివ, ధుశ్శన్తౌ పరిత్యజన్తౌ, భవామ్బుధేః
సమీరసాగరాత్, శిఖాన్ అశ్రితాష్టనాన్, తారయితుం తీర్థాన్క
ర్తుం, స్వాన్వితౌ కోలాంచక్రతుః కోలాదకురుతామ్ “ఉడుపతు
ష్టవః కోలాః” ఇత్యమరః.

యథా ధూమనోకా ధూమ ముత్సృజన్తీ స్వసంని విష్టాష్టనాన్
సాగరం తారయతి, తథా ఏతౌ యువానౌ స్వదేహసుఖం పరిత్యజ్య
స్వజనా నుద్ధర్తుం ఉద్యుక్తావభూతామ్.

ద్విజయోః కోలవృత్తభవేన రూపకాలజ్ఞానః. నామధాతుత్వే
కృత్థాతోరను పృయోగేలిట్.

తా॥ ధూమనోక స్థానం బయటికి జిమ్ముచు తనయందున్న
జనులను సముద్రమునుండి బాటించునట్లు, ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరు
వును తత్కార్యశ్రమించి జనుల నుద్ధరించుటకై సిద్ధపడిరి. ఆ కార్యక్ర
మమున వారు నిజదేహసుఖమును గూడఁ బరిత్యజించిరి.

- 2 చక్రపత్రే విధున్వాసః చలదుచ్చాడమాడవాన్ః
ష్టవః ప్రబోధయామాస ధ్వనస్కుక్కుటవజ్జనాన్.

వ్యా:- చక్రవర్తి:- చక్రే పతే ఇవచక్రవర్తే, పతా
కారం చక్రద్యయ మిత్యర్థః. విధున్వానః కమ్యయన్. ఉన్నతా ఉద్ధరా
చసా చూడా ధ్వజయస్థి యస్యాస్స ఉన్నతచూడా, చలన్తీ ఉన్నత
చూడా యస్యాస్స చలదుచ్చూడా, చదుచ్చూడా చూడా పతాకా
యస్యాస్స చలదుచ్చూడ చూడా, "గోస్త్రియో రుపసర్జనస్యేతి ఉప
సర్జన హ్యస్యః. సా అస్మిన్నస్తీతి చలదుచ్చూడ చూడవాన్, ప్లవ
ఇత్యర్థః. చలదున్నత పతాకాలఙ్కృత ఇతి భా. ౩. కుక్కుటోప్యేతా
దృశ ఏవ, ఉన్నత శిఖాలఙ్కృత శిరస్క త్వాత్. తాదృశః ప్లవః
కోలః, ధ్వజన్ శబ్దం కుర్వన్, కుక్కుటవత్ చరణాయుధ ఇవ జనాన్
ప్రయాశ్చమానవాన్, ప్రబోధయామాన, ఉపమాలంకృతః.

శిఖావలః కుక్కుటః స్వకత్తా కమ్యయన్ ఉపకాలే ధ్వజం
కృత్వా యథా మానవాన్ నిదాంతః ప్రబోధయతి, తద్వదయం
ఉన్నతధ్వజవటాలఙ్కృతః ప్లవః స్వచక్రే కమ్యయన్. ఉచ్చై స్స్వరం
కృత్వా, ప్రయాశ్చోన్ముఖా న్మానవాన్ ప్రబోధయామాన.

తా|| తలపైఁబెద్ద పింఛముగల మగకోడి. వేరువజమున తన
రెండు రెక్కలను జాడించి, పెద్దగాఁ గూత పెట్టి నిద్రనుండి జనులను
లేపునట్లు, ఎత్తయిన ధ్వజముపై పతాకాగ్రములతో నొప్పు నా
వడన తన రెండు చక్రములను గదుపుచు, ప్రయాశ్చోన్ముఖులైన
వారిని సిద్ధముగా నుండుడని బోధించునట్లు పెద్దగాఁ గూత వేసెను

3. వాతప్రకోపం శమయన్దీపయన్జతరానలమ్.

నౌ తనౌ మాత్తయన్ధాతూ నైవన్యామనన స వికః.

వ్యా: వాతేతి:- సః నావిః కర్ణధారః, వాతప్రకోపం వాయు
వేగం, వైద్యపక్షే వాతదోషాధిక్యం, శమయన్ తాన్తి మాపాదయన్,
జతరానలం ప్లవగర్భబేశస్థ మగ్నిం అన్యత్ర జాతరాగ్నిం ఉద్దీప్యన్,
దీప్తం కుర్వన్, నౌ ఏవ తనుః శరీరం, తస్మాః, ధాతూన్ అవయ

వాన్ అన్యత్ర రక్తమజ్జాదిధాతు విశేషాన్, ఊర్జయన్ ఊర్జస్వలాన్
దృఢాన్కుర్వన్, వైద్యామాన వైద్య ఇవ బభూవ. వైద్యశబ్దా
దాచారాథే క్విపిలిట్.

యథా వైద్యః వాతపితృ కఫానాం మధ్యే వాతస్వ ప్రకోపం
శమయన్, జాతరాగ్ని ముద్దీవయన్, రక్తాదిధాతునాం పుష్టిం తనోతి,
తథా అయం నావికః వాయుబాధాం వారయన్, గర్భస్థాగ్ని ముజ్జ్వల
యన్, అవయవభాగాన్ దృఢీకుర్వన్, ఉపచచార, శ్లేషగర్భితోయం
రూపకాలక్కారః.

తా॥ ఆయుర్వేదవైద్యుడు, ముందుగ వాతప్రకోపమును
క్షగించి, అజీర్ణతను బోగొట్టుటకు జాతరాగ్నిని వృద్ధిగావించి, ధాతువు
లకు బుష్టినిొసంగి, శరీరము నారోగ్యవృత్తముగావించునట్లు, ఈ నావి
కుడు, వాయువేగము నడ్డుకొనుచు, లోనున్న యగ్నిని మండించుచు,
పడవభాగములను దృఢములుగా నొనర్చి, పడవను సిద్ధముగానుంచెను.

4. అస్తర్దధౌ మహీ దూరే ప్రజ్ఞాన ఇవ సంస్పృతిః.

పయోధిమధ్యే దిక్కాల భేద ఏవ న దిద్యుతే.

వ్యా :- అస్తర్దధావితి :- దూరే దూరదేశే, మహీ భూమిః
ప్రజ్ఞానే సమ్పూర్ణే ఆత్మజ్ఞానే, సంస్పృతిరివ సంసార ఇవ, అస్తర్దధౌ
అస్తర్దాన మగాత్, మహీమణ్డలం దృష్టివిషయ మతిక్రాంత మిత్యర్థః.
పయోధిమధ్యే సముద్రస్య మధ్యభాగే, దిశాం ప్రాచ్యాదీనా మాశా
నాం, కాలస్యభూత వర్తమానాదికాలస్య చ, భేదఏవ వికల్ప ఏవ, న
దిద్యుతే న జ్ఞాయతే, దుధాఞ్ ధారణ పోషణయో రితి ధాతోఃలిట్.
ద్యుతదీప్తావిత ధాతోర్లిట్.

ధూమనాకాయాం దూరంగతాయాం భూమి రదృష్టాఽసీత్,
యదా నాకా మధ్యే సముద్రం గతా తదా దిగ్భేదః కాలభేదశ్చ
నాజ్ఞాయే తామితి భాషః. ఉపమాలక్కారః. స్వభావోక్తిశ్చ.

తా॥ ఆ ధూప నౌక సముద్రము లో దూరముగ కగుచుండ,
భూమి యాత్మజ్ఞానముకలుగ సంసారము కనబడనట్లు కాసరాదయ్యెను.
“జ్ఞాతే తత్త్వే కస్సంసారః” అని జగద్గురు వచనము. పడవ సముద్ర
మధ్యమును బ్రవేశింపగనే, యే దిక్కే వక్రమనున్నదో, యెంతకాల
మరునదో యేమియును దెలియఁజడలేదు.

5. క్షయవృద్ధి అశయస్య జన్మభూమ్యన్యరాష్ట్రయోః,
కృమశోఽను బభూవాతే జనైర్మాతృకలత్రవత్.

వ్యా:- క్షయవృద్ధి ఇతి :- జనైః నా కావ్యయాత్మమానవైః,
జన్మభూమా జన్మస్థలే, అభిజన ఇత్యర్థః. అన్యరాష్ట్రే రాజ్యాంతరే చ,
పరరాష్ట్రే ఇత్యర్థః, అశయస్య అభిప్రాయస్య, తత్పక్షాన్నినీ సమ్మన్దార్థే
షష్ఠీ. క్షయశ్చ వృద్ధిశ్చ క్షయవృద్ధి నాశనాభివృద్ధి, మాతః జనన్యాం,
కలతే భార్యాయాం చ, ఇవ కృమశః కృమానుసారేణ, అనుబ
భూవాతే అన్యభూయేతామ్. అనుపూర్వస్య భూమిత్యయామితి ధాతోః
కర్మణిలిట్. మాతాచ కలత్రం చ తయోఽవ మాతృకలత్రవత్.
మాతరీవ కలత్ర ఇవ ఇతి సమ్మన్దః. ఉపమాగర్భితః యథాసంఖ్యా
లజ్జాకరః.

యథా ఆదౌ మాతరి స్థితోఽనురాగః పశ్చాత్ భార్యాయా
మాగతాయాం క్షీణోభూత్వా, తస్యాం వర్ధతే. తథైవ జన్మభూమి
స్థితోఽనురాగః కృమశః క్షయం యాత్వా అన్యరాష్ట్రేవృద్ధి మగచ్ఛ
దితి భావః.

తా॥ ముందు తల్లియందున్నప్రేమ, భార్యరాగానే యచ్చట
పెరిగి యిచ్చట క్షీణించుచుండును అట్లే యీ పడవ యందలి జనులు
మాతృభూమియందలి యభిమానమును విడుచుచు, పరరాష్ట్రమందలి
మానమును గ్రహముగాఁ బొందుకొనుచుండిరి.

6. భేదం భేదం కూపకేస దివ మభ్యాధరాతలమ్.

ఖానః ఖాన మకూపారం దారం దారం జగామ నౌః.

వ్యా. - భేదం భేదమితి :- నౌః ధూమనౌకా, కూపకేస గుణ వృక్షకేణ, నౌకాశ్వజే నేత్యర్థః, “కూపకో గుణవృక్షక” ఇత్యమరః, దివ మభి గగన వభితః. భేదం భేదం భిత్వా భిత్వా, భిద్ విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. ఆధరాతలం ఆరసాతలం ఖానం ఖానం ఖాత్వా ఖాత్వా, ఖపలవదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. అకూపారం సముద్రం, “సముద్రోద్భిర కూపాః” ఇత్యమరః. దారం దారం విదీర్య విదీర్య, ద్రా, విదారణే ఇతి ధాతోర్ణముల్. జగామ అగమత్, గమ్ గతావితి ధాతోర్ణిట్.

తా॥ ఆ ధూమనౌక తనయం దైత్తుగానున్న ధ్వజస్తంభముచే నాకాశమును వేరుచేయుచు, అడుగుననున్న జలపముచే సాతాశమును ద్రీప్తుచు సముద్రమును జీల్చుకొనుచుఁ బోవుచుండెను.

7. దిక్పాచి యస్త్రమనసా కర్ణధారాత్మనాఽన్వితా.

సర్వభూతమయీ నౌకే వాఙభౌ జలదేవతా.

వ్యా. - దిక్పాచీతి :- దిశః ప్రాగాదీన్ సూచయతి బోధయతి ఇతి దిక్పాచి తిల్ యంత్రం సాధనం మనః ఇవ. తేన, మనస్సద్భవ దిక్పాచి యస్త్రేణేత్యర్థః, కర్ణధారః ఆత్మా చేతనేన తేన, జీవిరూప నావికే నేత్యర్థః, అస్మి తా యక్తా, సర్వభూతమయీ సర్వప్రయాతృ జనసహితా, అథవా అగ్ని వాయూది భూతసహితా, అన్యత్ర సకల జల జన్తు సముపేతా, నౌకా స్థవః జలదేవతేన జలాధిష్ఠానదేవతేన, ఆబభౌ చకాశే, ఆజ్ పూర్వక భాధాతోర్ణిట్.

యథా సకలయాదోభిః మనసా జీవేన చ సహితా జలదేవతా భాతి, తథా అసా నౌకా ప్రయాతృజనైః అగ్ని వాయూది భూతైః,

దిక్కుచి యస్త్రేణ, కర్ణధారేణ చ సముపేతా రరాజేతిభావః శ్లేషాను
ప్రాణితోపమాలజ్కారః.

తా॥ అఘోషనౌకయందు దిక్కులను దెల్పు యంత్రము గలదు.
చుక్కని పట్టుకొని నావికుడు కూర్చొండెను అగ్ని వాయ్వాది భూత
ములును చాలమంది ప్రయాణికులు నుండిరి. అట్టి నౌక. మనస్సుతో
జీవునితో సర్వప్రాణి జాతముతోఁ గూడిన జలాధిష్ఠాన దేవతవలె
రాణించుచుండెను.

8. ఉపరిష్ఠా త్పార్శ్వతోఽథో దర్పణీభూతవారిధేః.

దర్పణ ద్దిక్షు వియత స్సాస్తరాల ఇవాట నౌః.

వ్యా :- ఉపరిష్ఠాదితి :- సా నౌః, అసౌ ఘోషనౌకా, పార్శ్వతః
ఉభయ పార్శ్వయోః, అథః అథోభాగే చ. దర్పణాత్ దృష్టిగోచర
త్వాత్, అదర్పణః దర్పణః సర్పద్యమానః భూతః దర్పణీభూతః,
ఆదర్శీభూత ఇత్యర్థః. వారిధిః సముద్రః యశ్య, తస్య, వియతః గగనస్య,
ఉపరిష్ఠాత్ ఉర్ధ్వభాగే, అస్తరాలే మధ్యస్థలే, దిక్షు సర్వాసు
దిశాసు, అట ఇవ సర్వ చారేవ. క్రిత్యేణాలజ్కారః, అటగతా వితి
ధాతోర్లిట.

అథోభాగే పార్శ్వద్వయేచ. స్వచ్ఛ జలతయా ఆపర్మివస్థితే
సముద్రే ప్రతిబింబితస్య గగనస్య ఉపరి అస్తరాలే దిక్షుగచ్ఛతీవ సా
నౌకా రరాజేతి భావః.

తా॥ సముద్రము స్వచ్ఛజలముగుటంజేసి, ఆ నీటిమీదు గగనము
అద్భుతమవలె ప్రతిబింబించుచుండును. అన్నివైపుల క్రిందుమీదుల
నాగగనము ప్రతిబింబించుటచే, సముద్రముపై పోయిన నౌక ఆకాశమున
మీఁద, మధ్యభాగమునుండి దిక్కు లెక్కచున్నదాయనునట్లుండెను.

9. ఉత్తానేఽబ్ధి స్సకాలుష్కాఽస్థిరతాఽ డమ్పరాన్వితః,
అల్పజ్ఞ ఇవ గమ్భీరే బభూవాచ్ఛ సుధీ రివ.

వ్యా :- ఉత్తాన ఇతి :- సః అబ్ధిః సముద్రః, ఉత్తానే గాఢ
వ్రదే శే, కాలుష్కేణ ఆపిలత్యేన, అస్థిరతయా చాశ్చ త్యేన, ఆడమ్బు
రేణ సంరమ్భేణ చ, అన్వితః యుక్తః, అల్పం జానాతీత్యల్పజ్ఞః అల్ప
జ్ఞానీ, స ఇవ, గమ్భీరే అగాఢే, అచ్ఛః నిర్మలస్సన్, సుధీరివ వడ్డీత
ఇవ, బహుజ్ఞ ఇవేత్యర్థః, బభూవ అభూత్.

యథా అల్పజ్ఞానీ కలుషబుద్ధ్యా, చపల స్వభావేన, అధికసంర
మ్భేణచ సంయుక్తో భవతి తథా అయం సాగరః గాఢస్థలే కలుషజలేన
చపలశరద్ధైః అధికాడమ్బురేణ చవర్తతే. యద్వత్ సుధీః బహుజ్ఞః అచ్ఛ
హృదయః శాంతస్వభావః నిరాడమ్బురశ్చ భవతి తద్వత్ ఆయమగాఢ
స్థలే నిశ్చలో నిర్మలో నిరాడంబరశ్చ బభూవేతి భావః. ఉపమాలజ్ఞానః
భూసత్తాయా మితిధాతోర్లిట్.

తా! అల్పజ్ఞఁడెప్పుడును, కలుషితస్వాంతుఁడై చపలచిత్తుఁడై
డాబుదర్పములతోఁ గూడి యుండును. అట్లే యీ సముద్రముగూడ
లోతులేనిచోట్ల కలుషజలముతో కదలుచున్న తరంగములతో సధిక
సంరంభముతో పెద్ద ధ్వనితోనున్నది. బహుజ్ఞఁడైన పండితుఁడు
నిత్యము నిర్మలస్వాంతుఁడై శాంతచిత్తుఁడై నిరాడంబరుఁడై యుండును.
అట్లే యీ సముద్రముగూడ లోతైనచోట్ల స్వచ్ఛజలముతో నిస్తరం
గమై నిరాడంబరమైయున్నది.

10. అన్వగ్భవం తరిం నిన్యే సత్పథం సఖి వన్మరుత్.

భాగ్యే నాపుశ్చిరారోగ్యం సర్వే నౌయాత్రికా అపి

వ్యా :- అన్వగ్భవమితి :- మరుత్ వాయుః, తరిం నౌకాం,
సఖినో మిత్రమివ అన్వగ్భవం అనుకూలో భూత్వా సత్పథం క్షేత్ర
హితం పథానం మిత్రవత్ సత్పురుష మార్గం నిన్యే అనయత్ నీ

ప్రావణే ఇతి ధాతోర్లిట. సర్వే నౌయాత్రికా లపి నౌకావ్యయాతారః
 స్పర్శేపి, భాగ్యేన భాగ్యవ శేన, చిరారోగ్యం చిరకాలం రోగహీనతాం,
 ఆపుః అవాపుః, ఆప్తవాప్తౌ ఇతి ధాతోర్లిట. ఉపమాలాంకారః, అగ్ర
 తః పార్శ్వతః పృష్ఠతోవాయః అనుకూలో భూత్వా ఆస్తే సః అన్వ
 గ్భవ ఇత్సర్థః.

యథాఽత్మాన మనుస్మత్సాయాంతం జనం వయస్యోత్తమ
 స్సన్మార్గం నయతి తథా వాయుః స్వమనుస్మత్సాగచ్ఛంతం ప్లవం నిరా
 తజ్కం నినాయ తదా తస్మిన్ధితా యాత్రికాః భాగ్యవశాదధిక
 మారోగ్య మవాపుః.

తా॥ ఉత్తమ మిత్రుఁడు తన్ననుసరించి వచ్చువానిని సన్మార్
 గమునకుఁ గొనిపోవునట్లు అనుకూలవాయువు పడవను మంచిమార్గము
 నకే తీసికొనిపోవుచుండెను. ఆ పడవయందలి యాత్రికులందఱును భాగ్య
 వశమున ఆరోగ్యవంతులై చిరకాలముండిరి.

11. నూత్నకాల మనుష్యాణాం సమావేశ స్సవిస్మయైః.

అపిహారతే విదాంచక్రే ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః

వ్యా :- నూత్నేతి :- నూత్నకాలే నూతనమయే యే సమా
 గతాః మనుష్యాః జనాః, తేషాం, సమావేశః సమాగమః, సవిస్మయైః
 ఆశ్చర్యపరవశైః, ధూమనౌకా ప్రయాతృభిః ధూమనౌకా ప్రయాణ
 మాచరద్భిర్జనైః, అహశ్చరాతిశ్చ అహారాతే దివారాతే విదాం
 చక్రే అజ్ఞాయి, విదజ్ఞానే ఇతి ధాతోఃలిట.

మార్గమధ్యే తత్ర తత్ర కేచన జనా ఆగత్స అహని చ రాత్రౌచ
 తాం నౌకా మారోహన్తిస్మ, తదా తత్రస్థా జనాః ఆశ్చర్యపరవశా
 అభూవన్, కాలజ్ఞాశ్చ అభవన్.

తా॥ రేయింబవళ్ళు మార్గమధ్యమునఁ బడవ నెక్కి- తమతోఁ
 గలియుచున్న ప్రయాణికులను జూచి, పడయందున్నవా రాశ్చర్యపడు
 చుండి, రేయింబవళ్ళను గ్రహించుచుండిరి.

12. అస్తస్సముదే భూమిద్రాస్తస్సురౌ కాపకారిణః,
సజ్జనోపద్రవకరా రాద్వాస ఇవ సూచకాః.

వాక్య:- అస్తస్సముద్రాశ్చితి: సముద్రస్య అస్తః అస్తస్సముద్రంతిస్మిన్ సాగ
రాస్తగాతే, నా కాపకారిణః నౌకానా మసాయమాచరంతః, ధరన్తీ
తీర్థాః మహాః ధ్రాః మహీధ్రాః మహీధరాః, రాద్వాసే రాజకవిరే,
సజ్జనానాం సత్పురుషాణాం ఉపద్రవకరాః అపకారకారిణః, సూచకా
న కర్తేజసా ఇవ తస్థుః అతిష్ఠన్. స్థాధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా! రాజులపురములలో సత్పురుషుల కపకార మాచరించు
కొండె గాంతున్నట్లు, అసముద్రాః తర్భాగమున వడవల కసాయమును
గలిగించు కొండలు గలవు.

13. డోలాయామిప వీచ్యాం త్రీ డోలయామాస కచ్చపీ,
విహజ్జమ ఇవోలూపీ సండిడ్యే గుణవృక్షకమ్.

వాక్య:- డోలాయామితి:- వీచ్యాం తరగ్జే. కచ్చపీ కూర్మాజ్జనా
డోలాయాం డోలికాయాం, త్రీ ఇవ కాన్తేవ, డోలయామాస, డోల
సూచకార, డోలిధాతోర్లిట్. ఉపాపీ మత్స్యశిశుః “ఉలూపీ శిశుక
స్సమా” మత్స్యమరః. గుణవృక్షకం కూపకం, నౌకాధ్వజ మిత్వర్థః.
విహజ్జమ ఇవ పక్షీన. సండిడ్యే ఉదడయత, డీ విహాయసాగతావితి
ధాతోర్లిట్. ఉపమాలజ్కారః.

యథా అంగనా డోలికాయాం స్థిత్యా ముహుర్ముహుః పురః
పశ్చాచ్ఛ డోలికయా సహ చలతి. తథా కాచన కచ్చపాజ్జనా తరజ్జ
మాహుక్యా అగ్రతః పృష్ఠతశ్చ తరగ్జేన సహచలతి, యథావిహజ్జః
వృక్షాగ్రదయతే తథా కచ్చప మస్మి శిశుః నౌకాధ్వజగ్రమారోధు
ముదడయత.

తా! ఉయ్యెలలో, గుర్చిని యాడుది ముందుకు వెనుకకు
నుయ్యెలతోకలిసి యూగునట్లు యాడ తాబేలు తరంగముపై

నూగుచున్నది. పక్షి నేలనుండి చెట్టుకొమ్మపై కెగురునట్లు ఒక చిన్న
చేపపిల్ల పడవ స్తంభము మీదికెగురు చుండెను.

14. బహుగమ్భీర మధ్యేభే రాసాంచక్రే తిమిజ్జిలః.

జీవనస్య కథకారీ లోభోరాజ్ఞో యథాహ్వాది.

వ్యా:- జీవనస్య జలస్య, అస్యత్ర జీవికాయాః క్షోభకారీ
భంగకర్తా, “జీవనం భువనం వనం” “అజీవో జీవికావార్తా వృత్తిర్వృత్తిన
జీవనే” ఇతి చామగః. తిమిజ్జిలః మహామత్స్యః, తిమింగిలతి గ్రగతః ఇతి
తిమిజ్జిలః. రాజ్ఞాం నృపాలానాం, హ్వాది హ్వాదయే, లోభోయథా లోభ
గుణ ఇవ, అభ్యేః సముద్రస్య, బహుగమ్భీరః అధికాగాఢః యః మత్స్య
దేశః అస్తగ్భాగః. తస్మిన్, సముద్రాగాధా నర్జల ఇత్వర్థః. ఆసాంచ కే
ఉవాస. ఆసుధాతోః కర్తిరిలిట్. క్షేషగర్భితోప మూలజ్ఞోరః.

తా|| రాజుల హృదయములలో బ్రతుకునకే మువ్వనుదెచ్చు
లోభగుణమున్నట్లు, ఆ సముద్రమున అగాధజలాంతరమున లోతు
నీళ్ళలో తిమింగిలమును పెద్దచేప నివసించెను.

అన్ని దోషములకంటె లోభము మహాదోషము “లోభః
పాపస్య కారణం” అనినూక్తి అది జీవితమునకే ప్రమాదమును
దెచ్చును. అట్లే ప్రమాదకరమగు మత్స్యము తిమింగిలము. అది పెద్ద
పెద్ద చేపలనే మింగును. అది యీ సముద్రమున నున్నదని భావము.

15. చకాసామాస సీతేవ తేయరేఖా తరీకృణా.

పోతాథానోద్గమో బీజవాసిన సదృశో బభౌ.

వ్యా : చకాసామాసేతి :- తరీకృణా నెకా గమనేన నిష్పన్నా
తోయరేఖా సీతా నైవద్భాసమానా జలరేఖా, సీతేవ లాజ్జల పద్ధతి రివ,
“సీతా లాజ్జలపద్ధతి” రిశ్యమగః. చకాసామాస ఆబభౌ. చకాశ్చ బీజాః
వితి ధాతోః అన్ ధాతోరను ప్రయోగేలిట్. పోతాథానస్య క్షూద్ర

మ త్స్యాన్త్య సఁఘాతస్య, “క్షుదాన్త్యతస్య సఁఘాతః పోతాధాన”
మిత్యమరః, ఉద్గమః ఒహిరా విర్భావః బీజానాం ధాన్యాదీనాం
వాపేన ఆవాపేన సదృశః సమాసః, బభౌ చ కాశే భాదీప్తావతి ధాతో
ర్లిట్, ఉపమాలజౌరః.

తా। ధూమనౌక సముద్ర మధ్యమునుండి యేగుచుండగా
ఆందలి జలము రెండు పాయలుకాగా మధ్యనేర్పడిన రేఖ నా గేటిచాలు
వలె గనబడుచున్నది, ఆ నీటి యడుగున నున్న చిన్న చిన్న చేప
గ్రుడ్లు, నీటినుండి బయటికివచ్చి ఆ చాలులోఁ జేలి, పొలములో నాగటి
చాలులోఁ జల్లఁబడిన విత్తనములవలె గనబడుచుండెను.

16. జీవనక్షయసన్దేహో బడిశానయ వేదనా,

కువేణీ బన్ధనం నాత్ర యుష్మై రనుబభూవిరే.

వ్యా - జీవనేతి :- అత్ర సమద్రమధ్యే, యుష్మై మత్స్యైః
జీవనస్య జలస్య క్షయః నాశః తస్మిన్ తద్విషయే, సన్దేహః సంశయః,
జలం క్షయం యాస్మత్ కిమ్వీతి సంశయః బడిశస్య మత్స్యబన్ధనస్య,
“బడిశం మత్స్యబన్ధన” మిత్యమరః, ఆనాయస్య జలస్య, “ఆ నాయః
పుంసి జాలం స్వా” దిత్యమరః. వేదనా యాతనా, కువేణ్యాం మత్స్య
నిక్షేపణపాతేః బన్ధనం, బన్ధః “మ త్స్యాధానీ కువేణీస్వా” దిత్యమరః
స ఆనుబభూవిరే, నాన్వభూయన్త. ఆను పూర్వక భాసత్తాయా మితి
ధాతోర్లిట్. అత్ర జీవక్షయ ఇతిస్థలే, జలాభావః జీవననాశశ్చేత్యర్థ
ద్యయమ్.

తా। ఈ సముద్ర మధ్యమున నివసించుచున్న చేపలకు, నీరింకి
పోవునను సందేహముగాని, గాలమునకు లొంగుదుమను భయముగాని,
వలలోఁ జిక్కెదమను వెఱపుగాని, బుట్టలో బంధింపఁబడెదమను
భయముగాని లేవు. ఇట్టి ప్రమాదములీ సముద్ర మధ్యజలమునఁ జేప
లకుఁ గలుగనవకాశములేదు.

17. కాలః పరస్పరాల్లాపై రూపతభావ్యర్థ చిన్తనైః,
జనైర్విచిక్లిషిఽ శ్చీత పిబ తాయాం సమత్సుకైః.

వ్యాః:- కాలః:- అశ్చీత భోజనం కరుత, పిబత పానీయం
పిబత ఇతి వదన్తి యస్మాం క్రియా యాం సా అశ్చీత పిబతా, తస్యాం,
పానభోజనవ్యాపార ఇత్యర్థః, సమత్సుకైః అసక్తైః, జనైః మనుజైః,
పరస్పరం అన్యోన్యం అలాపైః సమ్భాషణైః భూతః అతీతః, భావీ
అగామీ, మోఅర్థః ప్రయోజనం, తయోః చిన్తనైః, కాలః సమయః
విచిక్లిషే అక్లిషత, కాల్ నీత ఇత్యర్థః. అశ్చీతపిబతే త్యత్ర తిజాం
తిజా సమాసః క్లిప్తేణే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

తా॥ తినుట తాగుట యను భోజన వ్యాపారమందాన క్తులైన
యందలి జనులు, ఒకరితో నొకరు సంభాషించు కొనుచు, గతాగతా
ర్థములను గూర్చి యాలోచించుకొనుచు, కాలమును వెళ్ళించిరి.

18. ఉదీచ్యాం ద్యోతనం భానో రవాచ్యాం ప్రతివారణం
ఈక్షమాసే తదా నౌకాయాత్రికై ర్దిగ్భ్రమాన్వితైః.

వ్యాః:- ఉదీచ్యామితి :- తదా సముద్ర మధ్యప్రయాణకాలే,
దిగ్భ్రమాన్వితైః దిగ్భ్రాన్తి ముపేతైః, అవిదిత దిగ్భి రిత్యర్థః. నౌకా
యాత్రికైః నౌకావసీయూత్పజ్జన్తైః ఉదీచ్యాం ఉత్తరస్యాం దిశి, భానో
స్సూర్యస్య, ద్యోతనం ప్రకాశః, అవాచ్యాం దక్షిణస్యాం దిశి, ప్రతి
వారణం అస్తగిశ్చ, ఈక్షమాసే దదృశే.

తా॥ సముద్ర మధ్యమున కావడవ పోవుసరికి అందున్న యాత్రి
కులకు ఉత్తరమున సూర్యకాంతియు, దక్షిణమున అంధకారమును గనఁ
బడుచుండెను. ఉత్తర దక్షిణములం దుదయాస్తర్ధానములు కనబడెను.

19 సర్పిర్నిధాయం హిత్వా స పానీయం క్లిష్టమానసః,
తదానీం బుభుజే విస్సాం యావద్వేదం తరీజనః.

వ్యా :- సర్పిరితి :- తదానీం తస్మిన్మయే, సః తరీజనః ధూమ
నాకావ్రయాత్మ జననమూహః, వా నీయం జలం. సర్పిర్నిధాయః ఘృత
మివ సురక్షితం, హిత్వా నిధాయ, సంరక్ష్యే త్వర్థః, క్లిప్తమానసః
క్షేత్రయుత మనా నృన్, భిస్సాం అన్నం, "భిస్సాస్త్రీ భ క్తమన్తోఽన్న"
మిత్యుచరః, యావత్వేన యావల్లభతే తావత్, బుభుజే అభక్షయత్
భుజభోజనే అచ్యుత వేచ ఇతిలిట్. సర్పిర్నిధాయం- "ఉపమా నే కర్మ
ణిచ" ఇతిణముల్ యావద్వేదం- యావతి విస్తజ్జవోః" ఇతిణముల్.

తా|| పడమలలో బయోగముగావించు జనము, వంటనీటిని
నేలినవలె సంరక్షించుకొని, కొంచెవే త్రాగి బాధపడుచు, దొరికినంత
వఱ కన్నమునే తినుచుండెను.

20. అరుచ్యం లవణజ్ఞారం జహాన సత్పుణం జనః,

స్వదేహధారణాయాన్న బుభుక్షుః క్లిత భృశమ్.

వ్యా :- అరుచ్యమితి :- భృశం అత్యంతం, క్లితః క్షేత్రయుతః,
జనః, స్వదేహధారణాయా స్వశరీర రక్షణార్థం. అన్న బుభుక్షుః అన్నం
భోక్తు మిచ్ఛుః, అరుచ్యం స్వాదుతాహీనం, లవణజ్ఞారం స్వాదు
కృత్వా, అలవణం లవణం కృత్వా భుక్తే లవణజ్ఞారం, అతః లవణ
శబ్దః స్వాదు పర్యాయః. సత్పుణం తృణవ వ్యపరిత్యజ్య, సాక లేన్ నేత్య
ర్థః, జహాన అభక్షయత్, అదభక్షతే ఇతి ధాతోర్లిట్. లవణజ్ఞారం
"స్వాదుమిణముల్" ఇతిణముల్, సత్పుణం- 'అవ్యయీభా వేచాకాలే'
ఇతి సహస్యసః.

తా|| మిక్కిలి యాకలిచే బాధపడుచు నావడవయ్యుండున్నవారు,
అన్నముఁ దినవలెనని తలంచి, గుచిలేక పోయినను గుచిగాఁ జేసికొని,
కొంచెమునను మిగులకుండ అన్నమును దినిరి

21. భుజ్జర స్తదా జజ్ఞే ప్రతికూలః ప్రశంసనః,

అభిక్ష మభి స్సంక్షుర్నన్ క్షోభయామాస తాం తరిమ్.

వ్యా :- భయజ్ఞ-రత్తి :- తదా తస్మిన్నయే పత్తికూలః
అపరవ్యః, భయజ్ఞ-రః అతిభయదాయీ, ప్రధజ్ఞః పవమానః, జజ్ఞే
ఉదభూత్, జనీ ప్రాచుర్యాః ఇతి ధాతోర్ని ట్. అర్ధిః, సముద్రః అభీక్ష్యం
అత్యస్తం, తుభ్నన్ సంచలన్, తంతం తాఘామనోకాం, క్షోధయా
మాన, కంఠయామాన, తుభ్న్ గ చలనే ఇతి ధాతోర్ని చి ట్.

తా॥ ఆ సమయమున మిక్కిలి భయమును గలిగించుచు పెద్ద
గాలి, పడుకెదురుగా వీచుచుండెను. సమద్రముకూడ నల్లకల్లోలమై
వడవ నటునిటు నూపుచుండెను.

22. ప్రవేశయామాస తతో గర్భం నిర్విణ్ణయాత్రికాన్,
తర్యా వితర్ది జరరం నావికః కుక్కుటానిప.

వ్యా :- ప్రవేశయామాసేతి :- తతః తస్మాద్దేతోః, నావికః
కర్ణధారః, నిర్విణ్ణః భీతాః యే యాత్రికాః ప్రయాతారః, తాన్,
తర్యాః నౌకాయాః గర్భం ముగ్ధదేశం, కుక్కుటాన్ కృకవాకూన్,
వితర్దేః వేదికాయాః జరరమివ అస్త్వాగ మివ, 'స్వాద్విత్తిర్నివేదికా'
ఇత్యురః. ప్రవేశయామాస ప్రవేశయత్, విళప్రవేశనే ఇతి ధాతోః
ణిచి ట్. ఉపమాలజ్కారః.

తా॥ పెద్దగాలి వీచుచుండ యాత్రికులందరును భయపడిరి. అంత
నావికుఁడు వారిసందటిని, కోళ్ళను ఇంటియరుగు గూటిలోనికిఁ దెచ్చి
నట్లు, వడవ లోపలభాగమునకుఁ జేర్చెను.

23. వాయు సంక్షుభితామృతే శ్వదా శాన్తి ముపేయివాన్,
నిష్ఠేదేవ తదా నౌకా తి స్వాధీన భర్తృకా.

వ్యా :- వాయుతి :- వాయునా ప్రధజ్ఞనేన సంక్షుభితః అతి
చలితః అమౌఘిః సమద్రో యదా యస్మిన్ కాలే, శాన్తిం శాస్త
తాంః ఉపేయివాన్ ప్రాప్, తదా తస్మిన్నయే, నౌకా ప్లవః, స్వాధీ

సః పతిః భర్తా యస్యా స్స స్వాధీన భర్తృకా, కాన్తేవ అజ్ఞనేవ,
నిష్ఠేదా శోకరహితా రేజే రరాజ. రాజ్యదీప్తా వితిధాతోర్లిట్, ఉప
మాలజ్కారః.

పతి రనుకూలో యదాభ వేత్తదా సా కాన్తా నిశ్శోకా భవతి,
తద్వదేవ, సముద్రః యదా శాన్త ఆసీత్ తదా నౌకాపి నిష్ఠేదా
బభూవేతి భావః.

తా! ప్రభంజన వేగముచే నల్లకల్లోలమైన సముద్రము శాం
తింపఁగానే, యా పడవయుఁ బ్రమాదమునుండి తప్పి, స్వాధీనపతిక
యగు శాంతవలె నిర్విచారయై యుండెను.

24. దరిద్రై రివ సమృత్తి రుగ్మతై రివ వార్తతా.

అనుబోభూయామ్భూవే యాత్రికై రభ యస్థితిః.

వ్యా :- దరిద్రై రితి :- యాత్రికైః నౌకాప్రయాత్పభిః, అభయ
స్థితిః నిర్భయతా, దరిద్రైః నిర్ధనైః సమృత్తిరివ సమృద్ధివ, రుగ్మతైః
రోగిభిః, వార్తతేవ ఆరోగ్యమివ, “వార్తం ఫల్గున్యరోగే చ” ఇత్య
మరః. అను బోభూయామ్భూవీరే అతిశయేన అన్వభూయత. అను
పూర్వక భాసత్ప్రాయామితి ధాతోః యజన్తా త్కర్మణిలిట్. ఉపమా
లజ్కారః.

తా! ఆ పడవలోని యాత్రికులందఱును, సంపదలనందిన దరి
ద్రులవలెను ఆరోగ్యమునందిన రోగులవలెను, మిక్కిలి నిర్భయముగ
నుండిరి.

25. అధైకస్మి న్నుప్రభాతే మిత్రేణ సహ తారకః.

అవరోహ స్థూమతర్యా అధితస్థా పుషప్లవమ్.

వ్యా :- అథేతి :- అథ వ్రయాణాన స్తరం, ఏకస్మిన్ సువ్రథాతే
 ఏకస్మిన్నమః కాతే, తారకః, మిత్రేణసహ వయస్యేనసాకం, ధూమ
 తర్వాః ధూమనౌకాయాః, అవరోహన్ అపతీర్ణస్సన్, ఉరుప్లవం బృహ
 స్తం ఉడుపం, అధితస్యే ఆరురోహ. అధిపూర్వకస్థా ధాతో ిట్.
 "అధిశీజ్ స్థాసాం కర్మే"తి నూత్రేణ ప్లవస్య కర్మ త్వాత్ ద్వితీయా ।

తా! ఇట్లు సముద్రముపైఁ బయనించిన పిమ్మట నొక వ్రభాత
 సమయమున, తారకుఁడు తన మిత్రుడయిన రాజపుత్రునితోఁ గలిసి,
 యా ధూమనౌకనుండి దిగి, మఱియొక పెద్ద పడవ నెక్కెను.

26. యాతా యాతే దుపశ్రేణీ నౌకా తీరాంతరామ్బుధేః.

నిమ్నోన్నత తరణ్ణేషు దృశ్యాదృశ్య స్థితిం యయౌ.

వ్యా :- యాతేతి :- యాతాగచ్ఛన్తీ ఆయాతా ఆగచ్ఛన్తీ
 ఉడుపానాం ప్లవానాంశ్రేణీః యస్యాస్సా నౌకా ధూమనౌకా,
 అమ్బుధేః సముద్రస్య తీరాంతరా తీర మధ్యే. నిమ్నాః నీచాః ఉన్నతాః
 ఉచ్చాః యే తరణ్ణాః భణ్ణాః, తేషు, దృశ్యా దర్శనయోగ్యా. అదృశ్యా
 దర్శనయోగ్యా యాస్థితిః అవస్థా. తాం యయా ప్రాప. యా ఇతి
 ధాతో ిట్.

తా! వచ్చుచుఁ బోవుచు నున్న చిన్న చిన్న తెప్పల మధ్య
 నున్న యా ధూమనౌక, సముద్ర తీర మధ్యభాగమున, చిన్న పెద్ద
 కెరటముల నడుమ కనబడి కనబడ నట్లుండెను

27. జన్మస్థానే స్వాధిపానాం విహర్తు ముపచక్రమే.

మిత్ర ద్వయం మహోత్సాహ పుల్లానన సరోరుహమ్.

వ్యా :- జన్మస్థాన ఇతి :- మిత్రద్వయం ద్విజరాజకుమార
 ద్వితయం, మహతా ఉత్సాహేన అధికానందేన, పుల్లే వికసితే. ఆనన
 ఏవ సరోరుహే పద్మే యస్యతత్, ఉత్సాహవికసితమఖపద్మంగుత్

స్వాధిపానాం స్వప్రభాణాం, సార్వభౌమానా మిత్యర్థః. జన్మస్థానే
జన్మభూమౌ, విహర్తుం శక్యతే, ఉపచక్రమే ప్రారేభే. ఉపపూర్వక
క్రమే సాద విక్షేపే ఇతి ధాతోల్లోరిట్.

తా. మిత్రులయిన యారాజబ్రాహ్మణ కుమారు లిరువురును,
ఉత్సాహాః క సితముఖారవిందులగుచు, తమకుఁ బ్రభువులయిన సార్వభౌ
ముల జన్మస్థలముందుఁ దిగుగ నారంభించిరి.

28. చంద్రద్వీపే నిత్యభద్రాం స్వతంత్రప్రభుపాలితామ్,
పురం చంద్రమతీ నామ్నీం తా వుభావధిజగ్ముతుః.

వ్యా - చంద్రద్వీప ఇతి:- తే ఉభౌ కుమారౌ, చంద్రద్వీపే, చంద్రనామ్నీద్వీపే
నిత్యభద్రాం నిత్యశుభలాం. స్వతంత్రప్రభుణా స్వతంత్రరాజన్యేన,
పాలితాం రక్షితాం, చంద్రమతీ ఇతి నామ యస్యాస్తాం చంద్రమతీ
నామ్నీం, పురం నగరీం, అధిజగ్ముతుః అధ్యగమతామ్. అధిపూర్వక
గమ్ గతా వితి ధాతోల్లోరిట్.

తా. చంద్రద్వీపమునఁ జంద్రమతీ యను పేరుగల యొక నగ
రము గలదు. అది స్వతంత్రులయిన సార్వభౌముల రాజధాని. అందు
నిత్యమును సుంగత కార్యములు జరుగుచుండును. ఆ నగరమునకే
మిత్రులిరువురును జేరిరి.

29. ప్రోవాహ పృథులావాచ్యాం చంద్రకాంతేతి విశ్రుతా.
చిత్రసేతు ర్నిత్యనావ్యా బహుజీవనదా నది.

వ్యా :- ప్రోవాహేతి :- ఆవాచ్యాం దక్షిణస్యాంక్షిణి, పృథులా
విశాలా, చిత్రసేతుః విచిత్ర సజ్జమా, నిత్యం నౌభిః నౌకాభిః తర్తుం
యోగ్యా. బహుభ్యః జీవనదా జలదాయినీ బహుజలదాయినీ బహూ
నాం జీవికాదాయినీన, చంద్రకాంతా ఇతి విశ్రుతా ప్రఖ్యాతా, నదీసరిత్,
ప్రోవాహ ప్రవాహాశ్చ, ప్రపూర్వక వహ వహనే ఇతి ధాతోల్లోరిట్.

తా|| ఆ పట్టణమునకు తక్షణదిశయందు చంద్రకాంత యనదు ప్రఖ్యాతమైన నది ప్రవహించుచున్నది. దానిపైఁ బెద్ద పెద్ద చిత్రిములైన వంతెనలు గలవు. నిర్భయము దానిని పడవలపై దాటుచుందురు. ఆ నది పలుపురకు నీటిని బ్రతుకుగూడ నిచ్చుచున్నది.

30. పంచయోజన విస్తీర్ణ శతలక్ష జనావృతా.

భూగోతే బహునా కిం సా పురీ పురమతల్లికా.

వ్యా:- పంచోతి:- సాపురీ చంద్రమతీః గరీ పంచభిః యోజనైః వింశతి క్రోశైః, విస్తీర్ణావళాలా, పంచయోజనవర్షంతం వ్యాప్తేత్యర్థః. శతలక్ష సాఖ్యాకైః జనైః అవృతా ఆక్రాంతా. తస్యాం అశకలక్షజనా స్సస్తీ త్వర్థః అత్ర శత శబ్దస్య అనేకార్థత్వమ్. కిం బహునా. బహుభిః వచోభిః కిం ప్రయోజనమ్. భూగోతే భూమణ్డలే, సా పురీ, పురమతల్లికా సగరీ శ్రీష్టా. శ్రేష్ఠసగరీత్వర్థః “మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాణ్డముద్దుతల్లజౌ. ప్రశస్తవాచకాన్యమూసి” ఇత్యమరః.

తా|| ఆ పట్టణము అయిదు యోజనముల విస్తీర్ణత గలిగి యున్నది. దానియందు పెక్కులక్షల జనులు నివసించుచుండిరి. ఆ నగరము భూమండలమన కొక భూషణమే. పెక్కు మాటలేల. అది యన్ని నగరములను మించియున్నది.

31. చంద్రికా ధవళచ్ఛాయా స్తతత్యా రేజిరే జనాః.

సర్వసర్వం సహ చక్రప్రతిపాలన దీక్షితాః.

వ్యా: చంద్రికేతి:- తత్త్రిత్యాః తన్నగరవాసినః జనాః, చంద్రికా చంద్రకాంతిః తద్వత్ ధవళా శ్వేతా ఛాయాకాంతిః యేషాంతే చంద్రికాపదతి శ్వేతా ఇత్యర్థః. సర్వం సమస్తం సర్వంసహాయాః భూషేః చక్రం మణ్డలం “సర్వంసహ సమమతీ” త్వమరః. తస్య ప్రతిపాలనే రక్షణే, దీక్షితాః బద్ధ శ్రీధ్ధాః. రేజిరే చకాసిరే రాజృదీప్తా వివిధాతోర్లిట్,

తా! ఆ నగరమందున్న జనులందఱును వెన్నెలవలె మిక్కిలి
తెల్లని యొడలిరంగు గలవారు, అందఱును షహీమండలము సంతను
రక్షింప సమర్థులు.

32. అన్యోన్య మైత్రీం కుర్వంత వృజ్ఞానస్తో యథాయథమ్,
ప్రియప్రియేణ యచ్ఛంతః కిరంత శుక్లశుక్లభామ్.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, మైత్రీం స్నేహం
కుర్వంతః, పరస్పరం మిత్రభావేన వర్తమానాః ఇత్యర్థః. యథాయథం
యథాత్మీయం యథా స్వభావం వా, వృజ్ఞానస్తః సమ్యక్ జానంతః.
స్వభావం అత్మీయం వా సమ్యక్ స్వతఃపర పరిశీలయంత ఇతిభావః ఆత్మజ్ఞా
ఇతి యావత్. “యథా స్వే యథాయథ” మితి ద్విరుక్తిః. యథాస్వంతః
యథాయథ” మిత్యమరః. ప్రియప్రియేణ అతిప్రియమపివస్తు, యచ్ఛంతః
అనా యాసేన దదతః, “అకృచ్ఛేప్రియ మఖయో రన్యతరన్యా”
మితి ద్విరుక్తిః. శుక్లా శుక్లా యా భాకాంతిః సా శుక్లశుక్లభా, తాం,
అతి ధవలకాంతి మిత్యర్థః. ప్రకారేగుణవచనస్య” ఇతి సూత్రేణ ద్విరు
క్తిః. పూర్వభాగస్య పుంసద్భావః. కిరంతః క్షిప్వంతః, రేజరే ఇతి
పూర్వేణా న్వయః.

తా! ఆ నగరమందలి జనులొకరితో నొకరు స్నేహము చేయు
దురు. తమ్ముఁడామెఱిగినవాగు, ఎంత ప్రియమైన పస్తువునయినను
సందేహింపక యిచ్చువారు. తెల్లని కాంతితో వెల్లువారు.

33. విద్యయా సమయాకృత్య ప్రియాకృత్య ముపార్గురూన్,
అత్మనో రాజసాత్కృత్వా దుఃఖాకృత్య విరోధినః.

వ్యా :- విద్యయేతి :- విద్యయా విద్యాభ్యాసేనైవ, సమయా
కృత్య కాలం యావయిత్వా, గురున్ అధ్యాపకాన్, ప్రియాకృత్య

ప్రియాన్కుత్వా. గురుణా మనుగ్రహం సమ్పాద్యేత్కర్థః ఆత్మనః,
స్వాన్ రాజసాత్కుత్వా రాజాధీనాన్కుత్వా, విరోధినః శత్రూన్
దుఃఖాశ్చ త్య దుఃఖతాన్ కృత్వా, కేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.
“సమయాచ్ఛ యావనాయా” మితి డాచ్, “తదధీన వచనే” ఇతి సాత్

తా॥ అందలి జనులు విద్యార్జనమునకై కాలమును వెళ్ళించు
చుండిరి. గురువులను సంతోషపరచి, వారి యనుగ్రహము నార్జించు
చుండిరి. తామెల్లప్పుడును ప్రభువున కధీనులై యుండిరి. శత్రువులను
దుఃఖతులను గావించుచుండిరి.

34. చారిత్రతోఽతిగృహ్లాన్తో వ్యథమానా న వృత్తతః.

భవన్తో దీనతోఽఽప్రసం జీవన్తో దేవతః ప్రతి.

వ్యా :- చారిత్రత ఇతి :- చారిత్రతః అతిగృహ్లాన్తః, చారిత్రేణ
అన్యానతికృమ్య వర్తమానాః, వృత్తతః న వ్యథమానాః, వృత్తేన న
చలన్తః, “అతిగ్రహవ్యథన క్షేపే వ్యూర్తరి తృతీయాయాః” ఇతి
తసిః, అజస్రిం సతతం, దీనతః భవన్తః, దీనానాం పక్షే భవన్తః,
“షష్ఠ్యా వ్యాకృయే” ఇతి తసిః. దేవతః ప్రతి జీవన్తః, దేవ ప్రతి
నిధయో భూత్వా జీవన్తః, “ప్రతియోగే వజ్ఞమ్యాస్తసిః” ఇతి తసిః,
కేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా॥ అందలి జనులు చారిత్రిముచే నితరులను మించినవారు,
వృత్తివలన బాధపడువారులేరు. నిత్యము దీనుల నాదుకొనుచుందురు.
దేవతాప్రతినిధులై యుందురు.

35. ఏకతానా స్సాన్యుగీనా వాగ్మినో హృదయాలవః.

క్షిమజ్కరా మహోత్సాహ ఉరస్వన్తో యశస్వినః.

వ్యా :- ఏకతానా ఇతి :- ఏకతానాః అనన్యవృత్తయః “ఏక
తానోఽనన్యవృత్తి” రిత్యమరః, సాన్యుగీనాః రణే సాధవః, యద

విశారదా ఇత్యర్థః. “సాంయగీనో రణే సాధు” రిత్యర్థః. వాగ్మీనః
వాచోయుక్తిపటవః, యుక్తియుక్త సమ్భాషణ చతురా” ఇత్యర్థః.
“వాచో యుక్తి పటు ర్వాగ్మీ” ఇత్యమరః. హృదయాలవః సుహృద
యాః, క్షేమద, -రాః శుభకర్తారః, మహిమాత్సాహః మహోద్యమాః,
ఉరస్వంతః ఉరఃపిలాః, ప్రశస్తాః సా-ఇత్యర్థః. “స్వాదురస్వా మరసిలః”
ఇత్యమరః. యశస్వినః కీర్తిమంతః. రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! అందలి జనులందఱు సేగాగ్ర చిత్తులు. యద్ధవిశారదులు
యుక్తియుక్తముగ మాటలాడువారు, మంచి మనసుగలవారు. శుభ
కర్మముల నాచరించువారు. పెద్ద పెద్ద ప్రయత్నములు గలవారు.
ఉత్సాహవంతులు. పూర్వోఽనుగ్రహ. కీర్తిమంతులు.

36. సమానపజ్జ్ఞి భోక్తార స్సమానార్థ విభూషితాః.

సామాన్యభాషావక్తార స్సమానాచారవర్తినః.

వ్యా :- సమానేతి :- సమానా ఏకా వజ్జిశ్రేణీ, వీధీత్యర్థః
తస్యాం భోక్తారః, ఏకవజ్జి భోజనకర్తార ఇత్యర్థః. అత్ర సమానశబ్దస్య
ఏకార్థత్వమ్. సమవర్ణేన ఏకజాత్యా, విభూషితాః అలంకృతాః, ఏక
జాతయ ఇత్యర్థః. అత్ర వర్ణశబ్దస్య శరీరకాన్తిర్యవ్యర్థః. తేన ఏకశరీర
కాన్తయః ధవళవర్ణ ఇత్యర్థః సామాన్య భాషావక్తారః ఏకభాషాభాషిణః
సమానాచారవర్తినః ఏకాచారవర్తినః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః

తా! అచ్చటి వారందఱు నొకే వంక్తిలో భోజనముఁ జేయు
దురు. ఒకే జాతివారు, ఒకే భాష మాట్లాడువారు, ఒకే యాచారము
గలవారు.

37. వయః పరిణయం ప్రీతాం విద్యాభ్యాసం స్వతంత్రతామ్,
ప్రాపయంతో వతన్వంత స్స్వరాజ్య విహితోద్యమాన్.

వ్యా:- వయ ఇతి :- స్త్రీణాం కాంతానాం, వయః పరిణయం
యుక్తవయసి వివాహం, విద్యాభ్యాసం, విద్యాభ్యాసార్హతాం
స్వతంత్రతాం స్వాతంత్ర్యంచ, ప్రావయంతః యుచ్ఛంతః, స్వరాజ్యస్వ
స్వీయ రాష్ట్రస్య, విహితాన్ క్షేమజ్ఞానాన్, ఉద్యమాన్ వ్యయ
త్నాన్, అపతన్వంతః కుర్వాణాః, రేజరే, ఇతి పూర్వేణాన్వయః.

తా! ఇందలివారు యుక్తవయస్సునందే స్త్రీలకు వివాహము
గావించురు. బాల్యవివాహములు నేవని యర్థము. స్త్రీలందఱును
విద్యాభ్యాసము గావించురు. స్త్రీలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యములున్నవి.
ఇందలివారు స్వరాజ్యమభివృద్ధి నందుటకు వలయు యత్నములు
నాచరించుచుందురు.

38. సామాజికా ఆస్తికా స్పృక్తులీనా ధార్మికా బుధాః,

శాశాహారా వావదూకాః కృతినః పురుషోత్తమాః.

వ్యా :- సామాజికా ఇతి :- స సాజం సమూహం సమవయస్వీతి
సామాజికాః, సభ్యాః, ఆస్తి ధర్మః దేవః ఇతి మన్వానాః ఆస్తికాః,
విశ్వస్తధర్మా ఇత్యర్థః. స్పృక్తులీనాః ఉత్తమకులసభాతాః, ధార్మికాః
ధర్మ ప్రధానమతయః, బుధాః వణ్ణితాః, శాశా ఏవ ఆహారః యేషాంతే
శాశాహారాః, సతుమాంసాశిన ఇత్యర్థః. వావదూకాః అతివక్తారః
“వావదూకోతి వక్తరి” ఇత్యమరః. కృతినః నిపుణాః, పురుషోత్తమాః
పురుషశ్రేష్ఠాః రేజరే ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ఏక క్రియయా శ్లోకాష్ట
కస్య సమన్వయాత్ ఏతత్పర్యంతం కులకమ్. ద్వాభ్యాం యుగ్మం,
త్రిభిః కాలావకం, చతుర్భిః కులః మితి ప్రాచీనానాం సమయః.

తా! అచ్చటివారందఱును సభలో నుండుటకు దగినవారు.
ధర్మమున్నది. దేవుడున్నాడు “ను ఆస్తిక్య బుద్ధికలవారు. మంచి
కులమున జన్మించినవారు. ధర్మబుద్ధికలవారు, మంచి పండితులు. శాశా

హారులేగాని మాంసాహారులుగారు. చాలసేపు మాటలాడు శక్తిగల వారు. మంచి నేర్పరులు. పురుషులలో శ్రేష్టులు.

39. తత్రత్వికా బభూవతీ వీరమాతా సులక్షణా.

గృహకార్యపరా ప్రాజ్ఞీ బుధమాన్యా పతివ్రతా.

వ్యా:- తత్రత్వికేతి :- తత్రత్వికా తత్రనగరే స్థితా, స్త్రీ కాంతా వీరమాతా వీరజననీ, శోభనాని లక్షణాని యస్యాస్స సులక్షణా, శుభలక్షణేత్వర్థః గృహకార్యేషు గృహకృత్యేషు, రతా ఆసక్తా, ప్రాజ్ఞీ వ్రజ్ఞావతీ, బుధమాన్యా వణ్డతాదరణీయా, పతివ్రతా పతిమనోనుకూల ప్రవర్తినీ, జాత్యేకవచనమ్. తత్రస్థా స్సర్వానార్య ఏతాదృశా ఇత్వర్థః

తా|| ఆ నగరమందున్న కాంతలందఱును వీరమాతలు, శోభనాంగులు. గృహకృత్య నిర్వహణ సమర్థులు. అన్నియు నెఱింగిన వ్రజ్ఞావతులు, పండితులచే నాదరింపఁదగినవారు, పతివ్రతలు.

40. వీధీ ర్విశాలా అమలా జలయన్త్ర పరిష్కృతాః,

నిషద్యాస్తా దదృశతు స్సర్వవస్తు నమన్వితాః.

వ్యా: వీధీరితి :- తౌ తారక రాజకుమారౌ, విశాలాః వివులాః, అమలాః నిర్మలాః, జలయన్త్రపరిష్కృతాః జలయన్త్రాలంకృతాః, వీధీః సర్వవస్తుభిః సకలపదార్థైః, నమన్వితాః నమసేతాః నిషద్యాః ఆపణాస్, “ఆపణస్తు నిషద్యాయా” మిత్యమరః, దదృశతుః అపశ్య తామ్. దృశిర్ ప్రేక్షణే ఇతిధాతోర్లిట్, అపశ్య తామ్.

తా|| ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును, చెత్తచెదారములేక మిక్కిలి వెడల్పుగలిగి, కొఱ్ఱాయీలచే నిండియున్న వీధులను, అన్ని రకముల వస్తువులతో నిండిన దుకాణములను జూచిరి.

41. సౌధా సమమున్నతా రమ్యా అద్భుతారామ దీర్ఘికాః.
నానావిధా శిల్పశాలా స్తాభ్యా మిక్షాంబ భూనిరే.

వ్యా :- సౌధాశ్చి :- సమమున్నతాః అత్యుచ్చాః. రమ్యాః
సుందరాః. సౌధాః ప్రాసాదాః, అద్భుతాః ఆశ్చర్యకరాః ఆరామాః
ఉపవనాని దీర్ఘికాః వాప్యః, నానావిధాః బహువ్రకారాః, శిల్పశాలాః
శిల్పగృహాని, తాభ్యాం ద్విజరాజ కుమారాభ్యాం, ఈక్షాం బభూవిరే.
అవైక్షుస్త. ఈక్ష దర్శనే ఇతి ధాతోః కర్మణిలిట్.

తా|| ఆ కుమారలింగపురును, అందముగా నెత్తుగా నున్న మేడ
లను, వింత వింతలైన తోటలను, మంచి మంచి దిగుడుబావులను, పలు
విధములైన శిల్పశాలలను గాంచిరి.

42. అకాశయానాని ధూమశకటాం స్తా మనోజవాన్,
తస్మిన్నివార్తా పం స్తత్ర లోకాతే మహద్భుతాన్.

వ్యా :- అకాశేతి :- తత్ర తస్మిన్నగరే, తౌ కుమారౌ. అకాశ
యానాని విమానాని, మనోజవాన్ మనోవేగాన్, ధూమశకటాన్
బొప్పళకటాన్ మహద్భుతాన్ అత్యాశ్చర్యకరాన్, తస్మిన్నివార్తా
వహాన్ తస్మిన్నివార్తా ప్రసారకాన్, లోకాతే అపశ్యత్. లోక
లోకనే ఇతి ధాతోర్లిట్.

తా|| వారిమపురు నా నగరమందు, విమానములను, మంచివేగ
మున బోవు రైలుబండ్లను, ఆశ్చర్యమును గలిగించు తంత్రప్రసారము
లను, (ఔలిగ్గామునోట్లు) చూచిరి.

43. తటః పాశ్య శీకర్తుం గేయం తద్దేశ భాషయా,
గాయంతై కావ్యభౌ తత్ర ప్రతేలిషు విజహృతుః

వ్యా :- తత ఇతి :- తతః సగరదర్శనానంతరం. తౌ ఉభౌ, ద్విజనరవర కుమారౌ. పౌరాన్ పురజనాన్, షశీకర్తుం స్వాధీనా స్విధాతు, తద్దేశ భాషయా చన్ద్రద్వీప జనాభ్యస్త భాషయా, గేయం గీతం, గాయంతే. తత సగరే, ప్రతోలిషు రథ్యాసు, "రథ్యా ప్రతోలి" రిత్యుపరః. విజప్రతుః చేరతుః, విపూర్వక హృత్ హరణే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! పట్టామును జూచిన పిదప, నా కుమారు లిరువురును, ఆ సగరమందలి జనమును స్వాధీనముగావించుకొనుటకై, వారి దేశ భాషలోనే కీర్తనలు బాడుచు దిరుగనారంభించిరి.

౧౧. సమున్నతౌ తావ బాను బాహూ నర్వాజ్ఞ సున్దరౌ,
బహుతేజస్వినౌ దృష్ట్వా ముమోహ సగరీ జనః.

వ్యా :- సమున్నత ఇతి :- సమున్నతౌ పాశంశూ, ఆజాను బాహూ జానువర్జ్యస్తలః ప్బమాన భుజయుగలా, సర్వాజ్ఞేషు సకలా వసువేషు, సుందరా రషణీయా, బహుతేజస్వినౌ అధికతేజో విరాజ మానౌ తౌ ద్విజవృషకుమారౌ, దృష్ట్వా వీక్ష్య, సగరీ జనః పౌరసమూ హాః, ముమోహ అముహ్యత్. అశ్చగ్యపరవశో బభూ శత్యర్థః. ముమో హే ఇతి ధాతోల్లిట్.

తా! మంచి పొడగలలై యాజానుబాహులై సర్వాంగసుంద రులై తేజర్వంతులై యున్న యా కుమారుల నిశవరనుగాంచి, యా సగరమందలి జను లాశ్చర్య వరవశులైరి.

౧౨. తత్సౌందర్యం తదౌన్నత్యం తత్తేజ స్తత్పురాత్రమః,
తత్తానుజ్యం తత్ప్రతిభా ముమోహ జననూనసమ్.

వ్యా :- తత్సౌందర్యమితి :- తయోః కుమారయోః సౌందర్యం లావణ్యం, తయోః ఌన్నత్యం ఉన్నతత్వం, తయోః తేజః తేజస్విత్యం,

తయోః పరాకృమః తయోః తాద్యుగం యశావనం, తయోః ప్రతిభా
నవనవోన్మేషశాశీనీ చక్షుః, జనమానససం, పౌరజనహృదయం,
ముమోష అముష్ణాత్. ముష్ అపహరణే ఇతిధాతోర్లిట.

తా|| ఆ కుమారులైన ముయొక్క చక్కదనము, వారి యశస్య
త్యము వారి తేజస్సు, వారి పరాకృమము, వారి యశావనము, వారి
ప్రతిభయును. అందలి జనుల మనస్సులను దోచుకొనెను.

46. ద్వితస్త్ర గౌతమీక మీమాంసక సవార్తికాన్

పరాజిగ్యాతే ధర్మిక వైయాకరణ తార్కికాన్.

వ్యా :- ద్వితస్త్రేతి :- త్వే తస్త్రే అధీయతే ఇతి ద్వితస్త్రా,
యస్మిన్కస్మిన్నపి శాస్త్ర ద్వయే పణ్డితా ఇత్యర్థః. తాన్, గోలక్షణ
మధీయత ఇతి గోలక్షణికాః గోళాస్త్రా ఇత్యర్థః. తాన్,
మీమాంసకాన్ మీమాంసాశాస్త్ర వేదిః. తాన్ సవార్తిక
మధీయత ఇతి సవార్తికాః తాన్, ధర్మికాః ధర్మశాస్త్ర విద్వాంసః
తాన్, వైయాకరణాః వ్యాకరణశాస్త్ర విశారదాః తాన్, తార్కికాః
న్యాయశాస్త్ర విశారదాః తాంశ్చ. పరాజిగ్యాతే పరాజితాంశ్చ
కర్తుః. పరాపూర్వక జి అభిభవే ఇతిధాతోర్లిట.

తా|| ఆ కుమారు లిరువురును, రెండు శాస్త్రములను నేర్చిన
వారిని, గోలక్షణ వేత్తలను, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులను, వార్తికము
లతోఁ గూడ శాస్త్రమును జదివినవారిని, ధర్మశాస్త్ర విశారదులను,
వైయాకరణులను తార్కికులను ఓడించిరి.

47. లోకైకవీరౌ తౌ ద్విత్వతన్వౌ స్వాతన్త్ర్య కాలినౌ,

నిఁహసంహసనౌ ద్రస్తు మియేష సగరీ జనః.

వ్యా :- లోకైకేతి :- సగరీజనః సగరవాసీ జనశ్రమణాః
లోకే జగతి, ఏకవీరౌ యుద్ధవీరౌ, కేవలవీరౌ వా, “ఏకే ముఖ్యా
న్యకేవలాః” ఇత్యుచ్యతే. సత్త్వాణి తన్త్వాణి శాస్త్రాణి అధీయాతే సర్వ

తనై, సర్వశాస్త్ర విశారదా విత్కర్థః. స్వాతంత్ర్యశాసనా స్వచ్ఛంద
భావోపేతౌ, సింహసంహసనౌ వరాజ్ఞ రూపోపేతయువానౌ. "వరాజ్ఞ
రూపోపేతో య సింహసంహసనౌ యువా" ఇత్యమరః. దివ్యసుందర
విగ్రహ విత్కర్థః. తౌ కుమారౌ, దృష్టం, వీక్షితం ఇయేష చకమే. ఇష
ఇచ్ఛాయాం లిట्.

తా॥ లోకైకవీరులును, సకలశాస్త్ర విశారదులును, స్వాతంత్ర
భావోపేతులును, దివ్యసుందర విగ్రహులును, యువకులునగు నా
బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుమారులను జూచుట కానగరమందలి జనబృందము
సంకల్పించెను.

48. హైయజ్ఞ వీన నిష్ఠాన కూర్చికామస్తు సంయుతమ్.

స్నాతానులిప్తా మృష్టాన్నం బుభుజాతేఽథ సత్త్వికమ్,

వ్యా :- హైయజ్ఞవీనమితి :- అథ, తౌ కుమారౌ, స్నాతౌచ
తౌ అనులిప్తౌచ స్నాతానులిప్తౌ, స్నాత్వా గంధాదినా బుభుక్తుత
శరీరా, హైయజ్ఞవీనేన సద్యః కృతేన గోఘృతేన, "తత్తు హైయజ్ఞవీనం
స్వాత్ హ్యోగో దోహోద్భవం ఘృతం," ఇత్యమరః, నిష్ఠానేన తేమ
నేన, "స్వాత్తేమనతు నిష్ఠాన" మిత్యమరః. కూర్చికామీక్షీర
వికృత్యా, "కూర్చికాక్షీర వికృతి" ఇత్యమరః. మస్తునా వాణ్డేన, "వాణ్డం
దధిధవం మస్తు" ఇత్యమరః. సంయుతం సహితం సాత్త్వికం సత్త్వ
గుణాభివర్ధకం. మృష్టంచ తత్ అన్నంచ, మృష్టాన్నం శోధిత మన్నం.
బుభుజాతే భుజపరిపాలనాభ్యవహారయోరితి ధాతోః కర్తరి లిటి
ఆత్మనేవదమ్ అభుంజరామ్.

తా॥ తరువాత నా కుమారు లిరువురును, స్నానము గావించు
కొని, శరీరములకు గంధద్రవ్యములను లంది తొలిచాటి వెళ్ళును మరగించి

యవ్వదే సిద్ధమ చేసిన లవుతితో, తిమ్మనమతో, జన్నతో, పాల
మీఁగడతో, గూడిన పరిశుద్ధమైన సాత్వికాహారమును భుజించి

49, ప్రసాదితౌ తౌరోః స్థూ పేషేణ సమయోచితౌ.

విశేషక భృషరక స్థితఫాలౌ రరాజతుః.

వ్యా :- వ్రసాధితా వితి :- తౌ వీరమూర్తౌ, వేషేణ వస్త్రా
ధరణాద్వా కల్పేన, వ్రసాధితౌ అలఙ్కృతౌ, రోచిష్ణూ కాన్త్యా విరాజ
మానౌ, సమయోచితౌ కాలానుగుణౌ. విశేషకేన తిలకేన, "తమాల
పత్ర తిలకచిత్రకాణివిశేషక" మిత్యమరః భానురక్తైః లలాటో పరి
పతిత చిత్తురైః "తే లలాటేభృషరకాః చిత్తురత్పూర్ణకున్దలా" ఇత్య
మః. స్థితః ఆకాన్తః ఫాలః ఫాలభాగః యయోస్తౌ, సన్తౌ రరాజతుః.
రేజతుః, రాజ్యదీప్తా వితి ఛాత్వోక్త.

తా॥ ఆ మహామూర్తి లిరువురును, భోజనానంతరమున వస్త్రాధరణా
దులచే శరీరము నలంకరించుకొని, దివ్యకాంతులతో వెల్లుచు, కాలాను
గుణముగ నొసట బొప్పుబెట్టుకొని, ముంగురులు నడచుటకుండు వేలా
దుచుండఁ జూడ ముచ్చటగానుండిరి.

50 మహాభనసకారా వ్రదీం శుక సున్దరౌ,

గైవేయకోర్మికా దేవచ్ఛన్ద కుణ్డల భాసురౌ.

వ్యా :- మహాభనతి - మహాభనం బహు మూల్యం, నిశారం
హరిద్రాఞ్చలం, ఆప్రపదీనం పాదాగ్రవ్యాపి, యతో అశుకం వస్త్రం
తేన, సున్దరౌ రమణీయౌ, గైవేయకేన కణ్డాధరణేన, "గైవేయకం
కణ్డాభూష" ఇత్యమరః. కోర్మికాభిః ఆజులీయకైః "ఆజులీయక
మూర్మికా" ఇత్యమరః. దేవచ్ఛన్దేన శతయష్టికముక్తాహరణేన "దేవ
చ్ఛన్దోఽసౌ శతయష్టికః" ఇత్యమరః. కుణ్డలాభ్యాం కర్ణభూషణాభ్యాం
చ భాసురౌ వ్రకాశమానౌ రేజతు రితి పూర్వేణాప్యయః.

తా॥ ఆ వీరమూర్తు లిరువురు మిక్కిలి విలువగలిగిన జనువు

పచ్చని యాచనముగ, పాదగంధమునను వేలాడుచున్న వస్త్రములను ధరించిరి. మెడయందుఁ గుఱువారణముతోపాటు నూరుపేటల ముత్యాల హారమును వేసికొనిరి. బివురుఁ గుండలములను బెట్టికొనిరి. చేతివేళ్ళకు గుఱువల నుంచుకొనిరి ఇట్లలంకృతులైరి.

51. తౌ చాప్య మపదీనాని రాజ చ్ఛరణ సారసా,

స్వచ్ఛౌ మ ప్లిప రమ్యా చ్ఛ కాలో చితాయుధౌ.

వ్యాఖ్య :- వితి :- తౌ ద్విజ రాజపుత్రౌ చారుభ్యాం రుచిరాభ్యాం అనుపదీనాభ్యాం పాదాయతో హారాభ్యాం విరాజతీ ప్రకాశమానే చరణసారిసే బాదపద్మే యయే స్తౌ "సైవానుపదీనా చరణాయతా" ఇత్యమరః. స్వచ్ఛౌ ధవళం యత్ క్షౌమందుకూలం తస్య ఉష్ణీషేణ శిరోవేష్టనేన రమ్యా సుందరా; దృతః కాలోచితః కాలానుగుణః ఆయుధః యాభ్యాం తౌ, కాలోచితః యుధధారిణా విత్యర్థః. రేజతు రితి పూర్వేణాన్వయః.

తా! వారిరువురును, అందఱు కాలికి సరిపోయిన జోళ్ళను ధరించిరి. తెల్లని పట్టుబట్టతో పాగాలు చుట్టుకొనిరి. కాలోచితములైన ఆయుధములను ధరించిరి. మిక్కిలి శుందముగా నుండిరి.

52. పారసీకౌ వయస్యౌ తా వాసుహ్య ద్రాజ్ఞునస్విన్వౌ.

జగ్మతూ రాజసదనం యువానా వక్షతో భయౌ.

వ్యాఖ్య :- పారసీకావితి :- ము. స్విన్వౌ మానవన్వౌ, యువానౌ తరుణౌ, నవిద్య తే క్షతుః భయం మరణాః తౌ నిర్భీకౌ. తౌ వయస్యా నభాయశా, బుద్ధిరాముమూశా, దాక్ శీఘ్రం, పారశీకౌ పారశీక దేశోద్భవౌ, వాయూ అశ్మౌ, భావ మూవిశ్వర్థః, ఆరుహ్య అధిష్ఠాయ రాజసదనం రాజగృహం, జగ్మతుః అగచ్ఛతామ్. గమ్గతావితి ధాతోర్లట.

తా॥ మానధనులు, యువకులు, నిర్భయులు, మిత్రులునగు నా ద్విజరాజకుమారు లిరువురను, వేదముగా నాజానేయములైన పారశీ కాశ్వముల నెక్కి రాజభవనమునకేగిరి.

53. సాయాహని సువన్ధానం గచ్ఛన్తే దర్శకై స్సహ.

సంశోధిత హిమానీకం లక్షయామాస తు స్సభామ్

వ్యా :- సాయాహనీతి :- సాయాహని సాయంకాలసమయే, సంశోధితా సమ్మార్జితా హిమానీ హిమసంపత్తిః యస్మిన్ తం, “హిమానీ హిమసంహతి” తత్త్వము. సువన్ధానం రాజసూక్తిదర్శకై స్సహ మార్గదర్శక జన్తే స్నాకం, గచ్ఛన్తే యాన్తే, సభాం ఆస్థానీం, లక్షయామాసతుః దదృశతుః.

తా॥ సాయంకాలమున, త్రోవలోఁబడిన పెద్ద మంచును దుడిచి శుభ్రము జేయఁబడిన రాజసూక్తి మనుడి కొందఱు జనులు త్రోవఁ జూపుచుండఁ బయనించి, వారిరువురును రాజసభను గాంచిరి.

54 అధ్యాసీనం భవప్రీతం పృచ్ఛన్తం మన్త్రిణాం త్రిమమ్

ప్రకృత్యా సున్దరం వీక్షాం చ క్రాంతే చక్రవర్తిమమ్

వ్యా :- అధ్యాసీన మితి :- తౌ కుమారా, భవప్రీతం సింహా సనం, అధ్యాసీనం అధిష్టితం, మహాసనాసీన మిత్కర్థః, మన్త్రిణాః అమా త్యాన్, కృతీః కార్యాణి, పృచ్ఛన్తం ప్రకృత్యా నిర్దేశణ, సున్దరం రూపిణం, సహజ సున్దర మిత్కర్థః, చక్రవర్తిన్తం సార్వభౌమం, వీక్షాం చక్రాంతే అపశ్యతామ్, విపూర్వక ఈ ధాతోర్లిటి ఆమ్ ప్రత్యయే లిటోలుకి ఆమంతాత్ లిట్ పరకస్య క్షోఽను ప్రయోగిః.

తా॥ సింహాసనము నలఁకరించి, మంత్రులతో రాజకార్యము లను గూర్చి ముచ్చటించుచున్న సహజసుందరుడైన సార్వభౌముని ఈ కుమారు లిరువురును జూచిరి.

35. ఆలోక్య సార్వభౌమస్తా ప్రత్యుత్థాన పురస్కరమ్,
పూర్ణోరస్కా తత స్తాభ్యాం దదౌ సముచితసనే.

వ్యా :- ఆలోక్యేతి :- తతః అనంతరం, సార్వభౌమః చక్రకర్త
ప్రౌఢం వృధులం ఉరః నక్షః యయోః తౌ. విశాలాన్నత చక్రస్కా-
విత్సర్గః. తౌ ద్విజరాజకుమారా, ఆలోక్య వీక్ష్య. ప్రత్యుత్థానం
ప్రత్యుద్గమనం పురస్కరం యస్మి న్కర్మణి తత్ ఉధా తథా. ప్రథమ
తః ప్రత్యుద్గమనాది మర్యాదాం కృత్వేతిర్థః. తాభ్యాం వీరకుమారా
భ్యాం, సముచితే అర్హే ఆసనే పీఠే ద్వే అసనే ఇత్సర్థః. దదౌ అదాత్
దాత్ ధాతోర్లిట. “ప్రౌఢం వృధులేతిషు” ఇత్యమరశేషః.

తా॥ ఆ చక్రవర్తియు, విశాల వక్షస్కులై వీరలక్షణములతో
నొప్పి నా కుమారుల వీక్షించి, యెదురేగి, తోడితెచ్చి, మర్యాదఁ
గావించి, యుచితాసనములపై వారినిఁ గూర్చుండఁ జేసెను.

36. పూర్ణేన్దువిమ్ప సద్మశీ పశ్యన్తోపి ముహుస్తయోః,

దర్శనీయాననే సభ్యానాపుస్తృప్తిం సవిస్మయాః.

వ్యా :- పూర్ణేతి :- సభ్యాః సామాజికాః, పూర్ణశ్చ సావి-
న్దుశ్చ పూర్ణేన్దుః, రాకాచన్ద్ర ఇత్సర్థః. తేన సద్మశీ సమానే, తయోః
కుమారయోః, దర్శనీయాననేనున్దరముఖమృణ్మలే, ముహుః పునః పునః,
పశ్యన్తోపి వీక్షమాణా అపి. సవిస్మయాః ఆశ్చర్యపరవశాస్సన్తః,
తృప్తిం సన్తుష్టిం, న ఆపుః నాప్రాప్నువన్. తన్ముఖమండలమాసేచనక
మితిభావః. అప్ వ్యాప్త ఇతిధాతోర్లిట.

తా॥ పూర్ణచంద్ర బింబములవలె నందముగా కలకలలాడుచున్న
యా కుమారపరుల ముఖమండలమునుగాంచి, యా సభయందున్న
వారాశ్చర్యపరవశులై తృప్తితీరక మాటిమాటికిఁ జూచుచుండిరి.

57. ఉరీకృత్యోపహరం నమస్కార పురస్కరమ్.

తయో ఉదంతం ప్రవచ్చ సార్వభౌమ న్నవిస్మయః.

వ్యా:- ఉరీకృత్యేతి:- సార్వభౌమః చక్రవర్తి, నవిస్మయః
ఉత్సర్వాః ప్తచునాః, నమస్కార పురస్కృతం ప్రథమం నమస్కృత్య
తనంతరం వత్తం, ఉపహారం ఉపదాం, ఉరీకృత్య అజ్ఞీకృత్య, స్వీకృ
త్యేత్యర్థః. తయోః ద్విజరాజకుమారయోః, ఉదంతం వృత్తాంతం,
“వార్తా ప్రవృత్తిః వృత్తాంత ఉదంత” ఇత్యమరః. ప్రవచ్చ అప్రవచ్చత్,
ప్రవచ్చప్రశ్నే ఇతి ధాతోర్లిట.

తా|| ఆ సార్వభౌమః ఉత్సర్వవరవశుడై, నమస్కార పూర్వ
కముగ వారొసంగిన కానుకను స్వీకరించి, వారి వృత్తాంతము నడిగెను

—: ఉపహారి:—

58. మహాభిరూపా వినయాన్వితౌ తౌ వదావదౌ భారతవర్ష దీపా.

ప్రసక్రమాతే గదితుం స్వవార్తాం ధీరా వుదారౌ జగదేకవీరా.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మదజ్ఞాడాది భట్ట నారాయణదాస మహాకవి
విరచితే భారతకావ్యే మహాకావ్యే తృతీయ స్కర్గః.

వ్యా:- మహాభిరూపావితి:- మహాభిరూపా అతి సుందరౌ
అథవా మహావణితౌ, ప్రాప్తరూప సుహృదాభిరూపా బుధమనోజ్ఞయో
రిత్యమరః. వినయాన్వితౌ వినయోపేతౌ. వదావదౌ సభాయాం నిర్భ
యం వక్తారౌ, “వదో వదావదోవక్తా” ఇత్యమరః. భారతవర్షస్య
భారతభూమిః దీపా దీపసదృశౌ, ధీరా ధైర్యవన్తౌ, ఉదారౌ బౌద్ధార్థ
భావోపేతౌ, అథవా మహాన్తా, జగదేకవీరా లోకైకవీరా, తౌ ద్విజ
రాజకుమారౌ, స్వవార్తాం స్వోదంతం, గదితుం వత్తుం, ప్రచక్రమాతే
పాశేభాతే. ప్రపూర్వక కముసాద విక్షేపే ఇతి ధాతోర్లిట. వృత్త
లక్షణస్తు పూర్వమేవోక్తమ్

తా॥ రూపవంతులు మహావంశితులు, విషయవంతులు, వక్తలు,
దాతలు, గీరులు, లోకైకవీరులు భారతవర్ష దీపములునగు నా ద్విజ
రాజకుమారు లిరువురు వారి వృత్తాంతమును జెప్ప నారంభించిరి.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధట్ల

లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి విరచితాయాం

భావార్థదీపికాఖ్యానాం వ్యాఖ్యానాం

తృ తీ య స్కంధః.

తారకే చతుర్థ స్కంధః

— స గ థ రా —

1. సృష్ట్యా దా వాచిరాసీ త్తమ వి మృగన్మణాం

సంశ్రయో యో హిమాద్రి

ర్వేద ద్రష్టృషిసేవ్యా విలసతి తదవా

క్వార్స్వ తః కర్మభూమిః

సాఽద్యాదీశ త్వదీయోఖిల ధనకలితా

నా వభూత్త్య జన్మ

బ్రహ్మక్షత్రో వ్య అనాం తవ యది కరణా

స్వాద్యవేవ ప్రతీతా.

వ్యా :- సృష్ట్యాదాదితి :- సృష్టేః అదా, సృష్టి పౌరమ్భకానే, తరవః వృక్షాః, వయః పక్షిణాః, మృగాః జన్తవా, నరః మనుష్యాః, తేషాం, ఉద్భిజ్జాణ జన్మేదజ జరాయుజానా మిత్యర్థః. సంశ్రయః ఆధారః యః హిమాద్రిః హిమాలయః. ఆచిరాసీత్ ఆవిర్భూతావ, తస్య హివవతః. అవాక్వార్స్వతః దక్షిణభాగే వేదాన్వశ్య స్తీతి వేదద్రష్టృణాం యే ఋషయః. తైస్సేవ్యా, తేషా ముశ్రీయభూతా, కర్మభూమిః భారతభూమిః, విలసతి ప్రకాశతే. అగ్నిశ, హే ప్రభో! సా భారత భూమిః, అద్య ఇదాసీం, త్వదీయం తావకీనం, అఖిలం నమూర్ణం, యత్ ధనం సమృత్. తేన కలితా యుక్తా, అభూదిత్స్వ ధ్వాహః. తత్ర తస్యాం కర్మభూమీ, నా అవయోః, జన్మ జననం అభూత్ ఆసీత్. అనాం, బ్రహ్మక్షత్రో బ్రాహ్మణ క్షత్రియ కుల జాతౌ స్వః ధర్మావః. తవ భవతః కృపా కరుణా, స్వాద్యది భవేచ్ఛేత్. ప్రతీతౌ ప్రఖ్యాతౌ ప్రహృష్టౌ చ భవేవ స్వావ. “ప్రతీతే వృధిత ఖ్యాత విత్త విజ్ఞాత కిశుతాః” “ఖ్యాతే హృష్టే ప్రతీత స్వావ” దితి చానురః.

సర్గ పౌరమ్భకమయే జరాయుజాణ్ణజన్మేద జోద్భిజ్జానాం చతుర్విధభూతజాతానా మాధారభూతో హిమాలయో నాను చర్యతః

ఆవిర్భూత. తత్పర్వణిస్య దక్షిణపాశ్చ్యే కర్మభూమి రాసీత్. తస్యాం
వేదద్రష్టారో మహర్షయో నివసన్తిస్మి. సా కర్మభూమి రిదాసీం భవ
ధీయసమ్పదా అలఙ్కృతాఽస్తే. తత్ర ఆవాం బ్రహ్మ త్రైక్షలయో
రుత్పన్నాస్యః. యద్యావయోః భవతః కృపా పతేచ్ఛేదావాం ప్రసిద్ధా
పరమానందకలితౌ చ భవేవ.

తా! సృష్టి పారంభమాన హిమవంతమను పర్వత మావిర్భ
వించెను. అందుఁ బక్షులు మృగములు క్షిమికీటకాదులు మానవులు
గూడ నుండిరి. ఆ పర్వతమునకు దక్షిణపార్శ్వమునఁ గర్మభూమి
యున్నది. అందు వేదద్రష్టలయిన మహర్షులు నివసించిరి. అందుమేము
బ్రహ్మ త్రైక్షలములందు జన్మించితిమి. ఆ భారతభూమి తమ సంప
ద్వైభవములతో నలరారుచున్నది. మీ దయ మా యందుఁ 2 వం
చిన యెడల మేము ప్రసిద్ధులము పరమానందభరితులము కాఁగలము.

— స్రగ్ధ రా లక్షణమ్ —

“మైత్సై ర్యానాం త్రయేణ త్రిముని యతియతా సగ్ధరా
కీర్తితేయం”

మ - ర - భ - వ - య - య - యాః గణాః త్రివారం
సప్తాక్షరైర్యతిః.

— వ స న్త తి ల కా —

2. ధర్మం సదాన్వవసితేన భవత్తగేన

దేశేఽద్యతః కుజిన దణ్డతమో నిరస్తమ్.

సచ్చక్రసమ్మద ఉరీకృత ఆతితాయ

ఘూకోరు భీకర రణః సుతరాం విజాప్తః.

వ్యా :- ధర్మమితి :- అద్య ఇదాసీం, సః అస్మాకం, జేశే
కర్మభూమా, ధర్మం సదా సన్తతిః అన్వవసితేన అన్వవగతేన, నిర్మ్యం

ధర్మబద్ధేన, భవానేన భగః సూర్యః తేన, సూర్యయాజేణ భవతే త్యర్థః
 “శరార్క విహగః భగ” ఇత్యమరః, కుజనానాం దుష్టానాం, దణ్డః
 శిక్షణం, తదేవ తమః నిమిగం, నిరస్తం దూరీకృమ్. సస్త్రః సత్పు
 రుషా ఏవ చక్రః చక్రవాక పక్షిణః, తేషాం సమ్మదః ప్రమోదః ఉరీ
 కృతః విపులీకృతః. “కోశశ్చక్రశ్చక్రవాక” ఇత్యమరః. ఆ తతాయినః
 వధోద్యుక్తాః పరానిష్టకారినో మానవాః. త ఏవ ఘూకాః ఉలూకాః,
 తేషాం ఉరుభీకరః అధికభయజ్కురః, రవః రుతం, సుతరాం అత్యస్తం,
 విలుప్తః నప్తః. “అగ్నిదో గరదశ్చైవ త స్త్రీపాణి ర్థనానహః, క్షేత్ర
 దారహరశ్చైవ పడతే హ్యత తాయినః” ఇత్యాతతాయీలక్షణమ్.

యథా సహస్రకరణే సస్త్రతం సస్త్రపతి సతి నైశాన్ధికారో విన
 శ్యతి, చక్రవాక స్తుష్యన్తి, ఉలూక రవః సుతరాం వినశ్యతి, తథా
 ధర్మమార్గేణ భవతి రాజ్యం పాలయతి సతి, అస్మదేశే కుజనా ఏవ
 నసన్తి కుతస్త దణ్డనవార్తా. సత్పురుషా సమోదధరితా ఆసన్.
 ఆతతాయినోఽత్యస్త మస్తంగతాః

అత)రాజ సూర్యయోః కుజనతమసోః సత్పురుష చక్రవాకయోః
 ఆతతాయులూకయోశ్చ సాగోపరూపకాలజ్కురః.

— వసస్త్ర తిలకా లక్షణమ్ —

“ఉక్తా వసస్త్ర తిలకా తథజాబ గౌగః”

త - థ - జ - బ - గ - గాః గణాః. పాదాస్త్రలఘు స్పర్శత్ర
 గురురితి జ్ఞేయమ్.

తా॥ ఓ రాజా ! సూర్యుడు వెలుగుచుండ చీకటి యంత
 ర్థానమగును. చక్రవాకములధికముగ నానందించును. గుడ్లగుబల
 ధ్వనులు వినబడవు. అట్లే నీవు రాజ్యము నేలుచుండ, సూదేశమున
 కుజనదండనము లంతరించినవి. సజ్జను లానందభరితులైరి. పరులను
 బాధించు నాతతాయీవర్గము సంపూర్ణముగ నశించినది.

—పుష్పితా గా—

3. సకల ధరణి పాలకా అను త్వాం
తవ న నభోమణి రస్త మేతి రాజ్యే,
త్వయి మహిమవతి ప్రభో కవీంద్రా
భిసాత జడోఽపి విశారదాయతేఽద్య.

వా. . . సకలీతి :- వభో హేసార్యభామ ! సకలధరణి పాల
కాః సర్వేనామయః, త్వాం నమస్తుత్య వ రస్తే. భవతో
హీనా ఇష్టః "హీన" ఇతి అనో కర్మప్రవచనీయత్వమ్. సభోమణిః
నూర్యః తవరాజ్యే భవద్రాజ్యే, సం నైతి రాస్తం గచ్ఛతి. యావ
త్సూర్యగర్భిః ప్రసూతి తావత్సూర్యం తవ రాజ్యమస్తీ త్వర్థః. త్వయి
మహిమవతి త్వయి మహిమాన్వితా సతి, కవీంద్రః వడ్డతో త్తమః, అభి
హితః కథితః, జడోఽపి, మన్దబుద్ధిః, అయం మన్దమతి రితి కవీంద్రః
నిర్ణతో పీత్వర్థః. అద్య విశారదాయతే విశారద ఇవ సర్వసమర్థ ఇవ
ఆచరతి వడ్డతో భవతీతి భావః.

హే సార్యభామ ! సర్వేపి ధరణిపాలాః త్వతో హీనాః. అతస్త్వా
మనుస్తుత్య వ రస్తే. మహిమన్తే యావత్సూర్యస్త మాదిత్యః ప్రతపతి
తావత్సూర్యస్తం తవ రాజ్యమస్తీ. త్వదీయ మహిమాన్వి మన్దబుద్ధి రపి
మహావడ్డతో భవతి. విశారదాయతే అచారార్థే కృత్.

—పుష్పితా గ్రా వృత్తలక్షణమ్—

"అయుజి నయుగ రేఫతో యరారః

యజి చ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగా"

వభోమ మృతీయ పాదయోః స-స-ర-య-గణాః

ద్వితీయ చతుర్థయోస్తు స-జ-జ-ర-గాః గణాః పాదా నేయతి.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! నీటి మాణి పాలకులందఱును నీకంటఁ దక్కు-వవారే. నిన్ననునది వితిగువారే. నూర్పుఁ డస్తమించునంత వఱకు నీ రాజ్యమున్నది. నీ యశస్య యహిమచే మాదఃఖ్యయు మంచి పండితుఁ డగుచున్నాఁడు.

—అ ను స్తు ప్—

4. సింహలాద్ధౌ మౌక్తికన్తి తుఃన్తి హిమాలయే,
వజ్రన్తి గౌతమీతీరే యశఃఖ్యద్వ విభౌ తవ.

వ్యా :- సింహవేతి :- హేవిభౌ! సార్వభౌమా! యద ఇదానీం, తవ భవతః, యశాంసి కీర్తయః, సింహలాద్ధౌ సింహలద్వీపముదే, దక్షిణసముద్ర ఇత్యర్థః. మౌక్తికన్తి మౌక్తికానీ వాచరన్తి. “సర్వ ప్రాప్తివది కేధ్యః క్విచ్ఛాచ్యః” ఇతి వచనేన క్విబన్తం రూపమిదం. హిమాలయే హిమగిరౌ, తుహినన్తి తుహినానీ వాచరన్తి. ఉత్తరదిశీ త్యర్థః. గౌతమీతీరే గోదావరీ తీరే, అన్ధ్రదేశే, యశఃఖ్యాం దిశీ త్యర్థః. వజ్రన్తి వజ్రాణీ వాచరన్తి.

భవద్యతః దక్షిణదిశి సింహాలసముద్రప్రాంతే ముక్తాఫల మివ రాజతే, దక్షిణసముద్రే మౌక్తికాని లభ్యన్త ఇతి వ్రసిద్ధిః. హిమాలయే హిమవద్యాజతే. హిమాలయే తుహినాధిక్యం వ్రసిద్ధమేవ. ప్రాప్తి అన్ధ్రదేశే గోదావరీతీరే జ్యమిప రాజతే. అన్ధ్రదేశో వజ్రాణా మాకర ఇతి వ్రసిద్ధిః. సర్వాను విత్తు తత్ కీర్తిః ముక్తాఫల వత్తుహిన సంహతి వ ద్వజ్రమణి వ ద్విరాజన ఇతి భావః. ఉత్తరదిశాః.

తా॥ ఓ రాజరాజా! నీకీర్తి వక్షిణదిశఁబడున్న సింహాల సముద్రమున ముక్తమువలెను, ఉత్తరదిక్కునఁ గల హిమాలయమున మంచుగడ్డవలెను, తూర్పున నాన్ధ్రదేశమునఁ దలి గో నాదరీతీరమున వజ్ర మువలెను వెలుఁగుచున్నది. అన్నిఁ యులందునను నీకీర్తి వ్యాపించినది.

—దు త వి ల మ్బి త మ్—

5. న నృబలిః క్వచిద ప్యుట భీకరః
ప్రహణనం న చితౌ కులయోషితామ్,
భరత వర్షతలే నర విక్రయౌ
న హి కృపా నిలయే త్వయి శాసతి.

వ్యా :- నేతి :- కృపానిలయే దయాకరే, త్వయి భవతి, శాసతి
పరిపాలయతి సతి, భరతవర్ష తలే భారతభూమా, ఉపభీకరః అధికభయో
త్పాదకః నృబలిః మనుష్యబలిః, న నా స్తి. కులయోషితాం కులకాంతా
నాం, చితౌ చితాయాం, ప్రహణనం పథః, సహగమన మిత్త్యర్థః. న
నా స్తి, నరవిక్రయః మనుష్య విక్రయణం, మానవక్రియ విక్రయరూప
కాత్యకలాప ఇత్యర్థః. న హి నా స్త్యేవ.

హే సార్వభౌమ! దయార్ధిహృదయే త్వయి పరిపాలకే సతి.
భారతవర్షే కుతాపి; మనుష్య బలిర్నా స్తి. సహగమన దురాచారో
నా స్తి. మనుష్య క్రియవిక్రియ రూపకర్మకలాపోఽపి నా స్తి.

—దుత విలమ్బిత పృ త్తలక్షణమ్—

“దుత విలమ్బిత మాహ న భా భరా”
న-భ-భ-రాః గణాః. పాదే యతిః.

తా॥ ఓ సార్వభౌమా! దయార్ధిచిత్తుడవై న నీవు రాజ్యము
నేలుచుండ; భరతవర్షమున, దేవతాది నిమిత్తమై మనుష్యులనుబలిగాఁ
జగవుటగాని, భర్తపరణించిన ఆశవముతో భార్యనుగూడఁ జిత్తిపై నుంచి
కాల్చుటగాని, మనుష్యుల నమ్ముకొనుటగాని లేవు.

—భు జ జ్గ ప్ర యా త మ్—

6. పశూనాం వినా హంసయై వాత దూరం
నృవాత్తా చితా న్యన్త్రిణో బ్రాజ్ఞయన్తి.

మరు ర్వప్రతి హప రాజ్యే త్వదీయే
ధియాఽ సాధనీయా క్రియా నాన్తిలోకే.

వ్యా - పశూనామితి :- పశూనాం అశ్వాదిజన్తూనాం, హింసయా
వినాపవ హింసాం విహాయైవ, నృణాం మానవానాం యాః వార్తాః
ప్రవృత్తయః తాసాం ఆచితాన్ భారాన్, నృవాన్తాశ్చితలేఖాది
సశ్చయా నిత్యర్థః. యన్త్రిణః యన్త్రాయాధాః అతిదూరం బహు
దూరం. గ్రాకో శీఘ్రం, నయన్తి ప్రావయన్తి. త్వదీయే భవదీయే;
రాజ్యే రాష్ట్రే, ఇహాపి అత్యాపి మరుః మరుభూమిః, నిర్జలప్రదేశ
ఇత్యర్థః. వవృతి పనృ ఇవాచరతి కేదారాయతే, "వప్రః పితరి కేదారే"
ఇత్వమరః. లోకే జగతి ధియా బుద్ధ్యా, అసాధనీయా కర్తుమశక్యా,
క్రియా కార్యవిశేషః, నాన్తి నభవతి ఖలు.

పురాకాలే అశ్వోష్ట్యా దిజన్తుద్వారా మానవాః వార్తాప్రేషణ
మసర్వన్, ఇదానీం తవరాజ్యే, నిజన్తుపీడాం పరిహృత్వ, యన్త్రాధిష్ఠాన
పురుషాః, అథవా ధూమశకట విమానాది యన్త్రాణ్యేవ తత్కార్యం
కుర్వన్తి. తవరాజ్యే నిర్జలా మరుభూమయోఽపి, సజలాః సజలా
స్పృశ్యానుకూల కేదారా ఏవభవన్తి. జగతి బుద్ధే రసాధ్యం కిమపినాన్తి.
బుద్ధిమన్త స్సర్వమపి సాధయన్తి తి భావః. అర్థాన్తర న్యాసాలక్ష్కరః.

— భుజజ్ఞ ప్రయాతలక్షణమ్ —

"భుజజ్ఞ ప్రయాతం భవే ద్వైశ్చతుర్భిః"

య-య-య-యాః గణాః, సాదే యతిః.

తా|| పూర్వపు దినములలో గుట్టములు ఒంటెలు మున్నగు
జంతువులవ్వారా, లేక చిలుకలు సావుగములు మున్నగు పక్షులద్వారా,
వార్తలనంపుచుండి, ఇప్పుడు నీ రాజ్యమున నా జంతుజాతమునకు శ్రమ
లేకుండ యంత్రములును, తదధికారులును ఆ కార్యముల నాచరించు
చున్నాడు నీ రాజ్యములో నిర్జలములైన యెడారుభూములుకూడ జల

సాధ్యములై పంటపొలములై నవి. బుద్ధికి సాధ్యముకాని కార్యము
మొనకవుగదా! బుద్ధిమంతు లన్ని కార్యములను సాధింతురు.

—స్వాగత—

7. నిమ్నగాః ప్రతిహతాః కఠినాల్యా
జీవనం దదతి దూరజనాయ,
కృత్యమల్పనద విస్తృత హస్తాః
పీడయైవ దదతే వసు లభ్యాః.

వ్యా :- నిమ్నగాః :- కఠినానాం కఠినవస్తునాం పాపాణాం
కాకినాం, అల్పా వజ్రాః, ప్రతిహతాః నిరుద్ధాః, దృఢసేత్వాదిభి
ర్నిరుద్ధజలా ఇత్యర్థః. నిమ్నగాః నద్యః, కృత్రిమాః కల్పితాః అల్పన
గాః అల్పకుల్యాః తపవ విస్తృతాః తతాః హస్తాః కరాః యాసాం
తాః, కృత్రిమ నిర్మితకుల్యా హస్తా ఇత్యర్థః. దూరజనాయ దూరదేశ
స్థితి జనసమూహాయ, జీవనం జలం జీవకాంచ, దదతి యచ్ఛన్తి. లభ్యాః
లోభగుణోపేతా జనాః, పీడయైవ నిర్బంధేనైవ, వసు ధనం. దదతే
యచ్ఛన్తి. ససామ వాక్యైః. రూపకానుష్ఠానైః అర్థాంతరన్యాసః.

నిమ్నం నీచం గచ్ఛన్తి నిమ్నగాః నద్యః. తాతపగాః సేతు
సంహారమాది కఠిన పాపాణాదిభిః నిరుద్ధా స్సత్యః. కృత్రిమకుల్యారూప
కానాన ప్రసార్య, దూరస్థిత జనేభ్యః జలం యచ్ఛన్తి. ప్రకృత్యా
ధరాసక్తా లుభ్యాః కష్టైశ్చిదపి కష్టైశ్చిదపి ధనం సామాదివాక్యైర్నయ
చ్ఛన్తి. కిన్తు బలవద్భిః పీడితా ఏవ స్వధన మన్యేభ్యో దిశన్తి.

యథా లుభ్యాః నిర్బంధేనైవ హస్తం ప్రసార్య అన్యేభ్యః స్వధ
నం ప్రయచ్ఛన్తి తథా నద్య అపి సేత్వాదిభి ర్నిరుద్ధా స్సత్యః కుల్యాది
భిః దూరజనాయ జీవనం యచ్ఛన్తి యావత్.

—స్వాగతా వృత్త లక్షణమ్—

“స్వాగతేతి రసభాద్ధురు యుగ్మమ్.”

ర-న-భ-గ-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! లోభివారిని బ్రతిమాలిన ధనము నీయరు. బాధించినచో జేతులను దాచి తమకడనున్న ధనమును నితరులకిచ్చెదరు. అట్లే మీ దేశమున నదులన్నియు, ఆనకట్టను గట్టగా నిర్భృధింపఁబడి, చిన్నచిన్న కాలువలద్వారా దూరముననున్న వారికిఁ గూడ జీవనమునిచ్చుచున్నవి.

— శాస్త్రా ల వి క్రీ డి త మ్ —

8. షట్కర్మావగతా ద్విజాతయ ఇలా

గుప్త్యదృతాః క్షత్రియాః

గోరక్షా కృషి విక్రయక్రయవరా

వైశ్యా స్పదారాధకాః

శూద్రా వర్ణచతుష్టయ ప్రకటితా

యే భారతీయా జనా

స్తే దుష్టాధిప దూషితా అపి పున

శుద్ధిం లభ నై త్వయా.

వ్యాః:- షట్కర్మేతి:- ద్విజాతయః బ్రాహ్మణాః, షట్కర్మావగతాః జ్ఞాతషట్కర్మాణః. యజ్ఞయాజనాధ్వయనాధ్యాపనదాన ప్రతిగ్రహాః షట్కర్మాణి, తాని జానంతః తదాచరణ నిరతా ఇత్యర్థః, క్షత్రియాః రాజాసః, ఇలా భూమిః, తస్యాః గుప్తిః రక్షణం, తదర్థం ఉద్యతాః ఉద్భుక్తాః. భూపరిపాలన బద్ధదీక్షా ఇత్యర్థః, “గౌరిలా కుమ్భినీక్షుచూ” ఇత్యవరః. వైశ్యాః విశాగోంతూ ధేనురక్షణం, కృషిః కర్షణం, క్రయవిక్రయౌ వాణిజ్యం, తేషాం పరాః అనుక్తాః. క్షుషి గోరక్షా వాణిజ్యనిరతా ఇత్యర్థః, శూద్రాః సతాం సత్పురుషాణాం

ఆరాధకాః, సజ్జనారాధన పరాయణా ఇత్యర్థః. యే, వర్ణచతుష్టయేన
చాతుర్వర్ణ్యేన, ప్రకటితాః ప్రఖ్యాతాః, భారతీయా జనాః భారత
భూమి నివాసినో మానవాః, తే సర్వే, దుష్టాధిపేన దుష్టప్రభుణా,
దూషితా అపి కలజ్జితా అపి, పునః భూయః, త్వయా భవతా, శుద్ధిం
పరిశుద్ధతాం, దోషరాహిత్య మిత్యర్థః. లభంతే ప్రాప్నువన్తి.

భారతవర్షే బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రాః సర్వైః పి
స్వస్వకర్మసు నిరతా ఆసన్. తథాపి, దుష్టప్రజాపాలక దోష్టైః స్వాచార
భ్రష్టైః అభూవన్. తథాపి త్వయా పున శుద్ధిం ప్రాప్నువన్తి.

— శార్దుల విక్రీడత లక్షణమ్ —

“నూర్మాశ్వైః మసజస్తతా సృ గురవః శార్దుల విక్రీడితమ్”

మ-స-జ-స-త-త-గాః గణాః. ద్వాదశభిస్సప్తభిశ్చ యతిః.

తా। భారతదేశమున నాలుగు వర్ణముల జనులు గలరు. అందు
బ్రాహ్మణులు షట్కర్మనిరతులు, యజ్ఞములను జేయుట చేయించుట;
వేదములను జదువుట చెప్పట, దానమిచ్చుట పుచ్చుకొనుట యను
నవి యారుకర్మములు. ఆ కర్మముల నెఱింగినవారు. రాజులు రాజ్య
రక్షణ దీక్షితులు, వైశ్యులు వ్యవసాయ వాణిజ్య గోరక్షణముల
నాచరింతురు. శూద్రులు సజ్జనారాధకులు, ఇట్లు భారతీయులందఱును
వారి వారి కర్మముల నాచరించుచున్నను, దుష్టప్రభు పరిపాలన ప్రభా
వమున వారి వారి కర్మములను విడిచి కలంఠులైరి. అయినను మీ
పరిపాలన మహిమచే వారు మరల శుద్ధిని బొందుచున్నారు.

— భుజబ్ధ ప్రయాతమ్ —

9. కులత్రీం హరన్ భూమిదేవం ప్రణీన్దన్

దృణన్దేవ గేహం దహన్ప్రతనాని,

శకాధీశ్వరో భారతైశ్వర్య మాప

జ్ఞనో నాన్యదుఃఖం వినైతి స్వసౌఖ్యమ్.

వ్యా :- కులస్త్రీమితి :- శకాధీశ్వరః శక దేశ ప్రభుః కులస్త్రీం కులకాంతాం, హరిన్ అవహరన్, భూమిదేవం భూసురం, ప్రణిందన్ ఆధికందూషయన్, దేవగేహం దేవాలయం, దృఢన్ దారయన్, నాశయన్నిత్యర్థః. పతనాని నగరాణి దహన్ అగ్నిసాత్కుర్వన్, భారతైశ్వర్యం భారత భూసంపదం, ఆపత్ ప్రాప్త. అపహరణిత్యర్థః. జనః మానవః, అన్యదుఃఖం వికార, ఇతరాన్ దుఃఖతా నకృత్వా, స్వసౌఖ్యం ఆత్మసుఖం, న ఏతి న ప్రాప్నోతి. అర్థాంతఃన్యాసః.

కశ్చన శకాధీశ్వరః యః శక భారతదేశం పరివేష్య, కులకాంతా అపహరన్, విప్రహిన్దస్, దేవాలయాన్విధ్వంశయన్. నగరాణి దహన్ సర్వం భారతైశ్వర్యం అపహరత్, లోకే మానవః ఇతరాన్ సుపీడ్యైవ స్వయం సుఖ మనుభవతి. నాన్యథా.

— భుజజ్ఞ ప్రియతా వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా॥ శకాధిపతి యోగం భారతదేశమును బ్రవేశించి పరకాంతల నపహరించుచు, బ్రాహ్మణులను నిందించుచు, దేవాలయములను పడగొట్టుచు, పట్టణములను గాల్చుచు, భారతదేశ సంగవదనంతను దోచుకొన్నాడు. లోకమున, బహులను బాధించి తాము సుఖపడుట నిజమైనది. ఇతరులను బీడింపక తాను సుఖపడుట దుర్లభముగదా.

సృష్టి

10. యథేష్ట మతివృత్తయ స్తవజనా భజన్తే ముదం

సమక్ మధునాభయాః ప్రతిపద ని ధర్మం ప్రభుమ్,

సువర్ణమపి నుష్కతే న బహు విచ్యుతం చత్వరే

నదా న హి సుఖాయతే కథ మభిజ్ఞకాజ్యే జనః.

వ్యా :- యథేష్టమితి :- తవ జనాః త్వదీయా మనుష్యాః,
యథేష్టం యథాభిలషితం, మతం, పృతిః పర్తనం; చ యేషాంతే,
అభీష్టమతాః అమిష్టినః అభీష్ట పృతిమన్తశ్చేత్సర్థః. ముదం పీఠిం,
భజన్తే (పాశ్చాత ని. అధునా ఇదానీం, అథయా నిర్భయా స్పృంతః
సమక్షం అన్యోస్సమిగాపే. ప్రభుం రాజానం, ధర్మం ధర్మవిశేషం, ప్రతి
పదన్తి కథయన్తి, చత్వరే అజ్ఞణే. విచ్యుతం భృష్టం, సువర్ణం
కాశ్చాపం, బహ్వాపి అధిక మపి, న ముష్యతే నాపహ్నియతే. అభీష్టస్య
సర్వజ్ఞస్య, రాజ్యే రాష్ట్రే, జనః జనసముహః, సదా నిత్యం, కథం న
హి సుఖాయతే, కిమర్థం సుఖ నానుభవతి. సదా సుఖమనుభవత్యే
వేత్సర్థః.

హే ప్రభో! ధవదీయ రాజ్యే సర్వేఽపి జనాః స్వేచ్ఛానురూపం
మతం, స్వశక్త్యనుకూలాం పృతిం చ స్వీకృత్య పరమానంద మనుభవన్తి.
సభాయాం రాజ్య సమక్షమేవ ధర్మం నిర్భికా వదన్తి. త్వదీయ రాజ్యే
ప్రమాదవశా దజ్ఞణే చ్యుతం సువర్ణం బహ్వాపి తత్రైవ పర్తతే. నకే
నాప్యపహ్నియతే. తదుచితమేవ. అభీష్టే రాజని రాజ్యం పాలయతి, సతి
సర్వోపి సుఖమేవానుభవతి. న ముఖమితి భావః. కావ్యలింగ మలక్ష్యరః.
“సమర్థనీయస్యార్థస్య కావ్యలింగం సమర్థన” మితి తల్లక్షణమ్.

— పృథ్వీపృథ్త లక్షణమ్ —

“జసౌ జసుయలా వసుగ హ యతిశ్చ పృథ్వీగురుః”

జ-స-జ-స-య-ల-గా గణాః, అష్టభిర్నవభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ స్వామీ! మీ రాజ్యమున మీ వారందఱును,
తోచిన మతమును తోచినవృత్తిని గ్రహించి యానందించుచున్నారు.
సుఖముగా జీవించుచున్నారు. మీ రాజ్యమున, ప్రమాదవశమునఁ
ద్రోవలొ జారిపడిన బంగారము ఎంత యధికముగ నున్నను, దాని నెవ్వ

గును ముట్టరు, అది యుచితమే. ఏమనగా, సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు
రాజ్యము నేలుచుండగా, బ్రజలకు సుఖము లభించునుగాని దుఃఖమెట్లు
కలుగును? దుఃఖముండదు, సుఖము యుండును.

— శిఖరిణీ —

11. అమాత్యా స్సర్వజ్ఞాః పురుషో నవా కర్మనచినా
మహామాత్రా ధీరా శ్చతురమనసోఽమీ ప్రణిధయః,
పురోధోఽధ్యక్షా స్సన్నతవృథురవైదగ్ధ్య కవితా
యశోభి సామ్రాజ్యం తప సకల భూపాలక మణి !

వ్యా :- అమాత్యాశ్చి :- సకలభూపాలకమణి ! సర్వరాజన్య
శ్రేష్ఠ ! సర్వజ్ఞాః సకలజ్ఞాన విశారదాః అమాత్యాః మన్త్రిణః, కర్మ
సదివాః సామాన్యకార్యనియుక్తాః నియోగినః, ధీరాః ధైర్యోపేతాః
మహామాత్రాః, సేనాధిపతయః, చతురమతయః, నిపుణబుద్ధయః
అమీ ఏతే ప్రణిధయః గూఢచారిణః, సన్నతం సజ్జనశ్లాఘ్యం వృథు
లం విస్తృతం యత్ వైదగ్ధ్యం నైపుణం తేన్ద్రికలితాః యుక్తాః పురో
ధసాం పురోహితానాం అధ్యక్షాః నాయకాశ్చ, తప సామ్రాజ్యం
భవత్సర్వభౌమత్వం, యశోభిః కీర్తిభిః, సదా సస్తతం, విపురతి
పూరయన్తి, పౌపాలన పూరణయోరితి ఛాతోర్లబ్ధ.

హే రాజన్యశ్రేష్ఠ ! తవామాత్మా స్సర్వార్థ విశారదాః, కర్మ
సదివాః సకలకార్య కర్తారః, సేనానాయకాః ధైర్యసాహసోపేతాః,
గూఢచారిణోఽతి నిపుణుఃపతయః, పురోహితాధ్యక్షా స్సర్వజన శ్లాఘ్య
కర్మకరణ దత్తాః. ఏతే సర్వేఽపి సామ్రాజ్యం సదా యశోభిః పూర
యన్తి. సామ్రాజ్య కీర్తిం వర్ధయన్తి.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రసై రుదై శ్చిన్నా యవనస ఖలాగః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-భ-ల-గాః గణాః. షడ్భి రేకాదశభిశ్చ యతిః.

తా! ఓ సార్వభౌమా! సర్వజ్ఞులైన మంత్రులు, కార్యకరణ దక్షులైన యుద్ధోగము, ధీరులైన సేనాధిపతులు, నిపుణమతులైన గూఢచారులు, సత్కార్యకరణ విద్యులైన పురోహితాధ్యక్షులను (బిషప్సులు) నీ సామ్రాజ్యమును సత్కీర్తితో నింపుచుండిరి.

హరిణి

12. భృశ మభిజనోఽస్మాకం యస్తే కృపాప్రతిపాలితో
బహుసుఖధనం లభ్యాత్వాం సోఽర్చతి ప్రియపుత్రవత్.
ఇహ సవయసా ధన్యావావాం త్వదఞ్చిత సమ్ముఖం
ద్రుత ముపగతా విత్తం "స్వామి ప్రమాణ మితః పరమ్".

వ్యా:- భృశమితి:- తే కృపాపాలితః భవద్దయాభిరక్షితః, యః, అస్మాకం అభిజనః జేశః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మ భూమావపీ" త్యమరః. సః తద్దేశః, భృశం అత్యంతం, బహుసుఖధనం అధికసుఖ సమృదం, లభ్యాప్రాప్య, త్వాం భవంతం, ప్రియపుత్రవత్ ప్రియ కుమార మివ, అర్చతి పూజయతి. ఇహ అత్ర, సవయసా వయస్యా, "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయూః" ఇత్యమరః. ఆవాం ధన్యా కృతార్థా. ఇత్థం. ఏవం, త్వదఞ్చితసమ్ముఖం పూజ్యభవత్సమీపం, ఉపగతో ప్రాప్తౌ స్వః, ఇతః పరం ఇత ఉత్తమ్, స్వామి భవానేవ ప్రమాణమ్.

హే స్వామిన్! అస్మజ్జన్మభూమిః భవత్కృపయా సుష్టు పరి పాలితా సతీ సుఖసమృద మధిక మనుభవతి, సై హేదానీం త్వాం ప్రియపుత్ర మివ పూజయతి. ఇహగతా వావాం భవదాదరేణ కృతార్థాస్వః, అస్మదాగమన కారణం భవానేవ జానాతి. శ్రుత్వా దేవః ప్రమాణ మితి తావూచతుః.

—హరిణీ వృత్తలక్షణమ్.—

"రస యుగ హయైః న్నా మ్రోస్తా గోయదా హరిణీ"

న-స-మ-ర-స-ల-గాః గణాః, షట్సు చతుర్షు సప్తసు చ
యతిః.

తా॥ ఓ రాజా! నీవు దయతో మా దేశమును బాలించుచుండు
టం జేసి, మా దేశము మిక్కిలి సుఖసంపదలతో నిండియున్నది. మిమ్ము
మిక్కిలి యభిమానముతోఁ బ్రయత్నమునివలె గౌరవించుచున్నది.
ఇచ్చట విగారు మమ్మాదరించుటచే మేము ధన్యులమైతిమి. తమకు మా
చరిత మనవిచేసితిమి. తరువాత తమదయ.

— మ న్తా త్రా న్తా —

13. శ్రుత్వా వాచో నృపతి రముయోర్భావగూఢా మనోజ్ఞా
యూనోద్బుద్ధిం భువనవిదితాం విస్మితస్స నృరీక్ష్య,
దేవత్రామూ ఇతి సగణయన్సైన్య వత్సం ప్రదాతుం
మేనేఽమూఘ్యామనఘ చరితా మాసనీయా భవన్తి.

వ్యా :- శ్రుత్వేతి :- స నృపతిః స సార్వభౌమః అముయోః
ఏతయోః కుమారయోః, భావగూఢాః అభిప్రాయ గర్భితాః, మనోజ్ఞాః
మనోహరాః, వాచః వచనాని, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, విస్మితస్స ఆశ్చర్య
వరవశస్సన్, భువనవిదితాం లోక ప్రసిద్ధాం, యూనోస్తరుణయోః
తయోః కుమారయోః, బుద్ధిం మతిం, పరీక్ష్య పరీశీల్య, అమూ ఏతౌ
కుమారౌ, దేవత్రా దేవపుత్రౌ, ఇతి గణయన్ భావయన్, అమూ
భ్యాం తాభ్యాం, సైన్యవత్సం సేనాధిపతిత్వం, ప్రదాతుం, మేనే అమ
న్యత, అనఘ చరితాః నిర్మలచరిత్రాః, మాసనీయాః మానార్హాః భవన్తి
అర్థాంతరన్యాసః.

స సార్వభౌమః తయోః కుమారయోః సాభిప్రాయాణి మనోహ
రాణి వచనా న్యాకర్ణ్య, విస్మయ మవాప్య, లోకవిఖ్యాతం తస్మైవిశే
షం పరీశీల్య, ఏతౌ దేవతాకుమారావिति నిశ్చిత్వ, తయోః సేనానాయ

కత్వం దాతుం నిశ్చికాయ, తథాహి, ఉత్తమ చరితాః పురుషాః యత్య
కు తాపి సర్వైరపి మాన్యస్తే.

— మన్దాక్రాంతా వృత్తలక్షణమ్. —

“మన్దాక్రాంతా జలధిపడగై ర్మోఢనౌ తౌ గురూచ”

మ-ధ-న-త-త-గ-గః గణాః, చతుర్భిః పద్భిః సప్తభిశ్చయతిః.

తా॥ ఈ తాంక రాజకుమారు లిరువురు భావగర్భితముగఁ బలుక,
నా చక్కని మాటలను విని, యా సార్వభౌముఁ డాశ్చర్యపడి, జగత్ప్ర
సిద్ధమైన వారి బుద్ధి కాశలమును బరీక్షించి, వీరిరువురును దేవకుమారులు
నాని నామాన్యులుకారని నిశ్చయించుకొని, వారిని తమ సైన్యమున
కథిపతులను గావింపఁ దలంచెను. అది యుచితమేకదా! ఉత్తమ చరి
తుఁ డ సత్ప్రవర్తనులునగు మానవశ్రేష్ఠుల నందఱును ఎచ్చటనయినను
గావింతునగదా! అందుచే సార్వభౌముఁడగు గూడ వారిని సేనాధిపతు
లను గావింప సంకల్పించెను.

— ఉ ప స్థి తా —

14. ఆత్మన్యధికా వితి మన్యమాన
స్తాభ్యాం ప్రసితోనఘచక్రవర్తీ,
శశ్వన్నిపుణ స్స భవంత్యయోస్తే
మిత్రే సదసీత మువాచ సాధుః.

వ్యా :- ఆత్మనీతి :- సాధుః సజ్జనః, సుః, అనఘ చక్రవర్తీ పుణ్య
శీలః సార్వభౌమః, అర్మవి స్వమనసి, అధికా ఇతి ఏతౌ కుమారౌ సర్వ
విష్ణావితి, మన్యమానః సంకల్పమానః, తాభ్యాం కుమారాభ్యాం, ప్రసి
తో ఆసక్తః, “తర్పరే ప్రసితాసక్తా” విర్యమరః. శశ్వన్నిపుణః సత్తత
కుభేచ్ఛః భవన్ సన్, తే మిత్రే తౌ సభాయకౌ, సదసి సభాయాం,
ఇత్థం ఏవం, ఉవాచ అవోచత్.

సజ్జన స్వ సార్వభౌమః, కుమారావేతౌ సర్వశ్రేష్ఠావితి మన్య
మానః, తయోః శాశ్వత సుఖం చికిత్సః, సభాయాం తావద్దిశ్యేవ
మనోచత్.

— ఉపస్థితా వృత్తలక్షణమ్ —

“తౌ జో గురుణేయ ముపస్థితా.”

త-జ-జ-గాః గణాః పాదాన్తే యతిః.

అత్ర గురుః ధికో దృశ్యతే.

తా! సజ్జనుడు పుణ్యాత్ముడునగు నా సార్వభౌమఃడు అయిదు
పురను సర్వోత్తమములగా భావించి, వారికి శాశ్వతోపకార ముచ
రింపఁ దలంచి, సభలో వారినుద్దేశించి యిట్లనెను.

— గీతి : —

15 సులభౌ దేవా వివమే పంప్రాప్తౌ సత్వతేహ మయిసాధూ,
మహతాం విదేశగమనం భవతి నితాంతం పరోపకారాయ.

వ్యా :- సులభాదితి :- యువాం భవంతా, ఇహ అత్ర. సర్వభౌ
సర్వప్రకారైః, మయి మద్విషయే, సాధూయోగ్యా, మే మమ, దేవా
వివ సురావివ, సులభౌ సుఖలభ్యా, సంప్రాప్తౌ లభ్యా. మహతాం మహత్త్వ
నాం, విదేశగమనం పరదేశ ప్రయాణం, నితాంతం అత్యంతం, పరోప
కారాయ పరేషాం మహాపకారకరణయైవ భవతి.

యథా దేవతామరౌ తథాయువాం మమ సుఖలభ్యా వాన్తామే.
సర్వాత్మనా యువయో రాదరః మయ్యభూత్. తద్వృత్తమేవ. మహా
త్మానః పరదేశాన్గత్వా త్రైతాపి ఇతరేషాం ముపకుర్వన్త్యేవ. అథానగ
న్యాసుః.

— గీతి లక్షణమ్ —

“అర్కార్థ సమా గీతిః.” పాదే యతిః.

తా|| నాయందన్ని విధముల యాదగాభిమానములుగల మీరు
దేవతా కుమారులవలె నాకు సులభముగ లభించితిరి. మహాత్ముల విదేశ
గమన మేనాడును వ్యర్థముకాదు. దానివలనఁ బరులకువకారమే
కలుగును.

మత్తా

16. సజ్జాతౌ మే మహతి భవాదృగ్వీరా ధీరా వఖిలగుణాఢ్యౌ
మచ్చిత్తం గర్వతి మమసేవ్యో ప్రప్రావప్తాః తిథ్యే జనః న్యైః.

వ్యా :- సజ్జాతౌ వితి :- మే మమ, మహతి రాజ్యే. “మహ
ద్రాజ్యంచే”త్యుచితః ధీరా వజ్జితౌ. అథవా, ధైర్యవన్తః, అఖిలగుణాఢ్యౌ
సకలగుణ పరిపూర్ణౌ, భవాదృగ్వీరా త్వాదృశవీరకమారా, సజ్జాతౌ,
ఉత్పన్నౌ, జనవన్యై లోకపూజ్యౌ, యువాం. మేమమ, సేవ్యాసేవార్హౌ,
ఆప్తా వయస్యా. ప్రాప్తా లభ్యా, ఇతి, మచ్చిత్తం మమ మనః, గర్వతి
గర్వయుక్తం భవతి. ఆనందతీతి భావః. అహమేవోత్కృష్ట ఇతి బుద్ధిం
జనయతీతి యావత్.

భవాదృశౌ వీరవరా సుధియా సకలగుణ సమ్పూర్ణౌ మద్రాజ్యే
జాతాః ఇతి, భవన్తౌ మత్సకా శమాగత్వ, మామాదృత్య, మత్సఖౌ
జాతా వితిచ మే మనః పరమానంద మనుభవతి.

— మత్తా వృత్తలక్షణమ్ —

“మత్తా జ్ఞేయా మధసగ యుక్తా”

మ-ధ-స-గాః గణాః, చతుర్భిష్టద్భిశ్చ యతిః.

తా|| సజ్జనులు పండితులు లోకై కవీరులునగు మీబోంట్లు మా
రాజ్యమున జన్మించిరియు, మా దేశమునకు వచ్చి మాచంద్రాదర
ముతో మాకు మిత్రులయిరనియును మా మనస్సు మిక్కిలి గర్వించు
చున్నది. మేమెంతయో యానందించుచుంటిమి.

భుజ జ్ఞ ప్ర యా త మ్

17. ముదాఽద్య ప్రభృత్యస్మృహం యుష్మదీయో
యువా మర్హథ శ్చక్రవర్తిత్వ మా ప్తుమ్,
భవన్తౌ మమాఽతీవ మిత్రే భవేతా
మతార్హస్స దమూ ఇత్యసౌ సార్వభౌమః.

వ్యా:- ముశేతి:- అద్యప్రభృతి ఇత ఆరభ్య, అహం, ముదా
ప్రీత్యా, యుష్మదీయః భవదీయః అస్మిథ వామి. యువాం భవన్తౌ, చక్ర
వర్తిత్వం సార్వభౌమత్వం, ఆ ప్తం లబ్ధం, అర్హథః యోగ్యాన్తః, భవన్తౌ
యువాం మమమే, అతీవ ఆత్మన్తం, మిత్రే వయస్యా, భవేతాం
స్యాతామ్, ఇతి ఏవముక్త్యా, అసౌ సార్వభౌమాః. స చక్రవర్తి, అమూ
ద్విజరాజకుమారా, అతార్హస్సిత తర్పయామాస.

అద్య ప్రభృత్యహం భవదీయోఽభూమ్. యువాం చక్రవర్తి
పదమపి లబ్ధమర్హా వితి మే మనీషా, ఇతః వృథృతి యువాం మత్సఖా
వభూతా మిత్యుక్త్యా స సార్వభౌమః తౌ ద్విజరాజకుమారా సన్తుష్టా
వతార్హీత్.

— భుజజ్ఞ ప్రయత వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

రా! “నేటినుండి నేను మీ వాడను. మీరు చక్రవర్తులుగా
సర్వమహిమండలమును బాలింప నర్హులు. నేటినుండి మీరు నా
మిత్రులు” అని పలికి యా సార్వభౌముడు వారి నానందపరచెను.

— శ్ర గ్ధ రా —

18. తాభ్యాం తారిష్యమాణం స్వవిషయ సుభగ
హృషకం కర్మనభ్య
స్తోమోఽ గచ్ఛ ద్దిదృక్షు ర్నిజనదన మిలా
పాలకస్యాపవాదాత్.

స్వాధీనం తా వేదే స్యా పృథుమధివనతః

స్మార్ప్రితౌ జాగరూకౌ

స్వాధీనం స్యా స్మరాణా మఖిలమపి

జగ ద్భాగ్యనంయోజితానామ్.

అర్థము:- తాభ్యామితి:- తాభ్యాం ద్విజన్మవ పుత్రాభ్యాం
కారీష్యమణం ఆచరిష్యమాణం, స్వవిషయస్య స్వదేశస్య సుభగమ్భా
పుకం భాగ్యవ్రదాయకం భవ్యం కర్మ కృతిం “విషయస్సాద్విద్వియాథే
దేశేజనా దేశపిచ” ఇతి విశ్వవృత్తాశః. భావుకం భావుకం భవ్య మిత్య
మరః. దిద్మత్సుః దంష్టు మిచ్ఛన్ సున్. సభ్య స్త్రామః సామాజిక సమూ
హః, ఇలాసాక్షస్య సార్వభౌమస్య అవవాదాత్ ఆజ్ఞాయాః, “అవ
వాదస్తు సర్వేభో నిదేశ శ్చాసం చ సః శిష్టిశ్చాజ్ఞాచ” ఇత్యమరః.
నిజసదనం స్వభవం, అగచ్ఛత్ జగమ, తౌ వయస్యా, సఖాయా
ద్విజనరవరమితౌ, అర్చితౌ పూజితౌ, జాగరూకౌ అప్రమత్తౌ స నై. పృథుం
విశాలం, ప్రానాదం సౌధం. అధివసతస్మై అధ్యతి వృతామ్. భాగ్యనం
యోజితానాం భాగ్యవతాం, సహణాం మానవానాం, అఖిలమపి జగత్
సర్వోఽపి లోకః, స్వాధీనం స్యాత్ వశ్యం భవేత్.

— అర్థాంతరము సాక్షాత్కరిః. వృత్తలక్షణ మ్తాత్మమేవ —

తా|| ఆ సభ్యులైనవారు సామాజికులందఱును, ఈ వీరవరు
లిరువురు ముని, తమ దేశమున కెట్టి మేలుఁ జేయుఁగలరో చూచెద
మను కోరికతో, రాజాజ్ఞను బడసి తమతమ నివాసమందిరములకేగిరి.
ఆ తాగకరాజు పుత్రులిరువురను, సార్వభౌమునిచే గౌరవింపఁబడి,
యప్రేమిత్తులై, విశాలమైన రాజభవనమున నివసించిరి. భాగ్యవంతు
లైన వారెన్నిటికిఁ బెళ్ళినను, ఆ యా చోటనున్న వారందఱును ఆ
భాగ్యవంతుల కనుకూలముగనే ప్రవర్తించుదురగాదా! “కృభోగ
మాప్నోతి న భోగ భాగ్యనః” అని శ్రీహర్షుని నూత్తి.

ప ఇచ్చ చా మ ర మ్

19. కుమారికాః ప్రియౌ కులాజ్ఞాః స్పృహహరౌ కుహృ
ద్వరౌ యువాన ఇత్యతీవ పుత్రకౌ జరజ్జనాః.
తదాహ్వయస్త తా పుభా వశేష లోక సమ్మతౌ
ద్విషన్తి కేమహితలే నితాస్త పద్మజాన్వితాన్.

వ్యా :- కుమారికా ఇతి :- అశేషలోకస్య జరజ్జనౌ, సమ్మతౌ
ప్రియా, తాపుభౌ తౌ కుమారౌ, కుమారికాః బాలికాః ప్రియా,
ఇతి సఖాయావితి, కులాజ్ఞాః కులకాంతాః, సహోదరౌ ఇతి సోదరావితి,
యువానః తరుణజనాః సుహృదావితి మిత్ర శ్రేష్ఠావితి, జరజ్జనాః వృద్ధాః,
పుత్రకావితి కుమారా వితిచ, అతీవ అత్యంతం, తదా, అహ్వయస్త
అహ్వనం చక్షుః, నితాస్తం అత్యంతం, పద్మజాన్వితాన్ ఉత్తమగుణో
పేతాన్జనాన్, కే ద్విషన్తి ద్వేషబుద్ధ్యా, కే వశ్యన్తి న కోపీశ్వర్యః,
అలజ్కార అర్థాంతర న్యునః ఉత్తే అలజ్కారశ్చ 'అయోగ్యంకరః'

తత్రానగరే తౌ విప్రరాజదారకౌ దృష్ట్వా మిత్రబుద్ధ్యా బాలి
కాః సఖాయా విత్యాహ్వయన్తి కులకాంతాః సోదరబుద్ధ్యా భ్రాతరా
విత్యాహ్వయన్తి, యువజనాః సుహృదౌ విత్యాహ్వయన్తి, వృద్ధ
జనాస్తు కుమార బుద్ధ్యా పుత్రావిత్యాహ్వయన్తి, తద్యుక్త
మేవ, ఉత్తమగుణోపేతా మానవాః సస్వత్యాపి సర్వైరపి సమ్భా
వ్యన్తే, నకోపితా నస్యబుద్ధ్యా వశ్యతి.

“గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్గం న చివయః”

ఇతి భవభూతి వచన మత్ర స్మరవ్యమ్.

—పఇచ్చచామర వృత్తాక్షరమ్—

జరౌ జరౌ జగౌ పఇచ్చచామరమ్.

జ-ర-జ-ర-జ-గౌ గణాః పయన్తు చిలన్తు యతః.

తా! ఆకుమారిద్యయమును గాంచి,
కాంతలు సోదరులారా యనియు, పువ్వులు సుహృదులారా యనియు

వృద్ధులు కుమారులారా యనియుఁ బలుచుచుండిరి. సమణోపేతుల
సందఱును బ్రేమింతురు. గౌరవింతురు. వారిని ద్వేషించువా గెవ్వరు
నుండరు.

— చ స్త్ర లే ఖా —

20. మా సోఽయా సీత్యయో రత్యేవక్షణో రాజకీయో
ద్యోగై స్సర్వప్రజానాం వశ్యక్రిమా కల్పనాభిః.
శ్రుత్వా రాజానుజో దుర్హృద్భిర్నిబద్ధో హతాత్మా
విత్త్యాపద్బాన్ధవా వీదృణ్సర్వభౌమం స్మవక్తః

వ్యా :- మాన ఇతి :- అత్ర అస్మిన్నగరే, రాజకీయాః రాజ
సమ్బంధినః యే ఉద్యోగాః ప్రయత్న విశేషాః తైః, సర్వప్రజానాం
తత్రత్యానాం సర్వేషాం జనానాం, వశ్యక్రియా కల్పనాభిః వశీకరణ
తస్త్రరచనాభిః, తయోః వీరయోః మానః కాలః ఏకోమానః, క్షణ
ఇవ క్షణకాల ఇవ, అయాసీత్ అగాత్. రాజానుజః సార్వభౌమ సోదరః,
హతాత్ ప్రసభం, దుర్హృద్భి శత్రుభిః, నిబద్ధః ఆశ్రీంతః, ఇతి ఇత్థం
వార్తాం, శ్రుత్వా ఆకర్ణ్య, ఆపద్బాన్ధవా ఆపది సహాయకౌ తౌ వీర
వరా, సార్వభౌమం చక్రవర్తినం ఉదృక్ ఉదృశం, వక్తస్మై అవ
దతామ్.

రాజకార్య నిర్వహణేన, జంవశీకరణ కార్యకల్పనయా చ తయో
ద్విజరాజకుమారయోః తస్మిన్నగరే మాన ఏకః ఏకక్షణ ఇవాగాత్,
అత్రాస్తరే, సార్వభౌమ భ్రాతా శత్రునివహేన నిర్బంధితః ఇతి
వార్తా ప్రచలితాఽసీత్, తాం శ్రుత్వా ఆపద్బాన్ధవా వేతౌ కుమారౌ
రాజాన ముపసృశ్య, ఏవ మవోచ తామ్.

— చ స్త్ర లే ఖా వృత్తలక్షణమ్ —

“ప్రమామ్యా యానై భవేతాం సప్తాష్టభి శ్చస్త్రలేఖా”
మ-ర-మ-య-యాః గణాః, సప్తభిరష్ట భిశ్చ యతిః.

రాజకీయ ప్రయత్నములతోడను, జంపశీకణ తంత్రముల తోడను, వారిరువురకు నా నగరమున నొక మూస మొక క్షణమువలె దాటిపోయెను. అంతలోఁ జక్కవ ర్తి సోదశుఁడు శత్రుగృహీతుఁడయ్యె నను వార్త హఠాత్తుగ వ్యాపించెను. దానిని విని యావద్బాంధవులైన యా కుమారవరు లిరువురును సార్వభౌముని సమక్షమున కేగి, యీ తీరునఁ బలికిరి.

హ రి ణ ప్ల త మ్

21, అశ్చర్యం జగతీపతే తన దుర్త్వదాం కిము పేషణం
త్వత్కైత్రప్రియయుగ్మ తద్దృగరిన్దమే సతి జీవతి,
మాశోచీ రచిరేణ తేజ్జ్వితసోదరం జితకాత్రవం
ద్రష్టాసి ప్రమదేన నౌ రిపుషర్దనేఽద్భ సయోజయ.

వ్యా:- అశ్చర్యమితి :- జగతీపతే హే సార్వభౌమ ! అత్ర యుష్మన్నగరే, ఈ దృగరిన్దమే ఈ దృశః యే శత్రోః తత్సంహరణ దక్షే, త్వత్కై- త్వదీయే, ప్రియయుగ్మే మిత్రీద్వయే, జీవతి సతి ఉచ్ఛ్వాసతి తవ భవతః, దుర్త్వదాం శత్రూణాం, పేషణం మర్దనం; కిము అశ్చర్యం భవతికిమ్. నభవత్యేవ. మా శోచీః విషాదం మాకురు. అచిరేణ శీఘ్రమేవ, జితకాత్రవం నిర్జిత శత్రుం, తే భవతః, అఞ్చితసోదరం పూజ్యభ్రాతరం, ప్రమదేన ఆనందేన దృష్టాసి దృశ్యసి అద్వైతదానీం, రిపుషర్దనే శత్రుసంహరణ కార్యే, నౌ ఆహం, సయోజయ నియుజ్య, ఆహ్లాదమేత్యర్థః.

హే సార్వభౌమ ! కిమర్థం చింతయసి. మా శోచీః, శత్రుసంహరణదక్షా వావాం భవతః సఖాయా స్వః, ఆహయోక్తితో స్సతోః భవచ్ఛత్రు సంహరణ మాశ్చర్యం కిము ? యుద్ధం కర్తుమావయోరనుజ్ఞాం చేపి. ఇవానీ మేవ త్వద్భ్రాతరం శత్రునిర్మూలకం దృశ్యసి. ఇతి తా వవోచతామ్.

అని ఓరాజా! శత్రుసంహారణ దక్షులమైన మేము నీమిత్రులమై
 ఎంతయు డగా నీ కీ విచార మేల? దుఃఖంపకుము. శత్రువుల నంత
 యుద్ధముచేయియెంతవని? మమ్మిగులవలెను యుద్ధమునకై నియమింపుము.
 శత్రువుల నంత మొందించి నీ సోదరుని నీకుఁ జూపెదము. అని వారిరు
 వును బలికిరి.

— చ స్త్ర లే ఖా —

22. శిష్టిం భూపత్య లబ్ధ్వా భూదేవతాక్షత్రవీరా
 వాచార్యాణాం స్మరంతే సశ్చిత్తసైన్యం ప్రశస్తమ్,
 పారాపారం తరంతే ద్రాగ్ధూమనౌకాధివాసా
 త్తావారా చ్చత్రుదుర్గా ద్దాత స్స్వ ధీరౌ నిశీథ.

వ్యా :- శిష్టిమితి - తౌ భూదేవతా క్షత్రవీరా ఏతౌ వీరవరా
 తామౌ క్షత్రియకుమారౌ. భూవస్య రాజ్ఞః, శిష్టిం శాసనం, “శిష్టి
 త్తావారా” చేత్యమితి. ఆచార్యాణాం స్మరంతే గురుస్మరంతే, “షష్ఠీ
 యోగే” ఇతి నూత్యేణ షష్ఠీ ప్రశస్తం శేషం, సైన్యం సేనాం. సశ్చిత్త
 సమ వేశ్య. ధూమనౌకాధివాసాత్ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్,
 పారాపారం సముద్రం, తరంతే, “పారం అపారం అస్య పారాపారః,
 ఇతి వ్యుత్పత్తిః “సతమా స్సతమా లతయా పారాపారాయ యస్స
 గానో దావ” ఇతి హరివంశోధే యమకస్థలే ప్రయోగః, నిశీథే అర్థ
 యోగే, ధీరా ధైర్యవంతే సంతే, శత్రుదుర్గాత్ ఆరాత్ శత్రుదుర్గ
 సమీపం, “ఆరాద్ధూర సమీపయో” రిత్యమరః. “అన్యారా”దిత్యా
 ది నచ్చమి. యాతఃస్మ అగచ్ఛతామ్.

సర్వభౌమాజ్ఞా సమృద్ధ్య, స్వగురున్ సంస్మృత్య, సర్వసమ
 స్థిత్యై స్వస్యం సమనీయ, శీఘ్రమేవ ధూమనౌకాశ్రయస్థానాత్ సము
 ద్రం సన్తీర్య, నిశీథసమయే, ధీరా తౌ తారకరాజకుమారౌ శత్రుదుర్గ
 సమీప మగచ్ఛతామ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణస్తోత్రమేవ —

తా॥ ఆ వీరాగ్రేసరు లిద్దఱును, సార్వభౌముని శాసనమును
గైకొని, తమగురువులను స్మరించుకొని, తగిన పైనయమును సమ
కూర్చుకొని, త్వరగా నౌకాశ్రయమునుండి సముద్రమును దాటి, మంచి
యర్థరాత్రు నవయమున శత్రుదుర్గ సమీపమును జేరుకొనిరి.

— శి ఖ రి ణీ —

23. పురః పశ్యా చ్చతుర్న్మపతి ముదధిశ్శిష్ట సరిత
న్యరౌ త్సి త్తం పార్శ్వే సమచర దుదాసినజనతా,
ప్రతిచ్ఛాం ప్రాచ్ఛాం ద్విట్పుటల మథనం కర్తుమన సా
ద్విధా కృత్వా సైన్యం త్వరిత మయతేతాం ద్విజవరౌ.

వ్యా :- పురః :- శత్రుః రిపుః, నృపతిం సార్వభౌమ సోదరం,
ఉదధినా సముద్రేణ శిష్టా సజ్జతా యా సరిత్ సదీ తస్యాం, పురః ఆగ్ర
భాగే, పశ్యాత్ పృష్ఠభాగే చ, న్యరాతీత్ నిర్బబన్ధ, తం రాజసోద
రం, పార్శ్వే, ఉదాసీనా తటస్థభావోపేతా యా జనతా జనసమూ
హః, జనానాం సమూహః జనతా, “గ్రామతా జనతా ధూమ్ర్యా
పాశ్యాగల్యా వృథకృథక్” ఇత్యమరః. సమచరత్ సచ్చచార, ద్విజ
వరౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, ద్విషాం రిపూణాం పటలం సమూహః
తస్య మథనం నాశం, కర్తుమనసా చికిర్షా, ప్రతిచ్ఛాం పశ్చిచ్ఛాం
ప్రాచ్ఛాం పార్శ్వీశి, సైన్యం సేనాం, ద్విధాకృత్వా జ్ఞేధా విధజ,
త్వరితం శీఘ్రం అయతేతాం యుద్ధయత్న ముకురుతామ్.

సార్వభౌమానుజః సముద్రసన్నిహిత సదీమధ్యే, శత్రు సా
నిర్బంధితోఽభూత్, తస్య నికటే తటస్థః జనసమూహ అతివృత్. ఇతి
జ్ఞాత్వా తౌ కుమారౌ ప్రాకృతీచీదిశయోః స్వసైన్యం ద్విధాకృత్
నియుజ్య శత్రుస్సైన్యం నాశయతు మారభేతామ్.

— శిఖరిణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రపై రుదై శ్చిన్నాయ మనసథలా గః శిఖరిణీ”

య-మ-న-స-థ-ల-గః గణాః, పట్టు ఏకాదశసుచ యతిః.

తా! “సముద్రము తో కలియు నదియందు, శత్రువు రాజసోదరుని నిర్భంధించెను. వానికడనున్న వారందఱును తటస్థులే” యని గ్రహించి, యా కారక రాజ కుమారులు తమ సైన్యమును రెండుభాగములు గావించి, తూర్పువడమరలందు నిలిపి, శత్రు సైన్యమును నాశనముఁగావించ యత్నించిరి.

— శ్లే ని కా —

21. అగ్రతో రిపూ స్వమిత్ర సైనికా

మర్దయన్త ఇత్య ధీశ సోదరః.

ద్వీప మధ్య దుర్గరక్షిత విద

న్నస్వగా జ్ఞాన శత్రుమండలమ్.

వ్యా :- అగ్రత ఇతి :- స్వమిత్ర సైనికాః ఆస్మీయమిత్ర యోధాః, అగతః పురోభాగే, రిపూన్ శత్రూన్, మర్దయన్తే సంహరన్తి, ఇతి ఇత్థ, ద్వీపమధ్యేయత్ దుర్గం తత్రరక్షితః, అధీశసోదరః సార్వభౌమ భాగ, విదన్ జానన్, అన్యగాత్ అనుససార, శత్రుమండలం శాత్రవసంఘం, జ్ఞాన అహనత్.

ద్వీపమధ్య దుర్గస్థలే రక్షితః సార్వభౌమ సోదరః స్వమిత్ర యోధా స్వతూన్నాశయ నీతి వార్తాం శ్రుత్వా, స్వయమపి తాననుసార. స్వయం శత్రునహనత్.

— శ్లేనికా వృత్తలక్షణమ్ —

“శ్లేనికారజౌ రతౌ గురుర్యదా”

ర-జ-ర-ల-గాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ద్వీపమధ్య దుర్గములో రక్షింపబడుచున్న యా రాజ సోదరుడు, తన మిత్రులైన నికులు శత్రువుల నెదుర్కొనిరని విని, తాను గూడ వారి ననుగరించి శత్రుసంహారము గావించెను.

— సు భ ద్ర క మ్ —

25. చోర ఇవ స్లవోఽమ్బు విహిత స్తరీ
రకృత భన్మసాద్యుత గతిః.

నీసకగోల ఇన్దునదృశః స్ఫుటన్
జనశతాన్యనీనశ దురుః.

అయసధూమనౌ సముదయ శ్చతమ్ముపగమై
ర్భూవ దలితః

కృత్రిమవిద్యు దద్భుతకనగ్నినాఽదహ
దమోఘ యోధనివహమ్.

వ్యాః:- చోర ఇతి. అర్జువిహితః జలాన్తర్గతః, ప్లవః కోలః, ద్రుతగతిః త్వరితగమనస్సన్, చోర ఇవ స్తేన ఇవ, తరీః తరణీః, భన్మ సాత్ అకృత భస్మీ భూతాః అకాన్తీత్. ఇన్దు సదృశః చన్ద్రః జ్యోతిః, ఉన్మవహన్, నీసగోలకః నీసకేన నిర్మితః గోలాకారః అయుగవిశేషః, స్ఫుటన్ భిన్నస్సన్, జనశతాన్విబహూన్ జనాన్, శత శబ్దోఽతానేక వాచకః. అనీనశత్ నాశయామాన, శతాని ఘ్న స్తీతి శతఘ్నః, తా సాం యన్త్రవిశేషాణాం, ఉపగతుః సర్వార్థైః, అయసః లోహనిర్మితః, ధూమ నాకానాం సముదయః సమూహః, దలితః దీర్ఘ, అభూత్ అసీత్. కృత్రిమా కల్పితా, యా విద్యుత్ విద్యుచ్ఛక్తిః, అద్భుత కరేణ అశ్చ ర్యావహేన అగ్నినా హహ్నినా, అమోఘః దృఢః యే యోధాః యుద్ధవీరాః, తేషాం నివహం సమూహం, అదహత్ దహహ.

జలమధ్యే శివశక్తయో స్థితః కశ్చన జలా నర్తామిష్టవః చోర
 ఇత త్వరితగతం న క్షన్ నర్తామిష్టాణీ ర్భస్మసా చ్చకార, వలయాకారః
 ధవళః సీసం క్షృణో గోలః భిష్మశ్చైవ అనేకాన్సైవికా నదహత్, శత
 ఘ్నయః తీర్థస్థిః ధూమనాకాశావళివంబుం అదారయన్, కృత్రిమ విద్యు
 చ్చక్తిః సోమ్యాగ్నిజ్వాలాః యోధావహా నదహత్.

— సుభద్రక వృత్త లక్షణమ్ —

“భరా నరా నరా నగా సుభద్రకమ్”

తా|| జలా నర్తామి యగు వడన నీటిలోఁ గనఁబడక యుండి
 దొంగవలెఁ దొందరగా వచ్చిడి, శత్రునావలను బూడిదగావించెను.
 చంద్రబింబము వలెఁ దెల్లగ గుండ్రముగనున్న సీసపుగుండు (బాంబు)
 బద్దలై వందలకొలది జనులను జంపెను. శతఘ్నులు (ఫిరంగులు) ప్రేలి
 విజృంభించి సముద్రతీరముదలి ధూమ నాకలను బద్దలు గావించెను.
 కృత్రిమనిర్మిత విద్యుచ్ఛక్తి తన వేడిమిచే యుద్ధభటులను గాల్చెను.

— త్ర గీతి —

26. మజ్జనోన్మజ్జనై ర్లోహనౌకా పయో

వాయుసీవాచచంద్రాద్గారి మాయావిసి,

దహ్యామానోఽపాగ్ని చ్చటాలీలయా

సా తమిస్రా విభావన్త మధ్యాహ్నభా.

వ్యా|| మజ్జనేతి : లోహేన అయసా విర్మితా నౌకా, ప్లవః
 మజ్జనైః జలా నర్తయంతైః, ఉన్మజ్జనైః బహిః నిష్క్రమంతైః, మాయా
 విసి మాయాపతి, చంద్రోవాతానీ ఇవ జలశాకాజ్ఞనేవ. వారి జలే, అచ
 లత్ సశ్చచారు. దహ్యామానానాం అగ్నిపరీతానాం. ఉడుపానాం
 ప్లవానాం. యోగిచ్చటాః చటాలీలాః, తాసాం లీలయా కాన్త్యా
 సా తమిస్రా తామసీ రాత్రిః : మధ్యాః మధ్యాహ్నః తస్య భా

ఇవ కాన్తి రివకాన్తిః యస్మాన్మహా మధ్యస్థిన కాన్తినానా విభా
తిస్మ బభౌ.

తజ్జలే ముహుర్నిమగ్నా ముహుర్నిమగ్నా లి హనాకా మాయా
వినీ వయోవాయసీ వ రరాజ. దహ్యమాన ప్లవ సభా వహ్నిభావలా
కాన్త్యా తమా భూయిష్ఠా రాత్రిపి తేజసా మధ్యాహ్న ఇవ రరాజ.
ఉపమాలజ్కారః.

— సృగ్విణీ వృత్తలక్షణమ్ —

“రై శ్చతుర్భి ర్యుతా సృగ్విణీ నమ్మతా”

ర - ర - ర - రాః గణాః, హదే యతిః.

తా|| సముద్రమందలి లోహనాక నీటిలో నుండి మాటికి మాను
గుచు, దేలుచు, మాయించేయి నీ కాలవలె గల మండను, గట్టు
మీదఁ గాలుచున్న పడవల మంటలు. ఇచ్చీకట్ట పుటాపుటచే
నారాతి) పట్టవగలువలె వెలుగు చుండును.

— ఆర్యాగీతిః —

27. ఆసన్న వింశ యోజన

విస్తీర్ణ నదీస్థ శత్రానో ద్విసహస్రమ్,

నద్యిద్దన నర్వస్యం బా

రత వీరకుమార ప్రతాప విధ్వస్తమ్.

వ్యా :- ఆసన్నేతి :- వింశతే కాశమ్నాని ఆసన్నవింశాని, “సం
ఖ్యయాఽవ్యయాశున్న దూరాధికావ్యాః సంఖ్యయే” ఇతి బహు
వ్రీహిః, “బహువ్రీహా సంఖ్యయే హుయోగణాః” ఇతి డుచ్ సమా
సాంతః. “తి వింశతే” రితి తిశబ్దాంతః. తతో యోజనశ్చైవేన విశే
షణ సమాశః. ఏకోనవింశతి యోజనాని. ఏకాధికా రితి యోజనాని

వేత్తార్థః. తైః, విస్తీర్ణా విస్తృతా, యా, సదీ సరిత్. తస్యాం స్థితాః
శత్రూణాం నావః నౌకాః, తాసాం ద్విసహస్రం సహస్రద్వయం,
ద్విజ్ఞానాః శత్రవః, తేషాం సర్వస్వం సర్వసమ్పత్, తేన సహ, సద్విజ్ఞాన
సర్వస్వం, శత్రూణాం సర్వస్వ మిత్థార్థః. భారత వీరకుమారయోః
తారక రాజకుమారయోః, ఏతాపేన పరాక్రమేణ, విధ్వస్తం సమ్పూ
ర్ణతయా వినష్ట మాసీత్.

ఆసన్నవింశతియోజన పరిమితప్రదేశే నద్వ్యాం స్థితాః. ద్విస
హస్రసంఖ్యాకాః శత్రునౌకాః సర్వవదార్థైస్సాకం భారతవీరకుమార
ప్రతాపాగ్నినా భస్మసాదభూవన్. శత్రునౌకాబలం సర్వం విధ్వస్తం
బభూవ.

— ఆ ర్యా గీ తి ల క్ష ణ మ్ —

ప్రథమపాదే ద్వాదశమాత్రాః, ద్వితీయపాదే వింశతి మాత్రాః
ఏవమా ర్యాగీతిర్భవతి, పాదాన్తే యతిః.

తా! పందొమ్మిది లేక యిరువదియొక్క యోజనములలోనున్న
నది యందలి రెండు పేల నౌకలు వస్తుసామగ్రితో పాటు తారకరాజ
కుమారుల ఏతాపాగ్నిలో దగ్ధమైనవి.

— అ నుష్టు ప్ —

28. అభ్యమిత్ర్యో సాంయుగీనో ధీరౌ భరతవర్షజౌ,
సమూలఘాతం ప్రత్యర్థి సేనం ద్విపస్త మాహతామ్.

వ్యాః:- అభ్యమిత్ర్యావితి :- అభ్యమిత్ర్యో శత్రూణా మభి
ముఖం గచ్ఛంతే, సాంయుగీనౌ యుద్ధవిశారదౌ, ధీరౌ ధైర్యయుక్తౌ,
భరతవర్షజౌ భారతభూమి సముత్పన్నౌ, తౌ విప్రరాజపుత్రౌ, ద్విపస్తం
ద్విపే వర్తమానం, ప్రత్యర్థిసేనం శత్రుసైన్యం, “విభాషా సేనే త్యాదినా

సేనా స్తస్య నపుంసకత్వమ్. సమూలం హ త్యా సమూలఘాతః, సాకల్య
మిత్యర్థః, ఆహ తాం నాగయా మానతుః.

ధీరా యుద్ధనిపుణౌ శత్రూణా మభిముఖం గన్తుం సమర్థౌ తౌ
ద్విజరాజకుమారౌ, ద్వీపే వర్తమానం సర్వం శత్రుస్సైన్యం నిశ్శేషం
నాశయాం చక్రతుః.

తా। ఆ తారక రాజకుమారు లిరువురును నిర్భయముగ శత్రు
వుల నెదుర్కొను శక్తిగలవారు, యుద్ధమందు మంచి నేర్పురులు, ధైర్య
వంతులు. అట్టి వారిరువురును, ఆ ద్వీపమందున్న శత్రుస్సైన్యము నం
తను నిశ్శేషముగ నిర్మూలము గావించిరి.

— శార్దూల విక్రీడితమ్ —

29. ఉల్కాప దృహతప్త సీసగుళికాశ్రేణీ

మహుః పాతితా

దోషాభూత మహ శ్శతఘ్నో తి సర

ధూమాన్త శారాన్వితమ్.

భేరీ భాజ్జృత భర్తన్నైః ప్రతిభట

ప్రాణార్థ మూర్ఛన్వలః

కలోఽచూచుర దారురావ రుధిరం

వీత్వా శివాసంహతిః.

వ్యాః:- ఉల్కేతి:- బహుతప్తాః అధిక తాపయుతాః యాః సీస
గుళికాః, తాసాం శ్రేణీ వక్త్రేః, ఉల్కాపత్ నిర్గతజ్వాలేవ.
'ఉల్కాస్యాన్నిర్గతజ్వాలా' ఇత్యమర్థః. జ్వాలాపిహితాగ్నిరివే త్వర్థః.
మహుః పునః పునః పాతితా విస్మయః. అహం నశం. శతఘ్నోభ్యః
శతసరన్ విస్మయః యః ధూమః, స ఏవ అన్ధకారః తమః తేన అన్వితం
ముక్తం సత్, శతఘ్నో ధూమాచ్ఛాపా నితం స నిశ్శేషః గోపాభూతం

రాత్రి నిశీత్ “అవ్యయస్య చ్ఛావత్వం నేతి వాచ్యమ్,” ఇతి నిషేధాత్ ఈత్వం న. ఉద్భవస్వలః బలవాన్, కాలస్సమయః, భేరీణాం దున్దుభాని వాద్య విశేషాణాం, భాజ్యత భర్తృనైః భీషణభాంకారధ్వనిభిః, ప్రతిభటానాం శత్రుణాం ప్రాణార్థం ప్రాణవనం అచూచరత్ అనోరయత్ అవజహరేత్వర్థః, శివానా హతిః క్రోష్టిగమూహః, రుధిరం క్రోడితం పీత్యా నిపీయ, ఆరుగ్రావ సమన్తా ద్భౌతిస్మ.

తప్తాయః పిణ్ణనిభా స్తీనగోళకాః జహవో విస్ఫుష్టాః అగ్నిగోలా ల్లాపకన్. శతేష్టు సజ్జాతేన ధూమాన్ధకారేణ దిశమపి రాత్రిం వ అన్ధకారబన్ధుర మాసీత్. అతిభీషణై క్భేరీ దున్దుభి నినాదై రేవ మహాకాలః శత్రుణాం ప్రాణధనస్య హహరత్ శివానమూహః రుధిరం పీత్యా అధికం దీర్ఘారావా నకరోత్.

— శార్దూల విక్రీడితాప్యత్త లక్షణ ముక్తమ్ —

తా! కాల్చిన యుక్కు- గుండ్లవలెనున్న నీసపు గుళికలు నిప్పు నీ ములవలె మాటి మాటికి విసరబడెను. బండి ఫరంగులనుండి వచ్చు నొక చీకటివలె గవ్వటచే బడలు రాత్రి యయ్యెను. భీషణ భేరీ భాంకారధ్వనిచే కాలము శత్రువుల ప్రాణధనము నవహరించెను. (ఆడ) పిణ్ణలు రక్తమును గడుపారద్రావి యరచుచుండెను.

— అనుష్టుప్ —

30. అతులాహంపూర్వికా విభీషణా హమహమికా.

అహం పురుషికా సా ౭ సి దహరాత్రాహ వక్రియా.

వ్యా :- అతులేతి :- సా వశిద్ధా, అహశ్చ రాత్రిశ్చ అహో రాత్రి, తస్మిన్, అహవక్రియా యుద్ధవ్యాపారః, అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యాదికా క్రియా యస్యాం సా, “అహం పూర్వ మహం పూర్వమిత్యహం పూర్వికా క్రియా” ఇత్యమరః. విభీ

వగా అతిథయజ్ఞా, అహమహమికా, అహం సమర్థః అహం సమ
ర్థః ఇతి వచనం యస్యాం సా, “అహమహమికాతు సాస్యా త్పరస్పరం
యో భవత్యహజ్ఞాః.” ఇత్యమరః, ఆహూపురుషికా, ఆహూ!
పురుషోఽహం ఇతి దర్పయుక్తస్య పురుషస్య భావః యస్యాం సా, చ,
“ఆహూపురుషికా దర్బాద్భ్యా స్యాత్సమ్భావనాఽత్మనీ” త్వదాహుః.
ఆసీత్ బభూవ.

తతః ఆహూరాత్యే యుద్ధసుభవత్, అస్మిన్ముద్ధే కేచన భటాః,
అహం పూర్వం యుద్ధం కరిష్యామి అహమేవ పూర్వం కరిష్యామి
వదన్. అన్యే కేచన ఆహం సమర్థో యోద్ధు మహమేవ సమర్థః
హంకారాదవోచన్, అపరే కేచన ఆహూ! అహమేవ పురుషః నాస్తి
ఇతి దర్పా దబ్బువన్. ఏవం విధా ఆతులా అతిభీషణాచ యుద్ధప్రవృత్తి
రాసీత్.

తా! అచ్చట రేయింబవళ్ళు యుద్ధము జరిగెను. అందు. నేను
ముందేగెదను నేను ముందేగెదననువారు కొందఱు, నేనే ముగ్ధుడను
నేనే సమర్థుడను అని యహంకారముతోఁ బలుకువారు మఱికొందఱు.
నేనే పురుషుడను నేనే పురుషుడని దర్పముతోఁ బలుకువారు ఇకొక
కొందఱునై వీరభటులుఁడిరి. ఆ యుద్ధమతి భయంకరమై సాటిలేనిదై
యుండెను.

— శ మ్భు న ట న మ్ —

31. మహారణభువి త్రుటిత పాదయుగలై
రులిత బాహుభి రపాస్తనయనై
రరద్యురిజనై రనకృదస్త్ర పతితం
గజహయం సమతతార్త నినదమ్.
రథాయుధవణి బుచితభూషణపటై
ర్యృపజయ త్సమరభూమి రభిలా

పబ్లి ధీవత జన్మపటలం పలరతం

బహు భయజ్కర కబన్దనటనమ్

వ్యా :- మహారణేతి :- మహతీ విశాలా, రణభూః యుద్ధ
భూమిః, తస్యాం, తుటితం చిన్నం పాదయుగలం పాదద్వయం యేషాం
తైః, లులితౌ లులితౌ బాహూభుజౌ యేషాం తైః, అరిజనైః శత్రు
భిః, అసక్పత్ వారం వారం, ఆగోది ఆక్రందితమ్, అస్త్ర పతితం ఆయు
ధాహతం, గజాశ్చ హయాశ్చ గజహయం, సేనాజ్ఞత్వా దేకవద్భావః,
మాతజ్ఞాశ్చ సమూహ ఇత్యర్థః, ఆర్త నివదం, ఆర్తనాదం, అసక్పత్
పునః పునః, సమతత విస్తారయామాస, అఖిలా నర్వా, సమరభూమిః యుద్ధ
భూమిః, రథైః, స్యద్దైః, ఆయుధైః శస్త్రైః, వణిఖచితభూషణైః, రత్న
ఖచితా భరణైః పృథుశ్చ పస్త్రైశ్చ వ్యవణయత్ వ్యాప్తా బభూవ.
బహుభయ జ్కరం బహుభీతిదం, యత్ కబన్దనటనం శిరోహీనశరీర
స్పృత్యం, పలరతం మాంసానక్తం, జన్మపటలం జమ్బుకాది మృగసమూ
హం అబీధివత అబీషయత్.

తస్మిన్ స మరాజ్ఞే యుద్ధభటాః చిన్న పాదాః అవగతనయనాః
విచ్ఛన్నభుజా స్పృశ్తాః గుద విస్సృ, ఖడ్గాద్యాయుధైః కృత్రావయవాః
గజా హయాశ్చ ముహుర్ముహు రార్తనాదా స్ఫుల్పన్తః భూమా
శేర తేస్మ, సర్వవపి యుద్ధ తలం తత్తితై రాయుధైః, భ్రష్టైః రత్న
భరణైః, భగ్నైః రథైః, స్యద్దైః పస్త్రైశ్చ, సువృతా బభూవ, అరీణాం
శిరోహీనదేహాః (కబన్దాః) మాంసశోణిత లోలుపానీ జమ్బుకాది
మృగాన్ తానయన్తిస్మ.

— శమ్భునటన వృత్తలక్షణమ్ —

“జననభా జజనభా లగౌ శమ్భునటనమ్”

జ-న-న-భ - జ-జ-న-భ - ల-గాః గణాః, పట్ను, అప్తను, పట్ను,
పట్నుచ యతిః.

తా! ఆ యుద్ధరంగమునఁ బాదములు తెగి, కన్నులూడి, చేతులు పోయిన వీరభటులు దుఃఖించుచుండిరి. ఆయుధ ఘాతములచే నేలపైఁ గూలిన యేనుఁగులు గుట్టములను మాటిమాటికి నార్తనాదములను విడుచుచున్నవి. ఆ రణరంగమంతయును, విరిగిన రథములతోఁ, బడిన యాయుధములతోఁ జెదరిన రత్నాభరణములతో. జారిన బట్టలతోఁ, గప్పబడి యుండెను. మొండెములు గంతులువేయుచు, నూఁసమును దినుచున్న క్రూరజంతువులను భయపెట్టుచుండెను.

— క్షాంతి పదా —

32. వ్యాకులయుద్ధే పరస్పర మేవ

భీకర రిపవ ఉషసి మహూ రతుదన్

ద్రాగ్వతశేషా మహాభయకమ్పితా

శ్చరణ మయు రధికరణ జయినామ్.

బాహుగణాపావ్రజం చరణోత్కరోరు

కమతపరికర మనిత శిరో

రుట్పయశైవాల నశ్చయ మద్భుతం

రుధిరజల మభవ దమిత సరః.

వ్యా :- వ్యాకులేతి :- వ్యాకులం విహస్తం చ తత్ యుద్ధం ఆయోధనం తస్మిన్, కింక ర్తవ్యతాశూన్యే సమరే ఇత్యర్థః. 'విహస్త వ్యాకులా సమా' విత్కమరః. భీకర రిపవః ధియజ్కర శత్రవః, ఉషసి ప్రభాత సమయే, ముహూః పునః పునః, పరస్పరమేవ అన్యోన్యమేవ, అతుదన్ అపీడయన్. హతశేషాః హతావశిష్టా భటాః, మహతా భయేన అధిక భీత్యా, కమ్పితాః చలితాః, దాక్ శీఘ్రమేవ, అధికరణ జయినాం రణే అధికం జయ మాప్నువతాం వీరాణాం, శరణం, అయుః ప్రావుః బాహుగణాః భుజవజ్క్రయ ఏవ అహివ్రజాః సర్పగణాః యస్మిన్ తత్, చరణోత్కరాః పాదసమూహ ఏవ ఉరుకమతాః

బృహత్కచ్చపాః తేషాం శరణం తస్మిన్ తత్, అసితాః నీలాః, శిరో
గుహం కేశవాళానాం చయోః సమూహ ఏవ శైవాల సచ్చయాః
జలనీ లీచయాః, తస్మిన్ తత్, రధిరం శోణితమేవ, జలం యస్మిన్
తత్, సత్. ముగధరః అపారితాః, అద్భుతం ఆశ్చర్యకరం యథా
తథా, అభవత్ ఆసీత్, యావచ్ఛాలజ్కారః

పౌభాతమగు యే ఆగతే యే తస్మిన్నయోధనే. అతిభయజ్కరా
రిపవః. ముజూర్జుమా రన్యో మేవ నిజఘ్నః. హతశేషా భటాః
భయకమ్పితాః విజయినాం వీరాణాం శరణ మనావుః. తస్మిన్రణరణే,
అమితైర్భూభుజ్గఘ్నైః, అపారైః సాదకచ్చపైః. అతినీలైః కేశశైవా
లైః. అతిరక్తైః శోణితజలైశ్చ ముఖ్యార్థ మాశ్చర్యకర మపారం సరో
వర మావిర్భూవ.

— క్రొళ్ళ పదావృత్త లక్షణమ్. —

“క్రొళ్ళపదా భౌస్థా నననాన్దౌ ఇమశరవనుముని విరతి రిహ
భవేత్.

భ-మ-స-మ-న-న-స-న-గాః గణాః. విరతి ర్నదృశ్యతే
వృత్తాను పంచను అష్టను సప్తను యతిః.

తా॥ పౌభాతమగు సరికాయుద్ధమున నేమిచేయుట కుందోచక.
యా శత్రువులు వారిలోవాచే యొకరి నొకరు పొడుచుకొనిరి. చావగా
మిగిలినవారు భయకంపితులై జయించినవారి శరణుజొచ్చిరి. ఆయుద్ధ
రంగమంతయు నొక పెద్ద యుద్ధమారెను. అందు రక్తమే జలము.
తెగిన చేతులే పాములు, తెగిన పాదములే తాబేళ్ళు. నల్లని జుట్టే
నాచుతీగలు. నుండెను. ఆ సరోవరము చూచుటకు మిక్కిలి యాశ్చర్య
జనకముగ నుండెను.

— తస్మి —

33. కృత్తపదోఽపి శ్రుతిభట మవధి

ద్యోధవరః సవది జహజహతి

కుద్ధ మనంసీ ద్విజయున మనుహ్

త్కశ్చ దనూనయుది నమనమేతి,

శత్రు మహర్షి ద్దుతగతి చతురః

ప్రాప్తజయో యుజ్జిత హర హరేతి

ప్ర మనావీ ద్విజయుగ సుతులం

సైనికపత్తి రథ నుహ నుహతి,

వాక్ :- కృత్తపద ఇతి :- కశ్చిత్ యోః వరః యుద్ధభటః, కృత్తపదోఽపి నికృత్త పాదయుగలోఽపి సవది ద్యోః, జహి జహి ఇతి వదన్, శ్రుతిభటం శత్రుం, అనంగీత్ జహాన. క్రియాసమభిహారే ద్వేవాచ్యే ఇత్యనేన ద్విరుక్తిః కశ్చిత్ అనుహ్నాత్ రిపుః. అనూన యుధి అధికయుద్ధే, కుద్ధం కుపితం. విజయనం ప్రాప్తవిజయం, నమ నమ ఇతి వదన్, అనంగీత్ ననావ. దుతగతౌ శీఘ్రగమనే, చతురః నిపుణః, ప్రాప్తజయః విజయూ. కశ్చన, ఘటితి శీఘ్రం, హర హర ఇతి వదన్, శత్రుం ద్విషం, అహర్షీత్ జహాన. అథ అనంతరం, సైనిక పత్తిః సేనానివహః, అతులం అసద్భవం, ద్విజయుగం బ్రహ్మక్షత్రి కుమారద్వయం, నుహి నుహి ఇతి వదన్ క్షిప్రం శీఘ్రం, అనావీత్ నునావ.

నికృత్త పాదోఽపి కశ్చిద్దోష్టా శత్రుం జహి జహితి వదన్ జహాన. అవరః కశ్చిత్ కుపితం విజయనం ద్యో నమనమేతి వదన్ననామ, అన్యః కశ్చన విజయూ దుతగమం శ్చ, గత్వా హర హర ఇతి వదన్ జహాన. సర్వోఽపి సైనికవర్గః కు . ద్వియు సమపేక్ష్య నుహి నుహితి వదన్ స్తుతిమకార్షీత్.

— తన్వీవృత్త లక్షణమ్ —

“భూతము నీనై ర్యతి రివా భతనాః స్థా భనయాశ్చ యది భవతి తన్వీ”

భ-త-న-న-భ-భ-న యాః గణాః. పఞ్చను సప్తను ద్వాదశ నుచ యతిః.

తా॥ యుద్ధవీరుడొకఁడు, తన పాదములు తెగిపడినను, శత్రువును జేరి, చంపుము చంపుము అని పలుకుచుచంపెను. మఱియొక శత్రువీరుఁడు కుపితుడై జయమునుగాంచియున్న వీరునిజూచి మ్రొక్కుము మ్రొక్కుము అనుచు మ్రొక్కెను.

ఇంకొక వీరుఁడు జయమునుగాంచి, త్వరిత గమనమున శత్రువును జేరి, లాగుము లాగుము అనుచు లాగెను. సైనికసమూహమంతయును, ఈ విప్రరాజకుమారద్వయమును జూచి, పొగడుము పొగడుమని పలుకుచు బాగడెను.

— శి ఖ ర ణీ —

24. క్వచి త్కేశికేషి వ్యధిత చికురో భిక్షుక ఇవ
క్వచి న్ముష్టి ముష్టిన హతదశనోఽవిత్తదశమీ
క్వచి ద్వాహబాహ పృశమితబలో వాతకి సమః
క్వచి ద్దక్షాపణ్ణి ద్విదస్పగమితో రోచన ఇవ.

వ్యా :- క్వచిదిలి :- క్వచిత్ కుత్ర చిత్ప్రదేశే వ్యధితః వ్యథా వీడితః చికురః కేశభాః యస్య సః ద్విత్ శత్రుః, భిక్షుక ఇవ, కేశా కేశి కేశయుద్ధం, అకరోదిత్య ధ్యాహారః, కేశేషు కేశేషు గృహీత్వా ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం కేశాకేశి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ స్థలే, హతదశనః అపగత దస్తః, ద్విత్ రిపుః, అవిత్తదశమీ ఇవ ధనహీనః అతివృద్ధ

ఇవ, ముష్టిముష్టి ముష్టియుద్ధం అకరోత్, ముష్టిభిశ్చ ముష్టిభిశ్చ
 ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం ముష్టిముష్టి. క్వచిత్ కుత్రచిద్భాగే,
 ప్రశమితబలః క్షీణసత్త్వః, ద్విత్ రిపుః, వాతకిసమః వాతరోగీవ, "వాత
 రోగీతు వాతకి" రిత్యమరః. బాహుబాహి బాహుయుద్ధం అకరోత్,
 బాహుభిశ్చ బాహుభిశ్చ ప్రహృత్య ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం బాహు
 బాహి. క్వచిత్ కుత్రచిత్ దేశే, అస్మగమితః రుధిరాక్షః, ద్విత్ శత్రుః,
 రోచన ఇవ కూటశాల్మలీ వృక్ష ఇవ, "రోచనః కూటశాల్మలీ" త్యమ
 రః. దణ్డాదణ్డ దణ్డయుద్ధం, అకరోత్, దణ్డైశ్చ. దణ్డైశ్చ ప్రహృత్య
 ఇదం యుద్ధం ప్రవృత్తం దణ్డాదణ్డి. ఉపమాలజ్ఞాః.

కేశభార పీడతాః కేశచన రిపవః కుత్రచిత్ భిక్షుకా ఇవ కేశ
 యుద్ధమకుర్వన్, క్వచిదపగత దంతాశ్చత్రీవః అతివృద్ధా ఇవ ముష్టియుద్ధం
 చత్రుః. క్వచిద్బలహీనాః రిపవః వాతరోగీణ ఇవ బాహుయుద్ధ మకుర్వత.
 క్వచిత్ రక్తసిక్త దేహ అరయః శాల్మలీవృక్షా ఇవ దణ్డయుద్ధమకారుః,
 శిఖరణీ వృత్తలక్షణంతాక్తమేవ.

తా। ఒకచోట, ముష్టివారు జట్టువట్టుకొని పోరాడుచున్నట్లు
 కొందఱు శత్రువులు కేశయుద్ధమును గావించుచుండిరి. వేరొకచోట
 దంతములూడిన మఱికొందఱు కదలలేని ముగలివారువలె ముష్టియుద్ధ
 మును జేయుచుండిరి. ఇంకొకచోట బలహీనులైన శత్రువులు వాత
 రోగులవలె బాహుయుద్ధమును జేయుచుండిరి. మఱియొకచోట మఱి
 కొందఱు రక్తసిక్త శరీరులై బూరుగు బెట్లవలె కణ్ణులతో, గొట్టుకొను
 చుండిరి.

— మ త్రా క్రి డా —

35. వేగోద్యద్ధామాఽ నౌ భేద్యం

సమచలయదసమ శరపటలం

యన్త్రం భూమ్యాం నిక్షిప్తం ప్రాస్ఫుట
దమిత భటవర హృదయ భయదమ్,
అశ్వయం పాదాతం శత్రుం స్మ తమయతి
త మతులిత మదగజతా

మేఘద్వారా ద్యౌధశ్రేణ్మాక్షి పదసక్ప

దఖిలగతి శుచిగుళికాః.

వ్యా :- వేగోద్యదితి :- అభేద్యం భేత్తు మశక్యం, వేగేన
యన్త్రం భూమిః యస్మా తత్ వేగోద్యద్భూమం, తత్ అనః శకటం
సూచకట మిత్త్యర్థః. "క్షీ బేస శ్చకటోఽస్త్రియా" మిత్త్యమరః. అన
యన్త్రం అతులా, శితా, తీక్ష్ణాః, యే శరాః నారాచాః, తేషాం నికరం
సూచకటం సనుచలయత్ విసమర్జ. భూమ్యాం ధరణ్యాం, నిక్షిప్తం
నిహితం, యన్త్రం యన్త్ర విశేషః, అమితాః అనంతాః, యే భటవరాః
యోద్ధారాః, తేషాం హృదయభయదం మనోభయ దాయకం సత్,
పాస్ఫుటత్ స్ఫుటిత మహుత్, అతులితా అసదృశా, మదగజతా
మత్త గూతజ్ఞాసజ్ఞాః, గజానాం సమూహా గజతే త్యర్థః అశ్వయం అశ్వ
సమూహం, పాదాతం పదాతియుక్తం, తం శత్రుం రిపుం, తమయతిస్మ
యన్త్రం యోధ శ్రేణీ, యుద్ధభటనివహః, 'మేఘద్వారాత్ ఆకాశాత్,
'మేఘద్వారం మహాబిల' మిత్త్యమరః, అసక్పత్ అనేకవారం, అఖిల
గతిః సర్వత్ర సంచారిన్యాః యాః శుచిగుళికాః శ్వేతాగ్ని గోలకాః,
తాః అక్షిపత్ చిక్షేప.

అభేద్యం భూమశకట మనంతా స్తీవ్ర బాణానస్పృజత్. భూమి
యన్త్రం స్ఫుటిత్వా వీరభట హృదయానాం భయముత్పాద
యమాస, మదగజ సమూహః హయవచాతిసహితం రిపుం మమర్ద.
యోధవరాః ఆకాశా దనేకా నగ్నిగోలాన్ అసక్ప దక్షిపన్.

— మత్తా క్రీడావృత్త లక్షణమ్ —

"మత్తా క్రీడా మాత్మానా నల్లిగితి భవతి వసుశర దశయతియుతా"

మ-తు-త-న-న-న-న-ల గాః గణాః, అష్టసు పంచసు దశసు యతిః.

తా! అతిశయము నభేద్యమునగు ధూమశకటము పొగను
జిమ్ముచు దీప్తమైన కాణవర్షమును గురిపించుచుండెను. భూమిలోఁ
బొలియుచిన యంత్రము బృద్ధతై శత్రుభట హృదయములకు య
మును గలిగించెను. మత్తమాతంగ యూధము విజృంభించి గుఱ్ఱము
లతోఁ గాల్చులముతో నిండివ శత్రువును గ్రుమ్మెను. యుద్ధవీరు లాక
సమునుండి మాటిమాటికి తెల్లని యగ్నిగుళికలను విసరిరి.

— మత్తే థ మ్ —

36. పాదాత కాన్తిక భటక తృహస్తిపక

సాహస్ర చర్మ రథికా

శ్వారోహ కావచిక శక్తిక హైతిక

ధనుస్సున్నయాఽ రివృతనా,

వీరోత్తమద్విజవరేణ్య పృతాపకఖ

నష్టా పతజ్జతతివ

ద్దుర్బుచ్చముపతి రజయోఽపి

భారతభుజాశౌర్య పృష్ఠర నిబద్ధః

వ్యా :- పాదాతేతి :- పదాభ్యా మతతి గచ్ఛతీతి పదాతిః,
తేషాం సమూహః పాదాతం, పత్తిసంహతి రిత్కర్థః. “పాదాతం పత్తి
సంహతి” రిత్వమరః. కున్తా వహారణం ఆయుధం అస్సేతి కాన్తికః
ప్రాసిక ఇత్కర్థః “సమా ప్రాప్తిః కాన్తికా” విత్వమరః. తే కాన్తిక
భటాః యోద్ధారః, క్షత్తారః సారథయః, హస్తిః పాస్తీతి హస్తిపకః,
హస్తిపకా ఏవ హస్తిపకాః, స్వాధే ఆణ్. శిత్వా ద్వృద్ధిః. హస్తి
రోహ ఇత్కర్థః “ఆధోరణా హస్తిపకా హస్తిరోహ నిమాచసః” ఇత్వ
మరః. సాహస్రాః సహస్రీణాః, సహస్రభట సమబలముతా ఇత్కర్థః.
“బలినో యే సహస్రేణ సాహస్రాస్తే సహస్రీణాః” ఇత్వమరః. చర్మ
ఫలక పాణయః, భేటక ధారిణ ఇత్కర్థః. “చర్మఫలక పాణిస్యా” రిత్వ
మరః.

రథికాః రథినః, అశ్వారోహః, సాదినః, కావచికాః పర్మధారిణః, శాక్తి
 కాః శక్తిహేతికాః, శక్త్యాయుధా ఇత్యర్థః, “శాక్తిక శక్తిహేతిక”
 ఇత్యమరః. హైతికాః నైస్త్రిం శికాః, ఖడ్గపాణయ ఇత్యర్థః. ధనుష్మ
 న్తః ధానుష్కాః, స్వరూపం యస్యాః సా పాదాతి — ధనుష్మన్మయా,
 ప్రాచుర్యాధేమయత్. అరివృతనా శత్రు)సేనా, పతజ్జ తతివత్ శలభ
 సమూహ ఇవ, వీరోత్తమా వీరశ్రేష్ఠా యా ద్విజవరేశ్వో బ్రాహ్మణ
 క్షత్రియ శ్రేష్ఠా, తయోః ప్రతాప ఏవశిఖి అగ్నిః, తస్మిన్, ప్రతా
 పాగ్నా, నష్టా దగ్ధా బభూవ. అజయ్యోఽపి జేతు మశక్యోఽపి, క్షయ్య
 జయశ్చా శక్త్యాధే ఇతి పాణినిః. దుర్వృదాం రిపూణాం, చమూషతిః
 సేనానాయకః, భారతయోః భారతవీరయోః తారక రాజకుమారయోః
 భుజశౌర్వం భుజబలం, తదేవ పజ్జరం బద్ధనం, తత్ గతః ప్రాప్తః.
 బద్ధోఽ భూదిత్యర్థః.

సకలవిధ సైనికై స్సముపేతా శత్రు)సేనా సర్వాపి భారతవీర
 ప్రతాపాగ్నా పతితా శలభసమితి రివ దగ్ధాబభూవ. బలవానపి శత్రు)
 సేనాఽతిః ద్విజరాజకుమారాభ్యాం నిగృహీతః బద్ధోబభూవ.

— మత్తేధ వృత్త లక్షణమ్ —

“తభా జజౌ సరా నసౌ మత్తేధ విక్రీడితమ్,

“త-భ-జ-జ-స-ర-న-గాః గణాః, వృత్తమత్తేధ విక్రీడిత
 లక్షణస్య లక్షణమేతత్.

తా|| గల్బలము, ఈటెలవారు, వీరభటులు, సారథులు, సాదులు
 బలవంతులు [వస్తాదులు] డాలుపట్టినవారు, రథికులు, అశ్వారోహకులు,
 కవచధారులు, శక్తిధారులు, ఖడ్గధారులు, ధనుర్ధరులు మున్నగు వీర
 పరులతో నిండి యా శత్రు)సైన్య మంతయును, మిడతల దండువలె,
 ద్విజకుమారుల ప్రతాపాగ్నిలోఁబడి దగ్ధమయ్యెను. బలవంతుఁడైనను,
 శత్రు)సేనాధిపతియు వీరికిఁ జిక్కి బంధితుడయ్యెను.

— సుముఖ —

37. యువరాజ మధేక్షితుం క్షిత

వ్యధితం విజయ ప్రమోదితమ్,

శిబిరేఽభ్యమతాం సుహృద్వరౌ

కృతినౌ మహదేవ భూభుజౌ.

వ్యా :- యువరాజమితి :- అథ యుద్ధసమాప్త్యనంతరం, కృతినౌ నిపుణౌ, సుహృద్వరౌ మిత్రశ్రేష్ఠౌ, తౌ మహదేవ భూభుజౌ భూసుర భూపతికుమారౌ, క్షితవ్యధితం క్షతపీఠం, విజయప్రమోదితం విజయ సమృద్ధ్యం యువరాజం సార్వభౌమ సోదరం, ఈక్షితుం ద్రష్టుం, శిబిరే పటకుటీరే, అభ్యమతాం బభ్యమతుః.

విజయానంతరం తౌ తారకరాజకుమారౌ శస్త్రప్రీడితమపి విజయ లాభేన సమృద్ధ్యచిత్తం తం సార్వభౌమ సోదరం వీక్షితుం పటకుటీరే పర్యభ్యమతామ్.

— సుముఖ వృత్త లక్షణమ్ —

“స-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః, పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నయమ్.

స-స-జ-భ-భ-ర-ల-గాః గణాః దశసు దశసు యతిః, పూర్వార్థస్య లక్షణమేతత్ ఉత్తరార్థమేవ మేవోన్నయమ్.

తా! గాయములతో బాధపడుచున్నను, విజయము తమకులభించినదని యానందించుచున్న యా సార్వభౌమ సోదరుని జూచుటకై యా కుమారవరు లిరువురును శిబిరములో నటు నిటు దిరుగుచుండిరి.

— మృత్త మయూరమ్ —

38. శయ్యాధీనం నీరవిపాసుం క్షతబాహుం

తా వాత్మానౌ లోకితు మిచ్ఛం రజధీరమ్,

రక్తసావాద్యక్తు మశక్తం బహు దృష్ట్యా
 రుఃఖాతీతా వప్యణుమాత్రం రుదితస్మి.

వ్యా :- శయ్యాధీనమితి :- శయ్యా యా మధీనం పర్యజ్ఞా-
 శ్చితం, నీపిపానుం జలం పాతు మిచ్ఛం, క్షతౌ బాహూభుజౌ యస్య
 తం, ఆత్మానౌ తౌ ఆత్మరూపిణౌ అథవా ఆత్మనీనౌ తౌ కుమారవరా,
 స్వా, లోకితుం వీక్షితుం, ఇచ్ఛం శాంక్షంతం, రుధీరం యుద్ధే అవలా-
 యినం, బహు అధికం యథా తథా, రక్తస్రావాత్ రుధిరావగమాత్,
 వక్తుం భాషితుం, అశక్తం అనువర్థం, తం యువరాజం దృష్ట్యా ఆలోక్య,
 దుఃఖం అతీతా వపి దుఃఖం హితావపి, తౌ కుమారౌ, అణుమాత్రం
 ఈషన్మాత్రం. రుదితః స్మ జరుద తామ్.

కేవలం శయ్యామేవాశ్చిత్య తిష్ఠంతం విక్షతభుజం నిస్సృత
 రుధిరతయా వక్తు మవ్యక్తకం జలపానాదీలాపిణం స్వాద్రష్ట మిచ్ఛం
 తం రాజసోదరం వీక్ష్య దుఃఖాతీతా వపి తౌ కుమారౌ క్షణమాత్రం
 కించదరో దిష్టామ్.

— మత్త మయూర వృత్త లక్షణమ్ —

వేదై రిన్ద్రై మ్తా యువగా మత్తమయూరమ్,
 మ-రి-య-న-గాః గణాః చతుర్షు నవసు యతిః.

తా! ఆ సార్వభౌముని సోదరుడు శయ్యమీదనే పడియుండెను.
 చేతులు కదులకుండెను. శరీరమిది దున్న రక్తమెక్కువగా బోవుటచే
 మాటలాడుటకు నూడ శక్తి చాలకుండెను. నీరు త్రాగవలెనని యను-
 కొనుచుండెను. ఈ కుమారవరులను జూడఁ దలంచుచుండెను. అట్టి
 యువరాజును జూడగనే దుఃఖమెఱుంగని వారైనను వీరిరువురును
 కొంచెము దుఃఖించిరి.

— ఉ ప స్థి త మ్ —

39. ద్విజాతిమణి ముర్వీభృద్యః సా
జగాద కరుణార్ద్రస్వాస్త్యః
దయామయ మహాత్మన్ భూమిదేవ
త్వమర్హసి చికిత్సాం కర్తు మర్య.

వ్యా :- ద్విజాతిరితి :- ఉర్వీభృతాం రాజ్ఞాం వతంసః శిరో
మాషణం, రాజకుమారః, కరుణార్ద్ర స్వాస్త్యః దయాధీశ్వర చిత్తస్యన్,
ద్విజాతిమణిం వివరత్నం తారకం. దయామయ కరుణామాన ! మహా
త్మన్ మహానుభావ ! భూమిదేవ భూసుర ! త్వం భనాన్, అస్యయువ
రాజస్యః చికిత్సాం రోగప్రతిక్రియాం, కర్తు విధాతుం. అర్హసి సమ
ర్థోఽసి, ఇత్థం ఇతి. జగాద అవోచత్.

తదానీం రాజపుత్రః యువరాజః శత్రు కరుణార్ద్ర హృదయ
స్యన్, స్వమిత్రం తారక ముద్దిశ్య, భో మహాత్మన్ భూసురశేష్ట ! అస్య
చికిత్సాం విధేహి ఇతి అవసత్.

— ఉ ప స్థి త వృత్త లక్షణమ్ —

“ఉపస్థిత మిదం జ్ఞే త్సే సగురుకః చేత్.”

జ-స-త-స-గః గణాః పాదే యతిః.

తా|| ౧ యువరాజును గాంచినతరువాత రాజకుమారుని మనస్సు
పరిగెను. వెంటనే తారకుమారుని, ఓశురవ ! భూసురాగ్రణీ ! ఈతని
బాధలను నివారించ నీవే సమర్థుడవు. త్వం గా వీనికిఁ జికిత్సఁ గావింపు
మని కోరెను. గిరిజాదేవి ఇతి

— ఉ ప స్థి త వృత్త లక్షణమ్ —

40. అశ్వత్థామీ సహజనద్ధృతిర్వృభౌమానుజ్ఞయం
శ్రౌస్త శృస్తక్షిత నిజభుతోఽప్యవయోస్సన్ధిః పుచ్చుః.

సర్వజ్ఞ స్త్వం స్వవచన మవ ప్రాణయైనం మహత్మన్
నస్యా దీదృగ్విజయ మహిమాఽ స్మాద్వినా సార్థకోఽద్య.

న్యాయః :- అస్మదితి :- అస్మత్స్వామి అస్మాకం ప్రభుః సార్వ
భౌమః, సహజసద్భవః సోదరసమానః. ఆయుం ఏషః, సార్వభౌమాను
జః చక్రవర్తి సోదరః, శ్రాంతః క్షీణశత్రవః. శస్త్రక్షతనిజభుజోపి
ఆయుధచ్ఛిన్న బాహు రపి, అవయోః నా, సజ్గం సజ్గతిం; ఇచ్ఛుః
కాంక్షమాణః. త్వం భవాన్, సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. స్వవచనం
స్వీయ ప్రతిజ్ఞావాక్యం, అవరక్ష, మహత్మన్ మహానుభావ ! ఏనం
యువరాజం, ప్రాణయ జీవయ, అద్య ఇదానీం, ఉదృగ్విజయమహిమా
ఉదృశవిజయలాభః అస్మాద్వినా అముం వినా, సార్థకః సఫలః, నస్వాత్
నభవేత్.

హే మహత్మన్ తారక ! సార్వభౌమః అస్మాకం సోదరతుల్యః
తస్యానుజః ఆయుమవ్యస్మాకం సోదర సమాన ఏవ. ఆయుధ చ్ఛిన్న
గాత్రోఽవ్యయం అస్మత్సజ్గతి మభిలషతి. భవాంస్తు సర్వజ్ఞః, భవ
త్సోదరం భవతే దాస్యామితి యా ప్రతిజ్ఞా సార్వభౌమ సన్నిధౌ
త్వయా కృతా తాం పరిపాలయ. అముగ ప్రాణయ, నోచే దిదానీ
మస్మత్సమ్పాదితోఽయం విజయః అముం వినానిరర్థక ఏవ భవేత్.

— మహాకావ్యా వృత్తలక్షణ స్తోత్రమేవ —

తా॥ ఓయీ ! తారకమహాశయా ! సార్వభౌముఁడు మనకు
సోదరునివంటివాఁడు. ఈతఁడు గూడ మనకట్టి వాఁడేగదా ! యుద్ధ
మున క్షతగ్రాస్తయై యుడియు నీ యువరాజు మన సహవాసము
నర్థించెను. నీ వన్నియు నెఱింగినవాఁడవు. నీసోదరుని నీ కప్పగించెదనని
సార్వభౌమునికడఁ బ్రసాదించితివి. నీ మాటను నిలుపుకొనుము.
వీనిని బ్రతికింపుము. వీఁడు లేకుండ మన మేగినచో నీ విజయలాభ మం
తయు నిష్ఫలమే యగునుసమా ! అని పలికెను.

— మా క్రిక మా లా —

41. శస్త్రచికిత్సాం యుటితి స కుర్వన్
జౌషధ మస్మై తదుపరి యచ్ఛన్
వార్త మహర్షీదము మతివేలం
తత్క్షణకాలేఽద్భుత మహిమాధ్యః.

వ్యా :- శస్త్రీతి :- అద్భుతేన మహిమా సామర్థ్యేన ఆధ్యః
పూర్ణః, సః తారకః, తత్క్షణకాలే సద్యపివ. యుటితి శీఘ్రం, శస్త్ర
చికిత్సాం శస్త్రవైద్యం, కుర్వన్ ఆచరిన్, తదుపరి తదనంతరం, అస్మై
యువరాజాయ, జౌషధం యచ్ఛన్ డడత్, అతివేలం అత్యంతం, అముం
రాజసోదరం. వార్తం అంగం అకాశీత్ చకార. “వార్తం ఫల్గున్య
రోగేచ” ఇత్యమరః.

— మా క్రిక మా లావృత్త లక్షణమ్ —

మా క్రికమా లా యది భతనాద్దౌ.

భ-త-న-గ-ణః గణాః. పఞ్చసు స పసు యతిః.

తా|| రాజకులగుని మాటలను వినిన వెంటనేయును మహిమో
పేతుడైన యా తారకుడు, వేగముగా శస్త్రచికిత్సను గావించి,
హిందుతాగించి యా యువరాజుని రోగవిలగ్గుచుండ గావించెను.

— లక్ష్మీః —

42. తిలః యక్ష్మత్ప్రహ కశేర్వాన్త్ర లధిరచలల వృషణయమహ్య
థమిరిక బాల క్షితదేవః వ్యూహ మగమయత పరిశోధ్య,
స పది మూర్ఖం మధిక్షం కిరవల వహియమవమీలత్
ప్రతికన్యపాలేఽన్యుబుభుకుః నిరవల మెమసన మృతపథమే
వ్యా :- తిలకీతి :- తిలకం క్షోమ కుర్వాన్తిరః శోణః మాంస
విశేష ఇత్యర్థః. “తిలకం క్షోమ” ఇత్యమరః. మక్యత్ కాలభిక్షా,

తద్దా దక్షిణభాగే స్థితః కృష్ణవర్ణః మాంస విశేషః ఇత్యర్థః. 'కాల
 భాగము క్షతీతు సమే ఉభే" ఇత్యమరః. ప్రిహః గుల్మః హృదయే
 వాయు భాగే స్థితః పీతో మాంస విశేష ఇత్యర్థః. "గుల్మస్తు
 ప్రిహః పునీ"త్యమరః. కశేగుః వృష్టాస్థి. "వృష్టాస్థితు కశే
 గు" ఇత్యమరః. ఆస్త్రం పురీతత్, భుక్తస్య ఆహారస్య విభజనకర్తా
 నాడి విశేష ఇత్యర్థః. "ఆస్త్రం పురీత" దిత్వమరః. రుధిరం శోణితం,
 పిండి అమిషం, హృదయం హృత్, వద్మాకారో మాంసవిశేష ఇత్య
 ర్థః. "హృదయం హృది"త్యమరః. మన్యా వశ్యాద్గ్రీవాసిరా, గ్రీవా
 మన్యా వశ్యాద్భాగే స్థితా సిరా ఇత్యర్థః. "వశ్యాద్గ్రీవాసిరా మన్యా"
 ఇత్యమరః. ధమనిః నాడి బృహన్నాడి విశేష ఇత్యర్థః. "నాడితుధమని
 స్థి" ఇత్యమరః. కపాలం కర్పరం, "స్యాత్కర్పరః కపాలోఽస్త్రీ"
 ఇత్యమరః. ఏషాం సమాహారః. తిలకయకృత్ కపాలం, తిలకాది కపా
 లాన్, శరీరావయవాన్, పాణ్యజ్జత్వాదేకవద్భావః. పరిశోధ్య పరి
 శోధ్య, పరిశుద్ధాస్కృత్వా, క్షితిదేవః భూసురః తారకః, వ్రకృతి మవ
 యత. సమాజస్థితి నకార్నీత్. యథాపూర్వమకరో దితిభావః. నః తార
 కః నాడి సద్యః అభీక్ష్యం అత్యస్తం, మూర్ఛలం మూర్ఛితం, అవగత
 ముత్త్యర్థః. "మూర్ఛాలే మూర్తమూర్ఛితా"వి త్యమరః. నర
 వః సమాజం రాజసాదరం, ఉదమిమీలత్ ఉన్మిషన్నయన మకార్నీత్.
 పాణ్యచాలః ప్రసిద్ధో యువరాజః, అన్నబుభుక్షుః అన్నం భోక్తు
 ముచ్ఛ్యతే. కరధనం అతిశీఘ్రం, అమృతపథ్యం అమృతతుల్య మారోగ్య
 ప్రద మాహారం, అఘసత్ అభక్షయత్.

న తారక స్పర్శరం తిలకాదికపాల పర్వస్తం శరీరావయవభాగా
 నిర్మలేల్ల పరిశోధ్య యథాపూర్వస్థితి నకార్నీత్. తతః మూర్ఛితం యువ
 రాజ మున్మీలిత నయన మకరోత్. తదా రాజసాదరః క్షుత్పీడితః అన్న
 బుభుక్షు స్సన్నమృత సమాసం పథ్య మాహారం బుభుజే.

— లక్ష్మీ వృత్తలక్షణమ్ —

"సప్తవింశతి గురవః త్రయో లఘవః ఇత్యేవం త్రింశదక్షరాచే

ల్లక్ష్మీ రభవతి. ఏతల్లక్షణం తద్విలక్షణ మివ. భాతి.

తా|| ఆ తారకుఁడు రాజసోదరుని కుక్ష్మియందున్న నీరుతిత్తిని, కృత్తిహములను, వెన్నెముకను, పేగులను, రక్తమాసంసములను, కాయమును, మెడవెనుకనున్న పెద్దనాడిని, ధమనిని, కపాలమును, లించి, పరిశోధించి, వాని నన్నింటిని పూర్వమందున్నట్లు గావించెను. మూర్ఖులో మునిగియున్న వానిని కన్నులు విప్పనట్లు గావించెను. పిమ్మట నా రాజసోదరుఁ డాకలిచే నాహారమును దినుట కాశింప. ఇది కమృత సమానమైన పథ్యాహారమును దినిపించెను.

— ఉ ప జా తి : —

43. అప్రాసు రత్యద్భుత వైద్యదత్త
జీవాతుహితో యువరాజ చన్ద్రః,
భవన్స ఉల్లాఘ ఉపోధ దేహ
ఉవాచ వచం మధురాం మహనై.

వ్యా :- అప్రాసురితి :- సః యువరాజ చన్ద్రః యువరాజశేషః, అత్యద్భుతః అత్యాశ్చర్యకరః యోవై ద్యః భిషక్ తేన దత్తః జీవాతుః జీవనోపధం, తస్మాద్దేతోః. తారకదత్త జీవనోపధ మహిమైశ్వర్యః, అప్రాః ప్రాప్రాః ఆసవః ప్రాణాః యేన సః లబ్ధజీవితః, సః యువరాజః, ఉల్లాఘః భిషన్ రోగవినిర్ముక్తస్సన్ “ఉల్లాఘో నిర్మతో గదా” అన్యమరః, ఉపోధః దృఢః దేహః శరీరః యస్యసః, దృఢకాయస్సన్, తస్మాన్ మహానుభావౌ తౌ ద్విజరాజకుమారౌ, మధురాం వాచం మధురదిరాం వాణీం. ఉవాచ అవోచత్.

స యువరాజ స్తారకదత్త జీవనోపధ మహిమైశ్వర్య శేషః రోగవినిర్ముక్తః దృఢకాయ స్సన్ తౌ కుమారౌ పుద్దిశ ఏవం మధురాం వాచమవోచత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణ స్తుతకమేవ. —

తా|| ఆ యువరాజు తారకుని చికిత్సవలన నాతఁ డిచ్చిన దివ్యో
షధము నుపహరించేతను బ్రతికి రోగవినిష్ఠు యై, దృఢశరీరుడై యీ
తారక రాజకుమారులను జూచి యిట్లు మధురముగఁ బలికెను.

— చ శ్చి రీ కా వ లిః —

44. స్పసింహౌ మత్ప్రాణ తాః — దీక్షాగరిష్ఠౌ
భవనై వస్తేఽహం భారతీయా పతంసా.
భవచ్ఛారిత్రం సన్దేశ పారావతేభ్యః
మయాఽజ్ఞాయ పృథ్వీక్షం యువామద్య వీక్షి.

వ్యా :- స్పసింహః తి . . . హం, స్పసింహౌ మానవశ్రేష్ఠౌ,
మత్ప్రాణతాణే మదీయ ప్రాణైశ్చ నే దీక్షాగరిష్ఠౌ బద్ధదీక్షౌ. భారతీయా
పతంసా భారతీయ వీరోభూతాః నే, భవనౌ యువాం. వస్తే సమస్కరోమి.
భవచ్ఛారిత్రం మనః మనః సః, సన్దేశ పారావతేభ్యః పార్థివహక కపో
తేభ్యః “సామంతైః కలవః కపోతః” ఇతివచనః. మయా అజ్ఞాయ
విజ్ఞాత మభూత్, అద్య ఇదానీ. యువాం భవనై, పృథ్వీక్షం సాక్షాత్,
వీక్షే వశ్యామి.

భో బ్రాహ్మణ రాజవృక్షమూర్తా! యువాం మానవశ్రేష్ఠౌ.
మత్ప్రాణరక్షణార్థ మహాగర్హిత దక్షిణే బద్ధదీక్షౌ. భారతీయ
రత్నాభ్యాం భవచ్ఛారిత్రం సః, భవచ్ఛారిత్ర.మితః పూర్వమేవ సన్దేశ
కపోతేభ్యో మయా అకర్ణితమ్, ఇదానీం మా మహం పృథ్వీక్ష మవశ్యామి.

— చ శ్చి రీ కా వ లీ వృత్తలక్షణమ్ —

“యమా రా విఖ్యాతా చ శ్చి రీ కా వ లీ గః”

య-మ-ర-ర-గః గణాః, పశ్యున-ప్తసు యతిః.

తా! ఓ ద్విజకమాదలారా! మీ రిరువురును మానవశ్రేష్ఠులరు. భారతీయగత్సములరు. నా పాణిములను గాపాడుటకు దీక్షఁబూనిన పుహాత్ములరు మీ కివే నా సమోవాకములు. వార్తలనందించు పావుగములద్వారా మీ చరిత్ర మింతకుముందే నీ కుఁ డెఱిసినది. ఇప్పుడు కన్నులారఁ జూచితిని.

— చ. స్తోత్రే భా —

సామ్రాజ్యం కీర్తిరావీత్రం సార్వభౌమస్య దుర్భు
తేనాయ శౌర్యం మద్వైరావ్యం సర్వం భవద్భావమ్,
అన్వాజేకృత్య భిన్నోఽహం ప్రాణమిద్రాజ్యహద్భాం
దేవో కిమ్మా వౌ బహ్వశ్చర్య తేజః ప్రతితౌ.

వ్యా:- సామ్రాజ్యమితి :- భవద్భావం యువాభ్యాం, దుర్భుతేనాయాః శత్రుసై న స్య. సర్వం శౌర్యం సకల వరాకర్మణః, అధ్యంసి ధ్వస్తః అక్రియత. ఇత్థం ఏవం, అద్దేనైవ ఇదాసీతేన, సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః. సామ్రాజ్యం రాజ్యం. కీర్త్యారాతి ద్వితీతి కీర్తిరావి యశః భార్య మభివృత్తిః. భవద్భావం యువాభ్యాం, అన్వాజేకృత్య బలనూధాయ. ప్రాణిమిదేవ మి, దుర్భుత్య బలాధాన మన్వాజకరణం “ఉపాజేన్వాజే” ఇతి నూజేన గతి స జ్ఞాయాం “కుగతి ప్రావయ” ఇతి గతి స మూసే క్త్వో బ్బవాదే శీ గా నమ్. బహ్వశ్చర్య తేజః బహ్వ శ్చర్యకరమహిమ, తేన ప్రతితౌ పసిద్ధౌ, భవన్తౌ యువాం, దేవౌ కిం ఉత మానవౌ వా. దేవౌ వా మానవౌ వా బ్రూతమిత్యర్థః

భవత్ప్రతాపాగ్నినా సర్వం శత్రుసైన్యం దగ్ధమితి అద్వైవ సర్వ మర్మదీక్షం రాజ్యం భవత్క్రి యం వశటయతి, దుర్భులోఽహం భవ ద్భావం ప్రబలి క్తవః. భవన్మహిమా వర్ణిత మశక్యః. భవన్తౌ మానవౌ వా ఉ. దేవౌ వా అహం స జానే. బ్రూతమ్.

— చంద్రలేఖా వృత్తలక్షణ నూత్నమేవ.

తా! మీ ప్రతాపముచే శత్రుసేనా సముదాయ మంతయు నశించినదని, యిప్పుడే మీ కీ ర్తి మా సామ్రాజ్యమందంతట మారుమోగుచున్నది. మీ మహిమవలన దెబ్బలుతిన్న నేను బ్రతికితిని. బలిష్ఠుడనైతిని. మీ మహిమ యత్యాశ్చర్యకరము, మీరు మానవుల దేవతల నాకు దెలియకున్నది. చెప్పుడు.

— తోట క మ్ —

46. అనశిష్య మహం న్వబలేన సమం
న యువా మభవిష్యత మత్ర యది.
సఫలం న కృషీష్ట తమాం యువయో
రచిరాయ మనోరథ మన్నదినః.

వ్యా :- అనశిష్యమితి :- అత్ర అస్మిన్నమయే, యువాం భవంతౌ, న అభవిష్యతం యది న శ వేతాం చేత్, అహం, న్వబలేన సమం న్వసేనయా సహ, అనశిష్య నాశనమగమిష్యమ్. సః అస్మదినః అస్మత్ప్రభుస్సార్వభౌమః, యువయోః భృతౌః, మనోరథం కామం, అచిరాయ ద్భాక్, సఫలం ఫలపంతం, కృషీష్టతమాం నితరాం కరోతు.

అస్మిన్నమయే యువాం నాగచ్ఛేతం యది, అహం మత్త్యేనేన సాకం నాశన మగమిష్యమ్, యుష్మన్ననోరథం సార్వభౌమః సర్వధా సఫలీకరోతు.

— తోటక వృత్తలక్షణమ్ —

“ఇహ తోటక మమృద్భిస్తైః ప్రధితమ్.”

స-స-స-సాః గణాః, పాదే యతిః.

తా! ఓ మహాత్ములారా! సమయమున కిచ్చటికి మీరు రాకుండి
నచో నేను నా సైన్యముతో నీపాటికి పురణించియే యుందును. సకాల
మునకు వచ్చి నన్ను గాపాడితిరి, మీ మనోరథమును సార్వభౌముఁడు
తప్పక త్వరితముగ నెరవేర్పఁగలఁడు.

— అ లో లా —

47. పాణౌత్పత్య జయార్థం రక్షంతే పృథనాం మాం
భూభర్తార ముపేతాం మత్సోదర్య మతన్ద్రమ్.
ఇత్థం భారత వీరౌ విజ్ఞప్తా యువరాజే
నావన్దామ్బుధి మగ్నేనైతన్యనం కుశలేన.

వ్యా :- పాణౌత్పత్యేతి :- జయార్థం జయేన లబ్ధా ధనం,
పాణౌత్పత్య స్వీకృత్య, “నిత్యం హస్తే పాణావుపయమినే” ఇత్యనేన
పాణా విత్యస్య ఉపయమనార్థే గతిసంజ్ఞాయాం, “కుగతిప్రాదయ” ఇతి
సమాసే, క్త్వోల్బబాదే శే, పాణౌత్పత్యేతి గూఢమ్. ఉపయమనశబ్దస్య
వివాహార్థకత్వమివ స్వీకారమాత్రత్వమపి వైయాకరణై రజ్ఞీకృతమ్.
పృథనాం సేనాం మాంచరక్షంతే పాలయంతే, భూభర్తారం సమ్రాజం,
మత్సోదర్యం మద్యాతరం, అతన్ద్రం జంగమకతా యథా తథా ఉపే
తాం ప్రాప్నుతాం, ఇత్థం ఇతి, అతన్ద్రం కుశలేన అతినిపుణేన, ఆనన్దా
మ్బుధి మగ్నేన సన్తుష్టేన, యువరాజేన సార్వభౌమ సోదరేణ, భారత
వీరౌ ద్విజరాజకుమారౌ, విజ్ఞప్తా ఉక్తా.

తదనన్తరం కుశలీ సన్తుష్టః యువరాజః, తా వాలోక్య, భౌ
భారతవీరౌ! యువా మిదానీమే. జయార్థం స్వీకృత్య మయా సేన
యాచ సమా, మద్రాభ్యుసకాశం క్షేపితి, విజ్ఞాపయా మాన.

— అలోలా వృత్తలక్షణమ్ —

“ద్విసప్తచ్ఛి దలోలా మ్న, మ్భా గా చరణే చేత్”

మ-స-మ-భ-గ-గ-గణః. సప్తమ సప్తమ యతిః.

తా|| అతి నిద్రామయముగా జనించిన పరమాత్మ భరితుడై
హరిరువ్రసనుగాంచి, ముగియలేదులా — ! మీను జయసంపదతో నాతో
సేనతోఁగూడ నిద్రించి సార్వభౌముడైన నా నిందరుని జూచుటకు
బయనముగండని మనవి చేసెను.

— ఉపజాతిః —

48. అవశ్యకార్యాణ్య చిరేణి కృత్వా
సత్కృత్య సైన్యం మహతాన్నపానైః,
రాజానుజాజ్ఞాం ప్రతిపాలయన్తే
చన్ద్రాన్తరీప్తం సహసాఽపతుస్తాః|

వ్యాః :- అర్థశ్లోతిః :- తౌ తారకరాజపుత్రౌ, అవశ్యకార్యాణి
ముఖ్యకార్యాణి కర్తవ్యాని కర్మాణి. అచిరేణి శీఘ్రం కృత్వా విధాయ,
మహితాని యోగ్యానిన్నపానాని. తైః, ఆహారైః పానీయైశ్చ,
సైన్యం సేనాం, సత్కృత్యా సన్మాన్య రాజానుజాజ్ఞాం రాజసోద
రానుజాతీం, ప్రతిపాలయన్తే అరురన్తే, సహసా శీఘ్రం. చన్ద్రాన్త
రీప్తం చన్ద్రదీప్తం, అపతుః జగ్ముతుః.

తౌ తారకరాజపుత్రౌ ముఖ్యకార్యాణి నిర్వర్త్యపాన భోజ
నాదినా సేనాం తృప్తియైత్వా. యువరాజాదీశానుసారేణ ఝటితి చన్ద్ర
దీప్తం జగ్ముతుః.

ఉపజాతి లక్షణము క్తమ్.

తా|| మిత్రులచేత యా మహారు లిరువ్రసను చేయవలసిన
ముఖ్యకార్యములను చేసికొని, సన్నపానాదులచే సేనకుఁ దృప్తికొనించి
యువరాజు జను బాలకులచేఁ జన్ద్రదీప్తమును జేయకొనిరి.

— భుజాంగ విజృంభితమ్ —

49. దృగ్యస్త్రేణ ప్రేక్షానీకం స్వ మఖిల
ధరణి పరివృథో జయధ్వజ భూషితమ్.

హృష్టాఽత్మానన్తం భేరీభి స్సకల నరవర
నికరం నదన్పుట భేదనమ్.

సోఽలంకృత్యాఽభ్యుత్థానా యాగమ
దమిత హతజనయుత స్తరజ్జ చరిత్సవాఽ

తిక్రాంతాబ్ధౌ క్రోశద్వంద్వం సుఖకర పవన
పులకితో మహావిభవాన్వితః.

వ్యా - దృగ్యస్త్రేణేతి :- అఖిలధరణేః సకలభూమణ్డలస్వ పరి
వృథాః పరిభాః సార్వభౌమః, దృగ్యస్త్రేణ దూరదర్శినీయస్త్రేణ, జయ
ధ్వజః జయపతాకాః, భూషితం అలంకృతం, స్వం స్వీయం, అఖిలం
సర్వం, అనీకం పైన్యం, ప్రేక్ష్యదృష్ట్యాహృష్ట్యా సన్తుష్టః, ఆత్మానన్తం
స్వీయసంతోషం, భేరీభిః భేరీదున్దుభాది వాద్యైః, సకలనగరనికరం నగర
స్థిత సర్వమానవ సమూహం, వదన్ కథయన్, పుటభేదనం వత్తనం,
“వత్తనం పుటభేదన” మిత్యమరః. అలంకృత్య తోరణాభి ర్భూష
యిత్వా. అమితాః అసంఖ్యాకాః హితజనాః సుహృదః తైః యుతః
సహితః, సన్, మహా విభవాన్వితః అమితైశ్వర్యసంయుతః, తరజ్జేషు
భజ్జేషు చలన్ యః ప్లవః! నౌకా, తేన అతిగ్రాన్తః తీర్థః యః అబ్ధిః
గముకః తస్మిన్, క్రోశద్వంద్వం గర్భాతిం, సుఖకర పవనేన సుఖదా
యక వాయునా. పులకితః హృష్టత్తనూరుహః, అభ్యుత్థానాయ,
త్తుదమనాయ, అగమత్ జగమ.

స సార్వభౌమః దూరదర్శినీయస్త్రేణ ఆగచ్ఛన్తం జయ పతా
అలంకృతం స్వీయం స్వం పైన్యం విలోక్య, సన్తుష్టః, సార్వభౌ

భేర్యాదివాద్య ధ్వని ద్వారా సర్వేభ్యః పారేభ్యః శ్రావయిత్వా, సగ
రం భూషయిత్వా, అనేకాప్తజన పరివృతః భూమనాకా మారుహ్య,
సముద్రే శ్రోశద్వయమాత్రం గత్వా, తద్వాతేన రోమాఞ్చిత శరీరః
తౌ కుమారవరౌ వ్రత్యుజ్జగామ.

— భుజజ్గ విజృంభిత వృత్తలక్షణమ్ —

“వస్త్వీ శాశ్వచ్ఛేదో పేతం మమ తసయుగ నరసలగై ర్భుజజ్గ
విజృంభితమ్”

మ-మ-త-న-న-న-ర-స-ల-గాః గాణాః అప్తసు - ఏకాదశను
సప్తను - యతిః.

తా॥ ఆ సార్వభౌముఁడు దూరదర్శిని యంత్రముచే వచ్చుచున్న తన
స్నేహమునంతనుజూచెను. అదిజయపతాకలతో సలంకరింపఁబడియున్నది.
దానినిఁ గాంచినంత నే యాతనికమితానందముగలిగెను ఆయానందమును
భేరిమందుభి మున్నగు వాద్యధ్వనులద్వారా పట్టణము లోనివారికందఱికిని
దెలియజేసెను. పిమ్మట నాప్తమిత్రుల సంఖ్యాశముగఁ దన్నుఁ గొల్వ
మహావైధవోపేతుఁడై భూమనాక నిధిరోహించి యా సార్వభౌముఁడు,
సముద్రముందు రెండు కోశుల దూరమేగి, యందలి చల్లనిగాలికిఁ బర
పశుఁడగుచు, యా తారక రాజకుమారుల నెదుర్కొనెను.

— పఞ్చచామరమ్ —

50. సహస్ర నావరూప్యసైన్య తల్లజం జయధ్వజా
న్వితం జగన్నుతో విలోక్య సార్వభౌమసత్తమః.
ప్రహృష్య పోఽధిరుహ్య నౌమచర్చికాం స్వసోదరే
ద్యమాన భారతీయశేఖరా వపశ్య దుత్సుకః.

వ్యాః :- సహస్రీతి :- జగన్నుతః లోకసన్నతః, సః సార్వభౌమ
సత్తమః ఉత్తమ చక్రవర్తీ. జయధ్వజాన్వితం విజయపతాకా విభూషి

తం, సహస్రనాపహవ్యం చహస్రైర్నాభిరాగః యః సైన్యతల్లజః
శ్రేష్ఠః తం సేనానిశేషం, హేతుమనుష్య" ఇత్యాదినాయాప్య పోత్వ
యః. "మతల్లి కామచర్చికా ఏకాణ్డ ముద్దుతల్లజౌ, ప్రశస్తవాచకాన్య
మూని" ఇత్యనురః. విలోక్య నిరీక్ష్య, ప్రహృష్య సస్తుష్య, నామ
చర్చికాం ప్రశస్తాం నావం. అధిరుహ్య ఆరుహ్య, ఉత్సుకా ఇష్టార్థో
ద్యుక్తా, స్వసోదరేణ స్వభ్రాత్రా ఈడ్యమానౌ అభిష్టా యమానౌ
భారతీయశేఖరా భారతవీరశ్రేష్ఠా, అపశ్యత్ - దదగ్ధ.

సోఽపి సార్వభౌమః బహునౌకాగతం జయలక్ష్మీ విరాజమానం
స్వసైన్యం విలోక్య, ముదిత స్సన్, స్వనౌకాం విహాయ, తదీయ నౌకా
మారుహ్య, తత్ర స్వభ్రాత్రా ప్రశస్యమానం భారతవీరద్వయ
మపశ్యత్,

— పశ్చిచామర వృత్తలక్షణస్తాకమేవ —

తా॥ ఉత్తమోత్తముడైన యా సార్వభౌముడు వేలకొలది
నావలపై విజయలక్షణములతో విరాజిల్లి, వచ్చుచున్న తన సైన్యము
నంతనుగాంచి, సంతోష్టాంతరంగుడై, తన పడవనుండి దిగి, ప్రశస్త
మైన వారి పడవపై కేగి, యచ్చట నుత్సుకులై తన యనుజునిచే గొని
యాడఁబడుచున్న యా భారత వీరకుమార యుగ్మమును గాంచెను.

— శి ఖ రి ణీ —

51. మహాబ్రహ్మం నత్వా విజయమాదిశం క్షత్రయమణిం
పరిశిష్టప్రేమ్లా సుఖిన వధ సజ్జామ్పా నపజమ్.
అతివాసన్దాశ్రః ప్లుతనయన యుగ్మో నరపతి
స్స యోధా ప్రాక్షి దపకృ దభిలా నిత్యకుశలమ్.

వ్యా :- మహాబ్రహ్మమితి :- మహాశాసనా బ్రహ్మచ మహా
బ్రహ్మః బ్రాహ్మణోత్తమః, తం నత్వా నమస్కృత్య, "కుమాహద్యా

మన్యతరస్యా" మిత్యనేన బ్రహ్మన్యబ్రహ్మటచ్. విజయమదితం జయ
సన్తుష్టం, క్షత్రియవణిం రాజరత్నం, పరిశిష్య ఆలిజ్జ, అథ తః,
ప్రేమాప్రిత్యా, నుచనం నుశవన్తం, సహజం అనుజం, సశ్చుచ్ఛ్చి
చుచ్ఛిత్వా, అతీవ ఆత్యన్తం, ఆనన్దాశ్రుభిః ఆనన్దబాష్పిః ప్లతా
సిక్తం నయనయుగలం నేత్రద్వయం యస్య సః, పరిపతిః సార్వభౌమః,
అఖిలాన్ సర్వాన్, యోధాన్ సైనికాన్, అసక్తౌ పునః పునః, నిత్య
కుశలం నిత్యక్షేమం, అప్రాక్షీత్ అవృచ్ఛత్.

స సార్వభౌమః ద్విజరత్నం తారకం ప్రణమ్య రాజరత్నం చ్ఛవ
కుమార మాలిజ్జ, స్వసోదరం సేష్ఠా పరిచుచ్ఛ్చి, ఆనన్దాశ్రుపరిత
నయన యుగలస్సన్, సర్వాన్వీరభటా న్కుశల మవృచ్ఛత్.

— శిఖరిణీ లక్షణ వృత్తాంతము —

తా! ఆ సార్వభౌమః (దు మున్నందుగఁ దారకునకు నమస్కా
రము గావించి, రాజకుమారుని గౌరిలించుకొని, ముఖయైన సోదరునిఁ
జేమతో ముద్దిడుకొని, పరమానందముతో వీరభటులందరి క్షేమము
నడిగెను.

— వా తో ర్మి —

52. పూర్వాష్టాసా వగమ ద్రాజధాని
మానన్దా మ్భాధని మగ్నో మహీశః,
పౌరైశ్శశ్వ జ్జయతూర్యై స్సమన్తాత్
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య ఐడి.

వ్యా :- పూర్వాష్టాశ్చి :- అసౌ మహీశః సార్వభౌమః,
ఆనన్దామృతా ఆనన్దసాగరే నిమగ్నస్సన్, పూర్వాష్టా దినపూర్వ
భాగే, రాజధానీం ముఖ్యనగరీం, అగమత్ జగామ. బ్రహ్మణా తార
కేన, క్షత్రియేణ రాజకుమారేణ, సోదర్యేణ అనుజేన సహ వర్తత ఇతి
స బ్రహ్మ క్షత్రియ సోదర్య, సః పృథివీ, పౌరైః పురజన్తైః, నమ

స్తాత్ సర్వత్ర, జయతూర్వైః జయనాదైః, శశ్వత్ ముహుర్ముహుః,
విడి విడ్యతే.

స సార్వభౌమః భూర్వాహ్లాసమయే స్వరాజధానీం పరమానందేన
ప్రాశశత్. తదంతరం పౌరాః తిం సార్వభౌమం ద్విజకుమారం తార
కం ౨ త్రియకుమారం రాజానుజాచ ముహుర్ముహుః రుచ్చైర్జయనాదై
రస్తుపన్.

— వాతోర్మీ స్మృతలక్షణమ్ —

“మ-భ-త-గ-గాః గణాః. చతుర్న సస్తసు యతిః,

తా॥ ఆ సార్వభౌముడు సంతోషముగఁ బూర్వాహ్లామందే
త రాజధానిని బ్రవేశించెను. అంతఁ బురజను లందఱును జయనాద
ములతో నూటిమాటికి, తారక రాజకుమారులను, సార్వభౌముని సోద
రునిఁ గూడఁ గొనియాడిరి.

— శిఖరిణీ —

53. బహుశ్రేయా న్కాలోచిత సకలకృత్యాన్యవనిపః
నమాప్యైసా నింహనన మధివనన్ సభ్యనివహమ్,
బభావోత్థం యూయం శృణుత పరిషద్యా మమవచో
విలోక్యేతా మేతా విహ భరతవర్షో దృవమణి.

న్యా :- బహుశ్రేయానితి :- బహూని శ్రేయాంసి యస్యసః
బహుశ్రేయాన్, బహు శుభాన్వితః. అసౌ అషనిపః సార్వభౌమః, కాలో
చితాని సకలాని కృత్యాని తత్కాలార్హ కర్మకలాపం, నమాప్య
న్విర్భర్త్య, నింహననం నింహపీఠం అధిసన్ అధితిష్ఠన్. “ఉపాబ్ధ
ధాజ్యసః” ఇతి కర్మత్వే ద్వితీయా, సభ్యనివహం సామాజిక సమూ
హం, ఉద్దిశ్య, ఏవం ఇత్థం, బభావ అవోచత్, పరిషది శుభాయాం తిష్ఠ

స్త్రీతి పరిషద్యాః సభ్యాః భోస్సభాసదః! యాయం భవంతః, మమ
వచః మద్వచః, శృణుత ఆకర్ణయన్తః. ఇహ ఆత్ర, భరతవర్షోద్భవ
మణీ రత్నము నౌ భారతవర్షోజ్జాతౌ, ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ,
నిశాకేయతాం దృశ్యేతామ్.

అత్కాలోచితాని కార్యాణి నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా
యాం సి హాసన మధిష్ఠాయ, సర్వా సామాజికా స్వీక్య. ఏవ మవా
దీత్. భోస్సభా జితాః! మద్వాక్యాని శృణ్వన్తు భవంతః. భారత
రత్నే ఏతౌ ద్విజరాజకుమారౌ పశ్యత.

— శిఖిణీ వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా|| సకల శ్రేయస్సులతోఁ గూడిన యా సార్వభౌమఁడు
త్వరగాఁ దత్కాలోచితములగు కార్యములను నెరవేర్చుకొని, సభను
జేరి, సింహాసనము నలంకరించి, సామాజికముగాంచి, ఓ సభాసదు
లారా! నా మాటలను మీరు వినుఁడు. ఇప్పుడీ సభలోనున్న వీరిరు
వురును భావతవర్ష రత్నములు ద్విజరాజకుమారులు, వీరిని జూడుఁడు.

— వైశ్యదేవీ —

54. అష్టావింశత్య ఔహితీం ద్వేషిసేనాం

హక్వాఽన్మూల్యం సోదరం రక్షతస్సృ,

అభ్యాం కః కార్యోఽస్మాభి రద్వేష చారః

కిం కిన్ముక్తం నత్పాదా ధర్మశస్త్రైః

వ్యా:- అష్టావింశతీతి:- ఏతా వితి పూర్వశ్లోకే నాన్వయః.
ఏతౌ వీరవరా. అష్టావింశత్య ఔహితీం అష్టావింశతి సంఖ్యాకాఔహితీ
సహితాం ద్వేషిసేనాం శత్రుసైన్యం, హక్వా నాశయిత్వా, అస్మదా
జ్యం అస్మదీయం రాష్ట్రం, సోదరం మద్రాతరం చ, రక్షతస్సృ అరక్ష
తామ్. అద్య ఇదానీం. అస్మాభిః, అభ్యాం ఏతాభ్యాం వీరవరాభ్యాం,
ఉపచారః పశ్యన్ముపకారః పూజాదీని మిత్యర్థః. కః, కార్యః కర్తవ్యః,

హే సత్సార్వదాః పూజ్యసామాజిగాః! ధర్మశాస్త్రైః కిం కిం ఉక్తం
కథితం, భవన్తో బుధవన్తు.

భోః పార్వదాః! ఏతౌ వీరకుమారౌ అష్టావింశత్యక్షాహిణీ
సహితాం శత్రుసేనాం సహత్య, అస్మద్రాజ్యం మత్స్యదం చ రరక్ష
తుః, ఏతాదృశయో ర్వీరయో రిద్యాస్మాభి ర్విధేయా అపచితిః కింభ
వేత్. ఏ తద్విషయే ధర్మశాస్త్రేషు కిం వర్ణితమ్. భవన్తో నిశ్చిత్త
వదన్తు.

— వైశ్వదేవీ వృత్తలక్షణమ్ —

“పభాచ్చశ్రేష్ఠ శ్చిన్నా వైశ్వదేవీ మమా యా.”

మ-మ-య-యాః గణాః పశ్చాను సప్తను యతిః.

తా! ఓ సామాజికలారా! వీరికుమారును ఇరువది యక్షాహిణు
లతోఁ గూడిం శత్రుసైన్యమును ఈ విధమున మన రాజ్యమును గాపా
డిం. నానందరుని రక్షించి వీరికిఁ బ్రభు మరము గావించెదగిన సత్కా
రమేమి? ఎట్టిది? ఇట్టి వారిని సత్కరింప ధర్మశాస్త్రము లేదనుచున్నవి.
మీరు నిర్ణయించి చెప్పఁడని పలికెను

— శుద్ధవిరాట్ —

55. స్యాత్తజ్జన్మ సదా ప్యనర్థకం

యస్మి న్నాస్తి కృతజ్ఞతా నరే,

యః ప్రీణిత మహూసకారిణం

స శ్లాఘ్యత సమస్త పజ్జనైః.

వ్యాః:- స్యాదితి - యస్మిన్ నరే మానవే, కృతం జానాతీతి
కృతజ్ఞః, తస్య భావః కృతజ్ఞతా. తజ్జాబుద్ధిః నాస్తి సభవతి,
తస్య జన్మాసి జనం మపి, సదా నర్థకం నిష్ప్రయోజనం,

స్వాత్ భవేత్, యః జనః, పరోవకారిణం పరోవకార పరాయణం
పురుషం, జనం, వీణీత లోషయేత్, సః పురుషః, సమస్త సజ్జనైః
సర్వైః సత్పురుషైః శ్లాఘ్యత శ్లాఘనీయో భవేత్.

యః పాపవః కృతజ్ఞ తాతూన్య హృదయో భవతి తస్య జన్మ
నిర్భక్త మేవ భవేత్, యః కృతజ్ఞస్సన్ పూర్వోవకారిణః పృథ్వీవకార
మాచరేత్ స సర్వైః పి సజ్జనైః సంన్యామేత.

— శుద్ధ విరాడ్యోత్ర లక్షణమ్ —

“శ్లోకైః శుద్ధ విరాడిదం మతమ్”

మ-స-జ-గాః గణాః, పాదాస్తే యతిః.

తా. పరోవకారమును మరచిన పాని జీవితము నిష్ఫలము,
ఎవ్వఁడు కృతమును గుర్తించి, యా యువకారికఁ దిరిగి యువకార
మాచరించునో పానిని సత్పురుషులు సర్వదా శ్లాఘింతురు.

— అనుష్టుప్ —

36. భగవంతం నిత్యత్వం జీవన్ముక్తం ద్విజోత్తమమ్
కథ మేతం తోషయేయం నశ్వరైః పాక వైభవైః.

వ్యా :- భగవంతమితి :- భగాః అస్య స స్తీతి భగవాన్, తం
భగవంతం పశ్యంత్యైశ్వర్య సమృద్ధం. “ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య పీర్వస్య
యశః శ్రీయః, జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ పణ్ణం భగ ఇతీరణ”.
అథవా. “ఉత్పత్తించ వివాశం చ భూతానా మాగతిం గతిమ్, వేత్తి
విద్యా మవిద్వాంచ స వాచ్యో భగవానితి”. నిత్యత్వం నిత్యసన్తప్తం
పూర్ణతామ మిత్యర్థః జీవన్ సన్ముక్తః జీవన్ముక్తః తం. ముక్తపురుషం
ఏతం ద్విజోత్తమం అముం బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠం తారకం, ఐశ్వరాణి
నాశకీలాని విహి కాని ఇహలోక సమృద్ధీని యాని వై భవాని ఐశ్వర్యాణి

తైః, కథం, తోషయేయం సంతృప్తం కరిష్యామి, అహం న జానే.

అసౌ బ్రాహ్మణో తమ స్తారకః పద్మదైశ్వర్య సమృన్నః, పూర్ణ కామః, జీవన్ము క్తశ్చ, ఏతా దృశం అముం నశ్వరైః భౌతికై ర్వ స్థితైః కథ మానన్దయేయం అహం న జానే.

తా! ఈ తారకుడు సకలై శ్వర్య సంపూర్ణుడైన భగవానుడు, పూర్ణ కాముడు, నిత్యతృప్తుడు, జీవన్ముక్తుడు, మహానుభావుడయిన యీ బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠున కేమిచ్చి యానందింపజేయుదును, సశ్వర ములు భౌతికములునగు నీ సంపదలు వ్రత్యుపకారమునకు సమాన ములు గావుగదా !

— ఉ ప జా తిః —

57. సమస్త విద్యానిధి రిద్ధకీర్తి
రఖణ్ణజా భువనోపకారి,
ఇతః పరం బ్రాహ్మణవర్గ ఏష
భవేన్నమ ప్రాణసభో మహాత్మా.

వ్యా :- సమస్తేతి :- సమస్తానాం సర్వానాం విద్యానాం నిధిః ఆకరిః, ఇద్ధా కీర్తిః యస్యసః ప్రకాశమాన యశాః, అఖణ్ణం అపి నా తేజః ప్రతాపః మహిమా యస్యసః పరిపూర్ణ తేజోయావః భువనోపకారి తో కానా ముపకర్తా. మహాత్మా మహానుభావః, ఏష బ్రాహ్మణ వర్గః బ్రాహ్మణో తమః అయం తారకః, ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మమ మే. సాణానాః సఖా ప్రాణ సఖః వాగ్దా ప్రియః ప్రియమిత్రం, భవేత్ స్వాత్.

సకలవిద్యా విశారదః పరోపకార వరాయణః యశస్వీ తేజస్వీ మహాత్మా అయం తారకః అద్యప్రభృతి మమ ప్రాణసఖః ప్రియమిత్రం భవేత్.

— ఉపజాతి వృత్తలక్షణం పూర్వమేవోక్తమ్ —

తా: బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుడయిన యీ తారకుడు, సకలవిద్యా
అధికారముడు, పరోపకారవరాయణుడు, కీర్తిమంతుడు, తేజోవంతుడు
అహోనుభావుడు. నేటినుండి యితడు నాకు బ్రాణమితుండై
యుండును.

— వితానమ్ —

పరి. ఇతః పరం బ్రాహ్మణస్యా
దహింసనీయః ప్రజాను,
మదీనురాజ్యే విదధ్యాత్
కరం న తస్మైవ వృత్తాః.

విష్వ :- ఇతి ఇతి :- ఇతః పరం అద్యప్రభృతి, మదీయ రాజ్యే
అన్యదాప్యే. ప్రజాను జనేషు, “వజ్రాస్యాత్స న తౌ జనే” ఇత్యమరః.
బ్రాహ్మణః విప్రః, అహింసనీయః అవధ్యః, స్సాత్ భవేత్. తస్యేవ
బ్రాహ్మణస్యైవ, వృత్తాః వృత్తేః “వృత్తిర్వర్తన జీవన” ఇత్యమరః,
న విదధ్యాత్ న విదధీత.

అద్యారభ్య మద్రాజ్యే బ్రాహ్మణః సాపరాధోఽపి న హస్త
వ్యః. ఇతి అరభ్య బ్రాహ్మణాత్ స్వవృత్తేః కరం నస్వీకుర్యాత్.

— వితాన వృత్తలక్షణమ్ —

“వితాన మాధ్యం యదన్యత్” సమానికా ప్రమాణికాభ్యా
మన్యద్వితాన విత్యర్థః.

ర-జ-గ-లా స్సమానికా. జ-ర-ల-గాః ప్రమాణికా. వితా
నన్యత్ పూర్వార్థే జ-ర-య-ర-ర-గాః గణాః. ఉత్తరార్థ
మేవ మేవోన్నయమ్.

తా॥ నేటినుండి నా రాజ్యమున బ్రాహ్మణుని హింసించరాదు.
ఆతడుగావించు వృత్తికి నుంకము విధింపరాదు.

— అనుష్టుప్ —

59. ఆచన్ద్రశారకం పిన్దే

ద్వంశ ఏతదుపకృమమ్,

మద్భాగధేయే ద్వాత్రింశ

త్సువర్ణా నృతివాసరమ్.

వ్యా :- ఆచన్ద్రేతి :- వంశేషతే, ఏ తదుపకృమం ఏతదారణ్య
ప్రతివాసకం ప్రతిదినం, మద్భాగధేయే మద్భాగ్యే, ద్వాత్రింశత్సు
వర్ణాన్ ద్వాత్రింశత్సంఖ్యాః సువర్ణదీనారాన్, ఆచన్ద్రశారకం చన్ద్రశాశ్చ
తారశాశ్చ యావత్కాలం నిష్ఠన్తి తావత్కాలం, విన్దేత్ లభేత్.

తా॥ నేటినుండి నా కులమందు, ప్రతిదినము ముప్పదిగెండు
బంగారు నాణెములు చొప్పున నా ధనమునుండి యా చంద్రశారక
మితడు పొందును.

— ఉపజాతిః —

60 సర్వస్వతన్త్రో బహుసాధుకర్మా

ధర్మాధికార్యేష సఖా మదియః.

నిరఙ్కుశో బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః

రాజ్యేఽఖిలే మే విహరే దజస్రమ్

వ్యా :- సర్వస్వతన్త్రేతి :- సర్వేషు కర్మసు స్వతన్త్రః స్వతన్త్రో
బుద్ధిః. బహూని సాధూని కర్మాణి యస్యః అనేకోత్తమకారకణా,
బ్రహ్మక్షలాగ్రగణ్యః బ్రాహ్మణవంశే ముఖ్యః, ఏషః అయం, సాధుః
సఖా మమ వయస్యః, ధర్మేషు ధర్మకార్యేషు అధికారః అస్యన్తీతి

ధర్మాధికారీ ప్రాప్తివాకస్సన్, నిరఙ్కుశః అవ్యతిహతగతిః, అఖి
స్వస్మిన్, మే మమ, రాజ్యే రాజ్యే, అజస్రిం అనవరతం, విహరేత్
సంశ్చరతు.

సర్వతంత్ర స్వతంత్రః సాధుబుద్ధిః సత్కార్యకర్తా విప్రమూర్ఖః
మత్స్రః ఆయం తారకః మద్రాజ్యే ధర్మాధికారీ భవతు. మద్రాజ్యే
సర్వత్ర సర్వదా అవ్యతిహతగతి సంశ్చరతు.

— ఉపజాతి లక్షణాన్తాక్షమేవ —

తా|| ఈ తారకుడు విజ్ఞానముఖ్యుడు, స్వచ్ఛందస్వభావుడు,
సాధుబుద్ధి, సత్కర్మాచరణశీలుడు. నాకు బియ్యమిత్తుడు. ఈతడు
నా రాజ్యమున ధర్మాధికారిగనుండును. నాతోయు నా రాజ్యమందం
తట నెల్లప్పుడు నేయడ్డు ఆశయాలేక సంచరించవచ్చును.

— వి తా న మ్ —

61. దివస్పృథివ్యా వజ్రస్రం ప్రశానితుం శక్త ఏషః.

గుణోజ్జ్వలః క్షత్రియేన్ద్రో భవేన్మహియాత్మబన్ధుః.

వ్యా:- దివస్పృథివ్యావితి:- ద్యాశ్చ పృథీచ దివస్పృథివ్యా
స్వర్లోక భూలోకా, అజస్రం అనవరతం. ప్రశానితుం పాలయితుం,
శక్తః సమర్థః, ఏషః అసౌ, గుణోజ్జ్వలః శౌర్యవీర్యాది గుణగణ విరాజ
మానః క్షత్రియేన్ద్రః రాజశేషః, మహియాత్మ బన్ధుః మమ స్వ
హితః బన్ధుః, భవేత్ భవతు.

భూలోకస్వర్గలోకా వృభావపి పాలయితుం సమర్థః సకలసద్గుణ
సమాపేతః అయం రాజకుమారః మమ పాణబన్ధు ర్భవతు.

— వి తా న వృ త్తలక్షణాన్తాక్షమే. —

దా॥ ఈ రాజన్య కుమారుడు గద్దణ శైఖనీయుడు భూస్వర్గ
ముల రెండింటిని కాలింప శక్తి గలవాడు. ఈతడు నా రాత్మబంధు
వగును.

— మౌక్తికమాలా —

62. భారతవర్షం తదభిః మేషాః

ద్యౌప్యభృతి స్వైరః ముపభునక్తుః

ఇత్త మదిత్వా స నిజకుమార్యా

అగమనం సంసది విభు రైషీత్.

అర్థ :- భారతవర్షమిది :- ఏమః రాజకుమారః, అద్యద్యౌప్యభృతి
ఇతి ఆరభ్య, ఇత్ పరిసిద్ధిః, ఇతి సర్వం. భారతవర్షం భారతభూమిం,
స్వైరం స్వేచ్ఛయా, ఉపభునక్తు అనుభవతు, ఇత్తం ఏవం. సంసది సభా
యాం. అదిత్వా ఇత్త్వా, సః విభుః సార్వభౌమః, నిజకుమార్యాః స్వపు
త్ర్యాః, అగమనం ఐషీత్ ఐచ్ఛత్.

అద్య ద్యౌప్యభృతౌ రాజకుమారః సకలమపి తద్భారతవర్షం
స్వేచ్ఛయా పరిపాలయతు, ఇత్పుత్త్వా స్వపుత్త్రం సభామానేతు ముఖిల
లావ.

— మౌక్తికమాలా వృత్తలక్షణ ముక్తమ్ —

దా॥ నేటినుండి యీ రాజకుమారుడు గర్భభారతవర్షమాన
కథితయై స్వేచ్ఛగా గర్భసుముల సనుభవించుగాక ! అని గర్భలో
బలికి తనకుమారుని గర్భలోనికి పచ్చన ప్లాజయిడెను.

— ప్రహర్షిణీ —

63. జ్వాలా నృపతి ఇతోన్మవేదయ త్తాం

రాజాజ్ఞాం ప్రమదకరాం పతిం వరయే,

పద్మాక్షి జలదశచా సువర్ణగాత్రీ

సోత్కణ్ఠా స్మ తవతి సా విరాట్కుమారీ.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ హదజ్జాదాది ఘట్ట నారాయణదాన

మహాకవి విరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే చతుర్థస్కంధః.

వ్యా :- జఙ్గాల ఇతి :- జఙ్గాలః బాఙ్గికః, త్వరితగమన సమర్థ
ఇత్సర్థః, సృష్టిభటః రాజసేవకః, పంచదశరాం ఆనందదాయినీం తాం
రాజాజ్ఞాం రాజాదేశం, పతిం వరామై స్వయం వరామై, స్వయమేవ
పతిం యా వృణోతి సా పతిం వరేత్సర్థః, రాజకుమారై స్వపపుత్రి
కాయై స్యవేదయత్ నివేదయామాస, పద్మేష్వర లక్ష్మిణీ యస్యాస్మా
పద్మాక్షీ, సునిజాయనా, జలదశా ముదేశ తుల్యః కచః కేశపాశః
యస్యాస్మా జలదశచా, నీలవేణీ, సువర్ణంశోభనవర్ణం అథవా తా ఇచ్చన
తుల్యం గాత్రం దేహః యస్యాస్మా సువర్ణగాత్రీ కనకజ్యోతి సా విరా
ట్కుమారీ సార్వభౌమపుత్రి, సోత్కణ్ఠా ఇష్టవస్తు సందర్శనాభిలాషిణీ,
భవతి స్మ బభూవ, భూతేలత్, లత్సే ఇతి పాణినిః

శ్రీభుగమీ కశ్చనరాజభటః త్వరయా తత్తరగత్వా, పతిం
వరాం రాజకుమారీ చువలోక్ష్వ, సార్వభౌమా దేశం తస్యై నివేదయా
మాస, నలినాక్షీ నీలవేణీ కనకజ్యోతి సా సుదతీ సభాయాం తం రాజస్య
కుమారం ద్రష్టు ముత్సుకా బభూవ.

— ప్రహర్షిణీ లక్షణ ముక్తమ్ —

తా|| రాజభటుః దొకః డలివేగముగ రాజపుత్రి కడకేగి
యానందదాయకమైన సార్వభౌముని యాజ్ఞను ఆమెకు వినిపించెను.
సుందరాంగియు సుపిశాలనయనయు సునీలవేణియునగు నా సుదతి రా
బోవు పతిని జూచు కోరికతో నాగుభ కేగ సమకట్టెను.

ఇతి బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ గాంధీట లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భాగవద్గీతికా ఖ్యాతాయాం వ్యాఖ్యానాయాం చతుర్థ స్కంధః

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః

— ప్రహర్షిణీ —

1. పశ్యన్తి స్పృహతనయా సభాం గవాక్ష

ధ్యాయన్తి పితృవచన ప్రయోజనం సా.

మాత్రాప్యాహవదం విభూష్యమాణా

శోభాధ్యా త్వరితమనో భౌహతే తమ్.

వ్యా:- పశ్యన్తితి:- సా స్పృహతనయా రాజకుమారి, గవాక్షాత్ మాతాయనాత్, సభాం విరిషదం, పశ్యన్తి వీక్షమాణా, పితృవచనస్య జనకాదేవస్య, ప్రయోజనం సిమిత్తం, ధ్యాయన్తి చింతయన్తి, మాత్రా జనన్యా, విభూష్యమాణా అలంక్రియమాణా, అమ్భారుహం వద్మమివ విదనం ముఖచుడ్డలం యస్మా స్మా, శోభాధ్యాకాన్తిమతీ, త్వరితమనాః త్వరితసజ్జల్పా సతీ, ఇత్థం వక్ష్యమాణరీత్యా, భౌహతే ఆలోచయామాను.

పద్మాననా విభావతీ పతింపాసయి రాజపుత్రీ గవాక్ష రిద్ధేభ్యః రాజసభా మాలోకయన్తి జనకాజ్ఞా ప్రయోజనం కిం భవే దితి మనసి విచింతయన్తి, స్వమాత్రా అలంక్రియమాణా త్వరిత మేవం చింతయామాను.

— ప్రహర్షిణీ వృత్తలక్షణ సూక్తమేవ —

సర్గానేవృత్త భేదః, సర్గేష్విస్సర్వాణ్యపి ప్రహర్షిణీ వృత్తాన్యేవ.

తా: భటుడు చెప్పిన మాటలను విని, యా రాజకుమారి కిటికీకన్నములనుండి రాజసభను చూచుచు, తన తండ్రి తన్ను సభ కేల రమ్మనెనో దానికి గారడమేమిటనుచునో యని తన మనస్సులో నూహించుకొనుచు వలెల్లి తలంకరించుచుండ జన్మకాంతులతో వెలుగుచు, నీ కిందవిధిగాగ తనదరగా నాలోచించు కొనుచుండెను.

2. స్యా త్తచ్చే జ్జగతి తథాహమేవ ధన్యా
 కిం దేవః శ్రీతజనలాలసాం నదేయాత్,
 మాతా మే సపది సమీద్య తద్యశాంసి
 దృశ్వా హన్యహని కరోతి కర్ణపర్వ.

వ్యా:- స్యాదితి:- తత్ తథాన్యా చేత్, మత్పితామాం
 రాజకుమారాయ దాస్యతి యది, జగతిలోకే, అహమేవ, ధన్యా సార్థక
 జీవితా, భవేయం న్వామ్, దేవః ఈశ్వరః, శ్రీతజనలాలసాం భక్తజన
 మనోరథం న దేయాత్కిం న దద్యాత్కిమ్. దద్యాదేవ. మాతా
 మజ్జననీ సపది సద్యః, అహని అహని వృత్తిదినం, తద్యశాంసి తదాజ
 పుత్త్యశ్య కీర్తిః. ఈ దృక్ ఇత్థం, సమీద్యస్తుత్వా, మేనుమ, కర్ణపర్వ
 శ్రోతానందం కరోతి విదధాతి.

యది మత్పితా మాం తస్మై రాజకుమారాయ దద్యా త్తదా
 మ జీవితం సార్థకం భవేత్, భక్త జనవత్సలః భగవాన్ ఆశ్రితమనో
 రథం న పూరయతికిమ్? సర్వథా పూరయిష్యత్యేవ. మజ్జనన్య వి
 సిత్యం తదాజకుమారస్య యశో విశేషాన్వర్ణయిత్వా మా మానంద
 యతి, మన్నాతు రే తదభిమత మేవ.

తా|| నా తండ్రి న న్నారాజకుమారునకిచ్చి వివాహముగావిం
 చినచో నా జీవితము సార్థకమగును. భక్తవత్సలుడయిన భగవానుడు
 ఆశ్రితుల మనోరథముల నెరవేర్చుకుండునా? తప్పక నెరవేర్చును. నా
 తల్లియు నిత్య మా రాజకుమారుని గుణగణములను గీర్తి విశేషము
 లను వర్ణించుచుఁ గొనియాడుచు నా చెవులలో నమ్మతమును బోయు
 చున్నది. దీనిని బట్టి మా తల్లికీ సంబంధము సమ్మతమైనట్లు కనబడు
 చున్నది.

3. తస్మై మే స్పృహయతి మానసం మదీయం
 లావణ్యం భవతి హితం న కిం విరాజే,

భాగ్యయైవ మమ స ఆగతః కృతార్థః
మత్ప్రేక్షయేదధునా తదీయమైత్రీ.

వ్యా :- తస్మాయితి :- మమను, మానసం మనః, తస్మై
రాజకుమారాయ, స్పృహయతి కాంక్షతే. “స్పృహే రీప్సితః” ఇతి
సప్రదానశ్చే చతుర్థీ. మదీయం మామకీనం లావణ్యం సౌందర్యం వీరే
ష. విరాజిత రాజపుత్రాయ. హితం ఇష్టం, న భవతి కిం నభవేత్కిమ్ ?
హితం భవత్యేవేత్యర్థః “మూక్తాఫలేషుచ్ఛాయా యాస్తరలత్వ మిహ
స్తా, ప్రతిభాతి యదజ్జేషు శల్లావణ్య మిహాచ్యతే” ఇతిలావణ్య
నిచనమ్, కృతార్థః కృతకృత్యః, సః రాజపుత్రః, మద్భాగ్యయైవ
మన్భాగధేయాయైవ, ఆగతః ఆగతవాన్, అధునా ఇదానీం, తదీ
యమైత్రీ రాజపుత్ర సఖ్యం మత్ప్రేక్ష మజ్జనకాయ, అనుచత్ అరోచన్.

మన్మథః తద్రాజపుత్రమేవ కాంక్షతే. శల్లావణ్యం తస్మాభి
మనం భవేత మనే, మద్భాగ్యబల్లేనప స రాజపుత్రః ఆగతః తస్మై
భ్యుచ మజ్జనకాయ ప్రీతిపాత్ర మభవత్.

తా నా మః స్పృ రాజపుత్రునే గోరుచున్నది. నా లావణ్య
తనికి రుచింపకుండునా? తప్పక రుచించు ని నేననుకొందును.
భాగ్యము ఫలించుటచేతనే యీతఁడెటకు వచ్చెను అతని మైత్రి
తఁడే కొలఁయో రుచించెను. నాకోరిక తప్పక నీ నరును.

* తద్వీర్యం తదమల రాజవర్చసం త
తౌస్థర్యం తదభిసంపం వయః శ్రీస్తమ్,
తద్ధైర్యం తదతుల క్షిరైవైభవం కా
లోకిత్య నవది పతిం వరా నముహ్యత్.

వ్యా :- తద్వీర్యమితి :- తత్ ప్రసిద్ధం వీర్యం బలం,
లం విద్యులమ్, రాజవర్చసం రాజశేష, తత్ సౌందర్యం రుచింపన్,
శస్త్రం శ్రేష్ఠం తత్ అభిసంపం సూత్రం, వయః, తత్ ధైర్యం

రాజు, అతులం అనుజము, తత్ కీర్తివైభవం యశస్సుష్పదం, లోకిత్వా
అలోక్య, పతి. వరాకా న్యాయవరా కా కన్యా, నవది నద్యః, న
మి. స్యోత్ మోహం వి ప్రాప్నుయాత్. సర్వా అతి వనం వరాః కన్యా
ముహ్యే యు రే వేత్వర్థః.

తద్రాజకుమారుః రిస్య వ్రాభ్యాత, బలం సిష్కల్మషం రాజవర్చసం
నిం. మానం సౌన్దర్యం విస్తుల మభివం వయః అనల్పం ధైర్యం అతు
లం యశశ్చ దృష్ట్వా, వరాకా కన్యా మోహం న ప్రాప్నుయాత్.

తా|| ఆ రాజకుమారుని యమోఘమైన యా బలమును, సాటి
లే, యా రాచవిధి, చక్కని యా యందమును, నూతనమైన యా
యౌవనమును, సాటిలేని యా ధైర్యమును, శ్రేష్ఠమైన యా కీర్తిని,
జాతిని విచ్చూట ర్చయించి యగు ఏ కన్యక వానిని వరింపదు? తప్పక
వరింపను. అందుచే నా కీ కోరిక కలుగుటలో తప్పలేదు.

5. నూనం యత్ప్రభృతి మయా విరాటోః
స్వాంతం మే పరితపతీవృకం తదాది,
జీవేయం యది కృపయాన ఉద్వహేన్మాం
కిం జానే పరహృదయం నదా పరోక్షమ్.

అర్థము - నూనమతి : - యత్ప్రభృతి యదాది, మయా విరాటో
రాజకుమారుః అలోకి దృష్టః, తదాది తత్ప్రభృతి, మే మమ, స్వాంతం
మనక ఈ దృశం ఏవం గీర్త్య, పరితపతి సన్తాప మనుభవతి. సః రాజ
ప్రభృతి, కృపయా దయగా, మాం, ఉద్వహేన్మది పరిణయే చేచ్ఛత్,
అనగా, జీవేయం జీవాని. అన్యథా మరిష్మామితి భావః. నూనం ధ్రువం
సూచక కిం భవేదహం న జానామి, పరహృదయం పరేషాం మనః,
నదా పర్వదా, పరోక్షం అవతస్థిత్తింభు అర్థాంతరన్యాసాలజ్ఞానః.

తా|| ఆ రాజకుమారుని జూచిననాటి నుండియు నా మనస్సిట్టే
పరిణయములఁ జూతఁకాఁగితమగుచున్నది. దయఁదలచి యారఁడు

నన్ను బరిగ్రహించెనా నేను బ్రతుకగఁగెను. లేచో నేను నీకు జాలను. వాని సుకల్ప మెట్లున్నదో నా కెట్లు జెలియును? పాల హృదయములందలి భావములను గ్రహించుట శక్యమగునా? కాదు.

6. ఇత్థం సా బహు భవితవ్య మూహమానా
వేషేణాఽచిర మబలాఽఞ్జసా కృతేన,
నిస్త్రిం శీకృత సహజ స్ఫురత్కటాక్షైః
వ్యచైచ్చత్ప్రీతియువ గాఢధైర్య బన్ధమ్.

వ్యా :- ఇత్థమితి :- సా అబలా రాజకన్యా, ఇత్థం ఏవం, బహు ధికం యథాతథా, భవితవ్యం భావ్యం కార్యమిద్దిశ్య, ఉహమానా శర్మయస్తీ, అచిరం శీఘ్రం, అఞ్జసా వేగేన, కృతేన నిర్మితేన, వేషేణ వస్త్రధారణాద్వా కల్పేన, నిస్త్రిం శః ఖడ్గః అనిస్త్రింశాః నిస్త్రింశాః కృతాః నిస్త్రింశీకృతాః ఖడ్గీకృతాః సహజస్ఫురన్తః ప్రకృత్యాచ పలాః యే కటాక్షాః అపజ్గప్రసారాః తైః, ఖడ్గకాపై రపాక్షై రిత్కర్థైః, యువానం యువానం ప్రతియువం వీప్సయాం యథార్థేఽప్యయీ భావః, సర్వేషాం యూనా మిత్కర్థః, గాఢః దృఢః యః ధైర్యబన్ధః ధైర్యబన్ధనం, తం, వ్యచైచ్చత్ - చిచ్చేద.

— సావకాలజ్ఞానః. —

ఏవం భవితవ్యం చిన్తయస్తీ సా రాజకన్యా సర్వాభరణ భూషితా రాజరథాం ప్రవీణత. తా మాలోక్య తత్సంస్థా సర్వే యువానః, తదీయ వీక్షణాభినాతాః దృఢహవి స్సధైర్యం నిత్యజః, ధైర్య రజ్జబన్ధన మివ తస్మాః కటాక్షేణ తేషాం ధైర్య హృచ్చద్యతి.

తా॥ ఆ రాజకన్యక తీయస తేభాః జీవితము నూహించుకొనుచు. సర్వాభరణ భూషితయు సభామందిరమున నుండి యున్నది. ఆమె చక్కదనమునకును, ఆమెకటాక్ష వీక్షణములకును, సభయందలి యువకవర్గ మంతయు ధైర్యమును పొడెను.

7. శృజౌర సరుణ సభాసదాం తరుణ్యాః
 ప్రాభూద్ హృద్ధన ధనవశ్యతోహర స్సః,
 చంద్రేశ స్సరసిజలోచనాం తదైషాః
 హర్షిణ్యైః విక ఉపవేశ్య పుత్రికాం తామ్.

వా :- శృజౌర ఇతి :- తరుణ్యాః యువత్యాః రాజకుమారి
 వాః వాసిద్ధః, శృంగారః శృజౌర వేషః తరుణ సభాసదాం, మూ
 సభాసదాం, హృదేవ హృదయ మేవ ధనం అధికధనం తస్య వశ్యతో
 హరణీతి వశ్యతో హరిః, నిపుణః చోరః, ప్రాభూత్ అపీత్. :ష
 చంద్రేశః చంద్రదీప్తివాధిషః అయం సార్వభౌమః, సరసిజలోచనాం వశ్య
 యనాం, తాం పుత్రికాం దాహితరం, స్వాత్రికే ర్వసమీపే,
 ఉపవేశ్య నివేశ్య, అహర్నిత్ ననన్త.

సభాం ప్రవిశన్యాః తరుణ్యాః తన్యాః రాజపుత్ర్యాః శృజౌర
 వాః సకలయువజన మనోధన వశ్యతోహరః చోరః అధవత్. సా సర్వే
 సా మనాం స్వాచక్ర, సార్వభౌమోపాగతాం తాం కన్యాం స్వస
 మీపే నివేశ్య పరమానన్త మవాప.

తా॥ యువతియైన యా రాజకుమారి తన శృంగారవేషముతో
 సకల యువజనుల మనోధనమును చూచుచుండనే తస్కరించుట.
 యువకులందఱు నామెయందాన క్త హృదయులైరి. ఆ సార్వభౌముడు
 సభలోఁ బ్రవేశించిన తరువాత తన దగ్గరనే కూర్చుండఁ బెట్టుకొని
 మిక్కిలి యానందించెను.

8. వామోదూ ర్నిజజనకేన భాష్యమాణా
 ప్రాభావవనతముఖీక్షణ ప్రసూనైః
 సానన్దం ప్రియపదపీఠ మర్చయన్తి
 పితౄదా తృతివచనాని మన్దమన్దమ్.

వ్యా :- వామోగ-రితి :- మా సుందరా ఊరూ యస్యా
స్యా వామోగః. “మామస్తు వశే రమ్యే స్వా త్సవ్యే వామగతే
పి చ” ఇతి నానార్థకోశః. సుందరీ రాజకన్యా నిజ జనకేన స్వపితృ,
భాష్యమాణా సమృద్ధుషణం క్రియమాణా సతీ, హీభారాత్ లజ్జాభరణ,
అవినతం నమ్రం మాఖం వివరం యస్యా స్వా. ఈక్షణాన్యేవ దృష్టయః
విన వానూనాని పుష్పాణి, తైః, సాన్త్ర ఆనందేన సమా, ప్రియపదపీఠం
ప్రియస్య పాదపీఠికాం. అర్చయన్తీ జయన్తీ, ప్రియపాదపీఠం
వశ్యన్తీ త్సర్గః. సుందరమంద శనై శ్శనై, పితే జనకాయ, ప్రతివచ
నాని సమాధాన వచనాని, అదాత్ దదౌ

సా సుందరీ రాజకన్యా భామగత్స్య లజ్జాపశా దధోమఖి,
సదృష్టిసాజేన స్వప్రియ పాదపీఠికేన పాన్తీ, పృచ్ఛతే జనకాయ
శనై శ్శనైః ప్రతివచనాని దదౌ.

తా॥ సుందరియగు నా రాజకన్య, సిగ్గుతోఁ దలవంచుకొని, తన
చూపులనెదు పువ్వులతోఁ నిజ ప్రియుని పాదపీఠము ను బూజించుచు.
అనఁగా దానినే చూచుచు నిజ తండ్రి తన్నుఁ బ్రార్థించుచుండ మెల్ల
మెల్లగాఁ దండ్రికి సమాధాన మిచ్చుచుండెను.

9. వామాక్షిం నృపతికుమారికాం సుగుల్ఫాం
రమ్యాప్తీం స్మితవదనాం ససావహితామ్,
రాజన్యో భృశ మఖిలాజ్ఞశోభనాం తా
మీక్షిత్యా సపది విమోహితో బభూవ.

వ్యా :- వామాక్షిమితి :- స స రాజన్యః సరాజకుమారిః,
వామాక్షిం వామనయనాం, సుందరశ్రేణ మిత్థ్యర్థః. శోభనా గుల్ఫా
యస్యా స్వా తాం, సూత గుల్ఫా మిత్థ్యర్థః. “తక్షన్తీ ఘటికే గుల్ఫా”
ఇతిమరః. రమ్యా రమణీయా ప్తీ యస్యాః తాం, విమోహితీ మిత్థ్య
ర్థః. స్మితవదనాం స్మితానాం నయనాం, వానిహితాం అవహితా ఆకార

గోవనం తమ సహితం. "అవహిత-కా-గ-ప్తి" నిత్యమరః. అఖలా
జేఘ సర్వావ-క-వేష-శోభనాం శోభమానా, సర్వాజనుందరీ మిత్య
ర్థః, తాం-ప్రతి కుమారికాం రాజపుత్రీం. ఈశ్వర్యా విలోక్య,
సవది సర్వః. భృశం ఆత్మ-వ్రతం, విమోహితో బభూవ ముమోహ.

* నాణీయస-కు-నాం గూఢగుల్ఫాం విమోహిష్ఠీం దరహాసితవద
నాం హీనుతీం సర్వాజనుందరీం తాం రాజపుత్రీం మూలోక్య స రాజ
కుమారః సర్వ ఏవ మోహ వరవశో బభూవ

తా: ఆ రాజకన్య కన్యలు మిక్కిలి చక్క నివి. ఆమె చీలమం
డలు పాదములతో, గలిసి గూఢముగ నున్నవి. ఆమె పెదవులు
దొండవండువలె నెట్టగానున్నవి. ఆమె ముఖము చిలునవ్వుతో, గలకల
లాడుచున్నది. సిగ్గు ఆమె లంకార మైయున్నది. ఆమె సర్వాంగనుం
దరి. అట్టి యీ రాజకన్యను జూడ నే యీ రాజపుత్రుడు వెంటనే
మోహసముద్రమున మునిగెను. ఆమెయొక నిధిలాపగల నాడయ్యెను.

10. మిత్రస్యేతి ప్రియతమ భావపద్ధతిం తాం

సర్వజ్ఞో యుటితి స తార్థకో విదిత్వా,

ఈశిత్యా పరమసఖాయ తిష్ఠ మానాం

ప్రాహర్షీత్ క్షితిపనుతాం సరోజనేత్యామ్.

వ్యా:- మిత్రస్యేతి :- సర్వం బానాకీలి సర్వజ్ఞః విదిత వేదితవ్యః
సః తారకః, మిత్రస్య పయస్యస్య, తాం ప్రియతమం అతిప్రియాం,
భావపద్ధతి, అభిప్రాయసరణిం, యుటితి శీఘ్రం. విదిత్వా విజ్ఞాయ, పర
మసఖాయ ప్రియమిత్రాయ, తిష్ఠమానాం ఆశయం ప్రకాశయన్తీ,
"ప్రకాశం స్థే యాఖ్యయోశ్చ" ఇతి నామోకాశయప్రకాశనార్థే తిష్ఠతే
రాత్మనేవదమ్. పరమసఖయ సంప్రదానత్వమ్. ప్రియపయస్యముద్వోధు
ముద్భుక్తా మిత్యర్థః సరోజనేత్యాం పద్మాక్షీం, క్షితిపనుతాం రాజ
పుత్రీం, ఈశిత్యా ఆలోక్య, ప్రాహర్షీత్ పరమానంద బాహుప

సర్వజ్ఞుఁ డృఢాంశః సర్వవిత్తాన్వితః పాత్రాయః విజితాత్వా, అనన్త
రం తస్మై రాజహతౌః క్షయః స్యాశయం ప్రకటయన్తిం తాం రాజ
దుహితరం విలోక్య చ వరదానన్ద మవాప.

తా! ఆ తారకుఁడు సర్వజ్ఞుఁడు గావున తన మిత్రుని యభి
ప్రాయమున వెంట నీ కింపవట్టెను ఆతనితోఁజ్జై యచ్చటికి రప్పించఁ
బడి, తన యానుమత్యమును నూచి, చుచున్న దివ్యస్థుఁడరి యగు నా
రాజపుత్రునిఁ బాఠఁ గాంచెడి. వారి యనురాగమునకు మిక్కిలి
యానందించెను.

11. ఉద్వోధుం ప్రభవసి చక్రవర్తికన్యాం

ప్రీరక్షం శృణు తదవశ్య మాప్యమేవ,

శక్తిస్తోః ప్రియసఖ మాత్వ మార్థ్య మన్యే

త్యత్యన్తం ప్రియ మరణ శ్చ విప్రచోః.

వ్యా :- ఉద్వోధుమితః :- నిజానాం మాళిః కిరీటః బ్రహ్మాణ
శిరోభూషణం, నా లొరకు "మాళి కిరీట ధమ్మలే" ఇత్యమరః ప్రియ
సఖ! హేప్రియమిత్ర! త్వం భావ, చక్రవర్తి కన్యాం సార్వభౌమ
పుత్రీం, ఉద్వోధుం పఠాయ, ప్రభవసి యోగ్యః అసి. శృణు ఆక
ర్ణయ, సా కన్యా ప్రీత్య చారీషు శ్రేష్ఠా. "జాతౌ జాతౌ యదుత్కృ
ష్టం తద్రీతమిత్ర గీయతే" ఇతి వచనం లబ్ధవదన్య శ్రేష్ఠత్వమ్, తత్
కాంతారత్నం. అవశ్యం సర్వథా, అవ్యమేవ గ్రాహమేవ. "రత్నహరీ
తు పార్థివః" ఇతి వచనం రాజపుత్రేణ త్వయా లిల్లాంతారత్నం
గ్రాహ్యమేవేతి భావః, చారీష్యేష్ఠా. రత్నేనాం మూలము ఇయం కన్యా,
ఆర్జవన్త్యా సత్పురుష స్థనీయా. తి విహం, అత్యన్తం ప్రియం హితం
వచనం, అథణత్ బభాణ.

భోః ప్రియమిత్ర! త్వం నరేత్కన్యాత్వం గ్రహీతుం
సమర్థః, త్వం రాజపుత్రం, ఇయం కన్యారత్నం, కిచ్చ ఇయం సన్నతా

సద్వన్ద్యా చ, శజ్జాం మాకుడు ఏనా గృహీష్వా. ఇతి సతారకః
ప్రియవచనా న్యవోచత్.

తా॥ ఓయి ప్రియమిత్రా! చక్రవర్తి పుత్రిని వివాహ
మాడుటకు నీవే సమ్మతించు. ఈమె స్త్రీలలో రత్నమే. నీవోరాజన్య
శ్రేష్ఠుడవు. రత్నము రాజులకునే మహదగి డకదా! కావున
ఏల సందేహించెదవు? ఈమె రాజ్యన సంపన్నము. ఉత్తమురాలు, అని
యా తారకుడు ప్రియవచనములను బలికెను.

12. రాజన్యం స్మ పదతి సార్వభౌమ ఇత్త,
మత్కన్యాద్య భరతపర్వ రాజ్యలక్ష్మీః.
సాపత్న్యం భృశ నిఖిలష్వతే భవాద్య
జ్ఞామాతా మమ నిఖిలం కులం పునాతి.

వ్యా : రాజన్యమితి :- సార్వభౌమః చక్రవర్తి రాజన్యం
రాజకుమారం, ఇత్తం వక్ష్యమామిత్వా, పవతిస్మ అవదత్. అద్య
ఇదానీం, మత్కన్యా మద్దుహితా, భరతపర్వస్య యా రాజ్యలక్ష్మీః
తస్యాః సాపత్న్యం సవత్సత్వం, సమానః పతిః యన్యాస్స సవత్స,
తస్యాః భావః సాపత్న్యం, సమానః తిత్త్వి దిత్త్వర్థః. అఖిలష్వతే కాం
క్షతే. భవాద్యక్ త్యాద్యశః జామాతా మహితః పతిః, మమ మే
నిఖిలం సర్వం, కులం వంశం, పునాతి పవిత్రః కరోతి.

స సక్రమా ద్రాజపుత్రి ముద్దిశ్యై వ వివాదీత్. భోరాజకుమార
ఇదానీం మద్దుహితా భారతరాజ్యలక్ష్మీః సా పత్న్యం కాంక్షతే.
భవంతం పరిణీయ భారతరాజ్య శ్రేయః సవత్స భీతు వధివతి
త్వాద్యశః జామాతా మత్కన్యం సర్వం పునాతి.

తా॥ ఓ రాజకుమారా! నా మాతృ వృత్తు నిన్ను వివాహ
మాడి, భారతసామ్రాజ్యలక్ష్మీ! సవతిగానుండువలెనని కోరుచున్నది.
నీ వంటి యల్లునివలన మాకులకు శ్రేయఃగును గదా! అని
యా సార్వభౌముడు రాజకుమారునితో బలికెను.

13. పాశ్రేయాదిల సదుదజ్ఞితమ్మ దేశం
పూర్వం నః పితృకుల మావనచ్చిరస్య,
యస్మా దీదృగరచి పుస్తకేషు తస్మా
దస్మాకం సముచిత ఏవ బన్ధు భావః.

వ్యా :- పాశ్రేయాదీతి :- పూర్వం పురా, నః అస్మాకంః
పితృకులం పితృవంశః, పాశ్రేయాదేః హిమాలయస్య లసన్ ప్రకాశ
మానః ఉదక్ ఉత్తరభాగే యో నితమ్మ దేశః మధ్యభాగః. తం హిమ
వత్పర్వతోత్తర మధ్యదేశ మిత్యర్థః. “కటకోఽస్త్రీ నితమ్బాఽదే”
రిత్యురః. చిరస్య చిరకాలం. “చిరాయ చిరరాత్రాయ చిరస్యార్థా
శ్చిరార్థకాః” ఇత్యమతః. అవసత్ ఉవాచ, “ఉపాజ్వధ్యాజ్వసః”
ఇతికర్మత్వమ్ యస్మా త్కారణాత్, ఈ దృక్ ఏవం, పుస్తకేషు
గ్రంథేషు, అరచి వర్ణితమ్, తస్మా త్కారణాత్, అస్మాకం నః, బన్ధు
భావః బన్ధుత్వం, సముచిత ఏవ యోగ్యఏవ.

హిమాలయ స్వాత్తరస్యాం దిశి వర్వతమధ్యభాగే పురా అస్మ
త్పితృకుల మావాత్సీదితి గ్రంథేషు పరిదృశ్యతే. తస్య దేశస్య భరతవర్షా
న్తర్గతత్వేన అస్మాకం బన్ధుత్వ ముచితమేవేతి మన్యే. అయముదస్త,
ప్రాచీన గ్రంథేషు పర్యదృశ్యత.

తా॥ మా పూర్వులందఱును మంచుకొండ కుత్తరముగఁ బర్వత
మధ్యదేశమున నివసించిరని గ్రంథములందు గలదు. కావున మనము
బంధువులమే యగుదుము. ఏకభారత వర్షీయులమగుటచే మన బంధు
త్వము సముచితమే యగును.

14. మహ్యం కోఽపి మమ విరాణ్మణి స్సతీర్థః
స్వాం పుత్రి ముపరత మాత్మకాం రహస్యే.
సన్దాయ త్రిదివ మగా త్పురా మదర్శం
యుద్ధ్యా మే ఏయతమ దత్త పుత్రికేయమ్.

వ్యా :- మహామితి :- పురా ఘోరం, మమ మే, సతీర్థ్యః
 సమసగురుః, ఏకగురు రిత్సర్థః | "సతీర్థ్యాస్వేకగురవ" ఇత్సర్థః కోఽపి
 పిరాన్మణేః కిశ్చన రాజస్య శేష్ఠః, ఉవరతా మృతా మాతా జననీ
 యస్వాస్తాం. ఉవరతా మాతృకాం, మాతృహీనా మిత్సర్థః. స్వాం
 పు త్రీం స్వకుమారీం, గమాస్వే రహసి, మహ్యం మే సన్దాయ దత్త్వా,
 మదర్థం మహ్ని మి త్తా, మల్లాభా యే త్సర్థః యుద్ధ్యా శత్రుభిర్యుద్ధం
 కృత్వా, త్రిదివిం స్వర్గం అగాత్ జగమ, మృతో బభూవే త్సర్థః.
 ఇయం ఏషా కన్యకా, మేమమ, ప్రియతమా అతిప్రియా దత్తపు త్రికా,
 దత్తపు త్రి, ఆప్తమిత్తేన దత్తాచ.

పురా మమ సఖా సతీర్థ్యః కశ్చన రాజస్యః మాతృహీనా
 మిహం స్వపు త్రీం రహసి మహ్యం దత్త్వా, మదర్థం శత్రుభిర్యుద్ధ్యా,
 పాగ్దాన ముచ్చత్. తదాదీయం పు త్రిత్యేన సంరక్షితా సంవర్ధితాచ.
 తస్మాదియం మే ప్రియతమా దత్తపు త్రి కాభూత్.

తా|| ఒకే గురువుకడ విద్యాభ్యాసముఁ గావించిన నా మిత్రుఁ
 డయిన రాజన్యుఁ డొకఁడు, తల్లి లేని తన కూతును రహస్యముగా నా
 కప్పించి, నాకొఱకై శత్రువులతోఁ బోరాడి, యుద్ధరంగములో
 హతుడై మృత్యుచెను. ఆకాఠినుఁడి యీమెను నేఁబెంచుచుంటిని.
 ఈమె నా ప్రియతమా దత్తపు త్రిక సుమా !

1. మాత్రాఽస్యా మహురహ మిత్యభాషి పీయం
 సత్త్వం త్వద్గుంగణ చిన్తనామృతేన,
 సజ్జావన్త్యధిక్షరుతే సదాన్నపానే
 మద్భావా నహృదయ తే తపస్య తీక్ష్ణమ్.

వ్యా :- మాతృతి - ఇయం కన్యా, తవయో గుణగణః గుణ
 సమూహః తస్య చిన్తనం ధ్యానం తదేవ అమృతం పీయూషం తేన,
 సజ్జీవనీ ప్రాణాన్ధారయన్తీ, సదా నిత్యం, అన్నంచ పానంచ అన్న

సానే, సానభోజకం, అధికురతే తిరస్కరోతి. ఇతి ఏవం, అస్మాః
మాతా జనన్యా, మద్భావ్యయే త్వర్థః. అహం, ముహుర్ముహుః
పునః పునః, అభాషిషి అభిహితః, హే సహృదయ! హృదయాలా!
మద్బాలా మత్కుమారీ తే త్వదర్థం, ఇత్థం ఉదృక్, తపస్యతి తపః
కరోతి.

ఇయం కన్యా త్వద్గుణగణ చింతనరూప మమృతం నిత్యం పీత్వా,
అన్నపానాదిక మపి విసృజ్య జీవతీతి మద్భార్యా మామగు కృద్బోధ
యతి. ఏవ మియం బాలా త్వమేవ ధ్యాన్తు నీ ఆహారాదిక మపి
విసృజ్య త్వదర్థం తపస్యతి.

తా! ఈ కన్యక నీ గుణగణ చింతనమనెడు నమృతమును
నిత్యము దావుచు, ఆహారాదికమును విడిచినదని యామె తల్లి అనగా
నా భార్య మాటిమాటికి నాకు జెప్పుచున్నది ఓ మహాశయా! తప
స్సాచరించువారు అన్నపానాదికమును విరజ్జించి నిత్యము తమ యిష్ట
దైవమునే ధ్యానింతురు. అట్లే యీమెయు నీగురించి యే తపస్సు
చేయుచున్నది సుమా!

16. శృత్వా తద్ధికకర చక్రవర్తి వాక్యం

ప్రత్యుచే చతురమతి స్స భూమిదేవః.

నాథే తైష నరపతే భవత్కుమార్యాః

కో మజ్జోత్స్వకరగతా మభీష్ట లక్ష్మీమ్.

వాన్ :- శృత్వతి :- తత్ హితకరం క్షేమం కరం, చక్రవర్తి
వాక్యం సార్వభౌమవచనం, శృత్వా ఆకర్ణ్య, చతుర మతిః నిపుణ
బుద్ధిః సః భూమిదేవః తారికః. నరపతే! భోరాజన్! ఏవః రాజ
కుమారః, భవత్కుమార్యాః భవదీయపుత్ర్యాః నాదేత యాచేత,
కజనః కోవా మానవః, స్వకరగతాం స్వహస్తపతితాం, అభీష్ట లక్ష్మీమ్

ఇష్టసమృదం, ముఛ్చేత్ త్యజేత్. నకోఽపీతి భావః. ఇతి ఏవం,
ప్రత్యుచే ప్రత్యువాచ.

ఇత్థ ముక్తం సార్వభౌమవచనం నిశమ్య నిపుణమతి స్స తార
కః, రాజన్ ! కుమారోఽయం త్వద్దుహితరం గృహీవ్యత్యేవ, కరతల
గతా మిష్టసమృదం విహతుం కః ప్రభవతి? ఇతి ప్రత్యువాచ.

తా! ఇట్లు హితకరముగః బలుకుచున్న సార్వభౌముని మాట
లను విని, బుద్ధిమంతుఁడు నేర్పరియునగు నాతారకుఁడు, ఓ సార్వ
భౌమా! సిరిరామ! కాలొడ్డువారుందురా? కరతల గతమగు నభీష్ట
సంపదను విడుచువారెవ్వరు? ఈ రాజపుత్రుఁడు నీ కన్యను తప్పక పరి
గృహించునని సమాధాన మిచ్చెను.

17. అన్యోన్య చితగుణరూప యౌవనాఢ్యై
సంయుక్తా వివ ధనవృద్ధ్యుదార భావౌ
దిష్ట్యై తౌ మధురవధూవరౌ కులీనౌ
భూపాయం శుభదివసౌ వయం కృతార్థాః.

వ్యా :- అన్యోన్యమితి :- అన్యోన్యం పరస్పరం, ఉచితాని
అర్హాణి, గుణాః రూపం యౌవనం చ గుణరూప యౌవనాని, తైః
అఢ్యై సంపూర్ణౌ, పరస్పరానురూప రూపగుణ తారుణ్యా విత్కర్థః
కులీనౌ సత్కులస ముత్పన్నౌ, మధురవధూవరౌ ప్రియవధూవరౌ
దిష్ట్యై దైవవశేన, ధనవృద్ధిః అధికసమృత్ ఉదారభావః జౌదార్యం
తావివ, సంయుక్తౌ మిలితౌ, అభూతామ్, భూప! రాజన్ ! అయం
ఆయమేవ సుదినసః సుదినమ్ వయం కృతార్థాః కృతకృత్యా అభూమ
ఉవమా.

భోస్సార్వభౌమ! ఏతౌ వధూవరౌ మహాకుల సజ్జాతౌ, సద్గుణైః
సుందర రూపేణ, సూత్నయౌవనేన చ పరస్పరానురూపౌ. అన్యోన్య

ప్రియశాచ. యథా ఆనన్త సమ్పత్ ఉదారభావేన సహితా శోభతే
తదైవ అనయో స్సజ్జతి రధికరమణీయా, అయమేవ సుదివసః. యద్య
నయోః పరిణయోభవే ద్వయం కృతార్థాస్సయమ్. ఇతి స తారకః
అవోచత్.

తా|| ఓ రాజా! ఈ వధూవరు లిరువురును మంచి గుణములతో,
జక్కని యౌవముతో, నూత్న యశావనముతో నొప్పుచు నొకరి నొకరు
మించియున్నాడు. ఇరువురును మంచి వంశమున జన్మించినవార లే మంచి
సంపదయుఁ జక్కని యుదారభావము నొకచోట కలియునట్లు వీరికల
యికయున్నది. ఇఁక నాలస్యమేల? నేడే శుభదినము వీరికి వివా
హము జరిగిన మేము కృతార్థుల మయ్యెదము.

18. ఆశంసే జననుతవీరసూ ర్భవే స్త్వం

మజ్ఞు క్షాపతి రితి పుత్త్రికాం బ్రువాణః.

కష్టారన్రజ మభితో గలం విరాజః

సప్రీత్యా సదపి తయా సయామ్భూభూవ.

వ్యా :- ఆశంస ఇతి :- త్వం, మజ్ఞు శీఘ్రం, జననుతం వీరం
కుమారం నూతే ఇతి జననుత వీరనూః, అథవా, జననుతా లోకశ్లాఘ్ను
వీరనూః వీరమాతా, భవేః స్యాః ఇతి, అహం ఆశంసే ఆకాక్షే. ఇతి
ఏవం, క్షాపతిః సార్వభౌమః, పుత్త్రికాం దుహితరం, బ్రువాణః కథ
యన్సనీ, సదసి సభాయాం కన్యకయా, విరాజః రాజపుత్రస్య, గల
మభితః కణ్ఠసీమ్ని, "అభిషేకః పరిత" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, కష్టార
సృజం సౌగంధిక పుష్పమాలాం, "సౌగంధికం తు కష్టార" మిత్యమరః
ఆసయామ్భూభూవ నిక్షేప యామాన

స సార్వభౌమ స్సుతాం వీర్య, పుత్త్రి! త్వ మచిరేణ కాలేన
వీరమాతా భవిష్యసి, ఏవ మహ మాకాంక్షే ఇత్యవోచత్. ఆశిష

మదాత్, తతః శబ్దః రానుమత్యా సా రాజకుమారీ తస్య రాజపుత్రస్య
గీవాయాం సౌగంధిక పుష్పమాలా ధరిషత్.

తా: పు: ! త్వరగా నీవు వీరమాతవు కాగలవని నేనాశీర్వా
దించుచుంటిని. ఇంకొకటి యాసార్వభౌముఁడనుమతింప, నారాజపుత్ర
సౌగంధిక పుష్పమాలాను రాజకుమారుని మెడలో వేసెను.

19. కామోమే త్వమివ కరేణ నాజ్ఞనాన్యా
గృహ్యేతతి భరతవర్ష రాజ్యలక్ష్మ్యః,
హస్తాగ్రం నిజ మభిగృహ్ణతో విరాజో
ద్విత్యాయౌ ద్భగవని పాలకస్య పుత్ర్యాః.

వ్యా:- కామోమితి :- త్వమివ భవతీవ అన్య ఇతరా, అజ్ఞనా
కాంతా, కరేణ హస్తే, సగృహ్యేత స స్వీక్రియేత, అయం, మే మమ,
కామః సజ్జల్పః, ఇతి ఇత్థం. వదతః కథయతః. నిజం స్వీయం, హస్తా
గ్రం పాణిం, అభిగృహ్ణతః స్వీ కుర్వతః, విరాజః రాజకుమారస్య,
ద్విత్యాయౌ ద్భగౌ. భరతవర్ష రాజ్య లక్ష్మ్యాః, అవనిపాలకస్య పుత్ర్యాః
సార్వభౌమకుమార్యాః ద్భక్ ద్భష్టిః అయాత్ మిలితా బభూవ.

యథా ఇదానీం శ్వత్పాణి వహ మగృహ్ణామ్ తథా అన్యస్యాః.
కస్యా శ్చి త్పాన్తాయాః పాణిం సగృహీష్యామి, ఏష మే సజ్జల్పః.
ఇతివదన్ స రాజపుత్రః రాజకన్యాయాః పాణి మగృహీత్. తదా
తయోర్వధూవాయో ద్భష్టిః అన్యోన్యం మిలితా బభూవ.

తా: నీ కరమునందుకొనిన ట్లంకే శాంతకరమునుగూడ నేను
వరిగ్రహింపను. ఇది నా సంకల్పము. అని వలుకుచు నా రాజపుత్రుఁడు
కాబోవు భారతి రాజ్యలక్ష్మియైన యా రాజకన్యపాణిని గ్రహించెను.
ఆ సమయమున వధూవరులచూపు లొకదానితో నొకటి కలిసెను

ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. “ధర్మేచ అర్థేచ శామేచ త్వయైషా నాతి
చరితవ్యా నాతిచ రామి” అను భాంతీయ వివాదము మిందు నిరూ
పింపబడెను.

20. పాణీజ హృదయయుగాని మేలయ నై
ద్రాగేతౌ సకలవిధై స్సమాసజేతామ్.
జ్యోత్స్నా ఇవ నిరతాను బనయ్యుక్తౌ
స్యాత్ మిత్యమను తత్సదస్య పూగః.

వ్యా:- పాణీతి :- ఏతౌ ధూమరా, ద్రాగే తౌ శీఘ్రం, పాణ్యోః
హస్తయోః, ఈక్షయోః దృశ్యోః, హృదయయోః మేలయ, యుగాని
యుగలాని, మేలయనై యోగయనై సకలవిధై సర్వవిధైః,
సమాసజేతాం సంసక్తా వభూతామ్. ఏతౌ రాజకవర్గః కుమారా,
జ్యోత్స్నా చంద్రికా. ఇన్దుః చంద్రః, చంద్రికా చంద్రావపః. నిరతం సంత
తం అనుబంధేన అనువర్తనేన, యుక్తౌ సహితౌ, న్యాయం భవేతాం,
ఇతి ఏవం, తత్సదస్యపూగః తత్సామజిక సజ్జః, పూగః క్రముక
బృన్దయో” రిత్త్యమరః. అమనుత మేనే ఉపమానా రః.

తౌ నూతన దచ్చుతీ శీఘ్రమేవ సర్వథా హస్తానాచ సజ్జతా
వభూతామ్. తద్బృష్ట్యా తత్రస్థ స్సాః రాజకవర్గః, చంద్రికా చంద్రా వివ
ఏతౌ అన్యోన్యాయనుబంధేన నిరతం భవేతా మిత్యమనుత.

తా! ఆ వధూవరు లిరువురును, చేతులు, చూపులు మనస్సులు
కలిపికొని, యన్నివిధముల నతివేగముగ నేకమయిరి. దానిని గాంచి
యచ్చటి సభ్యవర్గము నీరిరువురు వెన్నలము జాబిల్లియుఁ గలిసిన
ట్లన్యోన్యము అనుబంధముతో మెలఁగెదరిని భావించి.

21. సమూర్థౌ దుపకలితా యథా త్రియామి
సా తస్మి విసయ యుతేన సాధువిద్యు.

ప్రాణానీన్ముద మఖితః స్వభర్తృయుక్తా
లోకానాం సుజనగతేవ రాజ్యలక్ష్మీః.

వ్యా :- సమూర్ణరేతి :- సా తస్మి రాజపుత్రీ, సమూర్ణః
పోడశశలాయుక్తః ఉమానాం నమత్తాగ్గాం పతిః ఉదువః చన్ద్రః.
రాకా నిశాకర ఇత్యర్థః. తేన కలితా సాయుక్తా త్రియామా యథా
రాత్రి రివ, వినయేన ఉత్తమ సంస్కారేణ, యుతా యుక్తా, సాధు
విద్యా ఇవ సద్విద్యేవ, స్వభర్తృయుక్తా స్వపతిసహితా సతీ, సుజన
గతా సత్పురుష ముపేతా, రాజ్యలక్ష్మీరివ రాజ్యశ్రీరివ, లోకానాం
జనానాం, అభిరః, ముదం అధిఃప్రీతిం ప్రాప్నోతి విస్తారయామాన,
మూలోప మాలజ్ఞాకరః.

రాకాచన్ద్రయుతా రాత్రిరివ, సంస్కార సముపేతా సద్విద్యేవ,
స్వభర్తృసజ్జతా సా రాజపుత్రీ సత్పురుష సమాశ్రితా సమాప్త్య
రివ, సర్వేషాం ప్రీతి మధికా ముత్పాదయామాన.

తా! పున్నమ చందరునితో రాత్రి కలియునట్లు, మంచి సంస్కారముతో సద్విద్యకూడునట్లు, తన పతితో, గూడి యా రాజపుత్రీ, సత్పురుషాశ్రిత యగు రాజ్యలక్ష్మీవలె నందఱి కధికానందము నొన గూర్చును.

22. కార్యజ్ఞావితి పితరౌ వధూమణే స్త్రీ
ప్రావక్తాం నిజదుహితుః పతిం వినమ్రా,
బాలేయం ప్రియతనయాఽవయో స్సృశితా
దత్తా సమృతి సహ బాష్పధారయాతే.

వ్యా :- కార్యజ్ఞావితి :- కార్యజ్ఞౌ కార్యవిధాన కుశలా, తౌ
వధూమణేః వధూరత్నస్య, పితరౌ మాతా పితరా. మాతాచ పితాచ
పితరా విత్యేక శేషః. వినమ్రా సమీకృతదేవతా, నిజదుహితుః పతిం

జామాతరం, ఇతి వక్ష్యమాణరీత్యా. ప్రావక్తామ్ అవోచతామ్. ఇయం
ఏషా పథూః, బాలాముగ్ధా, ఆవయోః ప్రియతనయా ప్రియపుత్రికా.
సుశీలా ఉత్తమస్వభావా, సమృతి ఇదానీం, బాష్పదారయా సహ
అశ్రుశ్శాసకం, తే తుభ్యం దత్తా వితర్ణా.

వధూజననీజనకా జామాతరం రాజకుమార మూహూయ,
విసమ్యా సునౌ. ఏవ మవోచతామ్. భోరాజకుమార ! ఆవయోస్సుతా
ముగ్ధా సుశీలాచ. ఇదానీం తుభ్య మశ్రుధారయా సహ దత్తా.

తా॥ కార్యవిధానము నెఱింగిన యా సార్వభౌమ దంపతులు
వినములై యల్లునితో, రాజకుమారా ! ఈమె కడుముద్దరాల్లు.
మంచి స్వభావముగలది. దీనిని మేము మిక్కిలి బాధపడుచు విడువలేక
విడువలేక నీ కర్పించితిమి.

28. ఏషా త్వత్పదకమలే సదోపకర్తుం

సన్నద్ధా మృదుగమనాఽన్మదేకపుత్రి,

ఆయతా త్వయి లలనా మనోవచోఽబ్జైః

స్యాత్త్వక్వా నిజపితరా విహాశుపూర్ణౌ.

వ్యా :- ఏషేతి :- ఆస్మదేకపుత్రి ఆవయో రేకై కకుమారీ,
మృదుగమనా మన్దగమనా, ఏషా లలనా. త్వత్పాదకమలే త్వదీయే
పాదపద్మే, సదా సన్తతం, ఉపకర్తుం సేవితం సన్నద్ధా సంసిద్ధా. అశ్రు
పూర్ణౌ దుఃఖితౌ, నిజపితరౌ నిజజననీ జనకౌ, అత్యగ్రహ, త్వక్వా
విసృజ్య, మనసా హృదయేన, వచసా వాచా. అజ్ఞేన దేహేన చ,
మనోవాక్కాయైరి త్యర్థః. త్వయి భవతి. ఆయతా అధీనా, స్యాత్
భవేత్.

ఇయ మస్మదేకపుత్రి భవదారాధన సముత్సుకా. సర్వాత్మనా
త్వాం సేవితం ముద్యుక్తా, దుఃఖితౌ పితరౌ ఆనాం ఇహ విసృజ్య త్వమే
వాను సరిష్యతి.

తా|| ఈమె యొక్కతయే మాకుఁ జూతురు. నీ పాదపద్మములను
సేవింప సంకల్పించినది. త్రికరణశుద్ధిగ నిన్ను సమ్మిలనది. దుఃఖతులయిన
మమ్ముల విడిచి నిన్నే యనురదించును.

24. త్వత్పత్ని భవతి పతింవరా సుశీలా

సమ్పాప్తుం సహ భవతా కృతాభిషేకా.

కర్మజ్ఞైః పృథగ్ తనయా వయో రియం త్వం

సర్వజ్ఞః ప్రథమోగ్య మస్తి కిం తే.

వ్యా :- త్వత్పత్నితి :- పతింవరా స్వయంవరా, సుశీలాశోభన
స్వభావా, ఇయం, అవయోః ప్రియతనయా అస్మత్ప్రియపుత్రి,
త్వత్పత్ని భవద్భాగ్యా, కర్మజ్ఞా కర్మభూమిం, భరతవర్ష మిత్యర్థః.
సమ్పాప్తుం సంపర్థితుం. భవతా సహ త్వయాసాకం, కృతాభిషేకా పట్ట
మహిషీ భవతి. భవిష్యతీతి భావః ప ర్థవ్యాన సామీప్యేలట్. "కృతా
భిషేకా మహిషీ" ఇత్యమర్థః. త్వం సర్వజ్ఞః సర్వం జానాసి. తే భవ
తః, ప్రకథనయోగ్యం కథనీయం వచనం కి మస్తి కిం విద్యతే. న
కించదపీత్యర్థః.

త్వత్పత్ని ఇయం మత్కుమారి భవతాసహ భరతవర్ష పాలనాయ
పట్టమహిషీ భవిష్యతి. తదక్షణాయ అముయాగహత్వా మభిషేక్త్యామి
ఇయం తన మహిషీ. సర్వజ్ఞస్య తవ ఇతోఽధికం వక్తవ్యం నా నీతిమే
ఆశయః.

తా|| ఈ రాజకుమారి నీతోఁగూడి పట్టాభిషిక్తురాలై భరత
భూమినిఁ బాలించు నీకుఁ బట్టమహిషి కాగలదు. ఈమెనెట్లు చూడ
దవో? నీవు సర్వజ్ఞుడవు నేను వేరుగ నీకుఁ జెప్పనవసరముండదు.

25. సోత్కణ్ఠౌ రుచిర మలజ్ఞాతౌ సఖీభి

ర్నయేతే న్మ తమణ జిమ్పతి కటేవ,

అన్యోన్యాధి కరణీయ తాన్వితౌ తౌ
ప్రీమన్తై స్మితలలితౌ విహరసాధవః .

వ్యా :- సోత్కణ్ఠావితి :- సోత్కణ్ఠో ఉత్కణ్ఠా సహితౌ, ఇవ్వ
కార్యవిలంబ మసహమానా విత్సర్థః. రుచిరం మనోహరం యథాతథా,
అలంకృతౌ భూషితౌ, ప్రీమ నౌ లజ్జాయుతౌ, స్మితేన దరహసితేన
లలితౌ మందరా, మందస్మిత సుందరవదనారవిన్దౌ విత్సర్థః. అన్యోన్యం వర
స్పరం అధికా యా రషణీయతా రాషణీయకతా తయా అన్వితౌ
యుక్తౌ, వరస్పరాధి సౌందర్య విరాజమానా విత్సర్థః. తౌ తరుణజమ్బతీ
నూతకయువకదమ్బతీ, “దమ్బతీ జమ్బతీ జాయాపతీ” ఇత్సమరః
క్షణేన క్షణకాలేన, సఖీభిః వయస్యాభిః, విహరసాధం క్రీడా ప్రాసాదం
సీమేతేన్మ అసీమేతామ్.

విశిష్టాధరణ భూషితౌ విలంబమసహ మానౌ సరస్పరాధిరా
మణీయకతా రాజమానౌ మందస్మిత సుందరవదనారవిన్దౌ ప్రీమన్తై తౌ
నవదమ్బతీ సఖ్యః శీఘ్రం క్రీడామన్దిరం నిన్యః.

తా। ఆ నవదంపతులు సర్వాధరణ భూషితులైరి. ఒకరిఁమించి
యొకరు చక్కఁదనముతోఁ నొవ్వచుండిరి. కాలవిలంబమును సహించఁ
జాలక సిగ్గుపడుచుఁ జిలునవ్వులు నవ్వుకొనుచుండిరి. అట్టివా రిద్దరిని
సఖులు త్వరగా విహరసాధమునకుఁ గొఁపఁబోయిరి.

26. సన్ధ్యా యా ముదవసితాని ర బోనిదేశా
దాస్థానోప గతజనా యయః ప్రహృష్టాః,
భూదేవం స తమవనమ్య చక్రవర్తీ
స్వాగతం ముదితమనా యయౌ కృతార్థః.

పా :- సన్ధ్యా యామితి :- అస్థానం సభామందిరం ఉపగతా
ప్రాస్తాః యే జనాః సామాజికాః, ర బోనిదేశాత్ రాజాదేశాత్

ప్రహృష్య సస్తుష్య, సన్ధ్యాయాం సన్ధ్యాసమయే, ఉదవసితాని గృహాణి
యయుః జగ్ముః. గృహగేహోదవసితవేశ్మ సద్మనికేతనం” ఇత్యమరః
సః చక్రవర్తీ, తం భూదేవం భూనురం తారకం, ఆనమ్య ప్రణమ్య,
ముదితమనాః సస్తుష్ట స్వాంతః కృతార్థః కృతకృత్యస్సన్, స్వాగారం
స్వభవనం, యయా జగామ.

సర్వేపి సామాజికా సస్తుష్టస్వాంతాః సత్కారాదాదేశేన సన్ధ్యా
సమయే స్వస్వగృహాణి యయుః, సార్వభౌమోఽపి స్వసమీపస్థితం
తారక మభివద్య, తం విసృజ్య, సస్తుష్టాన్తరజః కృతార్థస్సన్ స్వభవనం
జగామ.

తా! అంత సామాజికులందఱును మిక్కిలియూనందించుచు
రాజానుమతిని బొంది, సంధ్యాసమయమున వారి వారి గృహముల
కేగిరి. సార్వభౌముఁడుఁ గూడఁ దారకునకు నమస్కరించి, వానిని
భవనమునకుఁ బంపి మిక్కిలియూనందముతోఁ గృతార్థుఁడనయితినిని
భావించుకొనుచుఁ దన మందిరమున కేగెను.

27. సుప్త్యా సమ్మదపరిపూరిత ప్రియామాం

కృత్వా సోఽచిర మఖిల ప్రభాతకృత్యమ్,

అధ్యాస్తే స్మ నదసి దివ్య భద్రపీఠం

గ్రావాగ్రం హరి రివ సాధు సార్వభౌమః.

వ్యా :- సుప్త్యా :- సః సార్వభౌమః చక్రవర్తీ, సమ్మద పరి
పూరితః ప్రమోదపూర్ణస్సన్, “ప్రమోదామోద సమ్మదాః” ఇత్య
మరః. త్రియామాం రాత్రిం. సుప్త్యా ప్రసవ్య, అఖిలం సర్వం, ప్రభాత
కృత్యం కల్మషరణీయం కార్షం, అచిరం శీఘ్రం, కృత్వా విధాయనదసి
సఖాయాం, దివ్యం ఉత్తమం భద్రపీఠం సింహారనం గ్రావాగ్రం వర్షత
శిఖరం, హరి రివ సింహభవ, “అదిగ గోశిగిరి గ్రావాచలశైల లో
చ్చయాః,” “హర్యక్షః కేశరీ హరిః” ఇతి చామః, అథవా, గ్రావా

గర్భం ఉదయవర్జిత శిఖరం హరిశివ సూర్య ఇవ, “యమా నితేన్ద్ర
చంద్రార్క విష్ణుసింహం శువాజిమ్మ, శుకాహి కపి భేకేమ్మ హరి రా
కపితే త్రిమ్మ”, ఇతి నానార్థ రత్నమాలా, సాధుమ్యం, అధ్యాస్తేస్త
అధితమ్, శివమాలాజ్ఞానం

రాత్రౌ సుఖనిధా మనుభూయ, వృభాతే త్వరయా సర్వాణి
కాలకృత్యాని నిర్వర్త్య, స సార్వభౌమః సభా మాగత్య, తిత్రి సింహః
గిరిశిఖర మివ రవి రుదయగిరి శిఖరమివ వా, దివ్య మున్నతం సింహాసన
మారురోహ.

తా! ఆ రాత్రి సుఖముగ నంతోషముగ నిద్రించి, యా సార్వ
భౌముడు శఙ్ఖవారణే మేల్కొని గబగబ కాలకృత్యముల నెరవేర్చు
కొని, సభామందిరమున కేతెంచి, యచ్చట సింహము చర్వతాగ్రమును
వలె, లేక, నూర్చుడు దయవర్జిత శిఖరమునువలె నున్నతముగు సింహా
సనమును అధిష్ఠించెను.

28. గవ్యూతి ద్వయ పరిమేయ నిమ్కటాన

పైకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా,

అస్తాన్యస్త ఉస్తవివేక తత్ర నానా

దేశీయాదిప వినరః ప్రమోదయుక్తః

వ్యా :- గవ్యూతీతి :- గవ్యాతిః కోశయుగం, “గవ్యూతిః
స్త్రీ కోశయుగ, ముత్యమరః సస్వాః ద్వయం యుగం, తేన పరి
మేయః పరిమా తుం యోగ్యః యః నిమ్కటః గృహరామః, “గృహ
రామస్తు నిమ్కట” ఇత్యమరః. తస్యలస్తే నాధ్యదేశే, పైకాన్న
త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యా ఏకోన త్రింశ ల్పహస్తాగనోపశోభితా.
ఏకాన్న త్రిదశ సహస్రపీఠ రమ్యేతి సమస్తం వదన్. తత్త్ర నానా త్రిదశ
సహస్రపీఠేన సమాసేకృతే. ఏకశబ్దేన గమా “తృతీయా తత్కృతార్థేన
గుణవచనేన” ఇత్యర్థః తృతీయేతియోగ విభాగాత్ సమాసః ఏవం

చ ఏకేన న త్రిదశ సమాశ్రపీతా నీతి తృతీయా సమాశ్రః "ఏకాద్విత్వై
కస్య చాదుక్" ఇతి సభాః ప్రకృతి భావః, ఆదుగాగమశ్చ, "దుర్యోను
నాసికే" ఇతివా అనునాసికః ఏకాన్న త్రిదశేతియావమ్, సా ప్రసిద్ధా
ఆస్థానీ ఆస్థానం, సభామద్విగం, అస్తే విద్యతే, తత్ర తస్యా మాస్థా
న్యాం, నానాదేశీయః నానాదేశ, సమ్మద్విగః యే ఆధిపాః రాజానః,
తేషాం సరః, సమాహాః ప్రమాద యుక్తః అనన్దపూర్ణః ఉపవివేక
ఉపావిశత్ అతిశయోక్తి రలక్ష్కారః.

చతుష్ట్యో శ పరిమిత స్వాధ్యానస్య మధ్యజేతే విశాలమాస్థానీ
మణ్డపమస్తి - తస్మిన్ ఏకోన త్రింశత్సహస్ర సంఖ్యాకా న్యాసనాన్య
వర్తంత, తేషు బహుదేశేభ్య ఆగతా రాజానః సన్తుష్టాః న్యవసన్.

తా॥ నాలుగు కోసులు మేరగల పూడోటలో నొక సభా
మంటపముగలదు అందుబకటి తక్కువ ముప్పదివేల యాసనములున్నవి
వానిపై నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాజు లానందముగ నుండిరి.

29. పార్షద్యా ద్విజయుగలం విలోకకా క్రి
యుక్తాం భూపతి తనయాం నిరీక్షితాస్తే,
కార్యజ్ఞాః స్ఫురమచితావనోపవిష్టాః
అన్యోన్యం సదస తదాఽబ్రువన్ ప్రతిపమ్.

వ్యా :- పార్షద్యా :- కార్యజ్ఞాః కార్యవిధానవేత్తారః, పార్ష
ద్యాః పరిషది స్థితా సభ్యాః, సురన్తి ప్రకాశమానాని ఉచితాని
అత్థాణి యాని ఆసనాని తేషు ఉపవిష్టాః నిష్ణాః, ద్విజయు గలం విప్ర
రాజ పుత్రయుగ్లం, విలోకకాః ఈక్షమాణాస్తంతః, తదా తస్మిన్సమయే,
అన్యోన్యం సరస్పరం, ప్రతిపం విరుద్ధ భావోపేతం యథా తథా, అబ్రు
వన్ అవోచన్.

తదా తత్స భాయా ముచితా సనోవవిష్టా శ్చభాసదః వివ్ర
కుమారం రాజపుత్రం శ్రీమతీం సార్వభౌమ దుహితరీచ వశ్యస్తః
వరస్పరం విరుద్ధాలాపానకుర్వన్.

తా। ఆ సమయమున వధలో ముచితా సనాసీనులై న సభ్యులు,
రాజపుత్ర బ్రాహ్మణ కుమారులను, శ్రీమతీయగు రాజకుమారిని,
జూచుచు వారిలో నాడు వరస్పరవిరుద్ధముగ మాటలాడఁ దొడంగిరి.

30. పాపాణః ప్లవత ఇతః వయస్సు చిత్రం
తూల స్సమృతి వహసా నిమజ్జతి హ,
చన్ద్రో శ స్రుణునతేన వృద్ధవప్తే
వ త్రాత శ్చతుర జనీవ పుణ్యభూమేః.

వ్యా:- పాపాణః ఇతి :- ఇతః అత్ర పాపాణః శిలాభణ్డః
వయస్సు జలేషు, ప్లవతే ఉన్మజ్జతి. సమృతి ఇదానీం, ఇహ అత్ర
తూలః కార్పూర పిష్టం, సహసా వేగేన, నిమజ్జతి మగ్నోభవతి. చిత్రం
ఆశ్చర్యమ్ పుణ్యభూమేః భారతక్షోణ్యాః, చతురజనేన నిపుణజనేన,
భారతీయే నేత్యర్థః చన్ద్రోశః చన్ద్రోద్వీపాధిపతి సార్వభౌమః, తరుణేన
యూనా కుమారేణ. వృద్ధవప్త ఇవ వృద్ధపితేవ, త్రాతః సంరక్షితః,
ఉపమాగర్భో దృష్టాంతః, కార్యలిజ్ఞంచ.

అస్మిన్మాశ్యే సమృతి, పాపాణః వయస్సు ప్లవతే. తూలస్తు జలే
నిమజ్జతి. అహా! ఇదం బహ్యశ్చర్యకరమ్, యువా పుత్రః వృద్ధం
పితర మివ భరతవర్ష జాతః కశ్చప భారతీయః చన్ద్రోద్వీపాధిప మరక్షత్.

తా। ఇవ్వడిచ్చట భారతీయుడొకఁడు చంద్రోద్వీపాధిపతియగు
సార్వభౌముని, వయసులోనున్న కొడుకు తండ్రిని గావడినట్లు రక్షిం
చెను. ఇది మిక్కిలి వింతగానున్నది. ఇవ్వడిచ్చట తొయి నీటిలోఁ
దేలుచున్నది. దూదిపిండు నీటిలో వేగముగా మును,గుచున్నది కదా!

31. నూనం తా వతులిత దివ్యశక్తిమనై
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత శత్రు ధూమకేతూ.
 జ్ఞా చక్రం చిరమపి శానితుం సమర్థౌ
 మిత్రం యో భవతి తయో సప్రవివ ధన్యః.

వ్యా :- నూనమితి :- తౌ వీరౌ, అతులితా అనదృశా దివ్యా
 దేవసమ్బుద్ధినీ యా శక్తిః సా అనయోః అస్తీతి అతులిత దివ్యశక్తి
 మనై, “న కర్మధానియా న్మత్స్థాయః” ఇతి శాస్త్రం అనిత్యత్వాత్,
 “సుకేశీ తామ్రకేశీ” ఇతిభాష్యకారవచనాచ్చ రూపమేతత్సాధు.
 పాశ్చాత్యానాం పశ్చిమదిగ్వాసిరాం ప్రకటితాః ప్రసిద్ధాః యే శత్ర
 వః రిపవః తేషాం ధూమకేతూ ధూమప్రధానోత్పతౌ. ధూమకేత్వా
 గమనే లోకాః పద్రవః భవిష్యతీతి శాస్త్రమ్. ఉపప్లవాయ లోకా
 నాం ధూమకేతు రివోత్థితః” ఇతికాలిదాసుః. భూచక్రం భూమణ్డలం,
 చిరమపి చిరకాలమపి, శానితుం పాలయితుం, సమర్థౌ శక్తిమనై.
 దక్షా త్వర్కః, తయోః వీరవరయోః, యః జనః, మిత్రం సఖా, భవతి,
 సప్రవివ సపురుషప్రవివ, ధన్యః యోగ్యః, నూనం ధృవమ్.

ఏతౌ వీరకుమారౌ అతులిత దివ్యశక్తి సముపేతౌ. పాశ్చాత్య
 నాం యే శత్రవః తేషాం నాశనే సముత్పన్నౌ ధూమకేతూ. సర్వం
 మహీమణ్డలం చిరమపి పాలయితుం సమర్థౌ. ఏతయోర్మిత్రం యస్య
 మ్పాసముతి సప్రవివ మానవః ధన్యః భవతి.

తా! ఈ ద్విజరాజపత్రిలిఖపురుషులు సాటిలేని దివ్యశక్తులుగల
 వారు. పాశ్చాత్యులకుగల ప్రసిద్ధ శత్రువులను సంపూర్ణముగ నాశ
 నముజేయుగల ధూమకేతువులే. వీరీ భూమినంత నంతకాల మయినను
 దాలింప సమర్థులు. వీరి మైత్రిని సంపాదించినవారే ధన్యులు, కృత
 ధులు.

32. అత్తః ప్రాజ్వల దనివార్య కోపవహ్ని
 రౌనీనాం బహు మహనీయ కర్మభూమేః,
 సర్వత్రాఽపాత బలకాననం దిధక్ష
 త్యేవాద్యాత ఉచిత ఏతయో సుషన్ధిః.

వ్యా :- ఇత్యంతి :- మహనీయా మహాత్వేపేతా యాః కర్మ
 భూమిః భాగం భూమిః శక్త్యాః మహనీకాం ఋషీణాం, భాతభూమిని స
 ముప్రజ్ఞానామితి శక్తిః అనివార్యః పారయితు మశక్త్యః, కోపవహ్నిః
 కోపాగ్నిః. ఏవం వీరపరమావేగ, బహు అధికం, ప్రాజ్వలత్ జ్వలం
 అద్య ఇదానీం, సర్వత్రా సర్వేషు దేశేషు, అహితబలం శత్రుసైన్య
 తదేవ కాననం దహతిత్, దిశ్చితి దగ్ధ మిచ్ఛతి. అతః అస్మాదేవ
 ఏతయోః కీరవరయోః, సుషన్ధిః సమ్యక్సన్ధానం, ఉచితః అర్హః.

భా తభూమి మహనీకాం మునీనాం కోపాగ్నిరేవ ఏతద్విధాన
 యోషేణ జ్వలతిస్త్వ. అయం కోపాగ్ని రిదానీం సకలానపి శత్రుదేహ
 భస్మసాత్ కరిష్యతి. ఏతౌ వీరౌ సర్వాస్పృశ్యశ్చాశ్చశయిష్య
 తేన హేతుకా ఏలాభ్యాం సమ్యక్సన్ధిః కార్యేవ.

తాః భారత వన్ష మందున్న మునీశ్వరుల కోపాగ్నియే యా
 వీరకుమార దావమున మండుచున్నది. ఇది శత్రుసైన్యముల కడు
 వులను గాల్చును. కావున నీ వీరలతో మ చిగ స-ధిచేసి
 మంచిది.

33. వీర్యా ఖల్వసివనః ద్విజా ప్తిహలాం
 దత్త్వాఽపి మ్రియతనయా మణిం విరాజే,
 పాశ్చాత్య ప్రకటిత మన్యుహేతు భూతః
 కిం ధీమాన్ స్వకుల కలజ్క ఏష భూపః.

వ్యా :- వీరీ తి :- ఏష భూపః అయం సార్వభౌమః, విరాజే
 ప్రకాశయతి సః సకలవర్త్యునామసరిః, తస్మిన్ ద్విజస్యాప్తిః బ్రాహ్మణ్య

[illegible][illegible][illegible]

34. చిత్రకం సచ్చిత మవి హ ని పాదభూతం

స్వకృత్య ద్విజకుల బంధుత్వమయం స విషః.

పాశ్చాత్యావనివలయే నమస్తతోఽద్య

ప్రార్థన శ్రుతిశిరసాం మాతం వ్యశిషత్.

పాదములు - పుష్పములు - నుజు నుజు పుగిసిద్ధిః ఆయం సార్యభామః.

ద్విజకులబంధుతాం ప్రత్యేకం జన్మభూమి స్వీకృత్య గృహీత్యా. పితృం
పితృస్సంబంధి, యత్ సత్ కులం పితృచాత్రమపి పాదభూమి నా ని,
పాదాభ్యాం నా ని. శయనభూమి. అవ్య ఇదానీం, సమస్తాం సర్వత్ర,
పాశ్చాత్యావనివసయే పాశ్చాత్యేతే, పాశ్చీనానాం పురాతనానాం,
కుంతి శిరసాం ఉపాసదాం, సిద్ధాంతం, వ్యశిష్టత్ ఉబోధతే

ఏష సార్వభౌమః ప్రత్యేకం జన్మభూమి గృహీత్యా గృహం సచాత్రమ
మపి నాశయామి. ఇచ్చి తాం భూమిం ప్రత్యేకం ముద్రయేత్. ఉపాసయేత్
మువనివసంత మువదిదేశ.

తా. ఈ సార్వభౌమం జన్మభూమి గృహీత్యా గృహం సచాత్రమ
గావించుకొని, తాతాం పురాతనాం పాదభూమి నా ని. శయనభూమి
మును కాశ్చీనాం పాదభూమి నా ని. శయనభూమి. ఈ భూమి
కుంతి శిరసాం ఉపాసయేత్, మువదిదేశం దంతట పాదభూమి
నివసంతము నువదిదేశించెను.

35. స్వాచారం జరపతినాఽవలమ్బయేత్
తం పుణ్యావనిగురుణా మదీవృశేకామ్.
పశ్చేనౌ ద్విజకులశేఖరా వృదేతి
ప్రాగ్దేశే వ్యసన ముపైతి పశ్చిమేఽర్కః.

హ్య :- స్వాచారం జరపతినాఽవలమ్బయేత్
కుమారవరా, జరపతినాఽవలమ్బయేత్. స్వాచారం భారతీయసాధారణ
అవలమ్బయేత్ స్వీచారయేత్. తం పుణ్యావనిగురుణా మదీవృశేకామ్.
భూమేః భారతదేశస్య, గురుణా గౌరవం అదీర్శ్య శీతాం ద్వయేతే.
ఏనా ద్విజవరా, పశ్చేనౌ ద్విజకులశేఖరా వృదేతి భూమిం, ఉదేతి
ఉదయ మా పూర్వం పశ్చిమేఽర్కః పశ్చిమేఽర్కః పునః పునః
అస్తమేతి.

తా. కుమారా సార్వభౌమాయ స్యాచరణ బోధతః. సార్వభౌమ
సార్వభౌమం దర్శయతః, ఏనాం పశ్యత. పార్శ్వే శే రురుగేతి పశ్యత
దేశే అస్తమేతి.

తా. ఈ ద్విజరాజకుమారు లిరువురును తమ యాచారములను
సార్వభౌమనకు బోధించి యాచరించునట్లు గావిచుచున్నారు. తమ
దేశగౌరవమును వానికిఁజూపించుచున్నారు. వీరిని జూడుఁడు నూర్పుఁడు
నూర్పుదేశమున నుదయించుచున్నాఁడు. పశ్చిమదేశమున గ్రమించు
చున్నాఁడు భారతభూమి తెలుఁగుతోనిండి సాశ్చాత్యదేశ మంధర
బంధుర మగుచున్నది.

36. భూదేవోత్తమ రచితో రుచు నృపతి

శక్త ద్వాదశ శత యోజనాని గన్తుమ్,
తత్రా ప్యాచిత భరధారణే సమర్థః
నాకే హర్షివ మథ సజ్జతో బభూవ.

వా. :- భూదేవేతి :- అథ సభాన నృపం. భూదేవోత్తమేన
భూదేవోత్తమేన, తార కేణేత్వర్థః. రచితః నిర్మితః ఉత్తః విశాలః
నృపతి విమాగాకారం నృపం, విమాన విత్వర్థః. ద్వాదశ శత
యోజనాని యోజనానాం ద్వాదశ శతం, తాదృశం విత్వర్థః. గన్తు
గన్తుం శక్తః సమర్థః, తత్ర తస్మిన్ ఆచితః పరిమాణవిశేషః భరః
భరణ తస్య ధారణేఽపి వహనేఽపి సమర్థః, శక్, నాకే ఆకాశే
విమానే త్రివిధే నాకః ఇత్యుక్తః, అహని దివాచ అహర్దీపం రాత్రి
దివం, సజ్జతః సంసిద్ధః, బభూవ అభూత్.

భూసుర స్తానః స్వశక్త్యా బృహద్విమలం నిర్మయే. విద్వాదశ
యోజనానూరం గన్తుం శక్తమ్, కించ. తత్రాచితం విధివం భారం
హర్షించ సమర్థమ్. తాదృశం విమానం సవర్ధం నూర్పుదేశే దివా
రాత్ర మతిష్ఠత్.

తా|| బ్రాహ్మణ కుమారుడైన తారకుడు తన శక్తిచే పక్ష్యా
కారముగ నొక పెద్ద విమానమును నిర్మించెను. అది వండ్రెండు వేల
యోజనముల దూరము ప్రయాణముచేయును. చాని యందుంచిన
బరువును గూడ మోయును అది యాకాశమున రేలుంబవల్పు సిద్ధ
ముగానున్నది.

37. అస్థాన్యా మితి స ఉవాచ భూమిదేవః

సర్వే మాం శృణుత సభాసదో మహాన్తః,
వాత్సల్యా దిహ గురుణేష సాధు శిష్యః
స్నిగ్ధో మేఽ క్షయత హిన్యతాత్మ తుల్యః.

వ్యా:- అస్థాన్యామితి :- సః భూమిదేవః భూసురః తారకః,
అస్థాన్యాం సభాయాం, ఇత్థం ఉవాచ అవోచత్, సర్వే సమస్తాః
మహాన్తః ప్రాజ్ఞాః, సభాసదః సభాస్థారాః!, మాం, శృణుత అకర్ణ
యత, ఇహ అత్ర, వాత్సల్యాత్ ప్రీత్యా, గురుణా ఆచార్యేణ, సాధు
శిష్య ఇవ యోగ్య చాత్రీ ఇవ, మహీధృతా సార్వభౌమేన, మేమమ,
స్నిగ్ధః వయస్యః రాజపుత్రో ఇత్యర్థః. "స్నిగ్ధో వయస్య స్సవయాః"
ఇత్యనురః. ఆత్మతుల్యః స్వగమనః, అక్రియత అకారి, ఉపమా.

ప్రయాణారంభ సమయే స తారకః సామాజికా నుద్దిశ్య, భోస్తు
భాస్థారాః! మద్వచనాన్యా కర్తయత యథా గురు రాత్మ శిష్యం
వాత్సల్యా దాత్మసమానం కరోతి ఇథా అయం సార్వభౌమః మన్నిత్రీ
మాత్మతుల్య మకరోత్.

తా|| ప్రయాణారంభ సమయమున నా తారకుడు సభలో
సభాసదుల నుద్దేశించి, ఓ సామాజికులారా! నా మాటలను వినుడు.
గురువు వాత్సల్యముతో నుత్తమశిష్యుని తనతో సమానునిగ గావించు
నట్లు ఈ సార్వభౌమాడు సాక్షియై నిత్యుని అభిమానముతో తనతో

సమానుని గాని చెను. అవలగా భావతశమునకు సార్వభౌమనిగా జేసెను.

38. తాం జీవాంతక శత బాణపాతితాం ద్వి

త్పుం బద్ధా మృతం తిలకిం న నిర్గతాశమ్.

రక్షిత్యదృశ మనుకమృతా ముమోచ

స్వేచ్ఛాయై శ్రుతిమత పుణ్యభూమి హంసీమ్.

వ్యా :- తామితి :- సః సార్వభౌమః, జీవాంతకాః ప్రాణావ హారిణః యే శతాః శతశతీయాః నిషాం బద్ధాః శరైః పాతితాం పతి తాం, ద్విత్పుం బద్ధాం శత్రుసముత్కాంతాం, బహుభృశం, రుద స్తీం దుఃఖతాం, నిర్గతాశాం నిరాశాం, శ్రుతిమాతా వేదసమ్మతా యా పుణ్యభూమిః భారతావనిః. తామేవ హంసీం హంసాజ్ఞనాం, ఉదృశం ఇత్థం, రక్షిత్యా సంరక్ష్య, అనుకమృతా దయయా, స్వేచ్ఛాయై స్వచ్ఛంద సభావాయ, ముమోచ అనుభవత్. గూఢకాలజ్ఞానః.

కూర్క బాణవిద్ధాం శత్రుసముత్కాంతాం జీవితే నిరాశాం రుద స్తీం హంసాజ్ఞానామిత శకర జన్య ఇతివిద్ధాం శత్రురాజన్య సంరుద్ధాం ముహుర్ముహు ద్దుఃఖతాం నిరాశాం భారతావనిం రక్షిత్యా అయం సార్వభౌమః కృత్యా స్వచ్ఛంద సభావాయ ముమోచయామాను.

తా! ప్రాణాంతకుల బాణము బెట్టులనుదిని, నిరాశతో దుఃఖం చుచున్న హంసాగణము గమనించి స్వేచ్ఛగా నెగునెటకు విడిపించినట్లు, ఈ చక్రవర్తి శత్రురాజు బాణవిద్ధయై శత్రుసంరుద్ధయై దుఃఖాశాం తయై ఆశావిరహతయైయున్న భారతావని గుక్తినిచ్చి, స్వాతంత్ర్యము నొసంగి యుద్ధరించెను.

39. అన్యన్యాన్తరకలహై ర్నిజాత్మజానాం

తాం వేదవిద్యై భియోచ్చక్తే శిష్యా.

స స్త్రస్తాం సుఖయతి భాగ్యదేవవత్స
క్మానాథో బుధనుత కర్మభూమి సాధీమ్.

వ్యా :- అన్యోన్యేతి :- నిజాత్మజానాం స్వీయపుత్రాణాం,
అన్యోన్యం సకస్పరం. ఆ స్త్రకలహాః అ స్త్రకలహాః. వేదప్రియాణాం
అభినుత పేదానాం, ద్విజానాం మిశ్రితాః. భయత్నత్ భయజ్ఞతాయా శ కేశ
శిష్టిః శకరాజన్య శాతనం, తయోన, స స్త్రస్తాం అతిభీతాం, తాం,
బుధనుతాం విబుధశ్లాఘాం. కర్మభూమి లేవ సాధీమ్ పరివ్రతా తాం, సః
క్మానాథః సోమం సార్వభౌమః, భాగ్యదేవ వత్ భాగ్యదేవతేవ, సుఖ
యతి సుఖతాం కరోతి. అవినాగస్థితో భూవనాంతర్యామినిః.

స్త్రపుత్రాణాం సు స్త్రకలహేన దుష్ట స్త్రుతి శాసనేన చయథా పతి
వ్రతా దుఃఖ మనుభవతి తథా ప్రజానాం స్త్రుతి కలహేన. దుష్టశకా
ధీశ్వర శాసనేనచ భాంలాఘవీ వీజితా దుఃఖమనుభవతిన్మ. తా
మిదానీమమం సార్వభౌమః దుఃఖసర్వశక్తః కృత్వాసుఖతా మరార్షీత్.

తా|| తన కుమారులు లోలోన నమించుచునుచుండ, పతి
దుష్టుడై తన్ను శాసించుచుండ, అతివ్రతమున నాత యెట్లు దుఃఖం
చునో యట్లు భారతీయమైనా దుష్టవ్రతమున కలహములచేతను,
కూరుడైన శకాధీశ్వరుని శాసనముచేత, అట్టిగా బాధపడు
చున్నది. దాసినీసార్వభౌమడు ఈ కారణము దుఃఖ సర్వశక్తును గావించి
సుఖవంతురాలను గావించెను.

40, బాన్ధవ్యం రిపుకులపీడనాయ చన్ద్ర
ద్విపస్నోద్ధ్య తవతి దివ్యపుణ్యమామే.
ప్రాచీనశ్రుతిమత సాధుకర్మ సిద్ధ్యై
సర్వత్ర ద్విజకుల సమ్మదోపలభ్యై.

వ్యా :- బాన్ధవ్యమితి :- ప్రాచీన శ్రుతానాం యా శ్రుతిః
వేదః తస్యాః మతాః సమ్మతాని, వినియోగం నీతిర్ధ్య. యాని సాధూని

కర్మాణి సత్కర్మాణి తేమాం సిద్ధ్యే సాధనాయ, సర్వత్ర సర్వదేశేషు,
ద్విజకులస్య ద్విజవంశస్య, సమ్మదః ప్రామాదః, తస్య ఉపబద్ధ్యే
ప్రాప్తయేచ, అద్య ఇదానీ, చంద్రోద్భవస్య దివ్యపుణ్యభూమేః భరత
భూమేశ్చ, బాన్ధవ్యం బంధుత్వం, ఇతి.

అనేన చంద్రోద్భవ భరతవర్షయోః బంధుత్వసమ్బంధనేన సకల
శత్రుసంహారః సమ్భవిష్యతి. వేదచోదిత సత్కర్మాణి నిత్యం నిర్విఘ్నం
ప్రచలిష్యంతి. సర్వత్ర ద్విజకులస్య సమ్మదః సమ్భవిష్యతి.

తా॥ వేదచోదితములైన సత్కర్మముల నాచరించుటకును,
నన్నిచోట్ల ద్విజకులము సంతోషవలననుడుటకును. సకల శత్రువు
లను నిర్మూలించుటకును, తేమా పండ్రోద్భవ భరతవర్షములకు బంధుత్వ
మేర్పడినది.

41. జామాతూః ప్రియతమ కర్మభూమిలక్ష్మీం
ప్రాపయ్య త్వ మనుజ శీఘ్రమేవాధీమన్,
శాంత్యేత్యగుహరణం నిజాత్మజాయై
దత్త్వాట్ట ద్విజయుగలం న సార్వభౌమః.

వ్యాః- జామాతురితి:- నః సార్వభౌమః చక్రవర్తి, హేధీమన్
అనుజ ! బుద్ధిమన్ సోదర ! జామాతూః దుహితూః పత్నీః, ప్రియతమాం
అతిప్రియాం కర్మభూమిలక్ష్మీం భారతవర్ష శ్రేయం, ప్రాపయ్య ప్రాప్య,
శీఘ్రమంద్రుతం, ఏహి ఆగచ్ఛ, ఇతివచం, శాంత్యా ఆజ్ఞాప్య, నిజాత్మజాయై
స్వదుహితే, హరణం యాతకం, ఉదాఅధికం, దత్త్వా వితీర్య, "యాత
శాంతి యద్దేయం నుజాయో హరణంచ ఇత్" ఇత్యమరః. ద్విజ
యుగలం కుమారద్వయం, ఐట్లనుచు.

హేసోదర ! ఏకం జామాతం కర్మభూమిరాజ్యే అభిషిచ్యత్వం
శీఘ్రమేవాగచ్ఛ, ఇత్యుక్త్వా, స్వపుత్రాయై అధికం హరణం దత్త్వాన
సార్వభౌమః ద్విజరాజదుమారిద్వయం మస్తావీత్.

తా॥ భరతహూమికి సార్వభౌమునిగా మన యల్లునకుఁ బట్టాభి
షేకముగానించి, నీవు వేగముగాఁదిరిగిరమ్ము అని తనసోదరుఁతోఁ
జెప్పి, తన కూతునధికముగ నరణమునిచ్చి, యాసార్వభౌముఁడా ద్విజ
రాజకుమారుల నిరువురను గొనియాడి విడిచెను.

42. ఆకాశాధ్వని యువరాజ ముద్ధర స్స
క్ష్మాదేవం తరుణవధూవరౌ పతితీర్తి.
సంజ్ఞయ ద్మృతమపి యోజనార్థమూర్ధ్వం
సాయం ప్రాగ్దిశ మస్మపన్మనోజవేన.

వ్యా :- ఆకాశాధ్వనీతి :- సుహితీర్తి పక్షియావం తద్విమానం
యువరాజం సార్వభౌమసోదరం, క్ష్మాదేవం భూసురంతారికం, తరుణ
వధూవరౌ నూతనదమ్పతీచ, ఉద్ధరన్ ఉద్వహన్, ఆకాశాధ్వని గగన
మార్గే, ఉర్ధ్వం ఉప, యోజనార్థం అర్థయోజనం, క్రోశద్వయ
హృత్ప్రమిత్సర్థః, ద్మృతమపి శీఘ్రమేవ, సంజ్ఞయ ఉద్దీయ, సాయం
సాయంకాలే, మనోజవేన మనోవేగేన, ప్రాగ్దిశం ప్రాచీమశాం,
అస్మవత్ సుసర్ప.

యువరాజేన తారకేన నూతన దమ్పతీభ్యాంచ సహితం తద్వి
మానం ఉర్ధ్వం క్రోశద్వయం గగనమార్గే ఉద్దీయ, మనోవేగేన
సాయంకాలే ప్రాచీందిశం యయా.

తా॥ అ విమానము యువరాజును తారకుని నూతన దంపతుల
నెక్కించుకొని, ఆకాశమున అర్థ యోజజము మీఁదికెగిరి, మహావేగ
ముతో సాయంకాల మగుసరికిఁ దూర్పుదిక్కును జేరెను.

43. త్రీటం కృశమపి భౌమవస్తు జాలం
దృగ్జ్యైస్స సప్పది విలోక్యైర్దవిష్టవ్,
సంస్పృష్టైర్నిరువమ సౌఖ్యదానిలేన
వ ప్త్యష్టైర్దృశగతి రస్తాస్సభావి.

శ్లో :- ఆకీటమితి :- ఆకీటకీటకాడిక మారభ్య, కృత మపి
 సునూత్నమపి, దవివృం అతిదూరస్థితం, భామవస్తుజాలం భూతలస్థితవస్తు
 సమూహం, దృగ్యన్త్రైః దూరదర్శనీయన్త్రై విశేషైః, సవది సద్యః,
 విలోక్య దృష్ట్వా; నిరుపయసౌఖ్యం అతులనుఖదాయకః యః అనిలః
 వాయుః తేన సంస్పృష్టైః సేవితైః, తైః తారకయువరాజాదిభిః,
 స్వప్నై ఇవ స్వప్నావస్థాయా మివ, అన్తరాహృదయే, అథనామధ్య దేశే
 అన్తరాతే, అద్భుతగతిః అద్భుతగమనం అన్వభావి, అన్వభూయత.
 ఉపమా.

గగనమార్గే సుఖదేన మిదుతా సేవ్యమానాస్తే రాజపుత్రా
 దముః దూరదర్శినీ యన్త్రైః భూమిష్టం దవివృం సునూత్నమపి వస్తు
 జాలం పశ్యన్తః స్వప్నదశాయా మివ అద్భుతగతి మన్వభూవన్.

తా॥ ఆకాశమార్గమునఁ బోవుచున్న యారాజకుమారాదులు,
 భూమిపై మిక్కిలి దూరముననున్న చిన్నచిన్న క్రిమికీటకాదులను
 గూడ దూరదర్శిని యంత్రముచే, చూచుచు, చల్లనిగాలి సుఖముగఁ
 దసులచుట, స్వప్నము ననుభవింపఁబట్టిన ప్రయాణము ననుభవించిరి.

శ్లో . సమ్భూయా నృపతనయస్య తారకస్యే
 త్యాయుష్యం మహితనుఖం స తోరణేషు,
 లేఖిత్వా విబుధపురీజనో మహేనా
 భుక్తాన ప్రముడితమానసో బభూవ.

శ్లో :- సమ్భూయాదితి - సః విబుధపురీజనః విబుధనగర
 పూర్జనసమూహః, నృపతనయస్య రాజకుమారస్య, తారకస్య భూమర
 కుమారస్య తారకస్య చ, ఆయుష్యం జీవితాయుః, మహితనుఖం దివ్య
 సుఖం చ, సమ్భూయాత్ సమ్మేషితత్వాత్ ఇతి ఏవం, తోరణేషు
 బహుద్ధ్వజేషు, లేఖిత్వా విలిఖిం, మహేనా ఉత్సవేన, "మహాఉద్ధవ
 ఉత్సవః" ఇతిమరః. అభుక్తాన ప్రముడితమనం తేన ప్రముడితం

సనుష్టం మానసం స్వాంతం యస్యశః, అభ్యుత్థానోత్సుక ఇత్సర్థః.
బభూవ ఆసీత్.

తారక రాజపుత్రాద్వాగమనవార్తాం శ్రుత్వా పౌరజన సమూ
హః విబుధనగరే బహిర్ద్వారేషు ద్విజరాజపుత్రయో రాయుస్సుభే
సమ్ప్నానే భూయాస్తామితి విలిఖ్యతేన తాన్ప్రత్యుద్గన్తు మున్యాక్
బభూవ.

తా :- తారక రాజకుమారులు తిరిగి వచ్చుచున్నారని తెలియఁ
గనే విబుధనగరపుర ప్రజలందఱును బహిర్ద్వారములందు రాజకుమారు
నకు తారకునకును చిరాయుస్సుములు గలుగుగాతమని వ్రాసి, వారి
నుత్సవముతో నెదుర్కొని తోరేర నుద్ముక్తులై యుండిరి.

45. స్వాధీనేత్ర సకల చక్రవర్తి సైన్యే
సజ్జీర్ణే విభుభువనే నిజప్రతాపే,
అయాతీతి నృపనుత స్సబన్ధమిత్ర
స్తేనన్దన్ విబుధపురీజనా వదన్తః.

వ్యా :- స్వాధీన ఇతి :- తే విబుధపురీ జనాః విబుధపురవాసినో
మానవాః. అత్రభరత వర్షే, సకలచక్రవర్తిసైన్యే సర్వస్మిన్ సార్వ
భౌమ సైన్యే, స్వాధీనే స్వవశే సతి విభుభువనే తోకే సర్వత్ర, నిజ
ప్రతాపే స్వీయతేజసి, సజ్జీర్ణే విభుభువనే సతి, నృపనుతః రాజపుత్రః.
సబన్ధమిత్రః బన్ధమిత్రసహితః అయాతి, ఆగచ్ఛతి, ఇతి ఏవం, వదన్తః
అలవన్తః అనన్దన్ అతుష్యన్

అస్మద్వాజపుత్రస్య భారతదేశస్థితం సర్వం సార్వభౌమసైన్యం
స్వాధీన మభూత్. స్వీయప్రతాపః నిభుభువనే వ్యాప్తో బభూవ. బన్ధ
మిత్రాదిసహితః రాజపుత్రః ఆగచ్ఛతి. ఇతి కథయన్తః సర్వే విబుధపుర
వాసినః పరమానంద మవిన్దన్.

తా। భారతదేశమందున్న సార్వభౌముని సైన్యమంతయును

స్వాధీనమః గావించుకొని, నిజప్రతాపమును లోకమునందంతట
వ్యాపింపజేసికొని, మనరాజకుమారుఁడు బంధుమిత్రాదులతోఁగలిసి
వచ్చుచున్నాఁడని చెప్పికొనుచు, విబుధపురవాసులందఱును బరమా
నందభరితులైరి.

46. స్వచ్ఛందం శ్రుతిగదితం యథేష్టకర్మా
ప్రొమ్యాత్మాభిలషిత జీవనం పున స్స్యాత్.
షట్కర్మేతి విబుధపత్రనేఽవగల్భం
చక్రే పావన ముపచిత్త్య గార్హపత్యమ్.

వ్యా :- స్వచ్ఛందమితి :- శ్రుతిగదితం. వేదవిహితం, యథేష్ట
కర్మ స్వాభిలషితం కర్మవిశేషం, స్వచ్ఛందం నిరుపద్రవం, స్వైరమిత్యర్థః.
అప్నోమిలభే. పునః భూయః ఆత్మాభిలషితం ఆత్మన ఇష్టం జీవనం పత్ర
నం, స్యాత్, భవేత్, ఇతి ఏవం, షట్కర్మా యాగాచరణశీలో
బ్రాహ్మణః, “అసా షట్కర్మా యాగాదిభిర్భుతః” ఇత్య
మరః. విబుధపత్రనే విబుధనగరే పావనం పచిత్రం, గార్హపత్యం
గృహస్థాశ్రమం. అథవా గార్హపత్యాగ్నిం, గృహస్థేనారాధితోఽగ్ని
గార్హపత్య ఇత్యుచ్యతే ఉపచిత్త్య సంవర్త్య అవగల్భంచక్రే రక్షయా
మాన,

తస్మిన్నగరే యజ్ఞా విప్రః, వేదోక్తం కర్మ అహ మితః పరం
స్వేచ్ఛయా కరిష్యే, స్వాభిలషితం పత్రనం పునః ప్రాప్స్యమి. ఇతి
నిశ్చిత్య, గార్హపత్యాగ్నిం గృహస్థాశ్రమం వాఉద్ధృత్య సంవర్తయమాన.

తా। ఆ విబుధనగరమున యజ్ఞశీలుఁడైన బ్రాహ్మణుఁడు, నాకు
వేదోక్తకర్మములను స్వేచ్ఛగా నాచరించుకొను నవకాశము లభించిన
దనియు, స్వాభిలషిత జీవనమును మరల ననుభవింపవచ్చుననియును,
దలపోయుచు గృహస్థాశ్రమమును గార్హపత్యాగ్నిని ఉద్ధరించి వృద్ధిప
ఱించు చుండెను.

47. పుణ్యేనాఖిల భారతావనీ జనానాం

రాజన్య ప్రియతనయా సద్దార మిత్రః,

సాధేఽ వాతర దచిరేణ నాకయానా

ప్రత్యూషే నిజపితృ చుమ్బిత యశస్వీ.

వ్యా :- పుణ్యేనేతి :- అఖిలభారతావనీ జనానాం సర్వేషాం భారతీయానాం మనస్సాణాం, పుణ్యేన పుణ్యఫలేన, రాజన్యప్రియతన యః రాజ్యః ప్రియపుత్రః. సదార మిత్రః ద్వారైః భార్యయా మిత్రేణ తారకేణ సహిత స్సన్, అచిరేణ క్షుణ్ణం. నాకయానాత్ విమానాత్, ప్రత్యూషే అహర్ముఖే, సాధే వ్యానాదే. అవాతాత్ అవతతార్య యశస్వీ కీర్తిమాన్, సః, నిజపితృ స్వజాతే. చుమ్బితో బభూవ. పితా తం పుత్రం చుచుంబే.

భారతీయానాం భాగ్యవశేన స రాజపుత్రః సదారమిత్రః ప్రాతఃకాలే సాధేఽ వాతరత్, స్వపితౄ చుమ్బితోఽవ్యభవత్.

తా|| ఆ రాజకుమారుడు భారతీయ భాగ్యధేయ ఫలప్రభావ మునఁ గుశలియై భార్యతోడను మిత్రుడైన తారకుమితోడను గూడి, సుఖముగఁ దెల్లవారునొక వేద్యుడై నిజపుత్రుడియ నాతని దగ్గరగా తీసికొని ముద్దిడెను.

48. తిష్ఠద్గు ఓతిపనుతం స చక్రవర్తి

భ్రాతా ప్రాజ్యభరతవర్ష పాలనాయ,

భూదేవై ర్జననుత మభ్యపీషచ త్తం

ద్యా క్షింహనన మధిరోపయన్ కృతజ్ఞః.

వ్యా :- తిష్ఠద్గతి :- కృత మనశానం జానాతీతి కృతజ్ఞః సః చక్రవర్తిభ్రాతా స్యాభోహనోదరః, యువరాజః జననుతం జన్మ శ్లాఘ్యమానం తం క్షితిపనుతం రాజకుమారం, తిష్ఠద్గు గోదోహనకాలే "తిష్ఠద్గు ప్రభృతీనిచ" ఇత్యేన తిష్ఠద్గుశబ్దో సహితః తిష్ఠన్త్యః గావః యస్మిన్ సః తిష్ఠద్గు, గోదోహనకాలః ప్రథమాసామాసాధికరణ్యాత్

అప్రాప్తః శతా ఆవ్యయీభావశ్చ నిపాత్యతే. పూర్వపదస్య పుంవ
ద్భావః. "గోప్రియో రువసర్జనస్యే"తి వ్రాస్యః. విశిష్టాత్సుపోలుక్.
ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్ భరతవర్షం తస్యపాలనాయ, సంరక్షణాయః
సింహాసనం సింహపీఠం, అధిరోపయన్ భద్రపీఠే నివేశయన్, భూదేవై,
భూసురైః, అభ్యషీషి చత్, అభిషేచయతిస్మి.

చంద్రద్వీపాధిపతి సోదరః కృతజ్ఞస్సన్ భరతవర్ష రాజకుమారం
సింహాసనే నివేశ్య, భారత భూపరిపాలనాయ శీఘ్రం బ్రాహ్మణైః
మంత్రపూర్వకం అభిషిక్తం కారయామాను.

తా|| కృతజ్ఞుడైన యా చంద్రద్వీపాధిప సోదరుడు భరతవర్ష
రాజకుమారుని సింహాసనముపై నుంచి భరతవర్ష మునంతను బాలింపు
మని పలుకుచు, మంత్రపూర్వకముగ బ్రాహ్మణులచే బట్టాభిషిక్తుని
గావించెను

49. గోవిప్రానవ నిగమోక్త ధర్మరీత్యా

సామ్రాజ్యం చిర మిహ పాలయేత్సుదిత్వా.

భూమిత్వాఽఞ్చితమకుటేన మిత్రశీర్షం

కర్తేత్థం న్మ భవతి తారకో నృపాణామ్.

వ్యా :- గోవిప్రానితి :- గావః ధేనూః విప్రాన్ బ్రాహ్మణాన్
అవ రక్ష. నిగమోక్త ధర్మరీత్యా వేదవిహిత ధర్మమార్గేణ, సామ్రా
జ్యం సార్వభౌనుత్వం, చిరం చిరకాలం, ఇహ అత్ర, పాలయ పరిపా
లయ, ఇతి ఉదిత్వా ఏవ ముక్త్యా, అఞ్చితమకుటేన పూజ్యకీరీటేన,
మిత్రశీర్షం వయస్య మూర్ధానం, భూ త్వా అలంకృత్య, తారకః
భూసురకుమారః, ఇత్థం ఏవం, నృపాణాం కరా రాజ్ఞాం నిర్మాతా,
బభూవ అభూత్.

గోబ్రాహ్మణాన్ సంరక్షయ, వేదచోదిత ధర్మమార్గేణ భూమన్
లం పరిపాలయ, ఇత్యుక్త్యా పరార్థ్యకీరీటేన తస్యరాజకుమారస్య.

మూర్ఖాన మలజ్ఞకార స తారకః, ఏవ మసౌ తారకో రాజ నిర్మా
తాఽసీత్.

తా! గోవులను బ్రాహ్మణులను రక్షింపుచుండుము. చక్క
వర్తివై భారతభూమిని చిరకాలము వేదోక్త ధర్మవద్ధతి ననుసరించి
పాలింపుము. అని పలుకుచు నా తారకుడు తన మిత్రుడైన రాజ
కుమారుని తలపైఁ గిరీటమునుంచెను. ఈ తీరున తారకుడు రాజనిర్మా
తయయ్యెను.

50. రాజన్యో జననుత సార్వభౌమ పుత్రీ
జానిః ప్రాజ్య భరతవర్ష చక్రవర్తీ,
ఆస్థానోపగత సమస్త భారతీయ
క్షణికా నిప్రియవచనా న్యవోచ దిత్థమ్.

వ్యా :- రాజన్యత్తి :- జననుతః జనశ్లాఘ్యః సార్వభౌమ
పుత్రీజాయా యస్యసః, సార్వభౌమ పుత్రీజానిః, సార్వభౌమజామా
తేత్యర్థః. “జాయాయానిశీతి” పాణినిః, ప్రాజ్యం ప్రభూతం యత్
భరతవర్షం తస్య చక్రవర్తీ, నూతన భరతవర్ష సమ్రాడిత్యర్థః. రాజ
న్యః ఆయం రాజకుమారః, ఆస్థానం సభామద్విరం ఉపగతాః ప్రాస్తాః
సమస్తాః సర్వే యే భారతీయ క్షోణికాః భరతవర్ష పాలకా రాజానః
తాన్, నిప్రియవచనాని నిప్రియవాక్యాని, ఇత్థం ఏవం వక్ష్యమాణీత్యా,
అవోచత్ ఉవాచ.

చంద్రద్వీప సార్వభౌమజామాలా భరతవర్ష నూతన సార్వ
భౌమః సః రాజకుమారః సభామద్విర సముపవిష్టాసి సర్వాన్ భరతవర్ష
రాజన్యా నుద్దిశ్య, ఏవం నిప్రియహిత వచనాన్యవోచత్.

తా|| చంద్రద్వీప సార్వభౌమః యల్లుడును నూతన భరతవర్ష
సార్వభౌమః నా రాజనీయః, తన సభలోనున్న భరత
వర్ష రాజులందరి నుద్దేశించి యిక్కడ విధిమునఁ బ్రయవచనము
లను బలికెను.

51. భోభోహృద్యజస ఇత్త్వరా మహాంతః
శృణ్వన్తు స్రాధిత సభాసదో భవంతః
మా మిత్థం విరచితవాన్ప్రచక్రవర్తీ
స్వచ్ఛందాధిప మిహ సర్వకర్మభూమేః.

వ్యా :- భోభోఇతి :- సుప్రజగః యోగ్యవ్రజా సముపేతాః
“నిత్యమసిచ్ఛ్రవజామేధయా” ఇతిసిచ్ఛ్ర. మహాంతః మహానుభావాః
ఇలాయాః భూమేః ఈశ్వరాః ప్రభవః భూతయః ప్రాధిత సభా సదః
ప్రఖ్యాత సామ్రాజికాః భవంతః యాయం శృణ్వన్తు ఆకర్ణయన్తు.
సః చక్రవర్తీ చంద్రద్వీపాధిపతి స్సార్వభౌమః, ఇహ ఇత్యి. సర్వకర్మ
భూమేః సమగ్రభారవర్షస్య. మాం స్వచ్ఛందాధిపం సతన్త్రం సార్వ
భౌమం, ఇత్థం ఏవం, విరచితవాన్ అగోత్.

భోభోరాజన్యశ్శ్రేష్ఠా స్సభాసదః! సర్వే భవంతః మదీయం
వచనం శృణ్వన్తు. స చంద్రద్వీపాధిప స్సార్వభౌమః మా మిత్థమిదానీం
భరతవర్ష సార్వభౌమ ముక్తార్హత్.

తా|| ఓ సభాసదులై స రాజన్య శ్రేష్ఠులారా! మీరు ప్రసిద్ధు
లరు, మహానుభావులరు, చక్కని ప్రజలుగలవారలరు. భూమిని
బాలించు ప్రభువులరు. మీరిందెఱుఁగి నా మాటలను వినుఁడు. ఆ
చంద్రద్వీపాధిపతియగు చక్రవర్తి స్వచ్ఛందాధిపముగ భరతవర్షము
నకు సార్వభౌమునిగఁ బట్టాధిపముగా నిలిచెను.

52. కారుణ్యా దివా సుదివా వయం స్వతంత్రాః

శ్రీమన్తే బుధనుత చక్రవర్తిన స్స్మః,

కుర్వాణా స్వతత పరస్పరానుకూలం

సుఖ్యామాగమనియతాత్మ రాజకృత్యమ్.

కారుణ్యాదితి :- బుధనుత చక్రవర్తినః ప్రశస్త సార్వభౌమస్య, కారుణ్యాత్ కృపయా, ఇహ ఇదానీం, వయం సుదివాః సుదినాః, శోభనం దివా యేషాంతే సుదివాః. భాగ్యశాలిన ఇతి భావః. "దివాహ్ని"త్య మరః, వయం స్వతంత్రాః స్వచ్ఛంద జీవినః, శ్రీమన్తః సమృద్ధుపేతాః. బుధనుతాః విబుధ శ్లాఘనీయూః చక్రవర్తిన సార్వ భౌమాశ్చ, స్మః అభూమ, వయం, సతతం సంతతం, పరస్పరానుకూలం అన్యోన్యానుకూలం యథా తథా, ఆగమనియతం శాస్త్రసమ్మతం ఆత్మ రాజకృత్యం స్వరాజ్యపరిపాలనం, కుర్వాణాః కుర్వంతః సుఖ్యామ సుఖ మనుభవామ.

సార్వభౌమాను గ్రహేణ వయం శ్రీమన్తః స్వతంత్రాః చక్ర వర్తినః అభూమ. ఇతః పరం వయ మన్యోన్యానుకూలం స్వరాజ్యపాల నం యథాశాస్త్రం కృత్వా సుఖం జీవామ.

తా! సార్వభౌముని యనుగ్రహమున మనము శ్రీమంతులము స్వతంత్రులమునై తిమి. సర్వజన శ్లాఘనీయులమునై తిమి, మనమంద టము నొకరితో నొకరము సహకరించుకొనుచు, ననుకూలురమై శాస్త్రవిహితవద్ధతిని మన రాజ్యమును బాలించుకొనుచు సుఖముగా జీవించెదము.

53. శుభ్రాంశుం రవిరివ మా మధీదిపద్వ్య

నామాద్యాః ప్రథయత సార్వలౌకికం మే,

నర్వజ్ఞో ద్విజమణి రుష్ట రశ్మితేజాః

శ్రీమాన్ప్రేష భరతవర్ష భాగ్యదేవః.

వ్యా :- శుభ్రాంశుమితి :- యః రవిః సూర్యః శుభ్రాంశుమివ
 చంద్రమివ, "విధుస్సుధాంశు శుభ్రాంశు" రిత్యమరః. మాం అదీదివత్
 స్యాకాశయత, యః, మేమమ, నామ నామధేయం, సార్వతాకికం సర్ప
 లోకవ్యాప్తం యథా తథా. అవగ్రహయత ప్రథయామాస, స ఏషః
 సోఽయం తారకః, సర్వజ్ఞః సర్వవిజ్ఞానవేత్తా, ద్విజమణిః భూసురరత్నం,
 ఉష్ణరశ్మేః సూర్యస్య తేజః ఇవతేజః ప్రతాపః యస్యసః, సూర్యసమా
 నతేజస్కః, శ్రీమాన్ శోభాయుక్తః, భరతవర్షస్య భరత భూమేః,
 భాగ్యదేవః అదృష్టదేవతైవ.

ఉపమాలిङ్కారః. రూపకంచ.

అదిత్యః యథా స్వకిరణైశ్చంద్రముద్దీపయతి తథా అయం తార
 కః మాంతేజస్విన మకార్షీత్, కింఞ్చ మన్నామధేయం సకలలోక విదిత
 మితనోత్, ఏషసర్వజ్ఞః రవి రివ తీవ్రప్రతాపః. అయం బ్రాహ్మణరత్నం
 భరతవర్ష భాగ్యదేవతైవ.

తా॥ సూర్యుడు తన తేజస్సునిచ్చి చంద్రునిఁ గాంతిమంతునిగా
 నొందించినట్లు, ఈ తారకుఁడు తన మహిమవలన వన్నింతవానిని గావిం
 చెను. నాపేరు నల్లిక్కులఁ బ్రసిద్ధమగునట్లు చేసెను. ఈతనికిఁ దెలియుని
 విద్యలేదు. ఈతఁడు బ్రాహ్మణజాతిలో రత్నమే. ఈతఁడు రెండవ
 సూర్యుఁడే. భరతవర్ష మునకు భాగ్యదేవతయే.

54. మన్నిత్రం మమ శరణం మదిష్టదైవం
 భూదేవం నకల జగద్గురుం స్వతస్త్వమ్,
 నిత్యం సంశ్రిత జనతారకం ప్రణమ్య
 స్వచ్ఛందం పృథు భరతాననిం భునజ్మి.

వ్యా :- మన్నిత్రమితి :- మన్నిత్రం మమ వయస్యం, మమ శర
 ణం మద్రక్షకం, మదిష్టదైవం మమ భీష్టదేవం. భూదేవం భూసురం
 సకలజగద్గురుం సర్వలోకాచార్యం, సంశ్రిత జనతారకం, భక్తజనో

ధారకం. స్వతంత్రం స్వచ్ఛందం, తారకం, నిత్యం సర్వదా, ప్రణమ్య
సమస్కృత్య, వృధుభరతావని విశాలభరతవర్షం, స్వచ్ఛందం
స్వేచ్ఛయా, భుసజ్ఞ అనుభవామి.

అయం తారకః మత్సఖః. మద్రక్షకః, మదభీష్టజేవః, అయం
జగద్గురుః సర్వతంత్ర స్వతంత్రః, ఆశీతజః తారకః. ఏవం నిత్యమహం
ప్రణమ్య, స్వేచ్ఛయా భరితామి పాలయామి, తత్సఖ మనుభవామి

తా! ఈ తారకుడు నామిత్యుడు. నా రక్షకుడు, నా జేవుడు.
ఈతడు స్వతంత్రుడు. జగద్గురువు, భక్తులనుద్ధరించువాడు, ఈ
భూసుర శ్రేష్టుడు నిత్యము సమస్కారములనుగావించి, స్వేచ్ఛగా నీ
భరత భూమిని బాలించి యా సుఖముననుభవించును.

55. సన్మాలా మలినవ సార్వభౌమ ఇత్థం

సంస్తుత్వాత్మసఖ మతీవ సృజ్యమానః.

కణ్ఠం న్యక్తిపదభిత్ గ్రజాతి మాళేః

స్థానే భూపతిమ కృతజ్ఞతా మహత్త్వమ్.

వ్యా :- సన్మాలేతి:- అఖినవసార్వభౌమః భరతవర్ష నూతన
చక్రీవర్తీ స రాజకుమారః, ఆత్మసఖం స్వసుహృదం, ఇత్థం ఏవం.
అతీవ అత్యధికం, సంస్తుత్యుత్తా, సృజ్యమానః శ్రద్ధయా సుహృదయః.
“సృజేః శ్రద్ధోవవన్నే కర్తవ్యే వేతి వాచ్యమ్” ఇతి పచనాత్సాధుః,
అగ్రజాతిమాళేః వివశిరోముణేః, తారకస్య, కణ్ఠ మధితః గలసీన్, సన్మాలాం
ఉత్తమాం పుష్పసంజం, న్యక్తిపత్ నిచిక్షేవ. భూపతిమ
రాజసు, కృతజ్ఞతామహత్త్వం కృతజ్ఞతాయాః పహిమా, స్థానే
ఉచితమేవ, స్థానే ఇత్యవ్యయః

నూతన భరతవర్ష సార్వభౌమ స్స రాజపుత్రః తారక మేవ
మభిష్టుత్య, తద్గతే అనుత్తమాం పుష్పసంజం న్యక్తిపత్. తద్భుక్తమేవ
రాజాన సర్వదా కృతజ్ఞా ఏవ భవన్తి. తస్మహత్త్వం వర్ణితు మశక్యమ్

తా! భరతవర్ష నూతన సార్వభౌముఁడైన యా రాజకుమారుఁడు
తన మిత్రుఁడైన తారకునిట్లు మిక్కిలిగఁ గొనియాడి యాతనిమెడలో
నొక నుంచి పుష్పమాలనిడి యాతని గౌరవించెను. అది యుక్తమేకదా!
రాజులెప్పుడును కృతజ్ఞులై యుందురు, తన్మహిమ వర్ణనాతీతము.

56. ద్వేష్టా త్వా మిహ యది కోఽపి మన్దభాగ్య
స్సాహాయ్యం మమ సపది త్వ మర్థయస్వ,
భాషిత్యేతి స దుహితుః పతిం జగామ
భ్రాతృ త్మాలయ మథ చక్రవర్తిమౌళేః

వ్యా :- ద్వేష్టితి :- ఇహ అత్ర, కోఽపి కశ్చన, మన్దభాగ్యః
భాగ్యహీనః, త్వాం భవంతం, ద్వేష్టా యది తవ శత్రుః భవేచ్ఛేత్,
సపది సద్య ఏవ, మమ మే. సాహాయ్యం సహాయకత్వం, అర్థయస్వ
యాచస్వ. ఇతి ఏవం దుహితుః పతిం జామాతరం. భాషిత్యాఉక్త్వా,
అథ అనంతరం, చక్రవర్తిమౌళేః భ్రాతృ చన్ద్రాద్విపాధివ సోదరః,
ఆత్మాలయం స్వభవనం, జగామ అగచ్ఛత్.

తవాత్ర యది కశ్చనావరాధీ భవేత్ తదా సద్య ఏవ మహ్యం
నివేదయ, తమహం నాశయిష్యామి త్యుక్త్వా చక్రవర్తి సోదరః స్వభ
వన మయాసీత్.

తా! ఈ భారతవర్షమున భాగ్యహీనుఁడెవ్వఁడయిన నీకు విరు
ద్ధముగ నుండిన యెడల వెంటనే నాకుఁ దెలియఁజేయుము, నేను నీకు
సాయమునుగావించి శత్రునిర్ములసముఁ జేయుదుననిపలికి యా సార్వ
భౌమ సోదరుఁడు స్వగృహమునకుఁ బోయెను.

57. ఉద్యానం తత ఇవ చైక్విశ స్వగేహం
ప్రాప్య ద్రాగఖిజన బన్ధువార్ధి చన్ద్రః॥
స్వికృత్యోచితలలనాం గృహస్థరాయం
సన్తానం బహు తనుతే స్మ తారకోఽపౌ.

వ్యా :- ఉద్యానమితి :- తనః అనంతరం, అభిజనేకులే యే
 బంధనః సమృద్ధినః తవ వార్ధిః సముద్రః తస్య చంద్రః ఇన్దుః, చంద్ర ఇవ
 స్వకులానంద దాయకః, "కులేఽవ్యభిజనో జన్మభూమావపీ" త్యమరః,
 చైత్రః మధుమాసః, ఉద్యానమివ ఉపవనమివ, ద్రాక్ష శీఘ్రం,
 స్వగేహం స్వభవనం, ప్రాప్య ఆగత్య, గృహస్థానాం గేహినాం
 రాయం సమృదం, గృహలక్ష్మీ మిత్యర్థః. ఉచితలలనాం అనుకూలాం
 కాంతాం స్వీకృత్య వణీయ, బహు అధికం, సంతానం సంతతిం, తనుతేస్మ
 విస్తారయామాసు, అధికసంతానవాన్భ భూవ.

తనః స్వకులానందదాయా స తారకోఽపి ఉద్యానం మధు
 మాస ఇవ స్వగృహం ప్రాప్య అనుకూలాం కాంతాం స్వీకృత్య బహు
 కుటుంబ్యా బభూవ. ఉపమాలజ్కారః.

తా। ఆ తారకుడు కూడ బంధుజనుల కానందదాయుడై చైత్ర
 మాస ముద్యానవనమును జొచ్చినట్లు తన భవనమును బ్రవేశించి,
 అనుకూలవతియగు గృహలక్ష్మిని బరిణయమాడి పెద్దకుటుంబియ్యెను,

58. ప్రాప్యాజీ దుదతి న కోఽపి పుణ్యభూమౌ
 సర్వకాఖిల మనుజ్జోభవత్స్వ తన్త్రః
 పద్ధత్యాన్య నహి బభూవ దుష్టబాధే
 త్యాకాస్తే జన మిద మిత్థమేవ కావ్యమ్.

వ్యా :- ప్రాప్యాజీదితి :- పుణ్యభూమౌ భారతావనౌ, కశ్చి
 దపి మానవః, దుదతి న ప్రాప్యాజీత్ దుదంతం పుత్రాదిక మనాదృత్య
 చతుర్థాశ్రమం న స్వీచకార. యస్యచ భావేన భావలక్షణమ్! ఇతి
 సప్తమీ. అఖిల మనుజః సర్వోఽప్యజనః, స్వతన్త్రః స్వచ్ఛందః అథ
 పత్ ఆసీత్. అస్యరాజ్ఞః పద్ధత్యా పరిపాలన మార్గేణ, దుష్టబాధాది
 చో రాద్యుపద్రవః. నహి బభూవ నాసీత్. ఇదం కావ్యం ఆయం గంభీర

జనం జన సమూహం, ఇతమేవ వత్సమాణరీత్యా, ఆశాస్త్రే ఆశిషం
దదాతి,

త న్నూతన సార్యభౌమస్య పాలన సమయే భరతభూమా కోపి
మానవః దారపుత్రాదిక మనాద్యత్య నన్యానం న స్వీచకార, తేషా
మనుమతి ముపలభ్యైవ పరివర్త్యభూవ. కుత్రాపి జారచోరాది దుష్ట
బాధాః న బభూవుః, ఏతత్కా-వ్యమపి వత్సమాణరీత్యా ఏవమేవ
ఆశాస్త్రే.

తా! ఆ నూతన సార్యభౌముని పాలనమున భరతభూమియందు
భార్యాపుత్రాదులు దుఃఖించుచుండగా సన్న్యసించువారు లేరు, జార
చోరాది దుష్టబాధలెచ్చటను గానరావు. ఈ కావ్యముగూడ నిట్లే
జనుల నాశీర్వదించుచున్నది.

కావ్యాల విశ్లేషితమ్

59. భవ్యం నాగర విక్రమం గజహయం

జ్ఞానమృవాణ శృతిం

భక్తిం రాజిత జన్యరజ్జ జయనం

బోగ క్రియోదాతతామ్,

జగ్ధిం యజ్ఞీయయత్న కృద్విజవరా

చారం ప్రభాసః క్షమాం

మామ్పన్థో భవనం భవా న్నజతు సూ

తిమ్పాధతాం భద్ర మామ్.

ఇతి బ్రహ్మశ్రీ మహర్షానాది భట్ట నారాయణదాన మహాకవి
వరచితే తారకాభ్యే మహాకావ్యే

పశ్చిమస్వర్గః.

సమూర్ణం శావ్యమ్

వ్యా :- భవ్యమితి :- బన్ధోహేబాన్ధన ! భవాన్ త్వం భవ్యం
కుశలం, "భవ్యం కుశలం క్షేమ మస్త్రియాం" ఇత్యమరః. నాగర విక్ర
మం నగరజనాక్రమణం, గజహయం గజాశ్వాది సమృదం, సేనాజ్ఞత్వా
దేకవద్భావః జ్ఞానం ఆత్మజ్ఞానం, "మోక్షే ధీర్జ్ఞాన మన్యత్ర విజ్ఞానం
శిల్పశాస్త్రయో" రిత్యమరః, తత్ జ్ఞానం బ్రువాణా కథయన్తి
యాశ్శుతిః వేదః తాం ఆత్మావబోధక వేదజ్ఞాన మిత్వర్థః, భక్తిం
పూజ్యేష్వనురాగం, రాజతః ప్రకాశితః యః జనరజ్ఞః యద్ధరజ్ఞః, తత్ర
జయనం జయం, "జయనేజయః" ఇత్యమరః, భోగక్రియాయాం సుఖ
సమృదనాదివ్యాపారే, ఉదారతాం జౌదార్య బుద్ధిం, జగ్ధిం భోజనం,
"జగ్ధిస్తుభోజన" మిత్వమరః, యజ్ఞాయ అర్హం యత్ కర్మతత్ యజ్ఞ
యం తస్య కృతః కర్తారః యే ద్విజవరః విప్రశ్రేష్ఠాః తేషా మాచార
రం, యజ్వబ్రహ్మణాచార మిత్వర్థః, ప్రభాసః ప్రకృష్టాః భాసః కాన్తిః
కీర్తినిసరా నిత్వర్థః, శ్రమాం సహనశక్తిం, అథవా భూమిం, మాం
లక్ష్మీం, భవనం గృహం, నూతిం సంతతిం, చ ప్రజతు గచ్ఛతు
ప్రాప్నోతు, హే భద్ర ! భవాన్ త్వం మాం బోధతాం బోధస్య.

భో మానవ ! మత్పరనేన త్వం కుశలం విక్రమం సమృదం
విద్యాం భక్తిం జయం భోగం భోజనం యజ్ఞాచరణం కీర్తిం శ్రమాం
గృహం సంతానం చ ప్రాప్నుహి మాం సర్వేభ్యో బోధయ"
ఇతి శావ్య మాశాస్తే.

తా|| ఓ భూ పుత్రా నమః బ్రహ్మమనంతరము నీవియో క్షేమ
మను గరజన విక్రమమును గజహయ జ్యేష్ఠత్వమును ఆత్మజ్ఞాన
మునుచు వేదవిద్య, పుణ్యాలందు భక్తి, భగవద్భక్తికి ఉత్తరంగ

ములందు జయమును, భోగానుభవమును, భోజనమును, యజ్ఞలయా
చారమును మంచి కీర్తిని, ఓరిమిని, భూమిని, లక్ష్మిని, గృహమును,
సంతానమును బొందుము. నన్నితరులకు బోధింపుము, అని యీ
శావ్యమాశీర్వాదించుచున్నది.

నూచన :- ఈ చక్రబంధ పద్యమున మూడవచక్రమున “నారాయణ
దాసు” అను కవినామము, ఆరవచక్రమున ‘విజయనగరం’
అను నివాసస్థానము ఉపనిబద్ధములు.

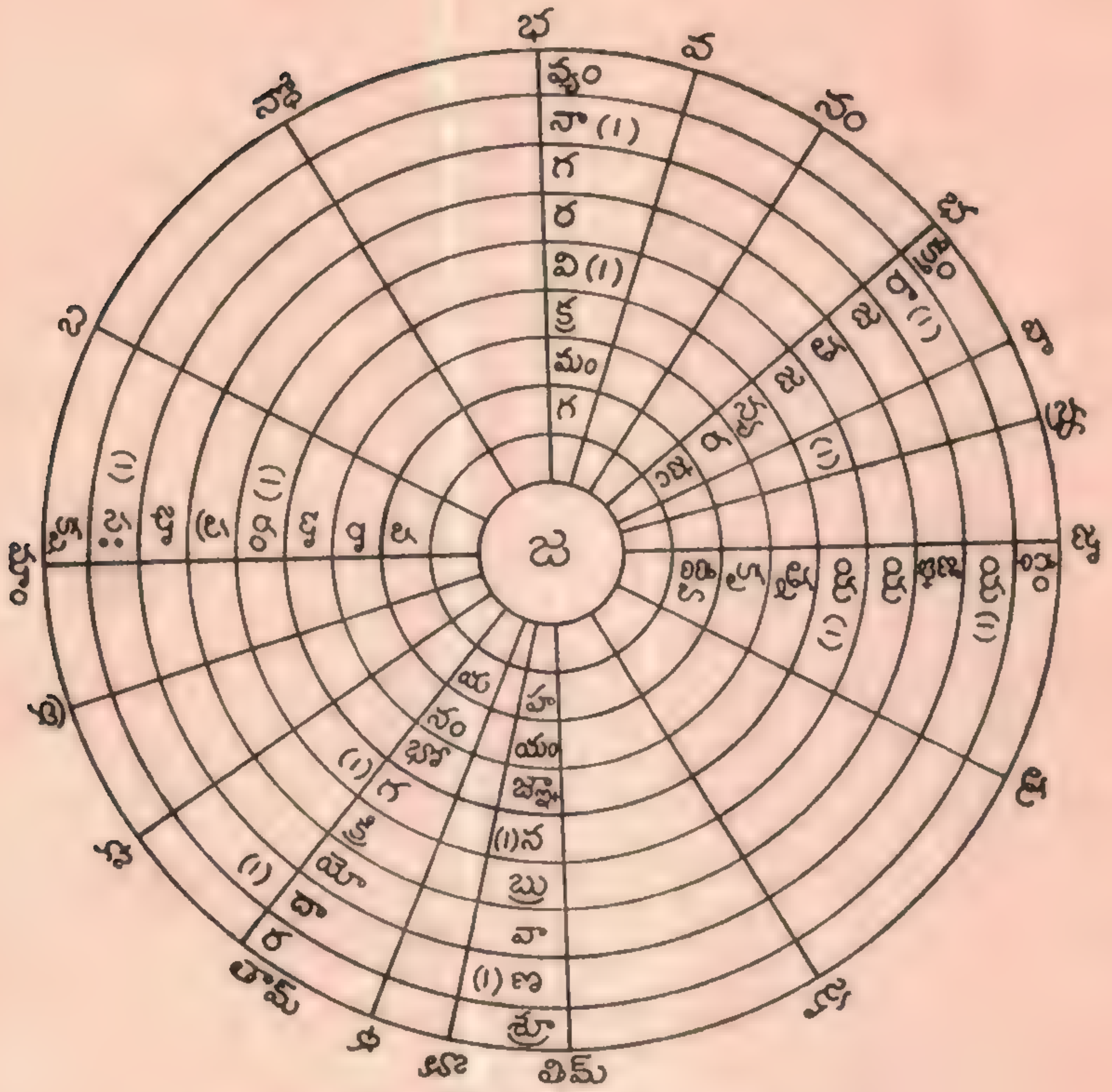
ఏవం బ్రాహ్మీభూషణ బ్రహ్మశ్రీ రాంధట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి
విరచితాయాం భావార్థదీపికాఖ్యాయాం వ్యాఖ్యాయాం

పశ్చిమస్సర్గః.

సమూర్థ మిదం శావ్యం

ఓం తత్సత్.

చక్రబద్ధ:

(తృతీయ చక్ర) నారాయణదానః
(షష్ఠ చక్ర) విజయనగరం

Diagram of the Earth's orbit around the Sun, showing the path of the Earth and the position of the Sun.

త ప్పొ ప్పు ల ప ట్టి క

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
3	4	ఖ లోక	ఖలలోక
	15	పరిష్కరోమి	పరిష్కరోతి
		అలఙ్కరోమి	అలఙ్కరోతి
4	11	జ లేన	బలేన
	13	మవ్యత్తవతే	మవ్యత్తవతే
	22	శ్వశక్తి	స్వశక్తి
	24	నిర్లాతి	నిర్మాతి
5	12	ఒకనొకవేళ	ఒకానొకవేళ
6	7	లణక్ష	లక్షణ
	16	లన్వియు	లన్నియు
	18	విన్య	విన్య
	24	సరిత్	సరిత్ అస్తి.
	25	కల్పతరురితి	నామ నామధేయో యస్యసుః
7	10	వాని	దాని
	16	దేవభాషా	దేవభాషా
	22	ప్రవచ పటుః	ప్రవచన పటుః
8	16	దుష్ట	దుష్ట
	25	షద్యాహ్మణ	సద్యాహ్మణ
9	16	ప్రశన్తా	ప్రశాన్తా
	26	హాదినీ	హాదినీ
11	8	సుఖేను	సుఖేషు
		దుఃఖేను	దుఃఖేషు
	11	పుష్పధాభ్యాం	ప్రప్సధాభ్యాం

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
12	3	పుణాత్మనోరితి	పుణ్యాత్మనోరితి
	23	శుత్యా	శ్రుత్యా
13	7	తథదై	తథైవ
	24	నుడి	నుండి
	25	నఁ	నఁ
15	8	దత్తివ్రియంతే	దత్తివ్రియంతే
	15	భ్రమకారం	భ్రమకారణం
16	3	చిహ్న	చిహ్న
	14	ధరావతల	ధరాతల
17	1	మర్త్యః	మరః
	17	ఇహ అత	ఇహ అత
	23	మడలమున	మండలమున
19	34	గది ద్వివ్య	గదీ ద్వివ్య
21	17	సంపూర్ణముగ	సంపూర్ణముగ
	18	మైధుముల	మైధునముల
23	14	యుందును	యుందును
	23	యక్తాయ	యక్తాయ
25	1	దేవాస్సత్వోకం	దేవాస్సత్వోకం
26	11	చ్చాదితం	మనుజాయుః
	20	జన్మించి	జన్మించి
	21	మరణించుటకు	మరణించువటకు
27	1	బూబుధతాం	బోబుధతాం
	14	దుఃఖమేకానతో	దుఃఖమేకాన్తతో
	18	నుబనుయ	నుఖనుయ

పేజీ

వంక్రి

తప్పు

ఒప్పు

28

18

తాయేతు

తాయేతు

19

అజన్య

అజన్య

20

సృష్టి

సృష్టి

21

యన్య-భావణ

(వభావణ)

22

ద్వన్యన్య

ద్వన్యన్య

29

19

వభావ-

వభావ-

31

22

కల

కుల

32

7

అనేక

అనేక

33

19

అజ్ఞ-దేశ

అజ్ఞ-దేశ

34

18

వారయతి

వారయతి

39

9

"మూర్ఖః ఆచరితం ఉపకారం
అనాలోచ్య స్వభావేన-"

7

సన్దర్శ

సన్దర్శ

40

11

తేవ

తేవ

41

18

మన్య

మన్య

14

యన్య

యన్య

42

20

న్యమ

న్యమ

43

7

నిశ్చయ

నిశ్చయ

2

పాయో

పాయో

3

జీవః

జీవః

45

6

సోమవిష్టే

సోమవిష్టే

47

4

పాయః

పాయః

6

జూచును

జూచును

నిగ్రహ

నిగ్రహ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
48	4	మద	మగ
	11	ద్రధివానం	ద్రధిమానం
	17	సతార	సతారకః
51	4	కార్మా	కర్మా
53	10	సంగణ	సంగహణ
	14	మారీణం	మారిణం
	8	పణ్ణతానం	పణ్ణతానం
54	13	స్వతస్త్రభావ	స్వతస్త్రభావ
55	22	బాల	బాల్య
	3	యస్యా	యస్యాం
57	10	మహదనురక్త	మహదనురక్తః
59	22	తనవతి	తనవతి
60	2	నిపుణుతరమతిసా	నిపుణుతరమతిసా
61	10	విహిత	విరహిత
	1	మవశ్యం	మవశ్యం
62	9	ప్రగాఢ	ప్రగాఢం
	23	శేహీ	శేహీ
	12	ధ్వాంతు	ధ్వాంతు
64	4	మదమతః	మదమత్తః
65	5	నిపాతితః	నిపాతః
	17	నూషయిత్వా	నూషయిత్వా
	3	ముగ్ధ	ముగ్ధ
66	13	అమత	అరమత

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఓప్పు
67	12	ఖట్లా	ఖట్వా
	19	యోగముల	యోగముల
68	11	పండ్లలను	పండ్లను
69	16	నుద్	విద్
	21	అట్లుని	అట్లుని
70	9	స్పష్టికృతం.	స్పష్టికృతం.
	24	అభిదాయ	అభిధాయ
73	3	యారనా సర్వవిషయములయారనా సర్వవిషయముల	
75	4	భోగముల	భోగముల
	19	అవిధయత్	అవిధయత్
77	11	సమీపమునను	సమీపమును
	18	జనీతి	జననీతి
	23	సన్ధ్యయోః	సన్ధ్యయోః
78	2	కింకరవ్యతా	కింకరవ్యతా
	2	చిన్తయన్తి	చిన్తయన్తి
	8	అనశ	అనిశ
	18	వక్షాణం	వృక్షాణం
79	2	మిదవిష్ట	మిదవిష్ట
	9	అశక్తః	అశక్తః
79	10	భూపాలపుత్రః	భూపాలపుత్రః
	22	వక్త్రాస్య	వక్త్రాస్య
80	3	పార్థివ	పార్థివ
	24	సన్మత	సన్మత

పేజీ	సంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
81	1	శ్రేష్ఠుడైన	శ్రేష్ఠుడైన
	16	చంద్రాత్	చంద్రాత్
82	14	అస్యం	అస్యం
	18	లాంటి	వంటి
83	24	వృద్ధియే	వృద్ధియే
84	1	మి	నన్మి
	7	గి జితం	గి జితం
	14	శబ్దశ్య	శబ్దస్య
	19	సమూహార్థ	సమూహార్థ
86	3	లజ	లజి
	6	స్థావకాః	స్థావకారిః
92	23	శ్రేష్ఠం	శ్రేష్ఠం
99	20	న్దివయన్	న్దివయన్
	24	ఉద్గీరయన్	ఉద్గీపయన్
100	19	మధ్యే	మధ్యే
	22	దీప్తావిర	దీప్తావిరి
	25	తామితి	తామితి
101	11	షష్ఠి	షష్ఠి
104	2	మృగీరివ	మృగీరివ
	21	నర్పథం	నర్పథం
105	22	పరవశా	పరవశా
112	10	సమ్మతి	సమ్మతి
	22	తస్మా	తస్మా

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
114	19	నది	నదీ
117	24	యుధ	యుద్ధ
122	19	నిరువరను	నిరువురను
123	22	ద్రస్తు	ద్రస్తు
125	16	వృదీనాం	వృవదీనాం
	21	అజులీయక్తః	అజులీయక్తః
126	12	కాలోచితఆయుధ =	కాలోచితాయుధ
	20	కుతుః	కలితః
127	17	అధిష్ఠితం	అధిష్ఠితం
129	20	వరా	వీరా
131	7	త్వదీయోభిల	త్వదీయోభిల
135	8	సింహవేతి	సింహవేతి
	18	ప్రాటిశి	ప్రాగ్దిశి
		ఆర్థ్య	ఆర్థ్య
141	23	నుష్యతే	ముష్యతే
142	5	అక్ష్లోస్సమీపే = అక్ష్లోస్సమీపే	
123	7	కవితా	కలితా
144	7	హరిణి	హరిణి
148	6	భవాదృగ్వీర = భవాదృగ్వీర	
	4	ధీరా	ధీరా
	7	ఇతిధ్యౌ	ఇతి
	4	జనన్ద్యౌ	జనవన్ద్యౌ

సంఖ్య	పంక్తి	తత్పు	విత్పు
149	5	ముతార్పు	మతార్పు
	13	వృధృతి	వృధృతి
150	10	సార్వభౌమ	సార్వభౌమస్య
151	13	ఉల్లేఖకారశ్చ = ఉల్లేఖాలక్ష్కారశ్చ	
154	21	ద్వివచ్చమీ = దినావచ్చమీ	
156	16	ఇత్థ	ఇత్థం
	20	యోదాన్యపూ	
			యోధాశ్చతూ
158	2	ఇతి	ఇవ
	23	వహ్నికిలాః = వహ్నికీలాః	
160	8	వదార్థేస్సకం	
			వదార్థేస్సకం
	19	ద్వివస్థ	ద్వివస్థ
162	20	సాసి	సాసీ
164	16	విచ్ఛన్న	విచ్ఛన్న
	18	తత్తైః	వత్తైః
165	10	మాహూ	ముహూ
167	8	వృమనావీ	క్షీవృమనావీ
	15	అనంగీత్	అనంసీత్
	16	భుటితి	రుటితి
176	2	దిదృగ్విజయ = దీదృగ్విజయ	
	10	నస్పాత్	నస్పాత్
182	14	అనశిష్య	అనశిష్యం
	16	రాయ	రాయ

పేజీ	పంక్తి	తప్పు	ఒప్పు
183	16	మద్యాతరం	మద్యాతరం
185	5	నదన్పుట	వదన్పుట
	14	నగరనికరం	నరవరనికరం
186	8	గాణాః	గణాః
187	19	మహా	మహా
188	3	సులవం	సులనం
	17	నగమ	వగమ
190	2	మద్యచం	మద్యచనం
	3	భారతవర్ష	భారతవర్ష
		జ్ఞాతౌ	సజ్ఞాతౌ
	6	సి హాసన	సింహాసన
198	8	మృజ్ఞా	మృజ్ఞా
194	14	ఇత్యమరిః	ఇత్యమరిఃకరిః
201	13	భ వేదిత	భ వేదితి
202	8	మోహాస	మోహాం న
	11	అతివనం	అపివతిం
		వరాః	వరాః
203	1	లే చో	లేనిచో
	11	జీవి ప	జీవింప
205	18	వసావహితాం	వసావహితార

పేజీ	వంక్రి	తప్పు	ఒప్పు
207	7	రాజపుత్తుని	రాజపుత్రిని
	19	గ్రాహమేవ	గ్రాహ్యమేవ
208	26	లాజ	రాజ
200	1	ప్రారేయ	ప్రాలేయ
	16	అయముదన్త	అయముదన్తః
	17	గ్రన్దేషు	గ్రన్దేషు
	11	దృశ్యతే	దృశ్యతే
210	21	సజ్జవన్త్య	సజ్జీవన్త్య
211	18	భత్కుమ	భవత్కు-
		ద్యౌఃరా	మూర్యాః
	19	లక్ష్మిం	లక్ష్మిం
	23	పుత్రా	పుత్ర్యాః
	11	నాదేత	నాధేత
	4	గ్రహీష్యత్యేవ	గ్రహీష్యత్యేవ
214	14	దృష్ట్యా	దృష్ట్యా
	6	జనయుక్తా	జన్తయుక్తా
217	3	దారయా	ధారయా
	4	విత్తరా	నితీర్ణా
	5	జనకా	జనకా

వజ్ర

218

11

వంక్రి

తప్పు

ఒప్పు

7 ప్రకథయోగ్య ప్రకథన

219

11 కృతాభిజా

యోగ్య

12 వరస్పరాశ

కృతాభిషేకా

ధిరా

వరస్పరాధి

220

20 వహ్మష

కరా

224

23 సభాయాం

ప్రహ్మష్య

225

16 పాశ్చాతాశ

సభాయాం

226

18 యస్య

పాశ్చాత్యా

228

4 ఎతయోః

యస్య

229

5 వ్యకటితః

వతయోః

8 తెలుగుతో

వ్యకటితః

7 మహంతః

వెలుగుతో

230

8 గురుణవ

మహంతః

232

13 ప్రీత్యాః

గురుణేవ

10 శ్రుతిమాతా

ప్రీత్యా

12 లక్ష్మీం

శ్రుతిమతా

18 ప్రావయ్య

లక్ష్మీం

1 సార్వభౌముగా సార్వభౌ

ప్రావయిత్యా

మునిగా

233

పేజీ

235

237

238

242

243

12

పంక్తి

తప్పు

ఒప్పు

3 కూతునధిక
ముగ

కూతున కధి
కముగ

7 నడ్డీయ

నడ్డీయ

23 మతాది

మిత్రాది

3 స్వపితా

స్వపితా

20 భూదీవైః

భూదీవైః

21 ద్రాక్షిహసన

ద్రాక్షిహసన

4 భూదీవై

భూదీవైః

16 క శ్రేతం

క శ్రేతం

21 భూతా

భూపితా

22 కరా

కరా

15 వన్నింతవానిని నన్నింత
వానిని

22 వృదు

వృధు

5 ఆశ్రితజః

ఆశ్రితజన

9 శ్రేష్ఠునకు

శ్రేష్ఠునకు

దాస భారతీ ప్రచురణలు

(1967 నుండి 1987 వరకు)

రూ. పై.

1. నవరస తరంగిణి 80-00
(Beauties of Shakespear & Kalidas)
2. జగజ్జ్యోతి Part I (అష్టాదశవిద్యారహస్యము) 50-00
3. జగజ్జ్యోతి Part II ,, 50-00
4. కచ్చపీఠులు-పద్యసంకలనము (Prof. S. V. Joga Rao) 10-00
5. మేలుబంతి (చాటుప్రబంధము) ,, 12-00
6. వ్యాసపీఠం (గద్య సంకలనము) ,, 20-00
7. నాయెలుక (దాస స్వీయచరిత్ర) ,, 22-00
8. శతకద్యయమ్ - కాశీ రామచంద్ర శతకములు 8-00

సంస్కృతము-ఆ. నా. దాసు

హిందీ అనువాదం - శ్రీ సూర్యనారాయణభాను

తెలుగు ,, బ్రహ్మీభూషణ

ఆర్. యల్. యన్. శాస్త్రి

9. బాటసారి - కావ్య ప్రబంధము 5-00
10. సారంగధర - నాటకము 5-00
11. పంచశతి - 5 శతకములు (శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, 5-00
సూర్యనారాయణ, వేల్పువంద)
12. నూలుగంటి-Soop fables-నీతి పద్యములతో 3-00
13. దశవిధరాగనవతి కుసుమమంజరి-సంగీతప్రబంధము 5-00
14. తల్లివిన్ని-లలితా సహస్రనామ వివృతి-ఆచ్చ తెలుగు 15-00
15. తారక మహాకావ్యము-సంస్కృత ప్రబంధము 50-00

వాఖ్యాత-బ్రహ్మీభూషణ

(తెలుగు తాత్పర్యముతో

రాంభట్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి)

దాసభారతిమీద ఇతరుల రచనలు

	రూ. పై.
16. జగజ్జ్యోతి-Abridged in Telugu by Sri Peri Suryanarayana - Rtd. Head Master	10-00
17. ,, Translated in English ,, ,,	15-00
18. మహాకవి నారాయణదాస చరిత్ర M. V. R. Krishna Sarma	7-00
19. Monarch of Rhythm - English-Dr. Sri Rama Murthy	5-00
20. మహాకవి ఆదిభట్ట నారాయణదాస విజయము శ్రీ పేరేశ్వర నారసింహకవులు	8-00
21. ఉమర్ ఖయ్యాం-రుబాయతులు సంస్కృతం-శ్రీ నారాయణదాసు తెలుగు-యామిజాల వద్మనాథస్వామి	8-00
22. పూర్ణపురుషుడు-శ్రీ నారాయణదాస చరిత్ర by శ్రీ యామిజాల వద్మనాథస్వామి	5-00
23. భట్టు-విద్య లకేభట్టు-ఆదిభట్టు శ్రీ నారాయణ దాసావతరణము (Auto Writings)	5-00

ప్రాప్తిస్థానం :-

శ్రీమతి కర్రా శ్యామలదేవి

2-14-130/2 శ్యామలానగర్, గుంటూరు-6.

పైన పేర్కొనబడిన కొన్ని ముఖ్యమైన

దాసబారతీ ప్రచురణముల వివరణము

1. మేలుబంతి : చాటు ప్రబంధము (అనేక పటములతో) పుటలు 280. వెల 12 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
2. కచ్చపీఠులు : దాసుగారి సర్వకావ్యములనుండి యేర్పికూర్చిన పలుచక్కని పద్యముల సంకలనము. పుటలు 200. వెల 10 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
3. వ్యాసపీఠము : భాషా సాహిత్యజీవిత సంబంధులగు అనేక విషయములపై విమర్శానాత్మకములు, సృజనాత్మకములు నగు వ్యాసముల సంపుటి - పుటలు 370 వెల 20 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
4. నా యెఱుక దాసుగారి స్వీయచరిత్ర అనేక (పటములతో) పుటలు 450. వెల 22 రూ. సంపాదకుడు : యస్వీ జోగారావు.
5. తల్లివిన్ని : లలితసహస్రనామముల వరమార్థ ప్రకాశిక - అచ్చ తెలుగుపద్యములందు వివృతి. పుటలు సుమారు 310. వెల 15 రూ. సంపాదకులు : ఆచార్య శ్రీ ఓరుగంటి నీలకంఠశాస్త్రి.
6. సంస్కృత శతక ద్వయము (కాశీ. రామచంద్రశతకములు - శ్రీ రాంభట్ల లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిగారి తెలుగు డాక్టర్ & శ్రీ "భాను"గారి హిందీ అనువాదములతో) సుమారు 210 పుటలు. వెల 7 రూ.
7. పంచశతి: (సూర్యనారాయణ, శివ, ముకుంద, సత్యవ్రత, వేల్పు వంద) సుమారు 120 పుటలు. వెల 5 రూ. సంపాదకుడు : శ్రీమాన్ ఓగంటి సీతారామచార్యులు.
8. నూలుగంటి : (నీతికథా మంజుషా) సంపాదకుడు : శ్రీ మన్నవ గిరిధరరావు. సుమారు 80 పుటలు. వెల 5 రూ.

9. బాటసారి (వద్య కావ్యము) మూడు 58 పుటలు వెల 4 రూ.
10. జగజ్జ్యోతి (భారతీయ సంవిత్సర్వస్వము) శ్రీ పేరి నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి క్లుప్తీకరణము) పుటలు 180 వెల 10 రూ.
11. మహాకవి శ్రీ ఆదిభట్ట నారాయణదాస చరిత్రము కృతికర్త శ్రీ యం. వి. ఆర్. కృష్ణశర్మ, పుటలు 220. వెల 6-50 రూ.
12. The Lights of the worlds. An abridgement and translation of the Jagajjyoti, an astounding product of learning and genius of Narayanadas by Sri Peri Suryanarayana Sastri B. A. L. T. (dealing with the Eighteen disciplines of the ancient Indian wisdom with Introduction by Prof. G. J. Somayaji M. A. L. T.) 200 pages. Price 10 Rs.
13. నవరసతరంగాః షేక్స్పియర్, శాలిదాస మహాకవుల కృతులలోని కవితా సౌందర్యము, కవితామధురిమ, భావనావైశిష్ట్యములను తులనాత్మకముగా, నవరసముల సమన్వయముతో సాగిన దాసుగారి విశిష్ట గ్రంథమిది. పుటలు 750. వెల 80-00 రూ.
14. సారంగధర : ధర్మవరము వారి 'విషాద సారంగధర' నాటకము తరువాత అంతటి బహుళజనాదరణము నందినది దాసుగారి 'సారంగధర'. ప్రాక్ ప్రతిచీ నాటకవిర్మాణ మార్గములను రెండింటిని చక్కగా మేళవించి చేసిన స్మరచన యిది.